

vestičky

ÚSTAVU PRO
SOUDOBE DĚJINY AV ČR

Operace „Dunaj“

Vojáci a Pražské jaro 1968

Studie a dokumenty

Svazek 18

1994

Antonín Benčík

Operace „Dunaj“

Vojáci a Pražské jaro 1968

Studie a dokumenty

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
1994

Institute for Contemporary History
Vlašská 9
118 40 Praha 1

Antonín Benčík: **Operation „Danube“:
Armed Forces and the Prague Spring**

Sešity Ústavu pro soudobé dějiny, vol. 18

© 1994 Ústav pro soudobé dějiny AV ČR

ISBN 80-85270-33-1

Republishing of this material in any form is forbidden without permission
in writing from the Publisher.

Ediční řada SEŠITY ÚSD zveřejňuje dokumenty
a studie z oboru soudobých dějin Československa.

Má převážně pracovní charakter
a klade si za cíl přinášet dílčí výsledky
dlouhodobých badatelských záměrů.
Tomu odpovídají i formální náležitosti
včetně poznámkového aparátu.

Pražské jaro se od svého počátku stalo terčem nepokojivé pozornosti, kritiky a zavádění verbálních předstírání SSFR, NDR, Polska, Bulharska a posléze i Maďarska. Vše, co z přelomu a jednání směřujícím a mnoha sovetskými tvůrci realizací, bylo považováno za revizionistické, oslavovalo by kontrarevoluci a shrzovalo zamu podstatu socialismu. Tou měrou, jak se reformní demokratický proces v Československu rozvíjel, přibíhala „vartovská pětka“ velice rychle ke kritice a ideologické nátlaku k masovému návratu „nacismu-kapitalismu“, v němž postupně měly bývaly vrstvy žít a plýst, aniž by se v nich podařilo reformnímu procesu i jeho vedení. Podle protagonistů sovetského bloku totiž vývoj v Čes-

Obsah

- Úvod 7
- Zrození Pražského jara a jeho sudičky 9
- Od kritiky a hrozeb k přípravě vojenské intervence 22
- Odložená premiéra... 49
- Zrazené naděje... 93
- Srpnová intervence a politická porážka interventů 109
- Jednání v Moskvě a jeho výsledky 156
- Dokumente 189
- Seznam použitých zkratk 257
- Jmenný rejstřík 260
- Summary 265

procesu a porozumění věnuje zejména postavení a chování čs. armády. V této předpokladem kampaně je vyložena průběh vojensky napláněné intervence i její tragická politická krize, která jejím střevcem se stala. – pro odpor všech čs. stranických a lidových stran a jejich vlády – byla Československo – započala její příprava legálně. V zářijových kapitolách jsou na základě dokladů, v jakých rozsáhlé množství a uspořádání byly v Československu, pod hranou krvavých občanských válek a jednot vojenského kupceho režimu a v rámci z něho vyplývajících důsledků – byla vedena tzv. čs. sovetská jednání v Moskvě ve dnech 20.–24. srpna 1968. Tému později shrnuje i výsledek jednání, tzv. Moskovský protokol, který určil, že sovetská armáda „ještě posílá své posily do „normalizace“ („dodávky“ pohyb sovetských vojsk v Československu).

Úvod

Pražské jaro se od svého počátku stalo terčem znepokojivé pozornosti, kritiky a varování vedoucích představitelů SSSR, NDR, Polska, Bulharska a posléze i Maďarska. Vše, co vybočovalo z představ o jedině správném a možném sovětském modelu socialismu, bylo považováno za revizionistické, směřovalo ke kontrarevoluci a ohrožovalo samu podstatu socialismu. Tou měrou, jak se reformní demokratizační proces v Československu rozvíjel, přešla „varšavská pětka“ velice rychle od kritiky a ideologického nátlaku k masivnímu nátlaku mocenskopolitickému, v němž postupně nabývaly vrchu úvahy a plány na násilné, vojenské potlačení reformního procesu i jeho vedení. Podle protagonistů sovětského bloku totiž vývoj v Československu po lednu 1968 ohrožoval nejen samotný socialistický systém, ale také obranyschopnost zemí Varšavské smlouvy. Panovala obava, že případná přeměna Československa v buržoazně-demokratický stát a jeho možné vystoupení z aliance států Varšavské smlouvy by znamenalo anulování výsledků druhé světové války a změnu strategického poměru sil ve prospěch Západu. Důležitou, dosud nedoceněnou roli hrálo i úsilí sovětských maršálů o trvalé umístění sovětských vojsk na území Československa.

Autor publikace Operace „Dunaj“, což byl krycí název pro intervenci, zde v prvních čtyřech kapitolách chronologicky sleduje přípravy na vojenský zásah, zahájené počátkem dubna 1968 bezprostředně po dubnovém plénu ÚV KSČ, na němž byl mj. schválen Akční program – program Pražského jara. Výklad je zasazen do širšího kontextu vlastního reformního procesu a pozornost věnuje zejména postavení a chování čs. armády.

V páté, předposlední kapitole je vylíčen průběh vojensky úspěšné intervence i její totální politický krach, neboť jejím strůjčům se nepodařilo – pro odpor všech čs. ústavních orgánů a hlavně pro odpor drtivé většiny lidu Československa – zajistit její politickou legitimitu. V závěrečné kapitole autor na faktech dokládá, v jakých nesmírně složitých a nerovnoprávných podmínkách – za přítomnosti několikasettisícové okupační armády v Československu, pod hrozbou krveprolití, občanské války a nastolení vojenského okupačního režimu se všemi z něho vyplývajícími důsledky – byla vedena tzv. čs.-sovětská jednání v Moskvě ve dnech 23.–26. srpna 1968. Tomu pochopitelně odpovídal i výsledek jednání, tzv. Moskevský protokol, který umožnil sovětskému vedení prosadit své pojetí „normalizace“ i „dočasný“ pobyt sovětských vojsk v Československu.

Publikace je napsána na podkladě analýzy unikátní sbírky archivních a jiných pramenů československé a zahraniční provenience. Sbírkou je výsledkem práce Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970, jejímž členem autor byl. Publikace čerpá např. ze stenografických záznamů schůzek „varšavské pětky“, záznamů čs.-sovětských jednání, diplomatické korespondence, záznamů a vzpomínek bývalých velitelů intervenčních armád, z fondu A. Dubčeka a v neposlední řadě z nejnovějších archivních materiálů, uvolněných a předaných Ústavu pro soudobé dějiny sovětskou stranou. Nejdůležitější z nich jsou uvedeny v přílohách.

Antonín Benčík

Zrození Pražského jara a jeho sudičky

„Musíme dojít... k závěrům, které řeknou zcela otevřeně, že kontra-revoluce v Československu neprojde, že vedení československé strany a dělnická třída Československa to nepřipustí, že také spojenci Československa, to jest ti, kteří jsou zde shromážděni, to nepřipustí.“

W. Gomulka na schůzce představitelů
šesti socialistických zemí v Drážďanech 23.3.1968

8. prosince 1967 se objevil v Československu nečekaně první muž sovětského impéria a generální tajemník ÚV KSSS Leonid Iljič Brežněv. Přijel na neoficiální, avšak naléhavé pozvání prvního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta republiky Antonína Novotného. Hovořil s ním i s řadou členů předsednictva ÚV KSČ a na neoficiální schůzce s předsednictvem přednesl projev, v němž jakoby dával najevo, že do vnitřních záležitostí vedení KSČ se nehodlá vměšovat („Eto vaše dělo“) a 9. prosince opět odjel. Pro obyvatele Československa, pracovníky masmédií i pro většinu vedení KSČ zůstal smysl jeho návštěvy na delší dobu obestřen rouškou tajemství a různých dohadů. Sám Brežněv však považoval za nutné informovat o své návštěvě šéfa MSDS J. Kádára a rovněž W. Ulbrichta, prvního tajemníka ÚV SED.¹

Pokusme se alespoň poodhrnout onu roušku tajemství a dohadů i skutečných příčin, které donutily znervóznělého A. Novotného povolát nejmocnějšího muže sovětského impéria na pomoc k záchraně svého kymácejícího se trůnu.

S jistým zjednodušením můžeme říci, že na počátku událostí, které vyvrcholily procesem, jenž na nejvyšší míru vylekal prvního muže v Československu, prezidenta a prvního tajemníka ÚV KSČ v jedné osobě, byli dva bývalí představitelé Sovětského svazu – J. V. Stalin a N. S. Chruščov.

5. března 1953 zemřel za podivných okolností vůdce Sovětského svazu Stalin. Několik dnů po návratu z jeho pohřbu zemřel i jeho učenlivý žák, první „dělnický“ prezident Československa a vůdce KSČ, Klement Gottwald. Na jeho místo do vedení KSČ – v době krátkého prezidentování A. Zápotockého – byl zvolen na schůzi ÚV KSČ ve dnech 4.–5. září 1953 do funkce prvního tajemníka Antonín Novotný. Z hlediska našeho tématu

1 *Ústav pro soudobé dějiny, Sbírkou Komise ČSFR pro analýzu událostí let 1967–70 (dále jen ÚSD-SK) Z/M 1, 2; ÚSD-SK, Zpráva o jednáních a průběhu návštěvy s. L. Brežněva ve dnech 8.–9.12.1967 (SÚA, fond AN, CH, sv. 7).*

byla ovšem mnohem důležitější skutečnost, že do čela vedení KSSS byl jako její první tajemník zvolen v září 1953 N. S. Chruščov, neboť za jeho „panování“, poprvé v dějinách sovětského komunismu, přestalo být, i když ne v plné míře, reformní myšlení antileninským kacířstvím. Chruščovova politika reformem – byl velice nedůsledných – po odhalení stalinismu a jeho důsledků na XX. sjezdu KSSS v roce 1956, náprava křivd stalinského teroru, politika mírového soužití, uvolnění dosavadního strohého dirigování komunistických stran i celého mezinárodního dělnického hnutí Moskvou atd., bylo něco do té doby nepředstavitelného. Jeho zásluhou byl dán silný impulz ke kritickému posuzování „jedině správného“ stalinského pojetí socialismu, k formulování vlastních antidogmatických, reformních představ o socialismu, a to i přes hrůznou recidivu stalinismu, jakou bylo krvavé potlačení maďarské revoluce sovětskou armádou v roce 1956.

Tento proces probíhal ovšem i u nás v Československu velice pozvolně. Tím spíše, že A. Novotný a jeho věrní ve vedení KSČ novému myšlení nijak nepřáli a důslednému odhalení zřůdné politiky první poloviny padesátých let a rehabilitaci jejích obětí naopak všemožně bránili, nebo je alespoň zdržovali. Avšak situace a podmínky pro tento proces byly v Československu přece jen příznivější než např. v Polsku či v Maďarsku, nemluvě již o NDR.

Československo patřilo před druhou světovou válkou mezi hospodářsky, politicky i kulturně nejvyspělejší demokratické země. Myšlenky socialismu – po zkušenostech z hospodářské krize třicátých let, po zkušenostech z faštické okupace a druhé světové války, pod vlivem osvobozené mise sovětské armády a první země socialismu a také pod vlivem demokratických tradic první republiky – našly v Československu veliký ohlas a společenský souhlas. Představy velké části stoupenců socialismu se ovšem zdaleka neztotožňovaly se sovětským stalinským pojetím. Výrazem této skutečnosti byla teorie a praxe československé parlamentní cesty k socialismu, která však měla jen velice krátké trvání a Gottwaldovo vedení prosadilo po únoru 1948 pod tlakem Moskvy beze zbytku stalinské pojetí se všemi jeho hrůznými jevy.

Po odhalení tzv. „kultu osobnosti“ na XX. sjezdu KSSS a pod vlivem nové chruščovovské politiky začala postupně opadávat atmosféra strachu i v Československu a poznenáhlu ji vystřídala atmosféra kritického posuzování stavu čs. společnosti. Napomohla k tomu i skutečnost, že uvolnění mezinárodních vztahů a proces sbližování Východu a Západu vedl k uvol-

nění vzájemných kontaktů a že čs. občané dostali možnost porovnávat vlastní životní realitu s podmínkami života ve vyspělých demokratických zemích Západu, kam vlastně Československo svou kulturou náleželo.

První zřetelnější reakcí na změnu politické linie moskevského vedení a známkou formování protinovotnovské opozice bylo volání řady komunistů i celých stranických organizací po svolání mimořádného sjezdu KSČ, který by se zabýval situací v československé společnosti. Tuto snahu se zprvu dařilo Novotnému potlačovat, ale i on byl nucen časem pod tlakem přibývajících kritických hlasů a vlivem neúspěchů lavírovat. Různá období upevňování režimu tvrdé ruky se střídala „v důsledku nebezpečí imperialismu a zosířené třídního boje“ s kratšími či delšími obdobími „milostivého léta“.

Připomeňme alespoň několik základních faktů:

XII. sjezdu KSČ v prosinci 1962 předcházelo stržení monstrózní Stalinovy sochy v Praze na Letné. V té době již pracovala tzv. Kolderova rehabilitační komise, která posuzovala politické procesy padesátých let. Veřejnost se o její činnosti dověděla až v srpnu 1963, to však již delší dobu pracovala jiná rehabilitační komise, tzv. barnabitská (v bývalém klášteře barnabitek na Hradčanech), v níž bylo několik desítek historiků, právníků, ekonomů, filozofů a politologů a která se zabývala rehabilitací tzv. buržoazních nacionalistů. Práce obou těchto komisí zcela jednoznačně odhalila zřůdnost procesů padesátých let, roli sovětských poradců v nich a nevinu obětí. Výsledky práce těchto komisí, zvláště ale barnabitské, se staly silným podnětem pro řadu nových historických prací o nejnovějších čs. dějinách, včetně SNP, které velice pozitivně ovlivnily i průběh konference ve Smolenicích k 20. výročí SNP. Došlo také k rehabilitaci tzv. nekomunistického, zejména **západního** odboje. Zasloužila se o to především početná skupina historiků sdružená kolem Výboru pro dějiny druhé světové války. Velice aktivně vystupovali představitelé slovenské kulturní fronty, soustředění kolem časopisu *Kultúrny život*. Kritizovali protislovenskou politiku A. Novotného a dožadovali se mj. federativního uspořádání republiky. V českých zemích plnily obdobnou roli *Literární noviny*. Šedesátá léta byla „zlatým věkem“ čs. filmu, divadla, literatury. Objevila se nová díla filozofů, historiků, ekonomů, politologů, vznikla řada vědeckých týmů, zabývajících se řešením nejrůznějších otázek života čs. společnosti atd.²

2 Stručnou, avšak velice výstižnou charakteristiku předlednového období podává mj.

Velice jednoduše řečeno, na podzim 1967 dospělo opoziční, antinovotnovské či reformní hnutí komunistů i nekomunistů do stadia otevřeného střetu uvnitř vedení KSČ (jak za dané situace ani jinak nemohlo být), který dostal podobu sporu o dekulaci nejvyšších stranických a státních funkcí. A. Novotný jako prezident a první tajemník ÚV KSČ byl současně vrchním velitelem ČSLA, LM a předsedou NF. Šlo o to zbavit ho funkce prvního tajemníka ÚV KSČ, neboť on a jeho stoupenci se stali hlavní překážkou pro řešení nazrálých problémů ve společnosti.

Pozice A. Novotného nezachránila ani návštěva L. I. Brežněva, i když ne snad proto, že by mu Brežněv žádnou pomoc poskytnout nechtěl. Ve svém vystoupení na neoficiální schůzce s členy a kandidáty předsednictva ÚV KSČ naléhavě „doporučoval“ odložit řešení dekulace funkcí na pozdější dobu, což bylo i přáním Novotného a jeho věrných. Jak je však zřejmé ze záznamu telefonického rozhovoru Brežněva s Kádárem,³ Brežněv nepochopil, oč v tomto sporu ve skutečnosti šlo a domníval se, že jde především o osobní spory. Pro naše téma je ale velice důležité zaznamenat, že Brežněv v tomto projevu při výkladu mezinárodní vojenskopolitické situace neopomenul zdůraznit, že „péče o obranu SSSR a celého socialistického tábora musí být vždy na prvním místě“.⁴

Antonína Novotného se nepodařilo zachránit ani generálu Šejnovi, rodnému příteli, resp. příteli jeho syna a předsedovi HV KSČ na MNO ČSLA. Generál Šejna ve spolupráci s generálem Mamulou, vedoucím VIII. oddělení ÚV KSČ a pravou rukou Novotného, vyvíjel mezi prosincovým a lednovým plénem ÚV KSČ velikou aktivitu na záchranu pozic Novotného a samozřejmě i na záchranu vlastního postavení. Tato snaha byla obsahem jednání řady schůzek téměř kompletní špičky čs. generality (s výjimkou ministra Lomského, jeho náměstka gen. Dzúra a náčelníka HPS generála Prchlíka) v kanceláři gen. Šejny či gen. Janka, náměstka ministra. Nechyběly ani úvahy a plány gen. Šejny na vojenské vystoupení čs. jednotek. Nakonec však dopis HV KSČ, který vyjádřoval podporu čs.

Zd. Hejzlar v článku Z čeho se rodilo „Pražské jaro“ v knize *Pražské jaro 1968 a jeho odkaz*. Kolín n/R., Index, 1988; dále odkazujeme na: Kaplan, K.: *Československá reforma 1968*, rkp. str. 1–276 v *ÚSD-SK; Československo roku 1968*, 1. díl – obrodný proces (autorský kolektiv V. Kural, J. Moravec, F. Janáček, J. Navrátil a A. Benčík) Praha, Parta 1993, s. 7 n.

3 *ÚSD-SK, Z/M 1, 2.*

4 *ÚSD-SK, Zpráva o jednáních a průběhu návštěvy Leonida Brežněva ve dnech 8.–9.12.1967.*

armády A. Novotnému, byl na lednové zasedání ÚV KSČ doručen až ve chvíli – a to přes výslovné odmítnutí gen. Dzúra a varování gen. Prchlíka –, kdy o rozdělení funkcí prezidenta a prvního tajemníka bylo již rozhodnuto.⁵ Plány generála Mamuly, generála Šejny a StB, která již připravovala seznamy pro zatýkání odpůrců Novotného, nevyšly,⁶ neboť lednové plénum ÚV KSČ (3.–5.1.1968) volbou A. Dubčeka místo A. Novotného do funkce 1. tajemníka ÚV KSČ a přijetím usnesení o vypracování Akčního programu fakticky odstartovalo reformní proces Pražského jara.

Ne všichni jeho aktéři si ovšem tuto skutečnost uvědomovali, neboť jednota protinovotnovské opozice ve vedení KSČ ještě neznamena-la jednotu v názorech na další vývoj čs. společnosti. Avšak jakkoliv byl start reformního procesu rozpačitý a mnozí jeho organizátoři a účastníci si většinou teprve ujasňovali jeho smysl a cíl, v Moskvě, v Berlíně, ve Varšavě i v Sofii vyvolal velikou a znepokojivou pozornost. Jedině v Budapešti nalezl určité pochopení či dokonce nadějná očekávání.⁷

Pokud jde o čs. veřejnost, ta v prvních dnech a týdnech nevěnovala lednovému plénu ÚV KSČ žádnou mimořádnou pozornost. Informace o jeho průběhu byly jako obvykle velice skromné a většina občanů se z počátku domnívala, že jde jen o běžnou výměnu ve vedoucích funkcích vládnoucí KSČ, která nebude mít žádný vliv na další vývoj společnosti. Alexander Dubček, nový první tajemník, považoval za nutné vypracovat nejdříve konkrétní program demokratických reformů a vytvořit takové vedení, které by jej vzalo za svůj a vystoupilo s ním před národy Československa.⁸

Mezitím Dubček absolvoval návštěvu v SSSR a pohovory s Brežněvem, Kádárem i Gomulkou.⁹ Mnohé ze svých představ o dalším vývoji naznačil již ve svém projevu na VII. sjezdu JZD ve dnech 1.–3. února 1968 a také v projevu k 20. výročí února. V přítomnosti celé špičky představitelů socialistických zemí – L. I. Brežněva, W. Ulbrichta, W. Gomulky,

5 Benčík, A. – Navrátil, J.: *Vojáci a Pražské jaro*, rkp., kapitola J. Navrátila Prosinco-vá ouvertura, s. 88–109 a kap. Polednové zemětřesení, s. 110 n.

6 Dubček, A.: *Naděje umírá poslední*, Praha, Svoboda 1993, s. 134; Biřák, V.: *Paměti*, 2. díl, Praha, Cesty 1991, s. 97.

7 *ÚSD-SK, K*, šifrovky čs. diplomatických představitelů z ledna a února 1968; dále viz pozn. 9.

8 Dubček, A.: *Naděje umírá poslední*, Praha, Svoboda 1993, s. 138 n.

9 *ÚSD-SK, D 33, Z/M 3*, informace o setkání s J. Kádárem; *ÚSD-SK, D 35*, informace o pobytu Dubčeka v Moskvě; Dubček, A.: *Naděje umírá poslední*, Praha, Svoboda 1993 s. 145 n.

J. Kádára, T. Živkova, N. Ceaușesca a V. Vlahoviče – šel v naznačení své reformní orientace ještě dále, a to i přes to, že si Brežněv vynutil v původním textu určité úpravy. V jeho projevech výrazně zaznívala orientace na novou socialistickou demokracii, na hledání vlastní cesty k řešení společenských problémů, na nové pojetí vedoucí úlohy KSČ, atd.¹⁰

Mlčení nového vedení KSČ o smyslu lednového pléna přerušil mezitím J. Smrkovský svým článkem v deníku *Práce* z 21. ledna pod názvem „Oč dnes jde“, v němž mj. velice jednoznačně vystoupil za opravdovou demokratizaci veřejného života. V krátké době pak následovaly články dalších politiků – Slavíka, Mlynáře, Husáka, Hübla, Friše, opět Smrkovského, Špačka a dalších,¹¹ stejně tak i vystoupení řady představitelů vědy, kultury a sdělovacích prostředků, jako např. interview K. Wintra s E. Goldstückerem nebo vystoupení Šabaty, Lederera a dalších.¹²

Většinu těchto článků a vystoupení je možno současně označit za jakási osobní programová prohlášení, charakterizující postoj autorů k počínající reformě. Počátkem března vydává ÚV KSČ obširnou informaci „O průběhu jednání říjnového, prosincového a lednového zasedání ÚV KSČ“. V téže době na přelomu února a března vstupují do politického života čs. sdělovací prostředky, zbavené dosavadní cenzury. Dochází k informační explozi a k názorové konfrontaci i na témata dosud tabuizovaná. Čs. společnost je najednou zavalena spoustou informací o chybách režimu A. Novotného a zvláště pak o hrůzách režimu padesátých let, voláním po nápravě i stanovení odpovědnosti, po rehabilitacích, úvahami o tom, jak dál a také kritikou představitelů režimu A. Novotného a voláním po jejich odstoupení. Přispěla k tomu i aféra rodinného přítele Novotného gen. Šejny a jeho útěk do USA i s milenkou po odhalení jeho nezákonných „obchodů“.

Někteří z pracovníků čs. masmédií, po dlouhých letech omezování svobodného projevu a zřejmě i ve snaze přehlušit svůj pocit spoluodpovědnosti nebo viny za minulost, začali nyní popouštět uzdu své fantazii, vyhledávali senzace, přeháněli kritiku minulosti, vystupovali s radikálními požadavky a názory, které nerespektovaly reálnou situaci čs. společnosti, zvláště její mezinárodněpolitické zařazení. Nicméně je nutné po pravdě konstatovat, že čs. sdělovací prostředky mají – přes uvedené výhra-

10 *K otázkám obrozovacího procesu v KSČ (Vybrané projevy A. Dubčeka)*, Bratislava 1968, s. 17 n. a 31 n.

11 *Rudé právo*, 30.1., 8.2., 13.2., 16.3.; *Kulturní život*, 12.1., 9.2.; *Práce*, 28.1.

12 *Čs. rozhlas*, 25.1.1968; *Student*, 14.2.1968.

dy – neobyčejně velikou zásluhu na tom, že reformní proces nezůstal jen záležitostí vedoucího grémia KSČ, ale že do tohoto procesu byly postupně vtaženy všechny vrstvy obyvatelstva, vytvářející širokou občanskou společnost. V první polovině března proběhla např. v Praze, Brně a Bratislavě řada mítinků mládeže, na nichž představitelé stranického a státního vedení i čs. kultury odpovídali na spoustu kritických dotazů k minulosti, současnosti, ale i budoucnosti.¹³

Avšak tou měrou, jak se reformní proces rozvíjel do šířky i do hloubky, začaly se z Berlína, Moskvy, Varšavy, Sofie a posléze i z Budapešti ozývat kritické hlasy, obviňování z narůstání pravicově-oportunistických, antisocialistických sil a varování před hrozbou kontrarevoluce. Už několik týdnů po lednovém plénu ÚV KSČ přešla vedoucí grémia pěti zemí varšavského společenství od kritiky a varování k přímému ideologickopolitickému a mocenskopolitickému nátlaku na teprve se formující Dubčeko-reformní vedení; nechyběla ani hrozba ozbrojeným zásahem nebo nabídka „internacionální“ vojenské pomoci na zvládnutí nebezpečné kontrarevoluční situace v Československu. Oba tyto základní aspekty – ideologickopolitický i mocenskopolitický, či přesněji vojenskostrategický – byly v přístupu varšavské pětky k reformnímu procesu a jeho vedení obsaženy současně, vzájemně se podmiňovaly a ovlivňovaly. Pochopitelně, že jednotliví členové pětky přikládali tomu či onomu aspektu různou váhu a že v závislosti na vývoji situace v Československu a na jejím hodnocení ze strany členů pětky vystupoval některý z nich do popředí více. Pro upřesnění dodávám, že mocenskopolitický aspekt nelze chápat jen jako výhradní orientaci na vojenské řešení, to však mělo být jeho součástí.

Těmto dvěma základním aspektům vztahů varšavské pětky k reformnímu procesu a jeho vedení odpovídaly i dva zásadní okruhy „důvodů“:

1) Zatímco vývoj v Československu v druhé polovině šedesátých let pozvolna směřoval k prosazení sil, usilujících o vymanění čs. společnosti ze svírajícího krunýře stalinismu a k prosazení demokratického pojetí socialistického vývoje, který by odpovídal demokratickým tradicím a národním potřebám a zvláštnostem, v Sovětském svazu probíhal proces zcela opačný. Odstavením Chruščova a nástupem Brežněva do vedení KSSS v roce 1964 byl současně zahájen návrat k stalinismu. Postupně byly odbourávány chruščovovské reformy, bylo restaurováno stalinské pojetí so-

13 Havlíček, D.: *Masová komunikace v Československu 1956-1968*, díl II (rkp. studie v ÚSD-SK); *Československo roku 1968*, (I. díl: Obrodný proces), Parta, Praha 1993, str. 27 n.

cialismu a jeho metody ovládní společnosti. Sovětský systém socialismu byl Brežněvovým vedením považován a prezentován jako jediné možné a správné. Jakékoliv vybočení z tohoto brežněvovského pojetí, přes formální uznávání národních zvláštností a specifik, bylo vykládáno jako ohrožení samotné podstaty socialismu a návrat k buržoazní demokracii. Současně s upevňováním neostalinského režimu Brežněvova vedení vzrůstal i vliv a mocenské postavení sovětské armády a její vedoucí maršálské skupiny. Ulbricht, Gomulka i Živkov se s tímto brežněvovským pojetím socialismu v zásadě ztotožňovali, neboť reformní proces v Československu znamenal nebezpečný příklad pro jejich národy a ohrožení jejich vlastních mocenských pozic.¹⁴

2) Z hlediska mocenskopolitických zájmů a plánů Moskvy mělo Československo jako geopolitický prostor ve střední Evropě neobyčejně velký význam. Jako průmyslově nejvyspělejší země socialistického společenství s rozvinutou zbrojní výrobou a s druhou (po sovětské armádě) relativně nejsilnější, nejlépe vyzbrojenou, vycvičenou a nejspolehlivější armádou Varšavské smlouvy hrálo v mocenskopolitických a vojenskostrategických úvahách Moskvy a jejích maršálů důležitou roli. Pohled na dobovou mapu nám ukáže, že Československo leželo na rozhraní dvou největších vojenskostrategických uskupení, NATO a Varšavské smlouvy, a současně napříč hlavní osy možných válečných operací, přičemž „krylo“ Západní Německo, resp. zajišťovalo bezpečnost jižního boku NDR. Ve vojenskostrategických úvahách a záměrech vedení obou těchto uskupení představovala střední Evropa hlavní evropské válčiště. Proto také byly na obou stranách soustředěny mohutné vojenské síly.

Československo spolu s NDR a Polskem tvořilo současně jakýsi kryt sovětského „železného trojúhelníku“, který představovaly baltské republiky a severozápadní Rusko. Navíc oddělovalo „sever“ od „jihu“. Ať už se vojenskostrategické úvahy a plány na způsob zahájení a vedení možné války jakkoli měnily (po období zvýšeného napětí či s překvapením, za použití zbraní hromadného ničení nebo zbraní konvenčních, v útočné či obranné činnosti atd.), a to v závislosti na vývoji mezinárodní a vojenskostrategické situace, jedno zůstávalo konstantní: čs. armádě bylo přisouzeno, aby v případné válce – ať již v útočné či obranné činnosti – spolu s jednotkami sovětské armády, které byly umístěny v NDR, bojovala jako prvořadová armáda po několik dnů (cca 70 hod.) a připravila tak podmínky

14 Gorbačov, M. S.: *Přestavba a nové myšlení...*, Praha, Svoboda 1987; Burlackij, F.: Brežněv a konec oblevy, *Týdeník aktualit* 1968, č. 49.

pro nasazení druhého sledu vojsk Varšavské smlouvy k dosažení stanovených cílů. Z toho důvodu kladla Moskva neúměrně vysoké požadavky nejen na početní stavy, výzbroj a výcvik čs. armády, ale také na čs. zbrojní výrobu, kterou náš průmysl ovšem nebyl s to zajistit.

V prosinci 1965 proto došlo k podepsání tajné čs.-sovětské smlouvy o vybudování tří skladů pro uložení speciálních jaderných hlavic na území Československa do konce roku 1967, a to se vším zařízením a ubytovacími prostory pro sovětský personál (cca 500 mužů), který měl sklady obhospodařovat. Do té doby totiž byly hlavice pro čs. raketové jednotky ukládány mimo území ČSSR a v případě potřeby k nám měly být dopraveny podle zvláštního plánu, což by však v případě nenadálého napadení znamenalo přílišné zdržení (cca 18–22 hod.). Čs. armáda by musela zahájit bojovou činnost bez hlavní palebné síly, jen při využití výsledků nasazení strategických jaderných zbraní sovětské armády, zatímco vojska NATO disponovala jadernými zbraněmi již na stupni pluku. K tomu je nutno dodat, že v té době měly armády NATO v počtu jaderných hlavic jednoznačnou převahu.

Řada signálů naznačuje, že právě v předvečer Pražského jara, v roce 1967, význam československého prostoru v mocenskopolitických a vojenskostrategických úvahách ještě více vzrostl. Varovným signálem pro sovětské vedení a armádní velení byl jistě i výsledek červnové tzv. šestidenní války na Blízkém východě, neboť bleskové vítězství Izraele nad Egyptem bylo současně nejen porážkou zbraní Varšavské smlouvy, jimiž byla egyptská armáda vyzbrojena, ale i operačního umění desítek sovětských i československých vojenských poradců této armády.

Neméně důležitou a podle sovětských historiků mnohem významnější událostí roku 1967 byla skutečnost, že v téže době se vlivné maršálské skupině podařilo prosadit do funkce MNO (po smrti Malinovského) dosavadního velitele spojených ozbrojených sil Varšavské smlouvy maršála Grečka. O vlivu této skupiny na vedení SSSR svědčí skutečnost, že se tak stalo proti vůli a proti návrhu Brežněvova politbyra, které do této funkce prosazovalo civilistu D. M. Ustinova, představitele sovětského obranného průmyslu. Do této skupiny patřil také maršál Jakubovskij, který vzápětí vystřídal maršála Grečka v jeho dosavadní funkci.

Jestliže za vlády N. S. Chruščova sovětská vojenská doktrína vycházela z předpokladu, že eventuálnímu vypuknutí válečného konfliktu bude předcházet období zvýšeného napětí, pak nástup Brežněva v roce 1964 a spolu s ním i vzestup moci a vlivu sovětských maršálů, reprezentantů pozemní armády, prosazujících zkušenosti z druhé světové války, přináší základní

změnu vojenské doktríny. Podle názorů těchto maršálů jakési blíže neurčené rozborů prý dokazovaly, že imperialisté připravují nenadálý jaderný útok. Protože v Československu na rozdíl od NDR a Polska sovětská vojska umístěna nebyla, ačkoliv se o to Moskva několikrát pokoušela, situace u nás byla sledována nejen v Moskvě, ale i v Berlíně a ve Varšavě se zvýšenou pozorností. „Ztráta“ Československa by totiž mj. znamenala přerušování přímého spojení mezi jednotlivými složkami Varšavské smlouvy.

Jak nebývale vzrostly v mocenskopolitických úvahách a v rozhodování moskevského vedení váha a význam vojenského prvku, tak také stoupal i jeho zájem na trvalém umístění sovětských vojsk v Československu, neboť tím by byl současně vyřešen i problém uskladnění jaderných hlavic a jejich bezprostředního nasazení při vzniku válečného konfliktu. Navíc různé výroky Brežněva, Kosygina a dalších naznačují, že umístění sovětských vojsk v Československu pro ně představovalo vytvoření příznivějších podmínek pro odzbrojovací jednání s vedením USA.

Zbývá snad jen dodat, že Československu a jeho armádě bylo v mocenskopolitických a vojenskostrategických úvahách a plánech přisouzeno fakticky se obětovat ve jménu obrany socialismu, ve skutečnosti ale v zájmu imperiálních ambicí Moskvy. Proto se také řada čs. vojenských i politických činitelů a pracovníků vojenskovědecké fronty, zvláště na VPA, snažila vypracovat a prosadit čs. vojenskou doktrínu, která by toto nebezpečí totálního zničení odstranila nebo alespoň silně omezila. A to byl pro Moskvu a velení její armády další důvod k **tvrdé kritice** polednového vývoje v Československu.¹⁵

První koordinovanou akcí proti čs. reformnímu procesu a jeho vedení, při níž bylo použito masivního ideologického, mocenskopolitického nátlaku, včetně poněkud zastřené hrozby vojenského zásahu, byla schůzka

15 Nejdůkladněji a velice fundovaně se touto problematikou zabýval ve svých studiích člen Komise vlády... doc. J. Madry, CSc.: Proměna čs. armády r. 1969 v ozbrojenou sílu normalizace; Mocenský zvrat v dubnu 1969 a podíl vojáků na jeho provedení; Obrana Československa riskováním likvidace jeho národů; Sestup do nejméně hlubin normalizace. – Mnohé z dokumentů, které tvoří podklad Madryho studií, jsou uloženy v archivu ÚSD-Sbírka Komise... Studie Madryho viz také *Historie a vojenství*, č. 5/1992, č. 4 a 5/1993; Alsop, J., *New York Herald Tribune*, 21.–22.11.1970. Z dalších pramenů odkazují na: Erickson, J.: Československá krize a vojáci, *Svědectví*, 11/1979 č. 92; Whetten, L. L.: Vojenské aspekty sovětské okupace ČSSR, *The World Today*, únor 1969; Kahn, H.: Co si myslet o Rusech, čas. *Fortuna*, listopad 1968; AFS, Interpelace poslanců v záležitosti akce „Javory“ ze 16.4.1991 a odpověď na ni.

představitelů varšavské pětky s československou delegací v Drážďanech 23.3.1968.

Zástupce Československa – Dubčeka, Černíka, Lenárta, Koldera a Biřáka – kteří přijeli do Drážďan s představou, že se zde bude hovořit o ekonomických otázkách, čekalo již při příchodu do jednacích místností první překvapení v podobě početné generality sovětské a německé armády. Vzápětí byli nuceni vyslechnout z úst Ulbrichta, Gomulky, Brežněva a Kosygina i poněkud umírněnějšího Kádára zdrcující kritiku na adresu reformního procesu. Podle nich reformní proces – svoboda projevu, kritika chyb a nedostatků režimu A. Novotného, odsouzení hrůzných skutečností padesátých let a volání po jejich nápravě, kritika mocenského pojetí vedoucí úlohy KSČ, volání po demokratizaci života čs. společnosti, výměna neschopných funkcionářů, zvláště pak rezignace A. Novotného na funkci prezidenta, příprava Akčního programu atd. – znamenal nástup pravice ke kontrarevoluci a ke ztrátě vedoucí role KSČ v řízení společnosti. V jejich vystoupeních zaznívala proto nejen obava z možného vytržení Československa z rámce varšavského společenství, ale vedle varování a nabídky pomoci k zastavení údajného kontrarevolučního procesu také nezastřená hrozba. „Buď bude v Praze pořádek, nebo musíme udělat rozhodná opatření!“ řekl mj. Ulbricht ve svém vystoupení. „Vážně vás varujeme, **udělejte si pořádek**,“ řekl v závěru. Když se Černík příležitostně zeptal Brežněva, co znamená přítomnost generality při jednání, dostalo se mu odpovědi, že „přítomnost těchto velitelů může znamenat i to, že když budete potřebovat pomoc v řešení vašich záležitostí, může být okamžitě poskytnuta“.

Jakkoliv však byli čs. účastníci obsahem a průběhem tohoto jednání zaskočeni, dokázali – zvláště A. Dubček v improvizovaném vystoupení – kritikům zásadně oponovat a reformní proces obhajovat. A tak nakonec místo připravené rezoluce o politické situaci v Československu v duchu přednesené kritiky – po příslibu čs. delegace přijmout opatření na zamezení nepřátelské činnosti – bylo na závěr jednání přijato nic neříkající frázovitě komuniké.¹⁶

Obsah schůzky v Drážďanech byl před čs. veřejností utajen z obavy před vzrůstem antisovětských nálad, které by mohly zavdat další důvody

16 *ÚSD-SK*, D 1/13, Informace o schůzce v Drážďanech; Biřákův záznam z Drážďanské schůzky (*SÚA*, nezpracovaný fond G. Husáka); *ÚSD-SK*, R, záznam rozhovoru s O. Černíkem; Dubček, A.: *Naděje umírá poslední*, Praha, Svoboda 1993, s. 147 n.; Kádár, J.: O Pražském jaru, *Týdeník aktualit* č. 7/1990.

ke kritice reformního procesu. S obsahem schůzky však nebyli seznámeni z obavy před aktivizací konzervativců ani členové předsednictva ÚV KSČ.¹⁷

Po návratu z Drážďan pokračovalo Dubčekovo vedení bez jakéhokoliv zaváhání v nastoupeném reformním kurzu. Příprava dubnového pléna ÚV KSČ a jeho vlastní průběh (28.3., 1.–5.4.1968), tj. řada kádrových změn v nejvyšších stranických a státních funkcích včetně volby L. Svobody do funkce prezidenta místo odstoupivšího A. Novotného, přijetí „Rezoluce k současné politické situaci“ a především schválení Akčního programu, kterému předcházela rozsáhlá diskuse, jako programu demokratických reforem spolu s řadou dalších rozhodnutí a opatření, to všechno vytvořilo předpoklady pro **zrychlení reformního procesu**.¹⁸

Akční program jako základní dokument Pražského jara vychází především z důkladné kritické analýzy minulého období, z poznání příčin hluboké společenské krize, jejímž hlavním zdrojem bylo dogmatické, mocensko-byrokratické uplatňování stalinského pojetí socialismu a jeho metod řízení v podmínkách vyspělého Československa, a z poznání nutnosti jejich překonání. Proto také základní myšlenkou a konkrétním obsahem Akčního programu je prosazení socialistické demokracie v řízení všech stránek života čs. společnosti a zajištění všech demokratických práv pro každého jednotlivého občana: svobody projevu, shromažďování, spolčování, pobytu a pohybu, atd. Formálně si v tomto programu KSČ ponechává i nadále vedoucí roli ve společnosti, avšak její pojetí doznalo zásadní změny: „...neuskutečňuje svou vedoucí úlohu tím, že vládne nad společností, ale tím, že nejoddaněji slouží jejímu svobodnému socialistickému rozvoji... Cílem strany není stát se univerzálním 'správcem' společnosti... Nahrazování a zaměňování státních orgánů hospodářského řízení a společenských organizací stranickými orgány je nadále nutno zcela odstranit... Monopolizovat socialistickou státní moc nemůže ani jediná strana, ani koalice politických stran, musí k ní mít přístup všechny politické organizace lidu.“¹⁹

Pro radikální křídlo reformistů, kteří ignorovali mezinárodněpolitické mantinely reformního procesu – ať již v důsledku neznalosti či arogantní přezíravosti – byl Akční program málo „revoluční“ Představitelé varšavské pětky v něm však viděli smrtelné nebezpečí pro socialismus v Česko-

slovensku, neboť pochopili, že tento program je popřením „jedině správného“ sovětského stalinského modelu, že se může stát přitažlivým příkladem pro národy jejich zemí a tudíž nebezpečím pro vlastní mocenské pozice. V neposlední řadě v nich vyvolával obavu, že jeho realizace by vedla k odchodu „buržoazního“ Československa z varšavského společenství a tím by byla narušena dosavadní mocenskopolitická a vojenskostrategická rovnováha v Evropě.

17 *Tamtéž.*

18 *Rok šedesátý osmý*, Praha, Svoboda 1969, s. 48 n.; *Československo roku 1968*, 1. díl, Praha, Parta 1993, s. 63 n.

19 *Rok šedesátý osmý*, Praha, Svoboda 1969, s. 103 n.

Od kritiky a hrozeb k přípravě vojenské intervence

„Myslím, že jedním z nejdůležitějších prvořadých úkolů, vyplývajících z událostí v Československu, je provedení manévru na jeho území.“

Gomulka na schůzce varšavské pětky v Moskvě 8.5.1968

Vývoj situace v Československu, útěk generála Šejny a opodstatněná obava z možného vyjádření utajovaných skutečností, ohrožující bezpečnost Varšavského paktu, sebevražda náměstka ministra národní obrany generála Janko, celkově rozkolísaná situace v čs. armádě, náhlá výměna základního velitelského kádru čs. armády (bez konzultace s Moskvou!), stejně jako rozsáhlá výměna kádru na nejvyšších stranických a státních postech, ale hlavně přijetí Akčního programu, vyvolaly v Moskvě prudkou reakci.

Akční program byl přijat plénum ÚV KSČ na samém počátku dubna, a již 7. dubna odesílá sovětský velvyslanec Červoněnko do Moskvy L. Brežněvovi alarmující tajnou zprávu o průběhu a výsledcích dubnového pléna. Mezitím už velký tým překladatelů v Moskvě překládá Akční program pro potřeby Brežněvova vedení.²⁰ Ve dnech 9.–10.4 se konalo zasedání ÚV KSSS, jehož hlavním námětem byla situace v Československu. Ze stenografického záznamu Brežněvova projevu na plénu ÚV KSSS 17. července, v němž mj. rekapituloval reakci sovětského vedení na situaci v Československu od ledna do varšavské schůzky 15. července, je zřejmé, že politbyro ÚV KSSS přijalo po tomto dubnovém plénu řadu opatření, aby zabránilo „ohrožení socialistických vymožeností v Československu a jeho odtržení od socialistického společenství“.²¹

Druhý den po skončení tohoto zasedání (11. dubna) poslal L. Brežněv A. Dubčekovi osobní dopis, v němž se stylizoval do role starostlivého otce, a vyjádřil vážné znepokojení nad vývojem v Československu: „Chci Ti otevřeně říci, že jak v mém vystoupení, tak i ve vystoupení dalších soudruhů byla věnována pozornost a bratrské znepokojení nad vývojem situace v Československu... Řeknu otevřeně, že mě znepokojuje situace KSČ. Jestliže se každý den setkáváš s dokumenty a fakty hrozně války, kterou proti nám vede třídní nepřítel v ohromných rozměrech prostřednictvím

20 ÚSD-SK, Z/SD 23.

21 ÚSD-SK, Materiály ÚV KSSS, stenografický záznam referátu L. Brežněva na plénu ÚV KSSS 17.7.1968.

rozvědky, propagandy, diplomacie i jinak, neodbytně se vnucuje na mysl, že my komunisté musíme být bdělí a jednotní...“ V závěru dopisu pak vyzývá, aby vedení KSČ projevilo jednotu „v boji s revizionistickými, protisocialistickými živly, kterým je třeba uzavřít cestu k ovlivňování vývoje událostí“.²² O několik dnů později, 16. dubna, si Brežněv v telefonickém rozhovoru s Dubčekem zřejmě ověřoval ohlas svého dopisu a připomínal vyslovené požadavky.

Podle pařížského *Le Monde* z počátku května měl na tomto zasedání pronést náčelník HPS Sovětské armády gen. Jepišev úvahu, že pokud se „skupina věrných československých komunistů obrátí na Sovětský svaz a ostatní socialistické země se žádostí o pomoc při záchraně socialismu v Československu, Sovětská armáda je v takovém případě připravena splnit svoji internacionální povinnost.“²³

Nejnovější prameny, které se nám podařilo získat, potvrzují, že vystoupení generála Jepiševa nebylo nikterak náhodné, tím méně smyšlenkou západní propagandy, a že Moskva se vůbec nespokojila jen s „bratrským“ varováním. Ze souhrnného hlášení velitele Jižní skupiny sovětských vojsk v Maďarsku, generálplukovníka Provalova z 22. září 1968 (o událostech souvisejících s přípravou a průběhem vojenské intervence) je zřejmé, že o přípravě na eventuální vojenskou intervenci proti Československu bylo v Moskvě rozhodnuto ještě před vlastním zasedáním ÚV KSSS a dopisem Brežněva Dubčekovi. Ve zprávě Provalova je totiž uvedeno: „Příprava na vojenskou operaci 'Dunaj' začala po příjmu direktivy ministra obrany (tj. maršála Grečka – BA) GOU/1/87654 z 8.4.1968, která nařizovala vytvořit z Jižní skupiny vojsk skupinu 'Jih' a stanovila její úkoly“.²⁴ Zahájení příprav na event. vojenskou intervenci v Československu počátkem dubna 1968 potvrzuje i velitel 2. polské armády, generálplukovník F. Siwicki ve své vzpomínce na účast v intervenci.²⁵

V první polovině dubna 1968 se v hlášeních čs. diplomatů začaly objevovat zprávy ze zemí varšavské pětky o úvahách na možnost ozbrojeného zásahu v Československu. Tak např. podle informace čs. zastupitelského úřadu v Budapešti bulharský velvyslanec Pangelov prohlásil, že

22 ÚSD-SK, D, II/6, dopis L. Brežněva A. Dubčekovi z 11.4.1968.

23 ÚSD-SK, Československo 1966–71. Chronologie, s. 113.

24 Pataky, Iván: Spoluúčast maďarské lidové armády na okupaci Československa, *Historie a vojenství*, č. 4/1993.

25 Kowalski, Lech: Kryptonim „Dunaj“, *Książka i Wiedza*, Varšava 1992, s. 36 n.

diplomaté socialistických zemí se shodují v názoru, „že socialistické země nebudou váhat použít ozbrojeného násilí v případě náznaku odtržení Československa ze svazku socialistického společenství“.²⁶

V denním tisku zemí varšavské pětky, zvláště v NDR, Polsku a Bulharsku se stále častěji objevovaly různé kritické články a varování na adresu reformního procesu v Československu, stejně jako v diplomatických zprávách do Moskvy. Sovětský velvyslanec v Polsku A. B. Aristov ve svém hlášení ze 17.4.1968 o rozhovoru s Gomulkou uvedl, že podle Gomulky „začal již proces přeměny socialistického Československa v buržoazní republiku“ a že tato situace „vyžaduje náš okamžitý zásah, neboť nelze zůstat prostoduchým pozorovatelem, když se v Československu začínají uskutečňovat kontrarevoluční plány“.²⁷

Válečná mašinerie varšavské pětky, dirigovaná Moskvou, se opravdu dala do pohybu, aby byla kdykoliv připravena poskytnout „bratrskou pomoc“ Československu, „ohroženému kontrarevolucí“.

Součástí těchto příprav bylo zřejmě i „turné“ velitele Spojených ozbrojených sil Varšavské smlouvy maršála Jakubovského po NDR, Polsku a Bulharsku. 24. dubna přijel i do Československa. Oficiálním důvodem návštěvy bylo seznámení s novým čs. státním vedením. V průběhu 24.–25.dubna však vedl závažná jednání jak s ministrem národní obrany gen. M. Dzurem, tak i s představiteli čs. vedení: prezidentem L. Svobodou, předsedou vlády O. Černíkem, předsedou NS J. Smrkovským a prvním tajemníkem ÚV KSČ A. Dubčekem. Přijel však „také“ s návrhem (či spíše s požadavkem), aby hlavní velitelství Spojených ozbrojených sil Varšavské smlouvy (fakticky sovětské velení) mohlo přímo disponovat dvěma československými divizemi. Generál Dzúr a čs. představitelé shodně tento návrh – který byl v rozporu s protokoly i vlastní smlouvou – odmítli. Prosadili, že i nadále platí zásada, že „ozbrojené síly členských států, vyčleněné do Spojených ozbrojených sil, zůstávají v přímém podřízení národních velení, která mají za úroveň jejich pohotovosti plnou odpovědnost“, a že „hlavní velitel musí vycházet ve své činnosti nejen z rozhodnutí Politického poradního výboru, ale v každém případě i ze souhlasu vlád nebo ministrů obrany příslušné členské země“.

Čs. představitelé vyslovili nesouhlas i s návrhem na účast čs. vojenských představitelů ve vysokých funkcích Spojeného velení zřejmě jako

26 ÚSD-SK, K, šifrovka č. 3505 ze 6.4.1968 z Budapešti.

27 Bucharkin, I. V.: Šol avgust '68-go goda..., *Pravda*, 18.2.1991.

pro čs. armádu nerealistických a snad i jako kompenzaci za odmítnutí prvního návrhu. Generál Dzúr odmítl i třetí návrh Jakubovského, totiž aby se frontové operační cvičení, plánované na září 1968, konalo – a to v širším rozsahu – již v květnu. Ve zprávě předsednictvu ÚV KSČ naopak navrhoval, aby se toto cvičení vzhledem k vnitropolitické situaci, situaci v armádě a kádrovým změnám ve velení v roce 1968 nekonalo a odložilo se na rok 1969. Usnesením předsednictva ÚV KSČ ze dne 30. dubna bylo však Dzúrovi uloženo „urychlit kádrovou a ostatní přípravu pro provedení frontového cvičení“. Termín jeho konání zatím ale stanoven nebyl.²⁸

Je velice pravděpodobné, že návrhy, které Jakubovskij přednesl čs. představitelům, zvláště návrh na urychlené a rozšířené cvičení, konzultoval při svém „turné“ s představiteli varšavské pětky.

V době jeho návštěvy probíhala 25. schůze NS, která mj. jednala o programovém prohlášení vlády, předneseném O. Černíkem. Krátce poté se u Černíka ohlásil velvyslanec Červoněnko s tím, že byl požádán sovětskou vládou o objasnění koncepce čs. vládní politiky, protože vedení KSSS se domnívá, že se odchyluje od deklarovaných zásad. Černíkovo vysvětlení, že se čs. vláda samozřejmě hlásí ke všem závazkům plynoucím z Varšavské smlouvy a ze všech smluv se zeměmi východní Evropy, že však přitom vychází z československých podmínek, Červoněnka zřejmě neuspokojilo. Namítal, že „je to sice všechno hezky řečeno, ale že on vidí v programovém prohlášení odklon od společné politiky socialistických států a snahu postupně dělat samostatnou československou politiku bez ohledu na zájmy spojenců“. Ani další Černíkovo vysvětlení, že každá vláda dělá samostatnou politiku a pouze věci společné projednává se spojenci a že vnitřní politika je výsostným právem každé země, Červoněnka ani moskevské vedení zřejmě neuspokojilo. Krátce po tomto rozhovoru se totiž Černíkovi ohlásil telefonicky A. Kosygin a v krátkém rozhovoru vyslovil požadavek razantnějšího vystupování na obhajobu společných zájmů. Na Černíkovou repliku, že to snad bylo dostatečně zdůrazněno ve vládním prohlášení, Kosygin řekl, že „sovětská strana není spokojena s vládním prohlášením, že vládní prohlášení je pokračováním našeho kurzu z ledna a že oni se domnívají, že vládní prohlášení mělo navázat na hodnoty, ve kterých jsme po léta žili.“ (sic!)

28 ÚSD-SK, D 78, jednání hlavního velitele Spojených ozbrojených sil ve dnech 24.–25.4.1968 v ČSSR; *Rudé právo*, 25.4.1968, Maršál I. I. Jakubovskij v Československu; *Rudé právo*, 26.4.1968.

Ve dnech, v nichž probíhala tato jednání, bylo z Moskvy doručeno čs. představitelům pozvání na oficiální návštěvu 4.–5. května. Brežněv přitom vyslovil přání, aby v sestavě čs. delegace byl také D. Kolder. V pozdních odpoledních hodinách 4. května byla čs. delegace v sestavě Dubček, Černík, Smrkovský a Biřák uvítána vedoucí moskevskou trojkou – Brežněvem, Kosyginem a Podgorným za účasti dalších členů politbyra.

Vlastní jednání bylo zahájeno až příštího dne, 5. května. Za sovětskou stranu se jednání zúčastnili Brežněv, Podgornyj, Kosygin, Katušev a Ruskov. Od první chvíle bylo zřejmé, že čs. delegace se ocitla v podstatě ve stejné pozici jako na schůzce v Drážďanech. Brežněv již v úvodním, zahajovacím projevu vyslovil znepokojení nad vývojem situace v Československu a požádal o vysvětlení, jak hodnotí tuto situaci čs. vedení, jak hodlá postupovat při jejím řešení a jakou pomoc by při tom mohla poskytnout KSSS.

Hlavní, několikahodinový výklad o tom, jak se stranické a státní vedení Československa snaží realizovat myšlenky Akčního programu, jaký je průběh reformního procesu s jeho klady i zápory, jaká je situace v národním hospodářství a o jiných otázkách, přednesl A. Dubček. Jeho řeč doplnil J. Smrkovský charakteristikou situace před lednem a po něm, zdůvodnil nutnost rehabilitací, zabýval se ekonomickou situací, problémem federativního uspořádání republiky a nutností přijmout řadu právních norem pro život čs. společnosti. O Černík se pak zabýval mezinárodními vztahy, podrobněji vložil ekonomickou situaci Československa a zdůvodnil žádost čs. vedení o půjčku na rozvoj čs. spotřebního průmyslu, s níž se obrátilo na sovětské vedení.

Vystoupení Dubčeka, Smrkovského a Černíka se nesla v duchu obhajoby reformního procesu, i když řečníci přiznávali, že reformní proces je provázen řadou negativních jevů a vzrůstajícími projevy antisocialismu. Shodně však uváděli a dokazovali, že čs. stranické a státní vedení má podporu většiny lidu, situaci je schopno zvládnout a odmítá použití administrativně-mocenských prostředků. Jedině vystoupení V. Biřaka, který mluvil o vnitropolitické situaci, z tohoto pojetí značně vybočilo. Jeho kritika reformního procesu a hodnocení vlivu antisocialistických tendencí na tento proces – řečeno sportovní hantýrkou – doslova „nahrály na smeč“ Brežněvovi, připravenému k tvrdé kritice čs. vedení.

L. I. Brežněv se v první části svého rozsáhlého vystoupení zabýval nejdříve situací uvnitř KSSS, mezinárodněpolitickou situací, a neopomenul se pochlubit úspěchy sovětského národního hospodářství. Když mluvil

o posledním, dubnovém (XXIII.) zasedání ÚV KSSS, přesvědčoval, že při hodnocení situace v ČSSR bylo vedení KSSS velice zdrženlivé a informovalo plénum pouze v tom smyslu, že „zdravých procesů v ČSSR zneužívají různé živly, které se snaží snižovat úlohu strany, avšak vyjádřilo přesvědčení, že KSČ je dosti silná, aby se s danou situací vypořádala“. Ovšem vzápětí poté, co se zaštitil prohlášením, že vychází z bratrských citů k československému lidu a ke KSČ, zahrnul v druhé části svého projevu hlavy čs. představitelů přívalem tvrdé kritiky. Tvrdil, že u nás „...dochází k organizovanému, plánovitému postupu proti straně, která je činná odpovědnou za všechny nedostatky. V prostředcích masové komunikace jsou prosazovány a zasazovány údery jak straně, tak vztahům k socialistickým zemím. Různé akce, včetně postupů jiných stran, zakládání různých klubů atd. směřují k narušení pozic strany a jejího vedení...“ V dalším výkladu dospěl k závěru, že v Československu „nastala etapa boje o moc“ a že „v boji je třeba se chovat jako v boji“ a neopomenul připomenout zkušenosti z průběhu maďarských událostí v roce 1956. Mnohá vystoupení se prý dotýkají státních zájmů Sovětského svazu a ostatních socialistických zemí.

Po Brežněvovi pokračovali v kritice Kosygin i Podgornyj: „...Jestliže Československo zakolísá a dojde k restauraci kapitalismu, přijdou na řadu i další socialistické země...proti straně vystupují všichni a strana nevystupuje proti nikomu...KSČ ztrácí autoritu a ne že ji získává...jsou demoralizovány orgány bezpečnosti...“

Členové čs. delegace se snažili na kritické výtky reagovat. Avšak pod soustředěnou palbou sovětského vedení, které mělo na stole stohy materiálů o situaci v Československu, jimiž dokumentovalo každou konkrétní výtku, čs. vedení přiznalo, že „i oni hodnotí situaci jako velmi vážnou“. Že „...vážnost situace vyžaduje i odpovídající opatření zejména směrem k tisku a masovým sdělovacím prostředkům, k posílení organizační práce strany od ÚV až po základní organizace...zaujetí jasných stanovisek k nejožehavějším politickým otázkám, bezodkladná opatření k upevnění armády, bezpečnosti a Lidových milicí...“

Když v odpoledních hodinách 6. května odlétala čs. delegace domů, vezla s sebou jen mlhavý příslib prostudování žádosti o půjčku. Na druhé straně sovětské vedení získalo souhlas s dřívějším konáním vojenského cvičení v Československu podle požadavků Jakubovského, i když přesný termín jeho konání zatím nebyl určen. A ještě jedna skutečnost stojí za zaznamenání. Můžeme-li věřit vzpomínkám V. Biřaka, pak měl se Suslo-

vem v průběhu jednání separátní rozhovor, v němž Suslov rozvíjel úvahy o tom, zda by nebylo možné na ochranu západních hranic v Československu nasadit některé sovětské jednotky a část čs. jednotek použít v čs. národním hospodářství...²⁹

Ještě téhož dne (6. května) moskevské vedení telefonicky svolalo na 8. května do Moskvy tajnou schůzku vedoucích představitelů varšavské pětky: NDR, MLR, PLR a BLR.

Týž den, snad ve stejné chvíli, kdy členové čs. delegace diskutovali na palubě letadla s V. Biřákem o jeho nekolegiálním a odstředivém vystoupení při moskevských rozhovorech, letěla z Moskvy do Varšavy sovětskému velvyslanci Aristovovi depeše s příkazem, aby navštívil Gomulku a sdělil mu následující rozhodnutí: „V důsledku vzniklé situace ÚV KSSS a sovětská vláda považují za nezbytné uskutečnit cvičení jedné sovětské motostřelecké divize na území Polska, poblíž polsko-československých hranic, v prostoru Cieszyn – Bialsko-Biala – Pszcyna (60 km jižně od Katowic). Přesun divize uskutečnit v průběhu 7.–8. května tak, aby hlavní síly divize dorazily do uvedeného prostoru v ranních hodinách 8. května...“³⁰

Odpověď na otázku, jakou situaci mělo moskevské vedení na mysli a proč měla být cvičící divize na místě svého určení poblíž čs. hranic právě 8. května, tj. ve dnech oslav zakončení druhé světové války, a jaký byl cíl tajné schůzky této pětky, se pokusíme nalézt na následujících stránkách.

Předtím však ještě zaznamenejme dvě skutečnosti: Informace o čs.-sovětském jednání se stala – kromě jiných otázek – předmětem jednání na předsednictvu ÚV KSČ 7. a 8. května. Vyvolala nejen značný ohlas, ale i výraznou diferenciaci ve vedení KSČ. Dosti zřetelně se přitom vyhranila konzervativní skupina Biřák, Kolder, Švestka, Indra a další.

Druhou skutečností bylo, že podobně jako vedoucí představitelé Československa byl podroben tvrdé kritice i čs. ministr zahraničních věcí Jiří Hájek a celá koncepce čs. zahraniční politiky. Stalo se tak v průběhu oficiální návštěvy J. Hájka v Moskvě ve dnech 6.–7. května. Gromyko ani Kosygin neakceptovali výklad J. Hájka, který dokazoval, že nová aktivní

29 *ÚSD-SK, záznam rozhovoru s O. Černíkem 1.2.1990; ÚSD-SK, D I/20, záznam o jednání čs. delegace v Moskvě 4.–5.5.1968. V. Biřák, Paměti, 2. díl, Praha, Cesty 1991, s. 22 n.; ÚSD-SK, Z/P 2, Z/M 5, zápis vystoupení na setkání prvních tajemníků ÚV Bulharska, NDR, Maďarska, Polska a SSSR 8.5.1968 v Moskvě.*

30 Bucharkin, I. V.: Šol avgust 68-go goda..., *Pravda*, 18.2.1991; *ÚSD-SK Z/M 5.*

zahraniční politika Československa důsledně respektuje všechny spojenecké smlouvy, dohody a přijaté závazky v rámci Varšavského společenství.³¹

Schůzka varšavské pětky v Moskvě byla zahájena 8.5.1968 v 15 hodin ve složení: Brežněv, Kosygin, Podgornyj, Gomulka, Ulbricht, Axen, Kádár, Erdélyi, Živkov. Každá delegace měla svého tlumočníka. Podle dřívější dohody, na niž se Brežněv při zahájení schůzky odvolával, cílem schůzky bylo projednání situace v Československu.

Účastníci jednání nejdříve vyslechli podrobnou informaci L. I. Brežněva o průběhu a výsledcích čs.-sovětského jednání a pak měli společně posoudit situaci a vypracovat či spíše schválit jakousi strategii společného postupu proti „nebezpečí kontrarevoluce“ v Československu. Ze záznamu Brežněvova výkladu je zřejmé – a on to také výslovně uvedl –, že kritika čs. vedení a situace v Československu ze strany Moskvy byla tentokrát mnohem tvrdší a kategoričtější než v Drážďanech. Brežněv ocenil jako nejkonstruktivnější vystoupení V. Biřáka, v němž přiznal, že na KSČ „jsou podnikány útoky chytré a organizovaně, že existuje centrum..., které celou akci vede. My se ale nestavíme na odpor, nemáme ve svých rukou tisk, rozhlas, televizi. V současné době naši stranu napadají kluby, bývalá sociální demokracie a bývalá národněsocialistická strana. Útočí se na mimořádný sjezd, chtějí nás svrhnout. Ale slovenská komunistická strana se drží pevněji. I u nás máme demagogy, ale držíme je na uzdě. Slovenská komunistická strana nevystupuje s požadavky na svolání mimořádného sjezdu, a pokud bude opravdu takové rozhodnutí přijato, naše strana se sjezdu nezúčastní, ani kdyby to způsobilo rozkol.“

Ze záznamu obsáhlé pětihodinové diskuse, čítajícího několik desítek stran, který vyhotovili polští a maďarští účastníci jednání, je zřejmé, že představitelé varšavské pětky s výjimkou Kádára neshledali v čs. obrodném procesu ani zrníčko pozitivního vývoje a shodně kvalifikovali situaci v Československu jako kontrarevoluční.

Spontánní oslavy 1. máje, zvláště pak prvomájový průvod a vskutku neformální projevy sympatií a více či méně kritické poznámky a projevy účastníků průvodu na adresu nikým nehlídaného stranického a státního vedení, přihlížejícího z tribuny v ulici Na Příkopech a bezprostředně reagujícího na hlasy z průvodu, to byl pro účastníky této porady jakýsi kulminací bod, resp. ukazatel zvratu ve vývoji čs. situace směrem ke kontra-

31 *ÚSD-SK, B 50, záznam ze zasedání PÚV KSČ 7.5.1968; ÚSD-SK, B 37, záznam z jednání Hájka s Gromykem v Moskvě, 6.–7.5.1968.*

revoluci!!! Drtivé kritice podrobili čs. hromadné sdělovací prostředky a „neschopnost“ čs. reformního vedení vzít jejich řízení pevně do svých rukou. Výměna neschopných funkcionářů stranických, státních i společenských organizací byla pro ně likvidací zasloužilých a straně věrných (tj. probrežněvovských) kádrů. Podle nich se pod záminkou svolání mimořádného sjezdu mělo připravit svržení celého dosavadního stranického vedení. Sebevraždy jednotlivců, kteří neunesli tíhu své viny za podíl na zločinech padesátých let, interpretovali jako vraždy poctivých komunistů. Výměnu vedoucích kádrů v armádě a bezpečnosti, resp. nové pojetí práce bezpečnosti, podle něhož se mj. neměla zabývat hledáním vnitřních nepřátel, hodnotili jako dezorganizaci, ztrátu akceschopnosti či bojeschopnosti, jako rozklad. Podle nich přes otevřené čs. hranice k nám proudily tisíce agentů ze Západu s rozvratnou literaturou a zbraněmi a připravovaly kontrarevoluční zvraty...

Příliš dlouho trval úplný výčet smrtelných hříchů obrodného procesu a jeho vedení proti představám vůdců varšavské pětky o demokracii, svobodě, socialismu, suverenitě a vedoucí úloze strany a samozřejmě proti jejich mocenskopolitickým zájmům.

Zvlášť závažné je jejich stanovisko k Akčnímu programu. Při čs.-sovětském jednání se tento program nestal předmětem kritiky, alespoň ne přímé, nyní však byl podroben šířavé kritice: od jeho zesměšňování a bagatelizování Ulbrichtem až po hodnocení Gomulkou a Brežněvem jako „hlavního dokumentu, proti němuž je třeba bojovat – nejen v Československu, ale i v ostatních zemích“, neboť „předpokládá zřízení buržoazní republiky“.

V průběhu další diskuse byla nutnost boje proti Akčnímu programu odsunuta Brežněvem na pozdější dobu, do jakési druhé etapy.

Snad nejvíce času a pozornosti věnovali účastníci porady úvahám o tom, s kým mohou ve svých plánech boje proti „kontrarevoluci“ počítat. Dostí podrobně hodnotili jednotlivé členy reformního vedení, kritickému „rozboru“ podrobili čs. inteligenci a celou kulturní frontu a její udátlivou prozápadní orientaci. Různé úvahy pronášeli o čs. dělnické třídě. Jejich povahu dokládá Gomulkovo vysvětlení, podle něhož čs. dělnická třída na rozdíl od Polska „nemá dlouhou tradici“.

Ze záznamu celého jednání je možné vyvodit závěr, že představitelé varšavské pětky věnovali vývoji událostí v Československu velice důkladnou a všestrannou pozornost. O její povaze a úrovni svědčí i Ulbrichtova poznámka, která padla při diskusi o prvomájovém průvodu, že oni mají filmové záběry, jak Dubček zdraví část průvodu pochodující pod americko-

kou vlajkou. O dokonalé informační síti moskevského vedení svědčí skutečnost, že v průběhu diskuse mohl L. Brežněv informovat účastníky jednání o průběhu zasedání předsednictva ÚV KSČ z předchozího dne, ba dokonce z průběhu téhož dne.

Účastníci jednání se v pětihodinové diskusi shodli – a to i přes určitá odlišná stanoviska Kádára v hodnocení příčin a charakteru situace v Československu – na několika základních závěrech a společnému postupu:

1. Vyvinout veškeré úsilí pro získání celého nebo většiny čs. reformního vedení k rozhodnému postupu proti snahám kontrarevoluce, a to i s použitím mocenských prostředků. Pokud by se však nepodařilo získat většinu reformního vedení, orientovat se na zformování zdravého jádra ve stranickém vedení a čs. společnosti kolem V. Biřaka a D. Koldera a tomu věnovat všestrannou pozornost a maximální podporu. Ostatně Brežněvova informace o tajné schůzce Koldera a dalších ostravských funkcionářů s polskými představiteli ve dnech 3.–4. května svědčí o tom, že tento závěr již začali realizovat.
2. K uvedenému cíli, k podpoře a aktivizaci „zdravého jádra“, mělo posloužit i rozhodnutí o organizování vojenských cvičení vojsk Varšavské smlouvy v Československu i v jeho okolí. A byl to W. Ulbricht, který si pospíšil s návrhem, aby cvičící vojska zůstala v Československu co nejdéle. K němu se pak pohotově připojil i T. Živkov.
3. Pokud by v Československu nedošlo k pozitivním změnám, bude nutné přijmout „rozhodná opatření“, neboli poskytnout „internacionální pomoc“.
4. Ve svých zemích zabránit jakékoli popularizaci čs. modelu socialismu.
5. Představitelé varšavské pětky budou připraveni kdykoli se okamžitě sejít k projednání situace v Československu, bude-li to vedení kterékoli strany pětky považovat za potřebné.

Snad by odpovídalo spíše skutečnosti, kdybychom konstatovali, že moskevské vedení si na této schůzce nechalo odsouhlasit své názory a již dříve přijatá rozhodnutí o postupu proti reformnímu hnutí v Československu a začalo je uskutečňovat ještě před touto schůzkou. Brežněv se tím ani netajil. „Přivítali jsme Svobodovu volbu, vyslali jsme Jakubovského... 9. května, na svátky, k nim posíláme velkou skupinu našich generálů se dvěma maršály v čele – s Koněvem a Moskalkem. Naši tajemníci 'obkomů' (oblastních výborů) pojedou do těch obvodů, s nimiž mají družbu.“³²

32 ÚSD-SK, Z/P 2, Z/M 5, zápis ze setkání prvních tajemníků BLR, NDR, MLR,

Avizovaná dvacetičlenná skupina maršálů přiletěla do Československa již 8. května, zatímco se varšavská pětka teprve scházela. Vojenská rada MNO čs. armády právě zasedala, když se dostavil stálý zástupce Spojeného velení při MNO gen. Kuščev a oznámil, že delegace přilétá do Ružyně. Ministr Dzúr přerušil jednání a šel ji se svou suitou uvítat. Na jeho otázku, či jsou vlastně hosté, maršál Koněv sdělil, že přijeli navštívit starého frontového přítele generála Svobodu a poblahopřát mu ke zvolení prezidentem. Po oslavách 9. května se však ukázalo, co bylo pravým důvodem jejich neobyčejně početné a nenadálé návštěvy, která se značně protáhla. Ve skutečnosti šlo o jakousi vojenskopolitickou inspekci a kontrolu stavu čs. armády. Výmluvně o tom svědčila nedočkavost při uskutečnění série návštěv, mítinků a rozhovorů jednotlivých skupin delegace v různých krajích republiky, na závodech i u vojenských jednotek: u jednotky Pohraniční stráže v Plané u Mariánských Lázní, na závodě Koněv v Kladně, v závodě Semtín u Pardubic i u vojenské jednotky Čs.-sovětského přátelství, u jednotek v Litoměřicích a v Lovosicích, u vojenského útvaru v Mostě a na Závodech čs.-sovětského přátelství v Záluží a dalších místech.

Zvlášť zajímavé svědectví, charakterizující skutečné poslání těchto „gratulantů“, nám podal tehdejší inspektor čs. armády generál Šmoldas. Uvádí, že když skupina maršála Moskalka, kterou provázela, přijela jako host sboru pověřenců a vedení KSS na Slovensko, rozproudila se u večere zpočátku klidná diskuse o politické situaci v Československu. Někteří členové delegace však začali dosti agresivním tónem označovat tuto situaci za kontrarevoluční a zaznělo i prohlášení, že bude-li pokračovat vývoj v tomto duchu, oni se budou „vměšovat“ a SSSR zakročí. Někdo z hostitelů na to reagoval poznámkou, že SSSR nás již jednou osvobodil a další osvobození pokládáme za zbytečné. Načež se situace ze sovětské strany ještě vyostřila. Teprve zákrok uvážlivěji vystupujícího Moskalka radikální členy delegace umlčel.³³

Ještě předtím než se členové sovětské delegace rozjeli po Československu, došlo k následující události. Delegace byla ubytována v budově

PLR a SSSR v Moskvě 8. května 1968; *ÚSD-SK*, Z/P 1, záznam z průběhu rozhovoru se ss. Kolderem... a vedením KV KSČ v Ostravě; *ÚSD-SK*, stenografický záznam jednání s vůdci KS BLR, MLR, PLR a NDR na ÚV KSSS v Moskvě 8.5.1968.

33 *Rudé právo* z 9.–13. května 1968; *ÚSD-SK*, zpráva gen. Šmoldase pro Komisi... ze dne 20.5.1990; *ÚSD-SK*, R 78, poznatky plk. Vinklera, zástupce náčelníka ZS MNO ČSLA ze 7.6.1990.

bývalého kláštera barnabitek na Hradčanech, přebudované na hotelové zařízení stranického a státního vedení Československa. 9. května po skončení oficiální recepce na Hradě pozvalo vedení sovětské delegace představitele stranického a státního vedení i armádního velení do barnabitek, kde oslavy a diskuse pokračovaly. Prezident Svoboda se omluvil. Pozvání spolu s čs. generalitou přijal i A. Dubček. Kolem jedné hodiny po půlnoci byl k telefonu volán gen. Dzúr, který požádal generála Šmoldase, aby hovor převzal. Tomu se ohlásil dozorčí generál z generálního štábu ČS MNO a sdělil, že v blízkosti čs. hranic v Polsku, ve směru Varšava – Kladsko, se soustřeďují dvě sovětské divize. Dnes již víme, že téhož dne, 10. května, bylo v jižní části Polska zahájeno vojenské cvičení, které trvalo do 23. května a kterého se – podle západních pramenů – zúčastnila jedna sovětská a jedna polská tanková armáda o síle více než 80 000 mužů a 2800 tanků.

Zvláštní roli zde však měla sehrát právě ona divize, o níž se již mluvilo na předchozích stránkách v citované depeši z Moskvy do Varšavy. Zdá se, že tato divize měla plnit úlohu jakéhosi pokusného balónku ke zjištění postoje čs. lidu k eventuálnímu vstupu sovětských vojsk na naše území. Lze tak soudit i ze vzpomínky velitele této 24. samarsko-uljanovské divize (38. armády) generála Jaškina i z dalších materiálů a také ze skutečnosti, že postup této divize byl synchronizován s přípravou a konáním čs.-polské manifestace v Těšíně 9. května.

Podle vzpomínek J. Němcové, bývalé tajemnice KV KSČ pro ideologii v Ostravě, celá příprava a průběh této manifestace měly neobvyklý průběh a charakter. Původní „Československo-polská manifestace k 50. výročí vzniku ČSR a k 23. výročí osvobození Rudou armádou“ se nakonec konala [!] pod heslem: „Z pozic socialismu neustoupíme – jednotu bratrských národů uhájíme“. Připravované transparenty, hesla a celé aranžmá zdůrazňovaly hlavně význam vojenského spojení s Polskem a samozřejmě se Sovětským svazem. Jako řečníci za čs. stranu zde vystoupili vedoucí tajemník KV KSČ O. Voleník a za ÚV KSČ A. Indra. Polskou stranu reprezentoval vedoucí tajemník PSDS katovického vojvodství E. Gierek a sovětskou stranu L. S. Kuličenko, člen ÚV KSSS a první tajemník oblastního výboru ve Volgogradu. Připomeňme si, že akce se konala sotva několik hodin po zasedání PÚV KSČ (7.–8.5.), na němž se konzervativní síly pokusily o nástup. A protože o přípravě této manifestace rozhodovali především konzervativní představitelé, nepřekvapuje, že v uvedeném duchu vyzněla i rezoluce, přijatá účastníky této manifestace, v níž se mj. říká: „... válečné nebezpečí v Evropě nám hrozí ze strany imperialistických sil. A obrana proti těmto agresivním silám je nemyslitelná bez pevného spojení se Sovětským svazem a bez záštity jeho armády“.

Po manifestaci byli prominentní účastníci pozváni E. Gierkem do Csieszyna. Zde v průběhu slavnostního posezení E. Gierek před A. Indrou veřejně prohlásil, že „pokud se bude situace v Československu dále zhoršovat, není vyloučeno vojenské řešení“.

V době zahájení manifestace v Těšíně – 9. května v 10 hodin – se 24. divize nacházela asi 7 km za Csieszynem, připravena vyrazit. Podle paměti generála Jaškina maršál Jakubovskij totiž ve večerních hodinách předchozího dne po slavnostní přehlídce divize vydal Jaškinovi nový úkol: v 11 hodin 9. května překročit čs. hranici v prostoru Těšína a zahájit přesun přes Ostravu do Brna a odtud po dvou trasách na Č. Budějovice a na Tábor; na sklonku 10. května v součinnosti s vojsky ZVO, zvláště s 1. tankovou divizí, uzavřít západní hranici. Když se ale Jaškin krátce před zahájením pochodu dozvěděl, že před Těšínem se „v rámci cvičení“ rozmístila čs. tanková jednotka o síle roty, s hlavními mířícími do Polska, hlásil to okamžitě Jakubovskému. Ten reagoval rozkazem svrhnout tyto tanky do řeky a v 11 hodin překročit čs. hranici podle původního rozkazu. Vzápětí však rozkaz odvolal a Jaškinovi dal příkaz soustředit divizi v katovických lesích a vyčkat dalších rozkazů.³⁴

Když byl generál Dzúr informován o pohybu sovětských a polských vojsk směrem k čs. hranicím, rozhodl se, že jakmile bude společensky vhodná chvíle, bude informovat Dubčeka. Tato příležitost se však naskytila až po rozchodu společnosti kolem třetí hodiny na Hradčanském náměstí. Podle svědectví generála Šmoldase měl přítom A. Dubček v hloučku diskutujících na náměstí prohlásit: „Já je sem nepustím, jak je mám rád, tak je sem nepustím!“ Když poté Dzúr s doprovodem přijel do budovy generálního štábu, dozorčí generál uvedenou zprávu potvrdil.

V následujících hodinách 10. května vyvolala tato zpráva značnou aktivitu. O. Černík požádal armádní velení o její vyhodnocení. Náčelník generálního štábu generál Rusov ji prověřoval u náčelníka generálního štábu Sovětské armády maršála Zacharova a náčelníka štábu Polské lidové armády generála Hocha se zdůvodněním, že vedoucí čs. představitelé jsou touto situací značně znepokojeni. Maršál Zacharov i generál Hoch ho však shodně ujišťovali, že vlastně o nic nejde, že je to jen součást plánovaných

34 Vyplnění zvláštního úkolu – vzpomínky generála Jaškina (osobní archiv); Vzpomínky J. Němcové na oslavy 9. května v Těšíně (*Archiv města Ostravy*); *Nová Svoboda* 9.5.1968; *Karvinské noviny* 15.5.1968; *Nová Svoboda* 12.5.1968; *ÚSD-SK*, V, protokolární výpověď A. Indry ze 17.4.1990.

cvičení vojsk Varšavského paktu, a žádali, aby se z čs. strany nic nepodnikalo. Nicméně pro generála Dzúra se tyto skutečnosti – pravděpodobně i po poradě se stranickým a státním vedením – staly podnětem k pozvání představitelů Sovětské armády k oficiální návštěvě Československa.

Sovětskému velení nebyla předčasná informace o tomto cvičení zřejmě nikterak příjemná. Příští den se řada sovětských důstojníků snažila zjistit, odkud ji čs. orgány získaly. A nejen to. Maršál Jakubovskij si již 14. května pospíšil s odsouzením západního tisku, v němž se hodnotilo polsko-sovětské vojenské cvičení jako „tažení proti Československu“. Maršál tvrdil – v rozporu se skutečností –, že čs. strana byla o cvičení předem informována. Toto „dementi“ převzalo pak následující den i *Rudé právo*. Jakubovskij označil zprávy buržoazního tisku o těchto manévrech za „zlomyslné provokace, jejichž záměrem je rozbíjení jednoty a semknutosti zemí Varšavské smlouvy a bojového spojení jejich armád“.³⁵

Na závěr této části můžeme konstatovat, že politický a vojenský nátlak varšavské pětky proti vývoji v Československu a jeho reformnímu vedení značně přispěl k aktivizaci konzervativních sil a k diferenciaci uvnitř reformního vedení i k jeho politické rozkolísanosti.

10. května, téhož dne, kdy bylo v jižním Polsku poblíž čs. hranic zahájeno rozsáhlé vojenské cvičení, poslal předseda Rady ministrů SSSR A. N. Kosygin předsedovi čs. vlády O. Černíkovi dopis, který obsahoval tyto vážné výtky a neméně vážná varování: Čs. orgány ponechávají západní hranice prakticky zcela odkryté, čehož využívají západní rozvědky, takže do Československa volně proudí tisíce diverzantů k uskutečňování diverzní činnosti nejen proti Československu, ale i proti ostatním socialistickým zemím, atd. atd.

„V dopise s. A. N. Kosygina byla vyjádřena hluboká starost i výstraha ve spojitosti s takovýmto stavem. To je pochopitelné a vysvětlitelné, neboť obrana západních hranic ČSSR není jen čistě vnitřní záležitostí Československa. Řeč šla o zajištění bezpečnosti všech zemí – členů Varšavské smlouvy.“³⁶

35 *ÚSD-SK*, R 37, zpráva gen. Šmoldase; *ÚSD-SK*, R 78, poznatky plk. Vinklera; *ÚSD-SK*, A 75, zpravodajské materiály ZVO; *Rudé právo*, 15.5.1968, Maršál Jakubovskij o manévrech Varšavské smlouvy; Vzpomínka generála Jaškina, velitele tankové divize, okupující Ostravsko (osobní archiv).

36 *ÚSD-SK*, nota vlády SSSR vládě Československa ze dne 20.7.1968, v níž je opakovan obsah dopisu O. Černíkovi z 10. května.

Vzrůstajícímu nátlaku varšavské pětky a zvláště Moskvy podlehli do určité míry a na určitou dobu i někteří reformní představitelé Dubčekova vedení. Zejména však posílil odvahu představitelů konzervativního proudu, což se mj. projevilo i v přípravách na květnové plenární zasedání ÚV KSČ, zahájených celostátní poradou okresních, městských a kraj-
ských tajemníků KSČ ve dnech 12.–13.5.1968. „Byla to dobrá porada. Ja-
ko by nám narůstala síla, vracel se optimismus a jistota,“ liboval si ještě
po dvaceti letech ve svých *Pamětech* V. Biřák. „Velká většina přítom-
ných... odcházela domů přesvědčena, že příprava květnového zasedání je
dobrá, že to bude znamenat obrat, nástup do boje proti kontrarevoluci.
Zdálo se, že strana ožije, že od ústředního výboru až po základní orga-
nizace se bude dělat aktivní, angažovaná politika na obranu socialismu.“³⁷

Další stupňování politického i vojenského nátlaku Moskvy a základní
postoje k čs. reformnímu procesu přímo symbolicky charakterizují dvě
státní návštěvy v Československu ve druhé polovině května. *Rudé právo*
z 18. května informuje: „Na pozvání PÚV KSČ a vlády ČSSR přiletěl
v pátek (tj. 17.5.) do Československa člen politbyra a předseda rady mi-
nistrů SSSR A. N. Kosygin na krátkodobou dovolenou a léčení. Předpoklá-
dá se, že pobyt A. N. Kosygina v ČSSR bude využit pro pokračování ve
výměně názorů s čs. vedoucími činiteli o otázkách zajímavých obě stra-
ny.“ Ve druhé zprávě se čtenář dozvěděl, že „na pozvání ministra národní
obran generála Dzúra přiletěla v pátek do Prahy osmičlenná delegace MO
SSSR v čele s maršálem Grečkem“.³⁸

Jako formální důvod neoficiální a původně neohlášené návštěvy
A. N. Kosygina se uváděla lázeňská léčba v Karlových Varech. Tento po-
byt se však velice záhy proměnil v „komandirovku po poručení CK
KPSS“, jak později Kosygin sám uvedl. Během pobytu v Českosloven-
sku absolvoval řadu pohovorů s čs. stranickými a státními představiteli,
s prezidentem Svobodou, J. Smrkovským, A. Dubčekem, O. Černíkem,
Č. Císařem, A. Indrou a dalšími. Ve zprávě *Rudého práva* z 19. května
o setkání čs. představitelů s Kosyginem se uvádělo, že „projednání poli-
tických problémů ukázalo, že se dnes v Československu nastoupená cesta
dalšího rozvoje socialismu setkává u našich sovětských přátel s pocho-
pením“.³⁹

37 Biřák, V.: c.d., s. 27 n.

38 *Rudé právo*, 18.5.1968.

39 *Rudé právo*, 19.5.1968.

Skutečnost však byla podstatně jiná. Kosyginova návštěva znamenala
fakticky jakousi inspekční cestu, při níž sondoval situaci v Českosloven-
sku, a hlavně s kým ze stranického a státního vedení mohou v Moskvě ve
svých plánech proti čs. reformnímu procesu počítat. V rozhovorech –
vedle kritiky, že postup Dubčekova vedení znamená ztrátu vedoucí role
KSČ a celý proces demokratizace vede k její porážce, že vývoj reformního
procesu a údajné otevření čs. hranic na západě ohrožuje bezpečnost Var-
šavské smlouvy, že vytváří hrozbu vylomení Československa ze systému
Varšavské smlouvy – věnoval Kosygin velkou pozornost zjišťování názorů
na jednotlivé čs. představitele.⁴⁰

Postup a argumenty A. N. Kosygina, jimiž se snažil přesvědčovat čs.
představitelů o zhoubnosti reformního procesu, byly logickým pokračová-
ním kritiky, která se snesla na čs. delegaci v Moskvě počátkem května.
O žádném pochopení a toleranci k čs. obrodnému procesu se nedá u toho-
to druhého muže sovětského impéria vůbec mluvit. Josef Smrkovský
v rozhovoru se zpravodaji ČTK a rozhlasu 19. května na otázku o účelu
návštěvy a jednání s Kosyginem, resp. na otázku, co sovětské představi-
tele hlavně znepokojuje na vývoji v Československu, odpověděl: „Nejčes-
těji se táží, zda vývoj u nás nemůže dospět tak daleko, že by to nakonec
vedlo k ohrožení samotného socialistického řádu a k narušení svazku Var-
šavské smlouvy.“⁴¹ V rozhovoru s A. Indrou, vedeném beze svědků v Kra-
mářově vile na Letné, Kosygin mj. sdělil, že „sovětské vedení je znepo-
kojeno vývojem v Československu a že v případě nezbytnosti nevyklučuje
ani řešení vojenskými prostředky“.⁴²

Souběžná oficiální návštěva maršála Grečka, generála Jepiševa, gene-
rála Ogarkova a dalších ve dnech 17.–22.5.1968 měla – pokud možno –
ještě výraznější „inspekční“ a nátlakový charakter. Již první zpráva *Rudé-
ho práva* z 19. května o jednání této osmičlenné delegace na čs. MNO
17. května naznačovala, že to nebyla žádná selanka. „Obě delegace se in-
formovaly o situaci ve svých zemích a armádách. Sovětsští představitelé
přítom zdůraznili, že řešení problémů Čs. lidové armády je vnitřní zále-
žitostí Československa. Poukázali však i na některé protisovětské projevy

40 *ÚSD-SK*, záznamy rozhovorů s A. Dubčekem, O. Černíkem, Č. Císařem; Mlynář,
Z.: c.d., s. 184 n.; Pro tvrzení J. Valenty (*Anatomie rozhodnutí*) o jakémsi kompro-
misu mezi Kosyginem a Dubčekem se nám žádné hodnověrné důkazy nalézt
nepodařilo.

41 *Rudé právo*, 20.5.1968.

42 *ÚSD-SK*, V 10, záznam výslechového protokolu A. Indry ze 17.4.1990.

v našem tisku i ve veřejnosti. Podle jejich názoru nepřispívají k utužení tradičního přátelství, které se vytvářelo ve společném boji proti fašismu.⁴³

Svým obsahem i formou měla však tato jednání nesrovnatelně dramatictější průběh, než naznačuje citace *Rudého práva*, a mnohdy doslova šokovala i největší přátele a stoupence SSSR.

Podle údajů generála Dzúra se první jednání s Grečkovou delegací týkala mj. otázky struktury a reorganizace, jakož i politického systému v ČSLA, hodnocení politických postojů proreformní VPA, zvláště pak jejího Memoranda, formulujícího čs. vojenskou doktrínu. Výsledkem sovětské kritiky VPA a hlavně Memoranda byl Dzúřův příslib Grečkovi, že zajistí zrušení VPA.⁴⁴

Když Grečkova delegace jednala s čs. reformním vedením včetně Dubčeka, Grečko – podle údajů Č. Císaře, tajemníka ÚV KSČ a účastníka jednání – vystupoval velice ostře a militantně. Zdůrazňoval, že je nepřipustné, aby Československo svým vnitřním rozkladem či jakkoli jinak oslabovalo Varšavskou smlouvu. Argumenty A. Dubčeka, který mu zásadně oponoval, nebyl ochoten uznat. V závěru jednání, trvajícího asi hodinu, Grečko opakoval svá varování.⁴⁵

Do třetice svědectví dvou účastníků jednání vedení čs. MNO se sovětskou delegací: generála Bizíka, v té době zástupce vedoucího VIII. oddělení ÚV KSČ, a generála Pepicha, náčelníka HPS ČSLA. Podle údajů generála Bizíka, které doplňují a potvrzují údaje gen. Pepicha, nešlo o žádnou seriózní diskusi dvou rovnoprávných partnerů, ale především o jednostranný monolog sovětských představitelů, v němž suverénně a kategoricky posuzovali vývoj v Československu jako kontrarevoluční a obviňovali čs. vedení i velení čs. armády z neochoty a neschopnosti postavit se kontrarevolučním silám na odpor. Když se kupř. generál Pepich pokusil obhajovat vývoj našeho reformního procesu a upřímnost našich spojenec-kých svazků se SSSR a ostatními členy Varšavské smlouvy, maršál Grečko jeho projev hrubě ignoroval a po celou dobu provokativně klepal lžičkou na stůl, až generál Pepich, silně rozrušen, byl nucen svůj projev přerušit. To se opakovalo během jednání několikrát.⁴⁶

43 *Rudé právo*, 19.5.1968.

44 *ÚSD-SK*, D III/100, zpráva M. Dzúra pro ÚKRK ÚV KSČ z 9.8.1970; *ÚSD-SK*, dopis M. Dzúra G. Husákovi z 28.10.1970; *VHA, MNO*, 1/17-1, zápis 24. zasedání KM, 10.7.1970.

45 *ÚSD-SK*, R 21, 43, záznam rozhovorů s Č. Císařem 22.3.1990.

46 *ÚSD-SK*, R 152, 69, záznam rozhovoru s gen. Bizíkem z 25.6.1990 a s gen.

Do série těchto oficiálních i neoficiálních květnových návštěv a jednání organicky zapadá i poměrně málo známé „náhodné“ setkání V. Biřáka s ukrajinským tajemníkem a členem politbyra ÚV KSSS P. Šelestem 25. května v Užhorodě u příležitosti tradičních oslav československo-sovětského přátelství ve Vyšném Nemeckém na východním Slovensku. Připomeňme si, že P. Šelest patřil mezi nejradikálnější odpůrce čs. reformy a stoupence vojenské intervence. V. Biřák sice tvrdil, že šlo o náhodné setkání při přátelské návštěvě v Užhorodu, kam ho pozval jeho přítel I. M. Vaš a kde v té době byl P. Šelest jako náruživý rybář na dovolené; když se však objevil V. Biřák spolu s P. Šelestem na televizní obrazovce, překvapilo to i členy předsednictva ÚV KSS, neboť vedoucím delegace ČSSR na oslavách byl určen F. Barbírek, místopředseda SNR. Sotva lze také Biřákovi věřit, že pár dnů před plenární schůzi ÚV KSČ spolu mluvili jen všeobecně o politické situaci. Pravdě bude asi spíše odpovídat, že zde Biřák hrál vlastní hru, že šlo o určitou koordinaci postupu se sovětskou stranou. Ostatně, oficiální sovětská delegace, vedená předsedou Rady ministrů USSR a kandidátem politbyra ÚV KSSS V. Ščerbickým, cestovala po ukončení oslav po Slovensku a 28. května jednala v Bratislavě o politické situaci především s Biřakovými lidmi: J. Janíkem, M. Pechem a V. Šalgovičem.⁴⁷

V podobné atmosféře a podmínkách, které jsme se na předchozích stránkách pokusili nastínit, proběhlo mezitím i jednání A. Grečka s M. Dzúrem ve dnech 20.–22. května o velitelsko-štábním cvičení „Šumava“. Během něho upřesnili termín konání, rozsah účasti a postup při přípravě, zpracování a řízení cvičení.⁴⁸ V komuniké, zveřejněném v našem i sovětském tisku 25. května, se uvádělo: „Podle plánu společných opatření štábu spojených ozbrojených sil států Varšavské smlouvy bude uskutečněno v červnu t.r. na území ČSSR a PLR společné velitelsko-štábní cvičení. Cvičení se zúčastní štáby všech druhů vojsk armád Varšavské smlouvy. Cílem tohoto cvičení bude procvičit součinnost a velení vojskům v podmínkách soudobých operací a zvýšit připravenost vojsk a štábů.“

Podle původní dohody se měly cvičení na území Československa zúčastnit štáby a značkovací jednotky československé, sovětské a maďarské armády. Štáby a jednotky polské armády měly cvičit na vlastním úze-

Pepichem z 27.6.1990.

47 *ÚSD-SK*, V 1, záznam protokolu o výpovědi V. Biřáka v dubnu–červnu 1991; *ÚSD-SK*, Studie Šimovček, J.: *Niektoré vojenské otázky dejín Slovenska*, 1967–1970, s. 20.

48 *VHA, GŠ-ČSLA-OS*, a.j. 148, č.j. 004071/78-68, č.j. 004071/61-NGŠ-68.

mí v příhraničním pásmu, stejně tak štáby a jednotky NDR; pochopitelně v obou případech v součinnosti se štáby a jednotkami sovětskými.⁴⁹

Cvičení se začalo připravovat bezprostředně po skončeném jednání a přípravy probíhaly do vlastního zahájení cvičení, do 21. června. Již ve dnech 24.–26. května začala rekognoskace přepokládaných prostorů cvičení a prostorů pro rozmístění jednotlivých štábů za účasti skupiny sovětského velitelství cvičení, vedené generálporučíkem Andrjušenkem.⁵⁰ Průzkum letišť, vybudování neobyčejně rozsáhlé radioreléové a kabelové spojovací sítě, rozsáhlé materiálnětechnické zabezpečení, určení hraničních přechodů a jednotlivých tras přesunu cvičících jednotek a štábů, to byl zásadní obsah činnosti čs. a sovětských účastníků v přípravném období.

30. května maršál Jakubovskij jako ředitel cvičení sdělil ministru Džúrovi šifrovkou mj. námět cvičení – „Vedení boje armádami spojeneckých vojsk v počátečním období války.“ Současně ale v ní bez předběžného projednání a souhlasu čs. strany rozšířil účast čs. jednotek o 7. armádu PVOS (2. a 3. sbor PVOS), dva štáby divizí a značkovací vojska; kromě toho Jakubovskij předpokládal účast štábu polských jednotek na území Československa. Svůj příjezd do ČSSR ohlásil na 10. červen a příjezd svého štábu na velitelské stanoviště v Milovicích, resp. v Mladé, na 16. června.⁵¹ První skupina v čele s náčelníkem štábu generálem Kazakovem se v Mladé objevila 31. května. Současně se přisunuly první spojovací jednotky, které ihned zahájily výstavbu spojovacích sítí, především radioreléových tras, na směrech Mladá – Užhorod, Mladá – Drážďany a Mladá – Legnica (Polsko).

Základním charakteristickým rysem celého přípravného období – vedle neobyčejně rozsáhlé rekognoskace terénu a zejména letišť, nezvykle velkého počtu příslušníků sovětských jednotek, budování neobyčejně důkladné a nezvykle rozsáhlé spojovací sítě – byly požadavky maršála Jakubovského resp. náčelníka jeho štábu generála Kazakova na rozšiřování počtů účastníků cvičících štábů i značkovacích jednotek, a to jak československých, tak i sovětských a polských.⁵²

Atmosféru, za níž celá příprava cvičení probíhala, dokreslují některá důležitá fakta.

49 *Tamtéž*, č.j. 004071-10-1968.

50 *Tamtéž*, č.j. 004071/78-68.

51 *Tamtéž*.

52 *Tamtéž*, č.j. 004071/10-1968 (25, 26, 42); č.j. 0062133/23-22/1968 (14); č.j. 0073287/40-68 (24).

Tlaku Moskvy a dalších států varšavské pětky a značné oživení konzervativního probrežněvovského proudu ve vedení KSC měly vliv i na průběh a na závěry plenárního zasedání ÚV KSC, které proběhlo ve dnech 29.5.–1.6.1968. Byl zde přijat mj. závěr, že hlavní nebezpečí straně a čs. společnosti hrozí zprava, ze strany pravicového oportunistu a antisocialistických sil. Nicméně, a to bylo rozhodující, zasedání na svém jednání i v rezoluci o současné situaci a o dalším postupu jednoznačně potvrdilo správnost orientace na pokračování reformního procesu v duchu Akčního programu. Dále rozhodlo o svolání mimořádného XIV. sjezdu KSC na 9. září 1968 a o státoprávním uspořádání republiky, jakož i o celé řadě kádrových změn, znamenajících posílení reformního proudu ve vedení KSC. Rezoluce obsahuje také prohlášení, že ÚV KSC „v souladu s Akčním programem bude vysvětlovat a hájit stanovisko, že náš vnitřní vývoj je svrchovanou záležitostí ČSSR; nevměšuje se do vnitropolitických záležitostí jiných zemí a totéž vyžaduje i ve vztahu k naší zemi“.⁵³

Současně s plenárním zasedáním ÚV KSC probíhalo v Moskvě jednání stranického a státního vedení NDR, vedeného W. Ulbrichtem, L. I. Brežněvem a dalšími představiteli SSSR. O čem konkrétně jednali, nevíme. Sotva však můžeme pochybovat o tom, že by předmětem jejich jednání nebyla mj. situace v Československu. Dokládá to i skutečnost, že vzápětí po jejich jednání vyšly v tisku NDR články zdůvodňující oprávněnost eventuální vojenské intervence: „Socialistické země si nemohou dovolit nečinně přihlížet nepřátelské infiltraci na území jednoho ze členů Varšavské smlouvy. Jisté články této dohody umožňují intervenci, je-li jí třeba k zajištění obrany socialistických zemí. Za této situace se intervence nedá kvalifikovat jako akt vměšování.“⁵⁴

O několik dní později, 10. června, bylo na jihu NDR zahájeno rozsáhlé cvičení za účasti jedné sovětské tankové armády a dvou motostřeleckých divizí NDR o síle přes 60 000 vojáků a 1800 tanků. Ukončeno bylo 17. června, tj. tři dny před zahájením cvičení „Šumava“.⁵⁵ Toto cvičení bylo zřejmě hlavním důvodem, proč maršál Jakubovskij místo v původně ohlášeném termínu (10. června) přijel do Československa až 18. června.

53 *Rok šedesátý osmý v usneseních a dokumentech ÚV KSC*, Praha, Svoboda 1969, s. 163 n.

54 *ÚSD-SK, Československo 1966–1967, Chronologie*, s. 121; podle časopisu *Le Figaro*.

55 *ÚSD-SK, A 75, 77, zpravodajské materiály ZVO; Truppen dienst*, 1/1969.

Dříve než budeme pokračovat ve výkladu závěrečných příprav cvičení „Šumava“ po příjezdu Jakubovského, uveďme ještě dvě události, které do- kreslují politický obraz situace.

Ve dnech 4.–15. června pobývala v SSSR na oficiální návštěvě čs. parlamentní delegace, vedená předsedou NS J. Smrkovským. Záhy po pří- jezdu do SSSR byla delegace svým stálým průvodcem, hlavním redakto- rem *Pravdy*, předsedou Společnosti sovětsko-československého přátelství, členem ÚV KSSS a bývalým velvyslancem v ČSSR (1960–1965) M. V. Zim- janinem upozorněna na vhodnost omezit informace a diskuse o demokra- tizačním procesu v ČSSR. Prý by u sovětských lidí mohly vzniknout nežá- doucí nejasnosti a nepochopení, neboť nejsou do čs. problematiky zasvě- ceni. Ve skutečnosti však na četných besedách a mítincích byly ze sovětské strany kladeny otázky a vyslovována tvrzení svědčící nikoli o ne- znalosti, ale o odmítání základního smyslu reformního procesu. A nejen to. V posledních dnech pobytu delegace podnikli Brežněv a Podgornij po- kus získat na svou stranu Smrkovského, který by v „palácovém převratu“ vyměnil „nespolehlivého“ Dubčeka a tvrdě se ujal „konsolidační“ politiky podle jejich představ. Smrkovský nabídku odmítl. Vzápětí se to odrazilo na závěrečné tiskové konferenci ve zcela nesouhlasném až provokativním postoji asi padesáti přítomných sovětských novinářů k čs. reformnímu hnutí. Po návratu delegace do Československa byl Smrkovský po řadu dní nucen pracně vysvětlovat a dokazovat, že delegace reformní proces sta- tečně obhajovala. Z informací sovětského tisku vzniklo totiž zdání, že předmětem jednání a besed delegace bylo zpovídání se z hříchů proti so- cialismu, z čehož také část čs. tisku Smrkovského obviňovala.⁵⁶

Druhou charakteristickou událostí se stal aktiv Lidových milicí. V té době se staly LM předmětem kritiky části tisku jako pozůstatek únorových událostí a jako hrozba a nástroj možného puče proti reformnímu procesu. Konzervativní představitelé ve vedení KSČ – dirigovaní přímo Moskvou nebo Červoněnkem a jeho lidmi – se dožadovali uzákonění existence mili- cí a snažili se prosadit organizování veřejných pochodů v Praze i v jiných městech, aby tak demonstrovali sílu proti „antisocialistickým živlům a hrozbě kontrarevoluce“. S touto akcí spojovali velké naděje i na posílení svého vlivu. Tento záměr však nevyšel. Dubček a jeho stoupenci prosadili

56 Vrabec, V.: *Vybočil z řady* (medailon J. Smrkovského a doby v níž žil), samizdat 1987, s. 161 n; *Rudé právo*, 6.6., 12.6., 16.6., 18.6., 20.6., 26.6.1968; *Osm měsíců Pražského jara* 68, Praha, Práce 1991, s. 94 n.

kompromisní návrh v podobě aktivu konaného 19. června v hangáru ru- zynského letiště za účasti 10 000 příslušníků LM. Aktiv tleskal vystoupení A. Dubčeka a přítomnosti dalších reformních představitelů a po konstruk- tivní diskusi přijal dva dokumenty: rezoluci a dopis pracujícím Sovětské- ho svazu. V obou dokumentech jednoznačně podpořil polednovou linii Dubčekova vedení a ujistil, že LM dají „...nadále plnou podporu... pro zdárný vývoj socialistické demokracie, který začalo lednové plénum ÚV KSČ“.

Dodejme však, že dopis LM sovětským pracujícím byl v SSSR zá- měrně interpretován jako výraz obav o osud socialismu a nesouhlas s re- formním procesem, což se odrazilo i v rozsáhlé akci tisíce dopisů ze „schůzí pracujících“, v nichž se kromě již zmíněných obav vyslovovala i ochota sovětských občanů přispěchat na pomoc. Dopisy byly odesílány na adresu ÚV KSČ, resp. zveřejňovány v moskevské *Pravdě*.⁵⁷

V této značně vypjaté atmosféře přijel konečně maršál Jakubovskij. Při jednání, které vedl s ministrem Dzúrem v pozdních odpoledních hodi- nách 19. června, vyhodnotil přípravy cvičení jako velmi dobré, seznámil přítomné představitele velení ČSLA s termíny zahájení a ukončení cvičení (20.–30.6.) i s hrubým plánem a průběhem cvičení. Přes upozornění mi- nistra Dzúra, že je třeba dodržet s Grečkem dohodnuté počty cvičících jed- notek v síle praporů, Jakubovskij vyslovil opět požadavky na rozšíření je- jich účasti na dva motostřelecké pluky od Příkarpatského vojenského okru- hu (PRIKVO), na jeden motostřelecký pluk Sovětské armády z NDR a přesun štábu jedné polské armády, štábu 1. divize a cvičící polské jed- notky na území Československa. Na námitku gen. Dzúra, že příchod těchto jednotek by mohl ztřířit vnitropolitickou situaci u nás a že o tom může rozhodnout jen předseda vlády Černík, přítomný Červoněnko vyslovil po- div, jak prý je to možné, on si myslel, že situace u nás je již normální a že to „slyší poprvé“.

Jednání pokračovalo ve večerních hodinách na předsednictvu vlády. Za čs. vedení se jednání zúčastnil předseda vlády Černík a první tajemník ÚV KSČ A. Dubček, za velení ČSLA ministr genplk. Dzúr, náčelník GŠ ČSLA genpor. Rusov a náměstek MNO genpor. Mucha, za Spojené vele- ní... pak maršál Jakubovskij, genplk. Voroncov, genplk. Kuščev a sovětský velvyslanec Červoněnko.

57 *Pravda*, 21.6. a násl. 14. dnů; *Rudé právo*, 13.7.1968; *Osm měsíců Pražského jara*, Praha, Práce 1991, s. 97 n.

Maršál Jakubovskij zopakoval odpolední hodnocení příprav i seznámení s hrubým průběhem a dobou cvičení i požadavky na rozšíření účasti cvičících vojsk. Ministr Dzúr připravil mezitím pro předsedu vlády kompromisní návrh na rozšíření této účasti, který byl schválen. Současně vyslovil souhlas se začleněním zvláštní skupiny pracovníků operační správy GŠ ČSLA i s účastí štábu 7. A PVOS a obou sborů v počátečním období cvičení. Černík i Dubček mj. požádali, aby byla v čs. tisku zajištěna o cvičení plná informovanost a Dzúr požádal sovětskou stranu, aby byl vojenským novinářům umožněn přístup do prostoru cvičení.⁵⁸

Vlastní cvičení „Šumava“ bylo zahájeno 20. června přednesením докладů cvičících velitelů na ředitelství cvičení v Mladé za přítomnosti prezidenta Svobody. Cvičení se účastnilo na 30–40 tisíc mužů, z toho na území Československa asi 24 000.

Základní námět cvičení je možné velice stručně formulovat následovně: Armády NATO se začaly intenzivně připravovat na útok proti státům Varšavské smlouvy, a to i za použití zbraní hromadného ničení, s hlavním úderem na základním vojensko-strategickém směru Berlín – Varšava. K úderu proti Československu bylo soustředěno na 11 divizí. Jejich hlavní úder na směru Norimberk – Plzeň a pomocné údery na směrech Markredwitz – Karlovy Vary – Louny, resp. z Rakouska na směrech Vídeň – Brno a Horn – Jihlava, měly dovršit rozbití hlavního uskupení sil v prostoru Čech a Moravy a v součinnosti s hlavními silami Centrální skupiny armád NATO rozvíjet útok směrem na východ. Je pozoruhodné, že námět cvičení vycházel z předpokladu neobvykle silného počtu útočících jednotek NATO včetně účasti jednotek neutrálního Rakouska v součinnosti s italskými jednotkami.

Úkolem „bránících se“ cvičících jednotek na území ČSSR bylo překrýt státní hranici se západním Německem a Rakouskem, zastavit útok vojsk NATO, připravit a provést jednotlivé protiúderu a vytvořit podmínky pro přechod armád Spojeného velení vojsk Varšavské smlouvy z jihu NDR, z jihozápadu Polska, resp. ze severozápadu Maďarska do protiútku.⁵⁹

Zatímco cvičení „Šumava“ probíhalo naplno, na území NDR procvičovaly – podle západních zpravodajských pramenů – sovětské a německé

58 VHA, MNO-GŠ-OS, č.j. 147, záznam jednání MNO genplk. Dzúra s maršálem Jakubovským.

59 VHA, tamtéž. Nařízení NGŠ ČSLA č. 002 z 19.6.1968 a návrh Dokladu náč. operační skupiny GŠ ČSLA z 20.6.1968.

jednotky modelovou situací k potlačení „teoretické kontrarevoluce v Praze“. Podle tohoto modelu měly tankové jednotky proniknout z prostoru Drážďan přes západní Čechy až k rakouským hranicím a během 48 hodin uzavřít celou západní hranici ČSSR. Poté by se jednotky obrátily na Prahu a během dvou týdnů potlačily „poslední odpor“.⁶⁰

Avšak i samotné cvičení „Šumava“ se vyznačovalo řadou pozoruhodností. Podle svědectví gen. Dzúra celé cvičení provázela řada jevů a skutečností pro podobná cvičení zcela neobvyklých:

- velení ČSLA nebylo důkladněji seznámeno se záměrem cvičení, ale jen s hrubým časovým plánem jeho provedení;
- představitel ČSLA v ředitelství cvičení generál Mucha stejně jako Jakubovským vyžádaná operační skupina ČSLA nedostali možnost důkladněji se podílet na přípravě, průběhu a řízení tohoto cvičení. Jejich role byla záměrně omezena jen na zajišťování dílčích úkolů. K jednotlivým poradám a rozehrávkám cvičení nebyli zváni a o předpokládaném průběhu cvičení nebyli důkladněji informováni;
- celý plán cvičení nebyl podrobněji rozpracován a neměla jej k dispozici ani rozhodčí služba u armád;
- celé cvičení bylo řešeno z hodiny na hodinu či ze dne na den podle rozhodnutí maršála Jakubovského.⁶¹

Tím ovšem výčet „zvláštností“ tohoto cvičení nekončí. Početnější jednotky od PRIKVO, dodatečně vyžádané Jakubovským, překročily východní hranice ve Vyšném Nemeckém 21. června. Zde je očekávala zvláštní skupina důstojníků Východního vojenského okruhu, která je pak provázela po celou dobu pobytu v Československu. O tom, že na cvičení nijak zvlášť nespáchali, svědčí jejich zastávky v Popradu a v Liptovském Mikuláši, kde zástupci besedovali s představiteli okresů, resp. navštívili školu spojovacích specialistů v Popradu. Odtud se jednotky přesunuly do výcvikového prostoru Libavá na severní Moravě. Že ne všechny přišly na cvičení, dosvědčuje fakt, že představitelé těchto jednotek absolvovali na 60 návštěv a besed v různých JZD, státních statcích, v závodech i u čs. vojenských jednotek v okresech Olomouc, Přerov, Opava, Ostrava, Bruntál, Nový Jičín. Hlavním tématem rozhovorů byla současná politická situace v ČSSR. Hosté nebyli s to pochopit „lhostejný“ postoj vedení KSČ k čs.

60 *Truppen dienst*, č. 1/1969.

61 VHA, MNO-GŠ-OS, f.č. 20, a.č. 147, „Šumava“, 1968; zápis z jednání MNO genplk. Dzúra s... Dubčekem a Černíkem o zakončení cvičení „Šumava“; podklady NGŠ ČSLA k jednání o otázkách cvičení „Šumava“.

tisku, útoky na LM, toleranci vůči KANu, K 231, a v prostorách čs. vojenských jednotek je velice znepokojovalo, jak mohou portréty krásných a méně oblečených dívek na světlicích mužstva přispívat k socialistické výchově čs. vojáků. Už vůbec nechápali, jak je možné, že v době jejich návštěvy v Třineckých železárnách probíhala stávka a v Tatře Kopřivnice neprošlo v tajných volbách do celozávodního výboru ROH 10 komunistů z 31 navržených kandidátů. K tomu se ještě dozvěděli, že na okresních konferencích KSČ nebyli zvoleni za delegáty mimořádného XIV. sjezdu KSČ vedoucí tajemníci KSČ v Olomouci, Bruntále, Ostravě a jinde... Pro jejich vulgárně zjednodušené představy o socialismu to byly neklamné důkazy o nebezpečí kontrarevoluce a rozkladu čs. armády, o nutnosti „vojenské intervence“...⁶²

Další zajímavost se dozvídáme ze stranické informace o politické práci na cvičení „Šumava“. Generál Hejna, který byl pověřen řízením politických záležitostí cvičení, ve svém hlášení mj. uvedl, že v úzkém okruhu účastníků cvičení se mluví o tom, že sovětská vojska se mají na našem území zdržet až do září 1968, do XIV. sjezdu KSČ, a že tyto informace pocházejí údajně od sovětských důstojníků.⁶³ S tímto hlášením koresponduje i konstatování operační správy GŠ ČSLA v Podkladu k jednání o otázkách cvičení „Šumava“, v němž se mj. říká: „Jak způsob cvičení, tak zejména příprava rozboru ukazovala jasně tendence cvičení uměle prodlužovat. Plán činnosti ředitelství cvičení i vojsk po skončení cvičení proti všem zvyklostem nepředpokládal provedení rozboru ani po pěti dnech. Tato nezvyklost vyniká i tím, že sám velvyslanec SSSR s. Červonenko předpokládal jeho provedení ihned po skončení cvičení, a proto pozval hlavní představitele státu a strany na 1. července. A závěr, který z toho vyplynul? „Vlastní provedení cvičení včetně rozboru ukázalo na tendenci sledovat i jiné cíle než ty, které byly oficiálně vyhlášeny.“

Uvedené zjištění se plně shoduje se závěrem, k němuž došel i maďarský ministr národní obrany gen. Czinege, který se účastnil cvičení jako představitel spojenecké armády, obdobně jako představitel dalších spojeneckých armád. Czinege plně potvrdil závěry ministra Dzúra a ve zprávě pro předsednictvo ÚV MSDS mj. uvedl: „...Z dosud neznámého způsobu cvičení, tj. vždy se všechno změnilo, ustálila se nejistota, která však nepramenila z velkého rozsahu cvičení, ale ze stále zřejmějšího úmyslu, aby

62 ÚSD-SK, Studie J. Šimovčeka, c.d., s. 135 n.

63 VHA, MNO-GŠ-OS, f.č. 20, a.č. 147, „Šumava“ 1968.

cvičení trvalo co nejdéle. Proto byli také čs. zástupci ignorováni. A proto také v souvislosti s průtahy a často nesoudružským chováním (sovětské strany – pozn. aut.) začaly u čs. soudruhů sílit domněnky, že nejde jednoduše o rozdílná hodnocení situace, ale o to, že cvičení může mít i takové cíle, které jim (tj. čs. straně – pozn. aut.) nechtějí sdělit.“⁶⁴

Cvičení „Šumava“ mělo být oficiálně ukončeno 30. června a na 1. července bylo naplánováno jeho zhodnocení za účasti státních a stranických představitelů Československa. A. Dubček ve svém projevu na mírové slavnosti v Brně-Líšni 30. června také jeho ukončení oznámil a cvičícím jednotkám popřál šťastný návrat domů. Zprávu o skončení cvičení přinesl rovněž československý a sovětský tisk.⁶⁵ Avšak k velikému překvapení čs. armádních, státních i stranických představitelů maršál Jakubovskij bez jakékoli předběžné dohody či informace hodnocení plánované na 1. července zrušil a přeložil na pozdější dobu s jednoznačnou tendencí prodloužit celé cvičení do 4.–5.7. Navíc náčelník štábu Spojeného velení i ředitelství cvičení generál Kazakov vyslovil požadavek na přísun dalších speciálních opravárenských sovětských jednotek do Československa.

O všech těchto skutečnostech i o všech „zvláštnostech“ cvičení „Šumava“ informoval ministr Dzúr v přítomnosti náčelníka gen. štábu ČSLA gen. Rusova i svého náměstka gen. Muchy předsedu vlády Černíka a prvního tajemníka ÚV KSČ A. Dubčeka na společném jednání 1. července v dopoledních hodinách. V jeho průběhu Dubček i Černík rozhodli, aby MNO připravilo dopis 1. tajemníkovi ÚV KSSS L. Brežněvovi a požádalo ho, aby sovětská strana okamžitě ukončila cvičení, provedla rozbor a odsunula spojenecká vojska z území Československa. Dopis měl být ještě téhož dne doručen do Moskvy. Maršálu Jakubovskému generál Rusov osobně tlumočil požadavek, aby do 12 hodin oznámil čs. vládě i ÚV KSČ odpověď na otázky, proč cvičení „Šumava“ neskončilo, kdy skončí a kdy bude proveden jeho rozbor.

Krátce po předání tohoto požadavku se Jakubovskij ohlásil telefonicky. Dubček se v rozhovoru s ním jednak kriticky vyslovil k neohlášeným změnám a jednak požadoval urychlené provedení rozboru. Po dohodě s Černíkem vyslovil pak Dubček souhlas s konáním rozboru cvičení příštího dne – 2. července –, což také sdělil Jakubovskému. V následujícím roz-

64 ÚSD-SK, Z/M 12, hlášení politbyru ÚV MSDS o velitelsko-štabním cvičení „Šumava“.

65 Pravda (moskevská), 1.7.1968; TASS, 30.6.; Rudé právo.

hovoru Jakubovskij vyslovil spokojenost s průběhem cvičení, s prací velitelů, štábů i cvičících vojsk.

Na požadavek generála Kazakova o přísun speciálních opravárenských jednotek měl náčelník generálního štábu Rusov – podle pokynů Černíka a Dubčeka – odpovědět písemně, že čs. jednotky jsou schopné provést veškeré opravy na technice spojeneckých vojsk samy.⁶⁶

Rozbor se také 2. července uskutečnil na ředitelství cvičení v Mladé za přítomnosti Černíka, Dubčeka, Smrkovského a Dzůra. Tím bylo cvičení „Šumava“ oficiálně ukončeno. O problémech, které cvičení provázely, se informace k širší čs. veřejnosti nedostaly. Proto také průběžné zprávy o něm nevyvolávaly mimořádnou pozornost či větší znepokojení.

Politickým problémem, jítícím city a vědomí reformního vedení i celé čs. společnosti, se cvičení „Šumava“ stalo v následujících dnech a týdnech, a to v souvislosti s velice zdlouhavým odchodem cvičících jednotek z Československa.⁶⁷ O tom ale blíže v následující kapitole.

66 VHA, MNO-GŠ-OS a.j. 147, Chronologický přehled hlavních činností, spojených s cvičením „Šumava“. Podklady k jednání o... cvičení „Šumava“; Zápis z jednání MNO... s Dubčekem, Černíkem o zakončení cvičení „Šumava“.

67 Tamtéž.

Odložená premiéra...

„Existuje jen jedno východisko, a to poskytnutí rozhodné pomoci socialistických zemí, komunistických stran a Varšavské smlouvy Československu... hlavně ale pomocí ozbrojených sil Varšavské smlouvy...“

T. Živkov na schůzce varšavské pětky ve Varšavě 14.–15.7.1968

„Společně všemi dostupnými prostředky potlačit reakční a kontrarevoluční síly v Československu.“

W. Ulbricht a ÚV SED v depeši L. Brežněvovi 31.7.1968

Jestliže dnes můžeme již celkem spolehlivě konstatovat, že cvičení „Šumava“ bylo jakousi generálkou na ozbrojenou intervenci proti Československu, pak následující červencové období lze charakterizovat jako období usilovných příprav varšavské pětky na její premiéru. Dodejme však, že i tyto přípravy zůstaly před čs. veřejností a reformním vedením skryty a že i nejpečlivější pozorovatelé západních zpravodajských služeb se o nich mohli nanejvýš dohadovat nebo je logicky vyvozovat z jednotlivých konkrétních skutečností, aniž však do poslední chvíle zjistili, zda vůbec a kdy k intervenci dojde.

Do povědomí čs. společnosti koncem června a v první polovině července 1968 však vstoupily a reformní proces charakterizovaly především tři základní události. Jednak zveřejnění a ohlas výzvy „Dva tisíce slov“ z 27. června, která byla určena dělníkům, zemědělcům, úředníkům, vědcům, umělcům a všem ostatním, dále průběh a výsledky okresních a krajských konferencí KSČ, a konečně zdlouhavý a záměrně protahovaný odchod sovětských a polských jednotek z Československa po skončení cvičení „Šumava“.

Z podnětu radikálních stoupenců reformy, jimž se zdálo, že květnový nástup konzervativců zabrzdil či zastavil polednový vývoj a že reformní vedení nevyvíjí dostatečnou politickou aktivitu, zformuloval spisovatel L. Vaculík výzvu „Dva tisíce slov“. Publikována byla současně v *Literárních listech*, *Práci*, *Zemědělských novinách* a *Mladé frontě*. Výzvu motivovaly obavy, aby se reformní proces pod tlakem domácích i zahraničních konzervativních sil nezastavil a aby prázdninové období nebylo využito ke zvratu politického vývoje. Vedle analýzy a kritiky předlednové politiky KSČ obsahovala spolu s výzvou k podpoře reformního vedení také doporučení k použití různých forem občanského nátlaku při dalším rozvíjení reformního procesu, zvláště při prosazování stoupenců reformního procesu, resp. při odvolávání lidí kompromitovaných a nehodných.

Navrhované formy občanské aktivity však přinejmenším koketovaly s porušováním platných zákonů. Výzva zároveň obsahovala slib, že tváří v tvář eventualitě, že by do našeho vývoje zasahovaly zahraniční síly, budou občané podporovat vládu, a to případně i se zbraní v ruce, bude-li vláda dělat to, k čemu jí dá čs. společnost mandát.⁶⁸ Pod výzvou byly podpisy tisíců lidí nejrůznějších profesí, od věhlasných vědců a umělců až po prosté dělníky a zemědělce, komunisty i nekomunisty, včetně několika členů ÚV KSČ.

Uveřejnění „Dvou tisíc slov“ vyvolalo v čs. společnosti ohlas, s nímž zřejmě nepočítali ani duchovní otcové výzvy, ani její autor a signatáři. Silně rozčeřila a zdramatizovala politickou situaci v zemi. Že se setkala s nesusouhlasem a přímo prudkým odporem domácích i zahraničních konzervativců, je pochopitelné. V dané politické situaci koncem června však vyvolala odmítavou reakci i u řady představitelů reformního vedení. Výzva totiž silně přecenila vliv domácích konzervativců a naopak nedocenila, že hlavní nebezpečí čs. reformního procesu hrozí zvenčí – ze strany Moskvy, resp. varšavské pětky. Kromě toho fakticky ignorovala existenci Akčního programu, šla za něj a mimo něj, a to právě ve chvíli, kdy vláda, parlament i Národní fronta přijaly řadu zásadních zákonů a opatření, zajišťujících další rozvoj reformního procesu (zákon o rehabilitacích, o úplném zrušení cenzury, o přípravě federálního uspořádání republiky, Prohlášení NF ČSSR aj.). Kromě toho bylo zřejmé, že na nadcházejících okresních a krajských konferencích dojde k široké výměně kádrů ve vedení a k odchodu zkompromitovaných a neschopných funkcionářů.⁶⁹

Jako první proti této výzvě v právě probíhajícím parlamentním zasedání vystoupil poslanec S. Kodaj (v té době náčelník politické správy Východního vojenského okruhu) a označil ji za kontrarevoluční. Téhož dne – 27. června – se o ní obdobně vyjádřil i šéfredaktor moskevské *Pravdy* Zimjanin, který byl právě na návštěvě v Československu. Ohlas Kodajova vystoupení v parlamentě i Zimjaninův názor zřejmě na čas ovlivnily i Josefa Smrkovského, který celou záležitost prohlásil za závažnou, dalekosáhlou a tragickou. Večer o celé záležitosti jednaly poslanecké kluby. Poslanci nekomunistických stran odmítli návrh na zaujetí oficiálního stano-

68 *Literární listy*, 27.6.1968.

69 *Rok šedesátý osmý...*, Praha, Svoboda 1969, s. 228 n.; *ÚSD-SK*, Kaplan, K.: *Československá reforma*, rkp., s. 429; Mlynář, Z.: *Mráz přichází z Kremle*, Praha, Mladá fronta 1990, s. 158 n.; *Osm měsíců Pražského jara 68*, Praha, Práce 1991, s. 106 n.; *Mladá fronta*, 29.6.1968, K prohlášení 2000 slov.

viska k výzvě, nesusouhlasili s jejím označením jako výzvy ke kontrarevoluci, nicméně odsoudili vše, co vybízí k nelegálnímu postupu. V klubu komunistických poslanců se ozývaly ojedinělé hlasy po svolání mimořádného zasedání ÚV KSČ, po odvolání stávajícího předsednictva ÚV KSČ, po odložení mimořádného sjezdu KSČ, po odvolání ministra Pavla, vyhlášení mimořádného stavu a vyhlášení pohotovosti Lidových milicí. Ozvaly se ovšem i hlasy proti zbytečnému dramatizování a zveličování významu výzvy i varování, „aby se nereagovalo nemoudře na nemoudrou věc“.⁷⁰

Výše uvedené skutečnosti a hlavně důvěrnější poznání skutečného postoje Moskvy či varšavské pětky k čs. reformnímu procesu byly mj. důvodem, proč tato výzva vyvolala značně rozpornou reakci i u představitelů reformního vedení. Prohlášení předsednictva ÚV KSČ výzvu odsoudilo. Díky vystoupení Dubčeka, Černíka a Kriegla se podařilo posléze zabránit prosazení stanoviska konzervativců – Biřaka, Koldera, Švestky a Indry –, ztotožňujících se v názoru, že jde o výzvu ke kontrarevoluci. Stanovisko předsednictva vycházelo ze zásady politického řešení situace na základě realizace Akčního programu a sjednocování komunistů i nekomunistů kolem něj.

Toto stanovisko bylo nakonec přijato i v klubu komunistických poslanců, když je s ním J. Smrkovský seznámil. Je ale pravda, že informace nižším stranickým organizacím, zprostředkovaná tajemníkem ÚV KSČ A. Indrou, mohla vyvolat dojem, že nebezpečí kontrarevoluce je přede dveřmi, že strana vyhláší bojovou pohotovost a žádá proto, aby okresní konference odmítly výzvu „Dva tisíce slov“ a aby stranické organizace zabránily dalším podpisům pod výzvu. V širší čs. veřejnosti si však výzva získala značný ohlas a souhlas. Projevilo se to desítkami a stovkami rezolucí, jež přicházely do redakcí novin, časopisů i na ÚV KSČ, snad také pod vlivem zamítavého stanoviska ÚV KSČ.

Počáteční obavy a emotivní stanoviska představitelů reformního vedení po rozhovorech se signatáři výzvy rychle opadly a nastoupilo střízlivé hodnocení, což se projevilo mj. i v tom, že celá záležitost byla přenesena do resortu vlády, kam také skutečně patřila. V prohlášení vlády, parlamentu a Národní fronty k čs. veřejnosti je již patrný zřetelný posun v hodnocení výzvy jako aktu motivovaného tím nejlepším úmyslem, ale nicméně v dané situaci objektivně nahrávajícího oběma extrémním politickým proudům v čs. společnosti, jak konzervativcům, tak i pravicovým silám.

70 Kaplan, K.: *c.d.*, s. 431 n.

V následujících dnech, zvláště po osobních setkáních Dubčeka, Černíka, Smrkovského a Kriegla s iniciátory a signatáři výzvy, se stanoviska obou stran vyjasnila. Ukázalo se, že celá záležitost byla vlastně nedorozumění. Nicméně názor, že ke zveřejnění výzvy došlo v nevhodné době s nepříznivými důsledky pro demokratickou obrodu, přetrvával v reformním vedení i nadále. Události následujících dnů – jak uvedeme dále – mu daly žet za pravdu.⁷¹ Jakousi tečkou za postupným uklidňováním rozbouřené hladiny politického života čs. společnosti se stal článek J. Smrkovského „Jeden tisíc slov“, v němž mj. vyvětroval příčiny bezprostřední reakce na výzvu, poukazoval na její rizika, na určitou nedomyšlenost a romantismus a obracel se na všechny poslance i novináře s výzvou, aby nedopustili vyvolání psychózy pomsty, revanše a přenechali spravedlnost zákonům. Žádal, aby nutná výměna lidí ve stranickém i státním aparátě byla provedena důstojně, humánně a demokraticky.⁷²

Zbývá ještě konstatovat: O výzvě „Dva tisíce slov“ se sice diskutovalo i na okresních konferencích, ale rozhodně se nestala hlavním tématem. Názory na ni se různily, od souhlasu až po odsouzení v duchu stanoviska ÚV KSČ. Slovenské organizace výzvu v tomto duchu odsoudily zřejmě i proto, že se dosti necitlivě vyslovila k významu federativního uspořádání republiky a stavu demokratizačního hnutí na Slovensku.

Zůstává rovněž skutečností, že výzva nevyvolala v celém Československu jedinou stávkou či demonstraci, a to ani mezi nejradikálnější částí čs. společnosti, mezi mládeží a studenty.⁷³

V této velmi vzrušené době nabitě událostmi poněkud zapadla jedna, která byla nedílnou součástí reformního procesu zvláště v čs. armádě a která se stala předmětem znepokojení a kritiky domácích i zahraničních odpůrců reformy. Bylo to zveřejnění dokumentu „Memorandum – Formulovat a konstituovat československé zájmy v oblasti vojenské“ (návrh), zpracovaného a signovaného třiceti vědeckými pracovníky Vojenské politické akademie a VA AZ. Šlo o první ucelený návrh čs. vojenské doktríny, který byl již v květnu rozeslán dvanácti ústavním činitelům. Představoval

71 *Tamtéž*; Stanovisko předsednictva ÚV KSČ, vlády a Národní fronty k prohlášení Dva tisíce slov, *Mladá fronta*, 29.6.1968; Mlynář, Z.: *c.d.*, s. 155 n.; *Osm měsíců Pražského jara 68*, Praha, Práce 1991 s. 106 n.; *Jeden tisíc slov k Dvěma tisícům slov, Rudé právo*, 6.7.1968.

72 *Rudé právo*, 5.7.1968.

73 Kaplan, K.: *c.d.*, s. 429 n.; *Osm měsíců Pražského jara 68*, s. 106 n.; Mlynář, Z.: *c.d.*, s. 155 n.

novátorský počín a lišil se od vojenské doktríny Varšavského paktu nebo přesněji doktríny Sovětské armády, která absolutizovala jedinou variantu války s hromadným nasazením jaderných zbraní, vyžadovala od Československa obrovské náklady a „slibovala“ jeho fyzickou likvidaci. Návrh čs. vojenské doktríny vycházel z československých podmínek a zkoumal různé možnosti a varianty, jak se při respektování povinností, plynoucích z členství ve Varšavské smlouvě, pokud možno vyhnout katastrofické perspektivě ve válečném konfliktu, vedeném za hromadného použití jaderných zbraní. Počín autorů a signatářů přes určité počáteční rozpaky přijalo a příznivě hodnotilo i armádní velení a kladně o něm hovořil na celoarmádní konferenci i předseda vlády. Podle ministra Džúra byla dokonce řada podnětů Memoranda zapracována do Akčního programu ČSLA, schváleného 15. června 1968.⁷⁴

Protože KSČ byla stále ještě vedoucí politickou silou čs. společnosti a jako jediná měla svůj Akční program demokratických reforem, mohl průběh a výsledky okresních a obvodních konferencí KSČ (28.–30.6.), stejně jako konferencí krajských a městských (4.–14.7.), mnoho napovědět o dalším vývoji a osudu reformního procesu. Ukázalo se, že reformní vedení správně posuzovalo situaci a že průběh konferencí zcela jednoznačně potvrdil rozhodující roli Dubčeka reformního proudu ve vedení KSČ a správnost Akčního programu. V prvních vskutku svobodných tajných volbách delegátů na mimořádný XIV. sjezd KSČ bylo zvoleno na 80 % stoupců Dubčeka proudu. Zbytek delegátů představoval zhruba stejným dílem stoupenec obou krajních křídel – radikálního a konzervativního. Bylo zřejmé, že na příštím mimořádném XIV. sjezdu KSČ konzervativci definitivně ztratí pozice ve vedení. Pro výsledek voleb na konferencích bylo charakteristické, že Kolder a Indra byli zvoleni za delegáty sjezdu po různých komplikacích teprve v opakovaných volbách, a rovněž na adresu V. Biřáka přišlo několik rezolucí, žádajících jeho odvolání z funkce.⁷⁵

74 *Lidová armáda*, 2.7.1968, s. 90 n.; VHA, VR MNO 1/18-3, zasedání 8. VR z 26.7.1968; VHA, VR MNO 1/16-4, přílohy k vojenskopolitické analýze č. 17, 18, 19, 20, 21; *ÚSD-SK*, výpis z konceptu odvolání genpor. V. Vitanovského (AMV, III. správa z 27.2.1978).

75 *Rok šedesátý osmý...*, s. 230; *Osm měsíců Pražského jara 68*, s. 113 n.; *ÚSD-SK*, D 115, zpráva o současné politické situaci ČSSR v podmínkách činnosti KSČ (srpen 1968) Útvaru svod. inf. – plánu a řízení ÚV KSČ; *Rudé právo*, 30.6., 3.7., 12.7., 13.7.; *Mladá fronta*, 29.6., 7.7.; *Kulturní tvorba*, 4.7.1968; Mlynář, Z.: *c.d.*, s. 163 n.

Jestliže v českých zemích bylo základním smyslem jednání konferencí zajištění dalšího vývoje demokratizačního reformního procesu na základě Akčního programu, pak na Slovensku šlo především o co nejrychlejší uskutečnění federálního uspořádání republiky na základě úplné rovnoprávnosti.

Avšak i zde se ozývaly hlasy po dalším rozvoji demokratizace společnosti. Byl to především G. Husák, v té době hlavní protagonist reformního proudu na Slovensku, který vedle kategorického prosazování požadavku federalizace bouřil na městské konferenci v Bratislavě a na konferenci Středoslovenského kraje v Banské Bystrici proti pomalému tempu demokratizace na Slovensku.⁷⁶

Celoarmádní konference proběhla v Bratislavě ve dnech 9.–11.7.1968. Věnovala se specifickým problémům armády a jejímu místu ve společnosti v období po lednu. Značná pozornost byla věnována pokusům o zneužití armády na podporu hrotrících se pozic A. Novotného, zradě gen. Šejny, sebevraždě gen. Janko, nové roli stranického a politického aparátu v armádě a jeho vztahu k velitelskému sboru, novému postavení armády ve společnosti a jejímu podřízení či kontrole ze strany vlády a parlamentu. Náčelník HPS gen. Pepich, předseda vlády Černík a ministr Dzúr ve svých vystoupeních zdůrazňovali samozřejmost respektování skutečnosti, že čs. armáda je součástí armád Varšavské smlouvy, ale současně poukazovali na nezbytnost vypracování čs. vojenské doktríny, vycházející z podmínek a suverenity Československa.

„Ak sa máme do budúcnosti vyvarovať chýb vo výstavbe a vývoji našej armády a vybudovať armádu ako moderný nástroj na účinnú obranu socialistického štátu, potrebujeme bezodkladne pristúpiť k vypracovaniu vojenskej doktríny ČSSR. Ta se musí stať základným východiskom budovania branného systému našej krajiny, jadro ktorého armáda tvorí,“ uvedl generál Pepich.

„Chceme však v rámci tohoto společenství (tj. Varšavské smlouvy – pozn. aut.) rozvíjet spolupráci tak, abychom v souladu s upřesňováním celkového politického programu naší socialistické společnosti rozpracovávali i čs. vojenskou doktrínu jako souhrnnou formulaci vojenských zájmů a potřeb našeho státu, jako závazné teoretické a ideologické východisko politické a vojenské strategie a z ní vyplývajícího variantního řešení obrany státu a jejího zabezpečení...“ řekl O. Černík. Současně upozornil,

76 *Tamtéž; Rudé právo*, 5.7., 6.7.; *Mladá fronta*, 14.7.1968.

že „nelze nadále připustit další přeceňování vojenského hlediska, které by dostatečně nerespektovalo zejména kádrové a materiální možnosti státu“. Domníváme se, že tato slova nebyla ani tak adresována velení ČSLA, jako spíše velení Spojených ozbrojených sil Varšavské smlouvy.

Generál M. Dzúr se rovněž vyslovil, i když s výhradou, pro čs. vojenskou doktrínu: „Je nesporné, že ju naliehavo potrebujeme, ale na druhej strane začínajú sa prejavovať niektoré negatívne tendencie k chápaniu významu vojenskej doktríny pre vojenskú výstavbu. Je to hlavne určité vznikajúce nebezpečie ilúzií o všespasiteľnosti vojenskej doktríny... Vojenská doktrína štátu posilní organizovanosť a cieľavedomosť hlavne v činnosti centrálnych inštitúcií... avšak... nebude môcť sama o sebe... nikdy odstrániť tie chyby a nedostatky, ktoré trvajú v organizátorskej a riadiacej práci centra a s nimi súvisiace i nesúvisiace organizačné a iné neporiadky vo vojskách a v nižších štáboch.“

Vedle řady dalších problémů vojenskotechnického či sociálněpolitického charakteru věnovala konference značnou pozornost skutečnosti, že sovětské a polské jednotky setrvávají v Československu a že ani ministr M. Dzúr nemůže dát uspokojivou odpověď na otázky, proč zde zůstávají a kdy vlastně odejdou. Zazněl dokonce návrh, aby byly z Československa vytlačeny silou, což přítomný V. Biřak považoval za nehoráznou troufalost a projev antisocialismu.⁷⁷

Podobně jako uvnitř KSČ probíhal vývoj demokratizačního reformního procesu v celé čs. společnosti, ovšem mnohem dramatičtěji, ostřeji a rozporuplněji. K samostatnému politickému životu se hlásily nejen nekomunistické strany Národní fronty, ale i řada nově vznikajících či obnovujících se organizací jako KAN, K 213, sociální demokracie, Sokol, Junák a další. V tisku, rozhlase a televizi se denně objevovaly další a další články a úvahy o zrůdnosti procesů padesátých let a odpovědnosti komunistů, úvahy a spekulace kolem smrti Jana Masaryka, široce se diskutovalo o problémech federalizace Československa, stále častěji se objevovaly úvahy o Lidových milicích a jejich nelegálnosti i návrhy na jejich zrušení, články a úvahy o zakládání a smyslu rad pracujících, o rehabilitacích obětí padesátých let atd.

Současné průzkumy veřejného mínění provedené např. pracovníky ČSAV svědčily o tom, že přes všechny kritické hlasy a ojedinělé projevy radikálního antisocialismu téměř 90 % obyvatelstva se hlásí k myšlenkám

77 Celoarmádní konference komunistů ČSLA, Bratislava, 9.–11.7.1968; *Osm měsíců Pražského jara* 68, s. 115 n.; Biřak, V.: *c.d.*, s. 55 n.

socialismu, že jeho důvěra v reformní dubčekovské vedení a Akční program KSČ neustále narůstá a že pro obnovu kapitalismu se vyslovilo pouze 5 % dotázaných.⁷⁸

Velký podíl na této neobyčejně rušné atmosféře politického života čs. společnosti v červencových dnech mělo neodůvodněné a záměrné protahování odchodu sovětských a polských jednotek z Československa. Jak jsme už uvedli, na nátlak Dubčeka a Černíka bylo základní zhodnocení celého cvičení „Šumava“ provedeno 2. července. Ve dnech 2.–5. července se uskutečnila dílčí odborná hodnocení. Mezitím se 3. července československé i maďarské jednotky vrátily do svých posádek. Téhož dne náčelník štábu Spojeného velení generál Kazakov objednal železniční soupravy pro přepravu speciálních sovětských jednotek. Avšak namísto příprav k odjezdu, jak bylo po všech dosavadních cvičeních obvyklé, přijely do Československa ve dnech 3.–4. července další – opravárenské – jednotky, k čemuž dal předseda vlády O. Černík přece jen souhlas. Maršál Jakubovskij se ovšem vůbec neobtěžoval, aby čs. stranu seznámil s plánem přesunu a termínem jeho ukončení. Místo toho generál Kazakov 13. července oznámil, že přesuny jednotek budou provedeny po vlastní ose, a objednávku vagonů, které již deset dnů stály připraveny v nakládacích stanicích, prostě zrušil. Téhož dne území Československa opustily polské jednotky.

Mezitím se ministr obrany generál M. Dzúr (4.7.) a předseda vlády O. Černík (11.7.) obrátili na maršála Jakubovského dopisy se žádostí, aby pochopil složitost situace čs. velení i vedení a odsun jednotek ukončil nejpozději do 15. července. Ten 11. července v dopise Dubčekovi sdělil, že oprava vojenské techniky probíhá podle plánu a proto předpokládá, že první jednotky budou moci zahájit přesun 13. července. Avšak patnáct dnů po skončení cvičení se stále ještě na území Československa zdržovaly prakticky všechny sovětské cvičící štáby, bojové i spojovací jednotky. K 11. červenci bylo na území ČSSR ještě téměř 17 000 sovětských vojáků. Teprve po složitých jednáních čs. MNO s maršálem Jakubovským vypracoval štáb Spojeného velení grafikon odsunu sovětských jednotek, podle

78 Vzestup důvěry v KSČ, *Rudé právo*, 13.7.1968; Rozhovor o veřejném mínění, *Nová mysl*, č. 12/1968, s. 1510 n.; Klímová, H.: Co si myslíme u nás doma, *Listy*, 13.2.1969; *ÚSD-SK*, D 115, Zpráva o současné politické situaci, s. 78 n.; *Osm měsíců Pražského jara 68*, s. 113 n.; Vládní prohlášení (základní dokumenty vlády ČSSR, ČSR, SSR a Národní fronty), Praha 1969, s. 108 – prohlášení hlavních politických organizací NF ČSSR z 15.6.1968.

něhož měly opustit naše území do 21.–22. července. Avšak ani tento grafikon nezahrnoval odsun všech jednotek a termín jejich odchodu čs. straně sdělen nebyl. Navíc generál Kazakov zvolil svéráznou metodu přesunu a čs. straně hlásil pohyb přesunujících se jednotek vždy jen na dva následující dny.⁷⁹

Bylo pochopitelné, že setrvání sovětských jednotek v Československu za dané vnitropolitické situace vyvolávalo značné znepokojení. Projetovalo se jednak v hromadných sdělovacích prostředcích, zvláště v tisku, jednak v řadě dotazů, dopisů a rezolucí obyvatel, adresovaných MNO a vládě či redakcím jednotlivých deníků.⁸⁰ Objevovaly se – a tentokrát již nikoliv ojediněle – úvahy a obavy, že sovětská vojska zde chtějí zůstat natrvalo či alespoň do mimořádného sjezdu KSČ, a samozřejmě i nejrůznější úvahy o porušování suverenity Československa a protesty proti tomuto jednání.⁸¹

Dnes již víme, že ze strany Moskvy šlo o promyšlený záměr; na jedné straně o podporu konzervativního proudu a formu nátlaku na čs. reformní vedení, na straně druhé o přípravu na eventuální vojenskou intervenci. Abychom lépe pochopili všechny souvislosti, přerušíme prozatím výklad dalšího ohlasu přítomnosti sovětských jednotek na území Československa a pokusme se alespoň stručně naznačit plány a postup Moskvy, resp. varšavské pětky, proti čs. reformnímu procesu a jeho vedení v těchto dnech.

Na pozvání politbyra ÚV KSSS odjela 27. června do Moskvy oficiální maďarská stranická a vládní delegace ve složení J. Kádár, J. Fock a G. Aczel. Formální záminkou pozvání byly oslavy maďarsko-sovětského přátelství. V Československu se tento den mohla veřejnost seznámit s výzvou „Dva tisíce slov“. Shoda data obou událostí byla nejspíš náhodná, ale obsah jednání maďarských představitelů s Brežněvem a Kosyginem – zvláště v závěru téměř týdenního pobytu v SSSR, 3. července –, který se týkal především událostí v Československu, za náhodu v žádném případě považovat nelze. Neboť zatímco se události kolem odchodu cvičících vojsk z Československa viditelně komplikovaly, L. Brežněv začal intenzivně organizovat nové kolo nátlaku proti čs. reformnímu procesu a jeho vedení, jakousi reprízu drážďanské schůzky na vyšší úrovni.

79 *VHA*, MNO-GŠ-OS, f. č. 20, a.j. 147, svazek „Šumava“; *AK*, D II/14.

80 *Tamtéž*. Srov. *Mladá fronta*, 11.7., 15.7., 21.7.; *Rudé právo*, 3.7., 12.7., 16.7.; *Svobodné slovo*, 11.7.1968 atd.

81 *Tamtéž*.

Ukázalo se, že zveřejnění výzvy „Dva tisíce slov“ bylo pro Moskvu a celou varšavskou pětku doslova „nahráním na smeč“ v jejich kritice čs. reformního procesu. Rovněž je nemohly nechat chladnými výsledky okresních konferencí, které ukázaly, že jejich stoupenci ve vedení KSČ, na něž tolik spoléhali, mají příliš malou šanci přežít úspěšně volby na mimořádném XIV. sjezdu KSČ. „V souvislosti s tím vyvstává otázka nebezpečí, že mimořádný sjezd nebudou schopni dovést ke zdárnému konci, pravice nabude vrchu a KSČ a Československo sklouzne na jugoslávskou cestu a odtud na buržoazní koleje.“ K takovému závěru dospěl Brežněv při rozboru situace v Československu a po konstatování, že Dubček „zaujímá oportunistický postoj... činí bezzásadové ústupky... a sklouzává z centralistických pozic doprava“. Z těchto závěrů pak vyplynulo i rozhodnutí politbyra ÚV KSSS, s nímž Brežněv Kádára a jeho kolegy seznámil: uspořádat nové setkání bratrských stran, ať již za účasti politické reprezentace ČSSR nebo bez ní. Zároveň vyslovil přání, že by sovětská strana uvítala, kdyby se k politickému „soudružskému dopisu“, který moskevské vedení posílá vedení KSČ, připojily ostatní strany „pětky“.

Kádár pochopil, a přes určité odlišnosti v názorech na situaci v Československu a stupeň její „nebezpečnosti“ souhlasil s Brežněvovým návrhem. A tak se stalo, že předsednictvo ÚV KSČ obdrželo 4. července „soudružský“ dopis politbyra ÚV KSSS s návrhem na uspořádání společné schůzky. V dopise politbyro ÚV KSSS vytýkalo reformnímu vedení KSČ „smrtné hříchy“: „Dvojnásobně, trojnásobně závažné je, že se tak děje dva měsíce před mimořádným sjezdem strany. Pravicové síly se pokoušejí využít přípravy sjezdu, aby na něm zasadily rozhodující úder zdravým silám strany, prosadily své vlastní lidi do klíčových pozic a vnutily tak KSČ takovou linii, která povede k popření osvědčených marxistických principů a rozpadu socialistické společnosti.“ Obdobné dopisy adresovaly vzápětí vedení KSČ i další komunistické strany varšavské pětky: kopírovaly více či méně moskevskou předlohu, kterou dostaly k dispozici. Mezitím Brežněv přesvědčoval Dubčeka v telefonickém rozhovoru 5. července, že je nutné, aby se co nejdříve uskutečnila porada šesti komunistických stran. Následoval dopis A. Dubčeka Brežněvovi, v němž žádal, aby mu Brežněv potvrdil konání, obsah a účel této schůzky. V odpovědi ze 6. července Brežněv opakoval pozvání a sděloval, že na programu schůzky 10. či 11. července má být situace v Československu.⁸²

82 *ÚSD-SK, Z/M, 12, 13, 14, 15; Rudé právo, 28.6., 5.7.1968; Rok šedesátý osmý...*, s. 233 n.

Předsednictvo ÚV KSČ se těmito dopisy zabývalo dvakrát – 8. a 12. července. Přes odlišné názory Biřaka, Švestky, Koldera a Riga, kteří v zásadě souhlasili s kritikou obsaženou v dopisech i s konáním společné schůzky, předsednictvo přijalo závěr, aby jakékoli společně schůzce předcházela dvoustranná jednání, a to i s vedením KS Rumunska a Svazem komunistů Jugoslávie, a účast na varšavském „koncilu“ odmítlo.⁸³

Současně s odesíláním těchto dopisů byla v Moskvě i ve státech varšavské pětky rozpoutána ideologickopolitická kampaň proti čs. reformnímu procesu, vytvářející v těchto zemích protičeskoslovenskou atmosféru.

Již ve vystoupeních na závěrečném mítinku 4. července L. Brežněv a J. Kádár v nápadně shodě – i když v rozdílném tónu – připomínali zkušenosti z maďarské „kontrarevoluce“ roku 1956. V komuniké na závěr maďarské návštěvy se zdůrazňovalo: „Každá marxisticko-leninská strana musí řešit své úkoly v duchu vysoké odpovědnosti před mezinárodním komunistickým a dělnickým hnutím.“ A ještě téhož dne v projevu na sjezdu sovětských učitelů L. Brežněv bouřil proti západním ideologům, že se snaží zkreslovat cíle sovětské výchovy na úzký pragmatismus a že imperialismus se pokouší rozvrátit ideové základy socialismu. Obvinil dále imperialismus z veřejného i tajného vývozu antikomunismu, nacionalismu a individualismu do socialistického světa, ze snahy oslabit sociálněpolitickou jednotu socialistických zemí a přesvědčit je, že vedoucí úloha komunistických stran je překážkou demokracie. I když o Československu zde nepadlo veřejně ani slovo, není pochyb, že právě do Československa byla tato slova a varování adresována. Tak to také evropská i světová veřejnost a zvláště evropské dělnické hnutí pochopily.⁸⁴ Srovnání situace v Československu s Maďarskem roku 1956 bylo v naprosté většině vedením evropských komunistických stran Západu a KS Rumunska a SK Jugoslávie odmítnuto.

Příští den (5. července) vyšel v moskevské *Pravdě* článek P. Šelesta, zaměřený proti nacionalismu. Ve stejných novinách byla 7. července uveřejněna odpověď „sovětské dělnické třídy“ na červnový dopis z aktivu Lidových milicí, v němž „sovětská dělnická třída“ vyjadřuje ochotu přispě-

83 *Rok šedesátý osmý...*, s. 233 n; Kaplan, K.: *c.d.*, s. 489; *ÚSD-SK*, šifrovky MID. Šifrovka velvyslance Červoněnka z 12.7.1968 o rozhovoru s A. Dubčkem 11.7.1968 a šifrovka z 13.7., obsahující text odpovědi PUV KSČ.

84 Dialog SSSR-Maďarsko hlavně o problémech socialismu; Brežněv promluvil k učitelům; Vývoj v ČSSR vyvolává sympatie. *Rudé právo, 5.7.1968.*

chat na pomoc čs. dělnické třídě při obraně socialismu.⁸⁵ V té době počet dopisů a rezolucí ze Sovětského svazu do Československa na toto téma dosáhl počtu 14 000.

Jen o pár dní později zahájilo palbu těžké dělostřelectvo brežněvovské ideologie a ideologie vazalů: už 10. července zaútočila proti výzvě „Dva tisíce slov“ a zvláště proti F. Krieglovi za jeho umírněný postoj k výzvě *Litërturnaja gazeta*. Vzápětí – 11. července – zahájila palbu moskevská *Pravda*⁸⁶ článkem nazvaným „Útok proti socialistickým základům Československa“. Autor stati L. Alexandrov označil výzvu „Dva tisíce slov“ za platformu kontrarevolučních sil řízených imperialistickou reakcí Západu, jejichž cílem je obnova kapitalismu.

W. Ulbricht a jeho „poddaní“ se ozvali 13. července. V téměř celostránkovém redakčním článku v *Neues Deutschland* shromáždili všechny své dosavadní útoky na čs. obrodný proces od ledna 1968. Pokusili se o jakýsi rozbor situace v Československu a dospěli k závěru, že antisocialistické síly v Československu, které ovládly hromadné sdělovací prostředky a využívají různá opatření stranického a státního vedení, jsou řízené imperialistickými ústřednami Západu.⁸⁷

Současně s tímto vnějším ideologickopolitickým útokem a nátlakem na Československo se ke slovu opět přihlásili vojáci a bezpečnostní orgány.

V průběhu července byla v Československu oficiálně na tzv. studijní návštěvě skupina důstojníků z Hlavní zpravodajské správy generálního štábu Sovětské armády, včetně jejího šéfa generála Ivašutina. Jejich pozornost se soustředila na čs. vojenské jednotky divizí 1. sledu. Podle různých svědectví se v té době pohybovala na Karlovarsku i skupina sovětských „turistů“. A právě v této době byly československé bezpečnostní orgány upozorňovány anonymními telefonáty a dopisy, že na určitých místech jsou uschovány balíky zbraní. Toto oznámení však přišlo ještě dříve než byly zbraně na uvedeném místě skutečně uloženy. Proto je také bezpečnost při prvním ohledání místa nemohla najít.

Do té doby spadá také uskutečnění schůzky probrežněvovských pracovníků čs. StB s pracovníky sovětské KGB kdesi u Plzně.⁸⁸

85 Dopis, o němž se mluví, *Rudé právo*, 13.7.1968; *Pravda* (Moskva), 7.7.1968.

86 „Litgazeta“ útočí na dr. Kriegla, *Svobodné slovo*, 11.7.1968; Sovětský list *Pravda* odsuzuje 2000 slov, *Rudé právo*, 12.7.1968.

87 Co o nás píší, *Mladá fronta*, 14.7.1968.

88 *ÚSD-SK*, R 78, záznam rozhovoru s plk. Vinklerem; *ÚSD-SK*, A 511, z pozůstatosti L. Hofmana.

Mezitím – podle západoněmeckých a francouzských tiskových a zpravodajských zpráv – flotila sovětských křižníků a torpédoborců s řízenými střelami na palubě proploovala dánskými úžinami do Severního moře a Atlantiku a spojila se s obdobnou flotilou sovětského námořnictva ze Severního ledového moře. Krátce poté, 11. července, bylo zahájeno velké námořní cvičení SSSR, Polska a NDR s názvem „Sever“ pod velením velitele sovětského vojenského námořnictva admirála Gorškova. Cvičení trvalo do 19. 7. 1968.⁸⁹ Mnohé nasvědčuje, že v téže době zahájil maršál Grečko přípravu dalšího „cvičení“ za účasti vojsk varšavské pětky. Vypovídají o tom i fakta, která ve své studii „Spoluúčast Maďarské lidové armády na okupaci Československa“⁹⁰ zveřejnil maďarský historik Iván Pataký podle dokumentů Ústředního archivu Maďarské armády:

10. července 1968 se náhle a nálehavě ohlásil u ministra národní obrany MLR generála Czinegeho představitel Spojeného velení vojsk Varšavské smlouvy v Maďarsku generál Tutarinov a podle pokynu maršála Grečka mu sdělil, že v průběhu července plánují vojska Varšavské smlouvy cvičení „severně“ od Maďarska, že „soudruh Brežněv již o tom mluvil se s. Kádárem, který souhlasil“. Sdělil mu dále Grečkův požadavek, aby se tohoto cvičení účastnily v prvním sledu dvě a ve druhém sledu jedna maďarská divize. Po konzultacích s Kádárem a J. Fockem uvedl Czinege v odpovědi Grečkovi, že jde zřejmě o nedorozumění, neboť „s. Kádár nechápe odvolávání se na něj“. Pravdě bude asi odpovídat následující Grečkovo vysvětlení, že „s. Kádár dal jen zásadní souhlas“. Myslel tím nejspíše výsledek nedávného jednání Kádára s Brežněvem. Grečkův požadavek na zapojení maďarské armády do plánovaného cvičení byl jistě také hlavním důvodem, proč se maršál Grečko při své cestě do Alžíru zastavil 15. července v Budapešti a jednal s velením maďarské armády.⁹¹

Zda obdobná jednání o přípravách „cvičení“ vedl Grečko a jeho lidé v oněch dnech v NDR či v Polsku, zatím nevíme. Víme však, že se jen o několik dní později – jak uvedeme dále – přípravy ozbrojené intervence proti Československu rozběhly na plné obrátky.

Mezitím situace v Československu zvláště v souvislosti se zdlouhým odchodem sovětských vojsk z Československa a přípravou varšavského „koncilu“ nabývala na výbušnosti a dramatičnosti. Projevy nespo-

89 *ÚSD-SK*, A 73–77, zpravodajské materiály ZVO; *Mladá fronta*, 14.7.1968; *Truppen dienst*, č. 1/1969.

90 *Új Honvédségi Szemle*, 1991/8, s. 75 n.; *Magyar Nemzet*, 11, 12.9.1991.

91 *Tamtéž*; *Rudé právo*, 16.7.1968.

kojenosti a protesty proti způsobu informování v masmédiích varšavské pětky narůstaly nejen v samotném Československu. Obavy z důsledků nátlaku Moskvy i varšavské pětky proti reformnímu Československu a obavy z možné vojenské intervence vyvolaly v mezinárodním dělnickém hnutí, zejména v těch komunistických a dělnických stranách, které vkládaly do čs. reformního procesu stále větší naděje, vlnu odporu. Vedle KS Rumunska a SK Jugoslávie to byly především KS Itálie, Francie, Španělska, Rakouska, Anglie a další.⁹²

Jeden příklad za všechny:

Podle zprávy čs. velvyslance v Paříži Pitharta se vedení KSF z obavy před nátlakem varšavské pětky na Československo, před vojenským zásahem a jeho důsledky pro mezinárodní dělnické hnutí a tudíž i pro KSF, rozhodlo vyslat do Moskvy W. Rocheta varovat moskevské vedení před podobnými akcemi. Ve dnech 15.–16. července jednal v Moskvě s Brežněvem, Suslovem a Ponomarjovem. Potom jednal i v Československu ve dnech 19.–20. července s Dubčekem, Černíkem, Císařem a J. Hájkem.⁹³

Reformní vedení KSČ se v této situaci snažilo uklidnit rozbouřenou hladinu a zabránit projevům antisovětského odporu, které by byly „vodou na mlýn“, vyrábějící obvinění proti čs. reformnímu procesu. Proto se Dubček a další představitelé vedení sešli se šéfredaktory ústředních deníků, rozhlasu a televize, vysvětlili situaci a vyslovili požadavek nepublikovat rezoluce požadující odchod sovětských vojsk. Z 52 dopisů, které sovětské velvyslanectví během 11.–12.7. obdrželo, obsahovalo tento požadavek 38 dopisů a telegramů z nejrůznějších pracovišť i od jednotlivců. Za tutéž dobu došlo devět dopisů, jejichž pisatelé byli pro setrvání vojsk v Československu a vyslovili obavy o osud socialismu u nás.⁹⁴ Sovětská vojska však s odchodem nijak nespěchala.

V této situaci se odehrály ještě další události, které rozvířily již tak dost zjitřenou hladinu politické situace v čs. společnosti a v armádě zvlášť.

92 *Osm měsíců Pražského jara* 68, s. 123 n.; *ÚSD-SK*, K, 265–468, šifrovky čs. diplomatických představitelů z července 1968; zprávy denního tisku; Dubček 1968, *Index*, Kolín nad Rýnem, stenografický záznam rozhovorů W. Rocheta s Brežněvem, Ponomarjovem a Suslovem v Moskvě 15.–16.7. a s Dubčekem, Hájkem, Císařem a Černíkem v Praze 14.–20.7.1968.

93 *Tamtéž*.

94 *ÚSD-SK*, šifrovky MID, šifrovka ze 13.7.1968.

Z podnětu Svazu čs. novinářů byla 15. července organizována tisková konference s vedením tzv. VIII. – státněadministrativního oddělení ÚV KSČ. Generál Prchlík, vedoucí oddělení, se v úvodním vystoupení zabýval především branněbezpečnostní politikou, a to v souvislosti s přípravou XIV. sjezdu KSČ. Kriticky se vyjádřil o předchozím starém způsobu řízení armády a bezpečnosti komunistickou stranou, mluvil o nutnosti vypracování seriózní koncepce této politiky, o začlenění armády a bezpečnosti do státní struktury, o úloze vlády a NS při jejich řízení a kontrole i o nutnosti vypracovat vlastní čs. vojenskou doktrínu. Samozřejmě, že novináři záhy začali dávat otázky „na tělo“, otázky, které si v těchto dnech kladla široká čs. veřejnost. Jak je to s naším postavením uvnitř Varšavské smlouvy a jejího Spojeného velení; jak je to v tomto ohledu s naší suverenitou; jak je to s přítomností cizích vojsk na našem území a jejich příliš zdoluhavým odsunem; do jaké míry je tato situace oprávněná či protiprávní; kolik sovětských jednotek je vlastně v Československu atd. atd. Nutno poznamenat, že generál Prchlík a jeho spolupracovníci odpovídali po pravdě.

Prchlík konstatoval, že Politický poradní výbor Varšavské smlouvy jako její nejvyšší orgán „pracuje velmi sporadicky a neplní svou funkci“. V systému Spojeného velení dochází k „nadřazování vojenských aspektů politickým“, Spojené velení je doménou vojenských činitelů jen jedné členské země – Sovětského svazu – a ti si zde počínají svévolně, podle vlastních zájmů. Uvedl dále, že nedostatečnou roli Politického poradního výboru umožňuje nerovnoprávné postavení jednotlivých členů koalice a z toho vyplývající nestejně možnosti aktivně se podílet na koncepci práce koalice. Řekl dokonce, že tento systém nevytváří záruky, „aby v této koalici nemohlo docházet k vytváření skupin jednotlivých členů... aby nemohlo docházet v rámci této koalice k frakční činnosti, která – ať její organizátoři mají jakékoli zájmy – ve svých důsledcích vede k porušování základních smluvních článků, týkajících se zejména státní suverenity a principu nevmešování se do vnitřních záležitostí jednotlivých účastníků této smlouvy“.⁹⁵

Na otázku, zda existují ve Varšavské smlouvě nějaká ustanovení, která by dávala skupině členských zemí právo „svévolně rozmisťovat nebo dislokovat své jednotky na území ostatních členských států“, Prchlík odpověděl: „Ani Varšavská smlouva, ani Protokol o vytvoření Spojeného velení

95 *ÚSD-SK*, D-164; D II/52.

ozbrojených sil Varšavské smlouvy a ani statut Spojeného velení... neobsahují žádná ustanovení, která by to umožňovala.“ Z uvedených dokumentů pak citoval ustanovení, podle něhož „opatření, která se týkají rozmístění sil, budou vždy prováděna jen výlučně podle potřeb vzájemné ochrany proti nebezpečí vnějšího nepřítele a po dohodě mezi státy, účastníky této smlouvy“.⁹⁶ Jeho spolupracovníci pak mj. připomněli, že i Varšavská smlouva je poplatná době svého vzniku, době doznívání stalinismu v SSSR v roce 1955, a odpověděli na řadu otázek týkajících se přítomnosti, resp. příliš zdoluhavého odchodu sovětských vojsk.

Zmíněná konference, která se konala v době, kdy ve Varšavě skončilo dvoudenní zasedání „koncilu“ varšavské pětky (14.–15.7.) nad reformním Československem – bez přítomnosti jeho zástupců – a o níž již příští den přinesl podrobné zprávy všechny čs. tisk, vyvolala nemalou vlnu odporu a hněvu mocných našeho tehdejšího světa, jako předtím výzva „Dva tisíce slov“. Na několik dnů byl snad její ohlas překryt ohlasem na dopis varšavské pětky předsednictvu ÚV KSČ, aby o několik dnů později mnohem silněji vstoupil do dějin čs. reformního procesu červencových dnů. Postoj k této tiskovce se stal i jakýmsi lakmusovým papírkem, ukazujícím skutečné politické postoje čs. armádního velení, zvláště pak ministra Dzúra.

Uvedli jsme již, že generál M. Dzúr se sice na armádní konferenci vyslovil pro čs. vojenskou doktrínu, ale současně formuloval své výhrady proti Memorandu VPA. Nebyla to náhoda, ale výraz jeho skutečného politického myšlení. V plné míře se zvláště projevovalo na mimořádném zasedání kolegia MNO, které se konalo ve stejný den jako Prchlíkova tiskovka – 15. července. Zasedání, na němž se projednávala současná politická situace v Československu a tendence jejího vývoje, se účastnila celá nejvyšší špička vedení čs. armády včetně velitelů vojenských okruhů a armád.

V úvodním slově na výše uvedeném téma zdůrazňoval Dzúr, že Československo je a zůstane věrným spojencem socialistických států a pevným článkem Varšavské smlouvy, přičemž odkazoval na svá dříve publikovaná stanoviska, resp. na svůj článek připravovaný ke zveřejnění v *Rudém právu* na příští den, 16. červenec. Jedním dechem však současně prohlásil, že „Sovětský svaz právem poukazuje na protisovětské útoky a nemůže připustit, aby se vývoj u nás ubíral protisocialistickou cestou“. V této jediné větě se jako v oné pověstné kapce vody odráží omezenost politického myšlení autora (ale nejen jeho), který není schopen rozlišit příčiny od následků

a u kterého je vypěstován dlouholetý návyk a jakési samozřejmé přesvědčení o právu mocného „bratra“ rozhodovat o osudu jiných. Zároveň tento výrok naznačuje i meze jeho reformního přesvědčení, k němuž se sice formálně hlásil, ale které nebyl schopen překročit.

V další části vystoupení mluvil o složité situaci, v níž se strana a vláda ocitly. Prodlužování přítomnosti cvičících sovětských vojsk v Československu vyvolává nedůvěru i k reformnímu vedení a nahrává konzervativním silám: „...oficiálně bylo prohlášeno, že jednotky odejdou krátce po skončení cvičení. Zatím však doposud neznáme konečný termín odchodu.“ Marně bychom však v jeho vystoupení hledali sebemenší pokus o hlubší pochopení, rozbor či kritiku této skutečnosti.

Následující diskuse proběhla zcela v duchu Dzúrova úvodního slova. V jejím závěru vystoupil opět Dzúr a prohlásil: „Vyhodnotíme podněty, přednesené na tomto zasedání... Plně budeme podporovat progresivní jádro ÚV KSČ, vedené A. Dubčekem. Přispějeme ke konsolidaci armády na základě Akčního programu ČSLA.“

Jaká však byla jeho představa, resp. představa celého kolegia, o podpoře Dubčekova vedení a celému reformnímu procesu, odhaluje v plné nahotě usnesení přijaté na tomto zasedání. V jeho úvodu se ČSLA jako významný činitel čs. demokratizačního procesu hlásí ústy svého kolegia k Akčnímu programu KSČ a programovému prohlášení vlády. Předpokladem zajištění tohoto procesu i obrany republiky spatřuje v účasti ČSLA ve varšavské koalici a v udržení její jednoty i v odmítnutí jakýchkoli pochybností v tomto směru. Dále se zde mluví o upevňování spojeneckých svazků s bratrskými armádami a o věrnosti ČSLA Varšavské smlouvě, o organizování akcí k většímu upevňování družby s odcházejícími sovětskými jednotkami atd. atd. Avšak ani slůvko kritiky či pochybností o oprávněnosti postupu sovětského vedení, hrubě porušujícího zásady rovnoprávnosti, nevmešování a suverenity Československa. Místo toho se v seznamu konkrétních opatření armádního velení k zajištění reformního procesu a podpory Dubčekova vedení dočteme: „Připravit opatření k možnému poskytování vojenských ozbrojených výpomocí podle branného zákona a jeho prováděcího vládního nařízení k ochraně funkcionářů i občanů pro případ, že by narostlo nebezpečí zvrátit demokratizační vývoj poměrů u nás a v souvislosti s tím došlo k narušování klidu a pořádku.“

Duch doby A. Novotného z podzimu 1967 a „leninských“ principů výstavby armády z budovy MNO tedy ještě nevyvanul... Jednání kolegia i přijaté usnesení představují pokus o spojení ohně a vody – na jedné straně souhlas s reformním procesem a jeho podpora, na straně druhé souhlas

s názory jeho nejzarytějších odpůrců a kritiků a jejich bezvýhradná podpora...

Když přišlo velení čs. armády s těmito návrhy za nejvyššími představiteli čs. vedení, bylo naštěstí kategoricky odmítnuto. Podle náčelníka štábu generála Rusova „dokumenty pro použití armády byly ještě před srpnem zpracovány a nabídnuty, byly však odmítnuty s tím, že prý máme khaki mozky a abychom se nepletli do politiky.“⁹⁷

O několik dní později se opět ukázalo, že myšlení členů nejvyššího grémia čs. armády není tak snadné změnit k obrazu reformního procesu a k plnému pochopení role čs. armády v něm.

Ještě předtím si však připomeňme, jak vznikala a jaké „poselství“ přinášel dopis varšavské pětky předsednictvu ÚV KSČ a vlastně všem stoupencům demokratických reforem, a také jak byl tento dopis „přijat“ naší společností i širší mezinárodní veřejností.

Jestliže se čs. vedení domnívalo, že bez jeho účasti se navrhovaná schůzka zřejmě nesejde, pak se zmýlilo. 14. července, za dodržení všech zásad konspirace a snad i s ulehčením, že se čs. vedení schůzky nezúčastní, bylo 13. července narychlo svolané jednání ve Varšavě zahájeno. Varšavská pětka se zde zabývala situací v Československu a jejím řešením. Režii jednání měl i zde pevně v rukou L. Brežněv v dohodě s hostitelem W. Gomulkou.

Účastníci jednání se přes určité odlišnosti v hodnocení čs. situace a v názorech na její „řešení“ velice rychle shodli na zásadním hledisku, které v podstatě akceptovalo předem připravované stanovisko Brežněvova vedení se základní tezí o existenci nebezpečí kontrarevoluce v Československu.

Kádár a Gomulka položili těžiště své kritiky čs. reformního procesu do politicko-ideologické roviny, na kritiku vývoje uvnitř KSČ, údajnou ztrátu její vedoucí role, na Akční program a v jeho duchu se odvíjející reformní proces, který „hrozil“ ztrátou perspektivy socialistického vývoje země a nástupem kontrarevoluce.

Mnohem radikálněji a ze širšího hlediska posuzoval situaci W. Ulbricht. Podle něj za vývojem událostí v Československu stály síly „světového imperialismu“, jehož předvojem jsou „západoněmečtí imperialisté“

97 VHA – sekr. MNO, 1/16-4, přílohy k analýze, příloha č. 16; VR MNO, 1/18-3, zápis z mimořádného 2. zasedání kolegia dne 15.7.1968; Sekret. MNO, 1/19-4, zápis z 24. jednání kolegia ze dne 10.7.1970; ÚSD-SK, D III/100, zpráva M. Dzúra ÚKRRK ÚV KSČ z 9.6.1970; Dopis gen. M. Dzúra G. Husákovi z 28.10.1970.

a jejich „přísluhovačem je, ať chce či nechce, část československého vedení“. A přes Československo vede cesta světového imperialismu pomocí obkličovací politiky z jihu proti NDR. Odtud pak pramenil i závěr jeho projevu: je nutno jednat tak, aby ve vývoji v Československu byl prosazen zvrat, a to ještě před připravovaným sjezdem strany, protože „jestliže se do tohoto termínu nepodaří v Československu zjednat pořádek, budeme mít co do činění se zcela novou situací. Protože pak zde bude nový ústřední výbor a nové předsednictvo... Všichni dobří komunisté ztratí své funkce a co potom? Musíme tedy reagovat, než k tomu sjezdu dojde!“⁹⁸

Nejradikálnější stanovisko vyslovil T. Živkov, který byl v sestavě účastníků vlastně jen do počtu: „Černíkova vláda není dělnickorolnickou vládou a v zemi již neexistuje diktatura proletariátu.“ A proto, podle něj, „socialistické země jsou povinny poskytnout čs. dělnické třídě veškerou pomoc k potlačení kontrarevoluce, vojenskou pomoc nevyjímaje.“⁹⁹

Jako poslední, avšak s výsadou prvního mezi prvními, a tudíž zcela samozřejmě jménem všech, promluvil L. Brežněv. Jeho přístup k hodnocení čs. situace a závěry z něj vyplývající byly ještě globálnější než u W. Ulbrichta. Samozřejmě souhlasil s úvodním vystoupením a hodnocením situace W. Gomulkou, jako by mu ho sám neuložil do úst už v připraveném alternativním sovětském návrhu textu dopisu čs. vedení. Podle Brežněva události v Československu však znamenají i ohrožení bezpečnosti SSSR a ostatních států Varšavské smlouvy. A proto „jestliže je ohrožena jednota, síla, ba dokonce celá podstata socialistického tábora, je tu povinností komunistů i vedoucích státníků poskytnout čs. dělnické třídě, všemu čs. lidu veškerou pomoc“.

Své vystoupení uzavřel prohlášením: „Kontrarevoluce v Československu neprojde. To je jednotné a nepopíratelné stanovisko pracujících mas našich pěti zemí.“¹⁰⁰

Na první pohled by se mohlo zdát, že kromě T. Živkova se na této schůzce nikdo výslovně nevypravil pro vojenskou intervenci jako jednu ze dvou alternativ „řešení“ čs. situace. Ve skutečnosti je však tato alternativa – vedle jednoznačného vyjádření pro další politický nátlak na čs. vedení – obsažena v dvojznačných Gomulkových, Ulbrichtových a zvláště Brež-

98 Weit, Erwin: *Ostblock intern (13 Jahre Dolmetscher für die polnische Partei und Staatsführung)*, Hamburg 1970, s. 242 n.; ÚSD-SK, Z/M 15, ZM/17, Z/P 3.

99 *Tamtéž*.

100 *Tamtéž*; ÚSD-SK, Z/S, materiály ÚV KSSS, projev Brežněva na zasedání ÚV KSSS 17.7.1968.

něvových prohlášeních a hlavně ve formulaci varšavského dopisu československému vedení, kde je mj. výslovně uvedeno:

„Neměli jsme a nemáme v úmyslu vměšovat se do takových věcí, které jsou čistě vnitřní věci vaší strany a vašeho státu... Zároveň nemůžeme souhlasit s tím, aby nepřátelské síly zatlačovaly vaši zemi ze socialistické cesty a vytvářely hrozbu odtržení Československa od socialistického společenství. To už není pouze vaše věc. To je společná věc všech komunistických a dělnických stran a států vázaných spojenectvím a přátelstvím. To je společná věc našich zemí, které se sdružily do Varšavské smlouvy... Hranice socialistického světa se přemístily do centra Evropy, k Labi a šumavským horám... Nikdy nebudeme souhlasit s tím, aby imperialismus pokojnou nebo násilnou cestou, zevnitř nebo zvenčí, prolomil socialistickou soustavu a změnil poměr sil v Evropě ve svůj prospěch...“¹⁰¹

V těchto větách byla podle našeho názoru formulována ona pověstná Brežněvova doktrína omezené suverenity, opravňující k jakémukoli, tudíž i k vojenskému zásahu do záležitostí kteréhokoli státu Varšavské smlouvy podle uvážení a potřeb Moskvy. Ostatně považujeme za nehistorické a nesprávné stavět obě alternativy postupu varšavské pětky proti Československu – ideologickopolitický nátlak nebo vojenskou intervenci – proti sobě a sledovat je izolovaně. Skutečnost byla taková, že obě alternativy existovaly současně, vzájemně se podmiňovaly a prolínaly, a v různých situacích vystupovala ta či ona do popředí a nabývala na významu. Ani Brežněv nebyl tudíž „jen“ stoupencem ideologickopolitického nátlaku; stejně tak byl stoupencem vojenského řešení situace, stoupencem vojenské intervence, podle momentální situace a rozložení sil.

15. července vydala polská tisková kancelář komuniké o ukončení schůzky varšavské pětky a již příštího dne, 16. července, byl v průběhu zasedání doručen předsednictvu ÚV KSČ dopis. Bylo to vlastně jakési ultimátum. Po úvodním formálním ohrazení autorů dopisu, že se nechťejí vměšovat do vnitřních záležitostí Československa, následovala směsice nejružnějších obvinění, obsahující vedle polopравd i zcela zjevné výmysly a – jak jsme již uvedli na předchozí stránce – vážná varování na adresu čs. vedení:

– nástup reakce proti KSČ hrozí svést Československo z cesty socialismu a ohrožuje zájmy celé socialistické soustavy;

101 *Rok šedesátý osmý...*, s. 236 n.

- podkopávání vedoucí úlohy KSČ vede k likvidaci socialistické demokracie a socialistického zřízení;
- protisocialistické a revizionistické síly se zmocnily tisku, rozhlasu a televize a proměnily je v nástroj boje proti straně, k podkopání přátelských vztahů k SSSR a dalším socialistickým zemím;
- výzva „Dva tisíce slov“ je organizačně-politickou platformou kontrarevoluce;
- síly kontrarevoluce, podporované imperialistickými středisky, rozvinuly široký útok proti socialistickému zřízení a nenarazily na odpor strany a lidové moci, atd. atd.

A pak již následovaly ultimativní požadavky, co by mělo čs. reformní vedení dělat k zastavení údajného nástupu kontrarevoluce.¹⁰²

Po seznámení s obsahem dopisu se předsednictvo rozhodlo napsat uvážlivou odpověď. Ve středu 17. července schválilo po důkladném projednání obsáhlé stanovisko a rozhodlo, že je předloží k projednání plenárnímu zasedání ÚV KSČ, svolanému na 19. červenec. Zúčastnit se měla i část delegátů XIV. sjezdu KSČ. Mezitím vyšlo 18. července *Rudé právo*, obsahující jak text varšavského dopisu, tak i návrh stanoviska předsednictva ÚV KSČ.

Předsednictvo v něm vyslovilo pochopení pro starosti autorů dopisu o osud socialismu v Československu, avšak velice důkladně v něm vyvracelo jejich obviňování a argumenty. Přiznalo sice existenci různých nedostatků a negativních jevů ve vývoji čs. společnosti, současně však dokazovalo, že jejich příčina spočívá především v chybách a nedostatcích předlednového období, čehož se snaží využít jak antisocialistické, tak i dogmatickosektářské síly. Předsednictvo uvedlo, že nynější vedení je dostatečně schopné zmobilizovat dost sil proti ohrožení socialistické moci a socialistického společenského zřízení. Odmítá však přitom používat administrativněmocenské prostředky. Formuluje zde základní úkoly a cíle reformního procesu v duchu Akčního programu. Odmítá metodu jednostranného posuzování situace bez účasti zainteresované strany, opětně prohlašuje ochotu ke dvoustranným jednáním a teprve poté i souhlas se společnou poradou. V závěru se jednoznačně staví na obhajobu suverenity Československa, když se odvolává na platnost zásady v Deklaraci vlády SSSR ze 30.10.1956: „Země velikého společenství socialistických národů,

102 *Tamtéž*, s. 235 n.

sjednocené společnými ideály budování socialistické společnosti a zásadami proletářského internacionalismu, mohou vytvářet své vzájemné vztahy jedině na zásadách plné rovnoprávnosti, respektování územní celistvosti, státní nezávislosti a svrchovanosti a vzájemného nevměšování se do vnitřních záležitostí.¹⁰³

19. července, v den plenárního zasedání ÚV KSČ, všechen čs. tisk uveřejnil nejen varšavský dopis a stanovisko předsednictva ÚV KSČ, ale současně i prohlášení předsednictva NS, ÚV NF, prohlášení vlády, odborářů i mládeže. A třebaže např. V. Biřák na zasedání pléna ÚV KSS 18. července hovořil v úvodním i závěrečném slově převážně v duchu argumentů varšavského dopisu, pak na zasedání pléna ÚV KSČ přijala slovenská část ÚV KSČ v čele s V. Biřákem rezoluci, vyslovující souhlas se stanoviskem předsednictva ÚV KSČ. V celé zemi se zvedla obrovská vlna nesouhlasu a odporu proti varšavskému dopisu; naopak souhlas a podporu stanovisku předsednictva vyjadřovaly tisíce rezolucí ze všech pracovišť, úřadů, institucí i od jednotlivců a podpořily je i desítky delegací, které ještě v průběhu zasedání ÚV KSČ přijížděly na Hrad. Plenární zasedání ÚV KSČ stanovisko předsednictva jednomyslně schválilo.¹⁰⁴

Stejně tak pokračoval a sílil nesouhlas, odpor a protest proti varšavskému dopisu a nátlaku Moskvy proti Československu ve většině komunistických a dělnických stran Evropy i v široké demokratické veřejnosti. Vedení KS Francie navrhlo dokonce svolání mezinárodní porady komunistických a dělnických stran.

Po návratu W. Rocheta z Československa do Francie odmítlo vedení FKS Brežněvovu žádost o podpis pod varšavský dopis, neboť hrubě porušoval suverenitu Československa a samostatnost KSČ. Obdobně odmítla dopis se stanoviskem Moskvy a varšavské pětky k československým záležitostem s požadavkem o jeho podporu většina komunistických stran. Brežněvova reakce na toto odmítnutí byla – podle L. Longa, generálního tajemníka KSI – „sprostá“ a podle W. Rocheta „brutální, ostře kritizující FKS za to, že postupovala bez konzultace se Sověty“.¹⁰⁵ Navrhovaná porada komunistických a dělnických stran se nakonec nekonala, protože podle

103 *Tamtéž*, s. 243 n.; *Rudé právo*, 18.7.; *Rudé právo* a další tisk, 19.7.1968; *Osm měsíců Pražského jara* 68, s. 123 n.; Kaplan, K.: *c.d.*, s. 493 n.

104 *Tamtéž*.

105 *Tamtéž*. *ÚSD-SK*, K 265–468, šifrovky čs. diplomatů odeslané v průběhu července; *Rudé právo* a další deníky v druhé polovině července.

W. Rocheta: „Tento návrh jsme odvolali, jakmile strany pěti socialistických zemí (rozuměj varšavské pětky – pozn. aut.) sdělily své námitky a KSČ nás též seznámila se svými výhradami.“¹⁰⁶

Ohlas varšavského dopisu a postupů varšavské pětky, resp. ohlas stanoviska předsednictva ÚV KSČ v Československu a u většiny evropských komunistických a dělnických stran Moskvu i celou varšavskou pětku zřejmě překvapil, šokoval a především znepokojil. Toto jejich znepokojení spolu se zprávami o výsledcích okresních a krajských konferencí KSČ jakož i obavy z blížícího se XIV. sjezdu převážily misky vah ve prospěch stoupenců vojenskopolitického řešení čs. situace. Varšavská pětka se rozhodla okamžitě zahájit přípravu vojenské intervence. Ke slovu se dostali opět sověšší maršálové...

Zda se jednalo o vojenské akci proti Československu již v kuloárech na varšavské schůzce, nebo až na zasedání ÚV KSSS či jeho politbyra ve dnech 17.–18. července, zatím nevíme. Avšak rozhodnutí o zahájení bezprostřední přípravy ozbrojené intervence padlo s největší pravděpodobností nejpozději 20. července. Můžeme tak usuzovat na základě řady faktů, mimo jiné i z vystoupení J. Kádára na zasedání ÚV MSDS ze 7. srpna, kde podával zprávu o předchozích jednáních ve Varšavě, v Černé a v Bratislavě: „Nyní se vrátím k principiální a základní otázce, co je v československé situaci základní otázkou. Soudruzi, přijít s takovým nacionalismem pokřiveným postojem na sjezd (XIV. sjezd KSČ – pozn. aut.) a pak k volbám znamená dát velmi reálnou a vážnou odpověď, že sjezd neposlouží konsolidaci socialismu, ale přinese základní revizionistický zvrat, radikální rozchod se Sovětským svazem, s našimi zeměmi, zásadní pravicový převrat, kde – i když z nerozváznosti a pod tlakem – půjdou do všeobecných a takzvaně svobodných voleb, v kterých může vystoupit každý, kdo chce, pak se stane kontrarevoluce velmi vážným a reálným nebezpečím a Československo jako socialistický stát bude ztraceno.“

V takové situaci jsme museli (tj. varšavská pětka – pozn. aut.) přijmout ještě jedno rozhodnutí. Našich pět stran a pět příslušných státních orgánů, když vidělo takový vývoj událostí, rozhodlo, že pro každý případ, jak je zvykem, uvede země do vojenské pohotovosti.¹⁰⁷

106 Souhrnná informace č. 9. Leden 1969, útvaru svodné informace, plánu a řízení ÚV KSČ. Projev W. Rocheta na zasedání ÚV FKS dne 20.10.1968, s. 33.

107 *ÚSD-SK*, Z/M 17.

Němečtí historikové M. Wielke a R. Wenzke uvádějí, že W. Ulbricht ze své funkce předsedy Rady obrany státu nařídil již 21. července podle pokynů maršála Jakubovského štábu armády NDR a jedné z divizí Lipského vojenského okruhu bojovou pohotovost.¹⁰⁸

Termín vojenská či bojová pohotovost, použitý Kádárem či Ulbrichem, nás ovšem nesmí mýlit. Neboť ve skutečnosti – jak si záhy ukážeme – šlo o bezprostřední přípravu vojenské akce, která měla být zahájena již koncem července.

K rozhodnutí zahájit ihned přípravu intervence přispěla zřejmě ještě jedna, v historiografii roku 1968 dosud velice opomíjená, nicméně podstatná skutečnost. V této době dospěla totiž Moskva k definitivnímu zjištění, že Západ, především USA, se do vnitřních záležitostí velmocenského impéria Sovětského svazu v žádném případě nehodlá vměšovat. Že prioritou jeho zahraniční politiky je i nadále uvolňování napětí mezi oběma velmocenskými bloky; výrazem toho bylo i uzavření dohody o nerozšiřování jaderných zbraní, k níž došlo 1. července 1968 ve Washingtonu, a také jednání o omezení strategických zbraní (SALT 1). Moskva se ubezpečila, že USA respektují rozdělení sfér vlivu po druhé světové válce a uznávají právo sovětského vedení na rozhodování ve vlastním velmocenském hájemství.

USA daly také až příliš zřetelně najevo, že se v otázce Československa nehodlají nijak angažovat, i když k jeho reformnímu procesu chovaly značné sympatie. Dean Rusk, ministr zahraničních věcí Spojených států, dementoval podle *Le Mondu* z 19. července velice kategoricky tvrzení, že „USA varovaly SSSR před intervencí v Československu“. O několik dní později na otázku bavorského politika F. J. Strausse při jeho návštěvě v USA, co udělají Spojené státy severoamerické v případě intervence do Československa, hromadné likvidace čs. inteligence a masových deportací na Sibiř, Rusk odpověděl: „Nic. Nemůžeme riskovat nukleární válku.“ V podobném duchu odpověděl i H. Kissinger tehdejšímu čs. ministrovi zahraničních věcí J. Hájkovi při své návštěvě v Československu.

A nejen to. V šifrovkách našich diplomatických zástupců se v průběhu července objevovala i různá varování a upozornění na adresu čs. reformistů před přílišným radikalismem, který dráždil představitele sovět-

108 Wielke, M.: Ulbricht drang 1968 auf den Einmarsch in die Tschechoslowakei, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2.1.1992; Wenzke, R.: *Prager Frühling – Prager Herbst*, Branderburgisches Verlagshaus, Berlin 1990, s. 18 n.

ského impéria, jak se to projevilo v případě zveřejnění výzvy „Dva tisíce slov“ či Prchlíkovy kritiky na adresu Varšavského paktu. Dokonce západoněmecká zahraniční politika byla na Západě kritizována, že svou „východní politikou“ pomáhala vlastně upevnit jednotu varšavské pětky v postupu proti Československu. Úsilí moskevského vedení o umístění vojsk v Československu nacházelo v USA plně pochopení... Čtenáře můžeme odkázat na četné prameny a literaturu, které o tom všem přinášejí dostatek důkazů.¹⁰⁹

Pokud jde o odpor mezinárodního dělnického hnutí a evropské demokratické veřejnosti, rozhodla se je Moskva poté, co selhaly pokusy o jejich získání, ignorovat.

Zahájení intervenčních příprav bylo předznamenáno či doprovázeno pokračováním masivní ideologickopolitické a diplomatické kampaně proti Československu. A. Dubček zřejmě nestačil ještě „strávit“ dopis varšavské pětky, když mu doručili psaní maršála Jakubovského z 18. července. Maršál Jakubovskij si dosud nenašel čas, aby odpověděl na Dubčekovy a Džúrovy dopisy, urgující odchod vojsk po skončeném cvičení. Avšak nyní se v rozsáhlém psaní velice kriticky vyjadřoval k názorům generála Prchlíka na vzpomínané tiskové konferenci a kategoricky vyžadoval vyvození důsledků. Tvrdil, že gen. Prchlík neoprávněně kritizoval činnost Politického poradního výboru Varšavské smlouvy, že vyzradil přísně tajné údaje o složení a situaci Spojeného velení, o rozmísťování Spojených ozbrojených sil, že neoprávněně kritizoval nerovnoprávné zastoupení jednotlivých členů VS ve velení atd.¹¹⁰ A. Dubček předal dopis k vyjádření příslušnému orgánu, tj. MNO, konkrétně gen. Džúrovi. Jak se s ním na MNO vyrovnali, vyličíme dále.

19. července odjel maršál Jakubovskij z Československa, aniž by se o osud svého dopisu nějak zajímal.¹¹¹ Téhož dne se náhle a neočekávaně

109 Johnson, L. B.: *Meine Jahre im Weissen Haus*, München, Wien, Zürich 1972; Valenta, J.: Spojené státy a srpen 1968, *Lidové noviny*, 17.8.1990; Pauer, J.: *Západ a československá krize 1968*, referát přednesený na konferenci Československý vývoj r. 1968 a jeho mezinárodní souvislosti, Liblice, 2.–6.12.1991; *ÚSD-SK*, K 265–468, šifrovky čs. diplomatických zástupců z července–srpna 1968; *ÚSD-SK*, čtrnáctidenní informace čs. zpravodajské služby – červenec–srpen 1968; *ÚSD-SK*, B 43, zpráva předsedy vlády O. Černíka: Informace o současné státobezpečnostní situaci, předložená PUV KSČ 27.7.1968.

110 *ÚSD-SK*, D I/23, dopis Jakubovského A. Dubčekovi.

111 VHA, GŠ-MNO-OS, č.j. 004071/78-68, svazek „Šumava“, p.č. 71.

– na příkaz Moskvy – předčasně vrátil z oficiální návštěvy Alžíru maršál Grečko.¹¹² Zatímco se urychleně vracel do Moskvy, prohlásil předseda prezidia Nejvyššího sovětu SSSR N. Podgornyj při odevzdávání Řádu říjnové revoluce Ruské federaci, že socialistické země „nikdy nebudou souhlasit, aby historické vymoženosti socialismu mohly být ohroženy, aby imperialismus pokojnou nebo násilnou cestou, zevnitř nebo zvenčí prorazil trhlinu v socialistickém táboře“.¹¹³ Konečně téhož dne, 19. července, zahájila moskevská *Pravda* publikování série článků v tisku Varšavské smlouvy o nálezu pěti balíků zbraní na Sokolovsku, z něhož bylo v následujících dnech „vyrobeno“ nálezu několik. Oficiální zpráva ČTK a dementi čs. orgánů MV i jejich zjištění, že na jednom z batohů, v němž byly zbraně uloženy, byl čitelný nápis „rjukzak bolšoj, sort pervyj“, na vědomí vzata nebyla. Pro tisk varšavské pětky to byly zbraně, určené pro čs. kontrarevolucionáře.¹¹⁴

Jakási „dělostřelecká příprava“ plánované intervence byla zahájena 20. července v podobě rozsáhlé nóty vlády SSSR československému vedení. V ten den už byli v Moskvě rozhodnutí vyhlásit bojovou pohotovost vojsk varšavské pětky.

V nótě je vzneseno obvinění, že vedoucí českoslovenští činitelé sice zdůrazňují věrnost spojeneckým smlouvám a závazkům, avšak neodporují různým vystoupením, zaměřeným k rozkolísání struktury a principů organizace Varšavské smlouvy. Jsou opakována všechna obvinění proti Prchlíkovi, vznesená již v dopise Jakubovského. Opakují se obvinění, známá již z Kosyginova dopisu Černíkovi z 10. května, o nedostatečném zajištění západních hranic Československa, jimiž údajně proudí do Československa a ostatních socialistických států tisíce špiónů a diverzantů. Nebylo zapomenuto ani na jakýsi „tajný sklad zbraní americké výroby“, určených pro sudetské revanšistické a reakční síly, které se nyní pokoušejí svést ČSSR ze socialistické cesty a vedou podryvnou práci proti socialistickým zemím.¹¹⁵

23. července vyšel v deníku *Krasnaja zvezda* článek „Komu prokazuje službu gen. Prchlík“ s ostrým útokem proti jeho vystoupení na tiskové konferenci.

112 *ÚSD-SK*, K 265–468, šifrovka č. 6824 z 19.7. z Alžíru od Vernera.

113 *Československo 1966–1971* (komise vlády), Chronologie, s. 194.

114 *Provokace made in... Obrana lidu*, 27.7.; *Rudé právo*, 20.7., 23.7.1968; *Osm měsíců Pražského jara* 68, s. 144 n.

115 *VHA*, GŠ-MNO-OS, svazek Šumava, p.č. 147/37; *A FMZV*, Gs „T“, kr. 3, O 4, Memorandum vlády SSSR vládě ČSSR.

V těchto hodinách běžela však již na plné obrátky válečná mašinerie Moskvy a varšavské pětky. 23. července bylo na západní Ukrajině zahájeno rozsáhlé týlové cvičení „Němen“. Bylo to v době žní a velení Sovětské armády rekvírovalo nákladní vozidla a povolávalo tisíce záložníků. Zásobovací jednotky se během cvičení přesunovaly západním směrem.

O dva dny později, 25. července, bylo zahájeno další cvičení „Nebeský štít“, procvičující ochranu vzdušného prostoru v trojúhelníku Baltické moře – Moskva – Černé moře. Cvičení řídil velitel PVO Sovětské armády a Spojeného velení maršál Baticikij.¹¹⁶ Mezitím se ještě 23. července konala v Moskvě porada velitelů a náčelníků štábů skupin vojsk určených k intervenci v Československu, řízená maršálem Grečkem. Na ní byl upřesněn a schválen plán operace „Dunaj“. Zvláštní pozornost zde byla věnována přípravě okupace Brna a Bratislavy.¹¹⁷

Vzápětí se na plné obrátky rozběhla i vlastní příprava aktu intervence, zahájená v Polsku cvičením pod krycím názvem „Pochmurné léto '68“, které mělo koncem července vyústit v operaci „Dunaj“, což bylo vlastní označení intervence. Cvičení bylo řízeno intervenčním štábem v čele s maršálem Jakubovským. Štáb byl umístěn v polské Legnici na velitelství Severní skupiny sovětských vojsk dislokovaných v Polsku. Do tohoto štábu byla podle pokynů Jakubovského odeslána 25. července čtyřčlenná operační skupina důstojníků armády NDR. Pravděpodobně v téže době sem přijela i operační skupina důstojníků Polské lidové armády v čele se zástupcem náčelníka generálního štábu generála E. Molczyka.

V té době už bylo rozhodnuto, že se armáda NDR zúčastní na přípravě intervence dvěma divizemi vojenského okruhu Lipsko – 7. tankovou a 11. motostřeleckou – ať již v prvním sledu nebo jako záloha Sovětské armády. Maršál Jakubovskij v projevu ke členům operační skupiny Německé lidové armády prohlásil, že situace v Československu je „nanejvýš hrozivá“. Podle jeho instrukcí měly být oba německé svazky k 28. červenci připraveny tak, aby na signál, počínaje 29. červencem, mohly vniknout na území ČSSR. 7. tanková divize v podřízenosti sovětské 20. gardové armádě měla za úkol obsadit prostor Litoměřice – Mimoň – Děčín, eventuálně v sestavě 20. GA postupovat na Prahu. 11. motostřelecká divize měla jako záloha intervenčního velení krýt úsek státních hranic s NSR

116 *ÚSD-SK*, A 75–77, zpravodajské materiály ZVO; *Truppen dienst*, č. 1/1969.

117 Pataky, I.: *Zatiahnutie Maďarska a MEA do agresie proti Československu v roku 1968*, *Historie a vojenství* č. 5/1993, str. 54 n.

a být připravena k útoku na Plzeň.¹¹⁸ V duchu těchto příkazů řídil pak generálplukovník Kessler, úřadující ministr obrany NDR, přípravu německých jednotek na operaci „Dunaj“.

Již 21. července se vydal na cestu do Ivanovo–Frankovska jeden pluk bulharské armády a vzápětí odjel do SSSR další, aby pak působily v rámci sovětských jednotek.¹¹⁹

Z polské strany byla do příprav zapojena celá 2. armáda pod vedením armádního generála F. Siwického; její štáby a jednotky se teprve před několika dny vrátily ze cvičení „Šumava“.¹²⁰

Pokud jde o účast maďarských jednotek, maršál Grečko původně požadoval tři divize. Po jednání, které proběhlo ve dnech 22.–23. července mezi ním, Jakubovským a Tutarinovem na straně jedné a velením Maďarské lidové armády, zastoupeným náměstkem ministra národní obrany Czi-negeho generálporučíkem Csémim a členy předsednictva ÚV MSDS J. Kádárem a B. Biszkuem na straně druhé, bylo dosaženo dohody: Maďarská armáda se účastní celé akce jednou divizí, maďarské velení dá souhlas k přechodu jedné sovětské divize Maďarskem a souhlasí s výměnou generála Kazakova za generála Štěmenka na postu náčelníka štábu Spojeného velení. Z maďarské strany byla tudíž v konečné podobě do akce zapojena 8. motostřelecká Zaalegersecká divize pod velením generála B. Lakatoše, 1. tankový pluk z Rétszágu a dělostřelecký pluk z Czeglodu od 11. tankové divize. V závěru příprav byly do akce – na ochranu 8. divize – zapojeny i letecké jednotky a oddíly protiletadlových raket, které měly vyhlášenu bojovou pohotovost druhého a třetího stupně. Tato divize se v roce 1966 účastnila v Československu cvičení „Vltava“.

Účast maďarských jednotek na přípravě celé akce byla řízena a zpracování operačních plánů bylo provedeno štábem velitelství Jižní skupiny sovětských vojsk v Matyasföldu za účasti maďarských generálů F. Szücsa a G. Reményiho, jako operační skupiny u velitele těchto vojsk, generálplukovníka Provalova, který celou akci v Maďarsku řídil. A protože maršálové Grečko a Jakubovskij s rozhodnutím o přípravě intervence předem

118 Wenzke, R.: *c.d.*, s. 18 n., dále Wenzke, R.: Zur Beteiligung der NVA an der militärischen Operation von Warschauer-Pakt, Streitkräften gegen die ČSSR 1968, *Deutschland archiv* 11, roč. 24, listopad 1991; Wielke, M.: *c.d.*

119 *ÚSD-SK*, záznam vystoupení M. Isusova na konferenci v Liblicích 2.–6.12.1991.

120 *ÚSD-SK*, Siwicki, F.: *Odzial wojska polskiego w interwencji zbrojnej w Czechosłowacji w 1968 roku*, rkp. Kowalski, Lech: Kryptonim „Dunaj“, *Książka i Wiedza*, Varšava 1992, str. 36 n.

počítali, náčelník štábu Spojeného velení generál Kazakov již ve dnech 17.–19. července vyjednával s velením maďarské armády o uvolnění několika telefonních a dálkopisných (kabelových) linek pro spojení mezi Budapeští a Legnicí, do Mukačeva a Lvova, resp. mezi Matyasföldem a Legnicí i velením maďarské armády, kde se v budově štábu trvale zdržovala zvláštní skupina maďarských důstojníků. Těto žádosti bylo vyhověno.¹²¹

V relativně velice krátké době, během několika dnů, byla příprava jednotek určených k vystoupení ukončena. Vojska se přesunula do východiskových prostorů kolem čs. hranic a odpovědní velitelé byli seznámeni s konkrétními úkoly svých jednotek na území Československa. Pokud jde o základní cíl akce, sovětské generálové jej v Maďarsku formulovali následovně: „Politickým cílem cvičení je poskytnout československému lidu pomoc při porážce kontrarevoluce. Dělníkům, rolníkům a inteligenci to vysvětlíme, i to, že potom odejdeme. Jednotky armády (rozuměj československé – pozn. aut.) nebudeme napadat, postaví-li se však na odpor, je třeba je rozdrtit.“¹²²

Domluvena byla dále součinnost německých, polských a maďarských jednotek s hlavními silami připravované intervence, jednotkami sovětskými. Pro polskou 2. armádu o čtyřech divizích s dalšími podpůrnými jednotkami včetně leteckých – po Sovětské armádě nejpočetnější složce intervenčních vojsk – to znamenalo domluvit součinnost s jednotkami Příkarpatského vojenského okruhu, s jednotkami Severní skupiny vojsk a také s částí sovětských vojsk dislokovaných na území NDR. Jak shodně vypovídají námi zde již citované prameny německé, polské a maďarské,¹²³ v ranních hodinách 29. července byly všechny intervenční jednotky již ve východiskových prostorech v plné bojové pohotovosti a očekávaly příslušné rozkazy k zahájení operace „Dunaj“.

Podle západoněmecké zpravodajské služby bylo koncem července 1968 kolem čs. hranic soustředěno asi 20 divizí. Podle hlášení velvyslance Dudy z Washingtonu ministru Hájkovi z 29. července vrátil se náměstek

121 Pataky, I.: A Magyar Néphadsereg közreműködése Csehszlovákia 1968, *Uj Honvédségi Szemle* 1991/8-I, 1991/9-II; Nařizují zvýšenou bojovou pohotovost (vzpomínka přímého účastníka maďarské intervence na Slovensku), *Studentské listy*, č. 19/1990; Reform o událostech v roce 1968, ČTK – Mezinárodní redakce, příloha zahraničních aktualit z 11.6.1989.

122 Pataky, I.: *c.d.*, 1. díl.

123 Viz pozn. č. 117–121.

státního podtajemníka Bohlen z Moskvy s dojmem, že „SSSR je připraven, bude-li třeba, vojensky v ČSSR zasáhnout“.¹²⁴

Zde je ovšem nutné poznamenat, že přípravy akce byly dokonale utajeny. Jak uvádí kupř. maďarský historik I. Pataky, o rozhodnutí a přípravách maďarských jednotek k intervenci nevěděla ani maďarská vláda, ani parlament, ani členové ÚV MSDS. Obdobně tomu bylo i v NDR a v Polsku. Ani řada přímých organizátorů celé akce do poslední chvíle nevěděla, že jde skutečně již o přípravu intervence a domnívala se, že jde jen o cvičení. Tím méně to tedy mohlo být známo čs. vedení a příslušným čs. orgánům. V dosavadní literatuře o roce 1968, zvláště zahraniční, se nezdá objevuje tvrzení, že prý čs. vedení dostávalo pravidelné zprávy o vojenské situaci kolem Československa a že tudíž muselo být o přípravách intervence dokonale informováno. Jsme přesvědčeni, že toto tvrzení neodpovídá skutečnosti. Podle deníku spisů Zpravodajské správy ČS MNO za celý červenec byly informace Svobodovi, Dubčekovi, Černíkovi, MNO a MZV odeslány pouze 4. a 5.7. a pak až 30.7. Jejich obsah žel neznáme, neboť spisy byly už skartovány.

Je ovšem také pravda, že koncem července (30.–31.) podávali naši diplomatictí zástupci do Československa zprávy o pohybech vojsk kolem čs. hranic v NDR, Polsku i v Maďarsku. Ale nebylo to poprvé a také ne naposledy; navíc tyto zprávy přicházely do Československa teprve v době, kdy už několik dní probíhala v Čierné pri Čope československo-sovětská jednání. Čs. zpravodajská služba byla orientována výhradně na Západ, do zemí NATO, avšak odtud žádné znepokojivé zprávy nepřicházely, jak o tom svědčí mj. pravidelné čtrnáctidenní informace čs. zpravodajců. Koneckonců ani západní zpravodajská služba si nebyla jista, zda jde skutečně o přípravu intervence nebo o další z dlouhé řady cvičení.¹²⁵

Zahájení intervence bylo nakonec odloženo o několik týdnů, na 20.–21. srpen 1968. Proč a za jakých okolností k tomu došlo?

19. července, kdy bylo v Moskvě již více než dostatečně známo stanovisko československého vedení a lidu k varšavskému dopisu a po moskevských jednáních s představiteli KS Francie a KS Itálie akceptoval Brežněv Kádárův podnět z Varšavy a navrhl československému vedení konání

124 *ÚSD-SK*, A 75–77, zpravodajské materiály ZVO; *ÚSD-SK*, K 265–468, šifrovky z července 1968.

125 Viz citované prameny v poznámkách č. 117–124; *ÚSD-SK*, K 265–468, šifrovky diplomatických zástupců z konce července; *ÚSD-SK*, informace čs. zpravodajských orgánů za červenec 1968.

dvoustranné čs.-sovětské schůzky v Moskvě, Kyjevě nebo ve Lvově. Vedení ČSSR, vedeno snahou zabránit rozkolu, jednající však současně jako suverénní představitel svého státu, sice se schůzkou souhlasilo, odmítlo však vycestovat ze země a trvalo na jejím uskutečnění za podmínek, že sovětské jednotky z Československa odejdou a že schůzka se bude konat výhradně na čs. území. Podle zpráv TASS a také podle zprávy o zasedání předsednictva ÚV KSČ z 22. července bylo nakonec o dvoustranné čs.–sovětské schůzce dosaženo dohody. Měla se konat na území ČSSR a za místo jejího konání byla vybrána Čierná pri Čope, známá jako železniční přecladiště na čs.-sovětských hranicích.¹²⁶

V následujících dnech probíhala na předsednictvu ÚV KSČ intenzivní příprava na schůzku. Její součástí bylo i zasedání předsednictva 25. července, na němž byl posouzen stav příprav na mimořádný XIV. sjezd KSČ, výsledky okresních, obvodních, městských a krajských konferencí a současná vnitropolitická situace včetně akcí konzervativních sil proti reformistům. Na této schůzi bylo rozhodnuto – jako součást plánovaných organizačních opatření v rámci změn v řídicí práci ÚV KSČ – o zrušení státně-administrativního (VIII.) oddělení ÚV KSČ a jeho vedoucí, gen. Prchlík, se měl vrátit opět do armády.¹²⁷

Součástí příprav na schůzku v Čierné byla pochopitelně i příprava vystoupení A. Dubčka a O. Černíka a dohoda, že vystoupení všech čs. účastníků schůzky bude vycházet ze stanoviska KSČ k dopisu z Varšavy a z úsilí o nalezení pozitivního překonání nesrovnalostí mezi oběma stranami.¹²⁸ Do rámce příprav předsednictva ÚV KSČ na tuto schůzku zapadá i vypracování a předložení zprávy O. Černíka „O současné státobezpečnostní situaci“, kterou předložil předsednictvu 27.7.1968. Z ní zcela jednoznačně vyplynulo, že Západ v zájmu Československa ve sporu s varšavskou pětkou nepodnikne nic, že mezinárodní dělnické hnutí nebo demokratická veřejnost nemohou ve prospěch Československa nijak efektivně zasáhnout a že tudíž Československo je v tomto sporu fakticky odkázáno samo na sebe, bez ohledu na veškeré sympatie a morální podporu, které se jeho reformní politice dostává.¹²⁹

126 *Rok šedesátý osmý...*, s. 259; Valenta, J.: *c.d.*, s. 69; Kaplan, K.: *Československá reforma 1968*, rkp. s. 504 n.

127 *Rok šedesátý osmý...*, s. 259 n.

128 Kaplan, K.: *c.d.*, s. 506 n.

129 *ÚSD-SK*, B-43, zpráva předsedy vlády O. Černíka, Informace o současné státobezpečnostní situaci.

Zpráva o čs.-sovětské schůzce v Čierné vyvolala doma i v zahraničí veliký ohlas a hlavně ulehčení a úlevu, že pominula bezprostřední krize a že obavy z intervence byly přehnané. V čs. veřejnosti se vzedmula nová vlna podpory reformnímu vedení. Bezprostředním podnětem k ní bylo sepsání a zveřejnění výzvy či poselství občanů, adresované čs. účastníkům schůzky v Čierné: „Socialismus, spojenectví, suverenita, svoboda“. Výzvu formuloval spisovatel P. Kohout a byla uveřejněná v *Literárních listech* a v dalších denících 26. července. Výzva připomínala čs. účastníkům schůzky historickou odpovědnost v okamžiku, kdy „můžeme světu podat důkaz, že socialismus je jediná skutečná alternativa pro celou civilizaci“. Odmítá obviňování ze zločinů proti socialismu, které jsme nespáchali, a vyzývá členy delegace: „Obrodný proces v naší zemi musí být doveden do konce tak, jak to odpovídá zájmům naší společné vlasti a pokrokových sil na všech kontinentech... autorita strany a pozice socialismu u nás jsou právě dnes nesrovnatelně silnější než kdykoli v minulosti... potřebujeme demokracii, klid a čas, abychom byli lepšími socialisty a důslednějšími spojenci než kdykoli dřív... Myslíme na vás, myslíte na nás. Píšete za nás osudovou stránku dějin Československa. Napište ji s rozvahou, ale především s odvahou. Ztratit tuto jedinou šanci by bylo naše neštěstí a vaše hanba. Věříme vám.“¹³⁰

Během několika málo hodin, které zbývaly do odjezdu delegace do Čierné, toto poselství podepsalo na milión občanů. Čs. lid se stal opět silou, „jež vytváří dějiny“.

K dokreslení celkové situace, v níž se čs. vedení připravovalo na jednání v Čierné, uveďme ještě některá fakta, charakteristická pro atmosféru oněch dnů.

Pokračoval především příliv dopisů, prohlášení a rezolucí na podporu reformního vedení. Stranické a státní vedení Československa ve snaze vytvořit optimální podmínky pro nastávající jednání a jako projev dobré vůle se snažilo o zastavení polemiky našeho tisku s útoky tisku varšavské pětky. Přijalo také a jednalo o řadě opatření, která měla přispět k celkovému uklidnění situace v Československu.¹³¹

Reformní proces se ani v těchto dnech nezastavil. 25. července prodjednala vláda návrh zásad zákona o mimosoudní rehabilitaci a svým usnesením uložila vypracovat jeho paragrafované znění. Ministr zahraničních

130 *Literární listy*, 26.7.1968.

131 Kaplan, K.: *c.d.*, s. 506 n.

věcí J. Hájek předal 27. července velvyslancům varšavské pětky dopis reagující na sovětskou nótu z 20. července s vysvětlením, jak je to skutečně se zajištěním čs. západních hranic. Na základě důkladného rozboru, provedeného orgány MNO, mohl, podobně jako O. Černík na zasedání předsednictva ÚV KSČ 25. července, tvrzení obsažená v sovětské nótě jednoznačně vyvrátit.¹³² Stejně tak mohl vyvrátit tvrzení obsažená v dopise Jakubovského Dubčekovi o vyzrazení utajovaných skutečností a dokázat, že vše, co Prchlík o Varšavské smlouvě na tiskové konferenci řekl, bylo již publikováno v tisku SSSR. Řada kulturních a vědeckých institucí, kolektivů různých pracovišť i jednotlivců reagovala na tiskovou kampaň varšavské pětky a zvláště Moskvy vysvětlujícími dopisy a zvaním svých partnerů na návštěvy do Československa, aby se na vlastní oči přesvědčili o skutečné situaci u nás. Za všechny jmenujme alespoň předsednictvo Svazu čs. filmových a televizních umělců nebo Svaz čs. skladatelů.¹³³

Avšak na straně druhé utajené přípravy ozbrojené intervence šly ke svému závěru. Odchod sovětských vojsk, přesunujících se přes celé Československo po vlastní ose, se i nadále zoufale protahoval, a útoky tisku Moskvy a varšavské pětky pokračovaly. Situace v Československu byla srovnávána s rokem 1956 v Maďarsku. Do tohoto chóru se ozvaly i hlasy domácích konzervativců, kteří v ilegálních letáčkách útočili proti reformistům nebo v dopisech vyjadřovali souhlas a podporu názorům varšavské pětky (např. skupina starých komunistů z Humpolce v dopise sovětskému velvyslanectví z 27. července). V této době se také začaly objevovat zprávy o stornování kolektivních a individuálních návštěv a zájezdů sovětských občanů do Československa, organizovaných sovětským Inturistem či Sputnikem. Obdobná opatření přijaly i orgány NDR.¹³⁴

Součástí antireformního proudu se stalo – ať již si to jeho účastníci přáli nebo ne – i jednání Vojenské rady čs. MNO o dopisu Jakubovského a o Memorandu z 24. července. Jelikož závěry a důsledky jejího jednání měly v čs. veřejnosti veliký ohlas a vyvolávaly výrazný nesouhlas, věnujme mu poněkud více pozornosti.

Ministr M. Dzúr a členové celé Vojenské rady se totiž až příliš rychle, jednoznačně, nekriticky a alibisticky ztotožnili se závěry dopisu Jakubov-

132 *Tamtéž; Rok šedesátý osmý...*, s. 259 n.; VHA, GŠ-MNO-OS, svazek „Šumava“, Informace o stavu ochrany státních hranic; A FMZV, Gs „T“, kr. 3, O 4. Hájek, J.: *Srpen 1968 v Radě bezpečnosti* (samizdat, os. archiv autora).

133 *Československo 1966–1971*. Chronologie, s. 199 n.; denní tisk těchto dnů.

134 *Tamtéž*, s. 203 n.; Wenzke, R.: *c.d.*, s. 18 n.

ského, sovětské nóty i článku v *Krasnoj zvezde*, útočícího proti Prchlíkovi. Ignorovali i oponentský posudek několika pracovníků GŠ MNO k návrhu jejich oficiálního stanoviska z 22. července. Posudek je při tom možné hodnotit jako poměrně objektivní a vycházející za znalosti faktů. Jeho autoři v Prchlíkově vystoupení v zásadě neshledali žádné vyrazování vojenského tajemství ani nepravdivá tvrzení.¹³⁵

Ve stanovisku M. Dzúra a Vojenské rady se ještě markantněji než v usnesení z 15. července odráží rozporuplnost jejich vztahu k reformnímu procesu. Až příliš zřetelně se zde odrážejí silné, dlouholeté návyky a tradice spolupráce s „neomylným a nezištným“ velkým bratrem, a systémem dvojí podřízenosti velení čs. armády: jednak čs. stranickému a státnímu vedení, jednak Spojenému velení vojsk Varšavské smlouvy, přesněji řečeno velení Sovětské armády. Navíc se v jejich postojích zřejmě projeví i důsledky vleklých sporů a neujasněnosti vztahů mezi politickým aparátem a velitelským sborem i určitá rivalita mezi politickým aparátem a společenskovoědní frontou na straně jedné, a vojenskými odborníky-profesionály na straně druhé. Z dostupných pramenů lze poměrně snadno vyčíst averzi Dzúra a řady funkcionářů generálního štábu vůči iniciativním návrhům politických pracovníků a společenskovoědní fronty na řešení základních otázek života a výstavby čs. armády.

Velmi výrazně se tento jejich přístup projevil o několik dnů později při projednávání materiálu VIII. oddělení ÚV KSČ k otázkám současného stavu politiky vnitřní a vnější bezpečnosti státu a základním směrům jejího řešení jako podkladového materiálu pro XIV. sjezd KSČ. V dopise Dubčekovi sice Dzúr uvedl, že „je třeba kladně hodnotit iniciativní přístup zpracovatelů...“, že studie navazuje v řadě myšlenek na Memorandum VPA. Vytýkal jí však nekonceptnost, některé nevědecké a politicky nesprávné závěry i to, že byla zpracována bez spolupráce s odbornými složkami GŠ MNO, a proto Dubčekovi doporučil „nebrat uvedenou studii za podklad pro jednání předsednictva ÚV KSČ“.¹³⁶

Postoj ministra M. Dzúra i členů Vojenské rady – přestože předsednictvo ÚV KSČ odmítlo jejich návrh na odvolání gen. Prchlíka z funkce a řešilo celou záležitost zrušením VIII. oddělení – sovětskému vedení vyhovoval. Představitelé Spojeného velení i ministerstva obrany SSSR sle-

dovali společenskovoědní frontu v čs. armádě, zvláště roli VPA, velice pečlivě. Věděli, že se odtud rekrutují kádry na VIII. oddělení ÚV KSČ či na různé funkce v armádě a že generál Prchlík jako vedoucí VIII. oddělení ve své práci plně využívá výsledky práce společenskovoědních pracovišť, zvláště pak VPA; věděli rovněž, že tato pracoviště představují nejaktivnější jádro reformních sil v armádě. Proto si také již při květnové oficiální návštěvě v Československu maršál Grečko a generál Jepišev vynutili na Dzúrovi příslib zrušení VPA.¹³⁷ Nyní mohli s uspokojením kvitovat, že zrušením VIII. oddělení byl z politického života odstraněn jeden z hlavních představitelů a organizátorů reformního procesu v čs. armádě.

Článek v *Krasnoj zvezde*, namířený proti Prchlíkovi, spolu se zprávou o zrušení VIII. oddělení ÚV KSČ, a hlavně pak anonymní stanovisko MNO k tiskové konferenci gen. Prchlíka či přesněji řečeno k dopisu Jakubovského z 29. července, vyvolaly v čs. veřejnosti, zvláště mezi pracovníky sdělovacích prostředků a kulturní fronty, silnou odezvu. Zpočátku však byla jejich reakce překryta celkovou atmosférou, spojenou s přípravami na nadcházející čs.-sovětská jednání v Čierné.

Usilovné přípravy k jednání probíhaly na obou stranách. Sovětská strana balila do svých zavazadel stohy materiálů, které měly čs. stranu přesvědčit o existenci kontrarevoluce. Mezi Moskvou, Berlínem, Varšavou, Sofií a Budapeští probíhaly usilovné konzultace. W. Ulbricht, zřejmě nespokojený s faktem, že Moskva dala přece jen – alespoň prozatím – přednost politickému jednání s čs. vedením, oznámil 28. července prostřednictvím sovětského velvyslance Abrasimova Brežněvovi, že delegace SED (Ulbricht, Stoph, Honecker, Neumann a Axen) přijede do Moskvy 30. července mezi 17.–18. hodinou moskevského času. Současně ale velvyslanec sděloval následující naléhavá doporučení svého šéfa:

1. [Ulbricht] očekává, že na následující schůzce bude posouzena výzva k obyvatelstvu Československa, kterou připraví sovětská strana;
2. očekává, že na setkání bude vypracována a posouzena platforma pokrokových (rozuměj probrežněvovských) sil Československa;
3. vychází z toho, že v daných podmínkách je krajně nezbytná koordinace propagandistického úsilí pěti zemí;
4. bylo by záhodno promyslet, kdy by bylo nejvhodnější vyhlásit zahájení manévru vojsk několika zemí Varšavské smlouvy.¹³⁸

135 VHA, VR MNO 1/18-3, zápis z jednání 8. vojenské rady MNO 26.7.1968; VHA, GŠ-MNO-OS, svazek „Šumava“, oponentský posudek..., 147/37–6.

136 VHA, MNO, 1/16-4, přílohy k Analýze MNO, příloha č. 21.

137 ÚSD-SK, D III/100, zpráva M. Dzúra pro ÚKRR ÚV KSČ z 9.6.1970; Dopis M. Dzúra G. Husákoví z 28.10.1970.

138 ÚSD-SK, šifrovky MID SSSR, předané Komisi vlády 2.12.1991, šifrovka č. 41.

Při čtení této šifrovky a při znalosti faktů o přípravě vojenské intervence se vnučuje otázka: Neurgoval snad Ulbricht v posledním bodě vlastně zahájení intervence? Termín „cvičení“ – jak jsme již uvedli na předchozích stránkách – byl v plánech intervenčních příprav běžně používán. Nechystala se vlastně delegace SED do Moskvy především kvůli této záležitosti? Když o několik dní později na setkání varšavské pětky 18. srpna Brežněv seznamoval účastníky s plánem intervence, Ulbricht se ho ptal, zda platí to, co bylo dohodnuto, nebo zda je připraven jiný plán. Brežněv odpověděl, že zůstává u toho, co bylo dohodnuto. Neměl na mysli nějakou dohodu uzavřenou na schůzce 30. července? Nebo snad k nějaké dohodě o plánu intervence došlo při návštěvě maršála Grečka, generála Jepiševa, Kazakova a Štěmenka v NDR a při jejich jednání s ministrem národní obrany H. Hoffmannem v oněch dnech?¹³⁹

Odpověď na tyto otázky zatím nemáme. Jedno je však jisté: Ulbricht patřil mezi hlavní stoupence nejradiálnějšiho postupu proti Československu! Dokladem toho je i další Abrasimovova šifrovka z Berlína do Moskvy ze dne 31. července, obsahující závěry ze zasedání předsednictva ÚV SED, konaného 30. července, a vyjadřující plnou podporu všem krokům a opatřením sovětské strany po čs.-sovětských rozhovorech. Předsednictvo ÚV SED mimo jiné kategoricky požadovalo „kolektivně a všemi dostupnými prostředky potlačit reakční a kontrarevoluční síly v Československu“.¹⁴⁰

Hrozba intervencí se však ozývala nejen z Berlína a Moskvy, ale také z Varšavy a Sofie. Nedělní moskevská *Pravda* (28.7.) uveřejnila článek Višněvského, podle něhož „socialistické státy jsou odhodlány uhájit věc socialismu v Československu“, kde „imperialistická reakce použila všech propagandistických prostředků, aby falešnými hesly demokratizace a liberalizace pobízela kontrarevoluční síly k útoku proti KSČ a základům socialistického zřízení“. Téhož dne polský *Żołnierz Wolności* zdůrazňoval, že síla Varšavské smlouvy spočívá v jednotě zemí a armád, které ji tvoří, a pak učinil závěr: „Poučení historickými zkušenostmi dnes dokonale chápeme, co hrozí Československu, Polsku a celému socialistickému společenství oslabením jižního křídla Varšavské smlouvy. Jsme připraveni až do konce bránit soudržnost Varšavské smlouvy a naši jednotu.“¹⁴¹

139 Valenta, J.: *c.d.*, s. 71 n.; *ÚSD-SK*, Z/P 3.

140 *ÚSD-SK*, šifrovky MID, šifrovka č. 42.

141 Pataky, I.: *c.d.*; *Żołnierz Wolności*, 28.7.1968.

Obdobné prohlášení vydal i bulharský ministr národní obrany Džurov.

V takovéto atmosféře se tedy měla uskutečnit schůzka představitelů Československa a sovětské politické reprezentace v Čierné pri Čope.

Čs. delegace, která přijela dřív, s napětím očekávala příjezd delegace sovětské. Dopoledne 29. července pak mohla spatřit, jak se do stanice sune těžký obrněný vlak. Když členové sovětské delegace vystoupili, nekonala se žádná objetí a s výjimkou Brežněva a Svobody ani žádné líbání, většinou jen rozpačitá podání rukou. Zatímco Dubček s Brežněvem jednali v jednom z vagonů sovětského vlaku, na nástupišti postávaly skupinky delegací a na kolejích stály proti sobě dvě vlakové soupravy, dočasná sídla obou delegací. Když Dubček s Brežněvem po předběžném rozhovoru vyšli z vlaku, zasedly obě delegace v sále kulturního domu železničářů, a v téměř hermeticky uzavřeném prostoru a za nejpřísnějšího utajení začala jednání.¹⁴²

Jako první po úvodním slově A. Dubčeka vystoupil L. Brežněv. Jeho několikahodinové vystoupení bylo směsicí nejhrubší demagogie, licoměrnosti, polopravd a zjevného překrucování skutečností. Zopakoval všechna dosavadní obvinění na adresu československého vedení a kritizoval reformní proces s tím, že v Československu nastala kontrarevoluční situace, jež ohrožuje i bezpečnost zemí Varšavské smlouvy, což už není jenom záležitostí Československa. „Buď bude mít předsednictvo ÚV KSČ odvahu revidovat své postoje, nebo budete smeteni a osudy ČSSR budou řešeny zcela jinými silami,“ zdůraznil v závěru svého projevu. Jeho vystoupení se neslo v duchu neomylnosti prvního představitele sovětského impéria a jediné oprávněného vykladače představ o socialismu a komunismu, ignorujícího názory čs. oponentů a nepřipouštějícího sebemenší pochybnosti o pravdivosti svých tvrzení. Tak kupř. přes veškerou argumentaci o zabezpečení čs. západní hranice, předloženou sovětské straně ministrem Hájkem, Brežněv opakoval stará, ničím nepodložená tvrzení, že je tato hranice přístupná.¹⁴³ Úmyslné protahování cvičení „Šumava“ a trvání čs. vedení na dodržení dohodnutých termínů odchodu vojsk vyložil jako nátlak na předčasné ukončení tohoto cvičení. Z oprávněné žádosti československého vedení na sdělení harmonogramu odchodu vojsk učinil neoprávněný ultimativní požadavek čs. strany atd.

142 Reimanová, T.: Vzpomínky tlumočnice. *Práce* 20.1.1990; *ÚSD-SK*, D I/12, záznam jednání v Čierné.

143 *ÚSD-SK*, šifrovky MID, šifrovka č. 43; *ÚSD-SK*, D I/12, D II/21, záznam jednání v Čierné; vystoupení L. Brežněva s. 21/2, 23/2.

Vystoupení A. Dubčeka, které následovalo, je možné jednoznačně charakterizovat jako statečnou a fundovanou obhajobu polednového vývoje, přednesenou z pozic představitele suverénního státu a vedoucího čs. reformního vedení. Klidně a věcně vyvracel nejrůznější obvinění obsažená v dopise varšavské pětky a ve vystoupení L. Brežněva. Nejenže odmítl jeho požadavek revidovat čs. stanovisko k varšavskému dopisu, ale postup varšavské pětky prohlásil za „vnější nátlak“, za „chybný krok“, který „není v souladu s normami“ vztahů, že něco takového tady „od Informbyra nebylo... ani po říjnových událostech v Polsku v roce 1956“. Upozornil sovětskou stranu, že pouze „vědomí, že respektujete naši suverenitu, umožňuje náš společný postup proti imperialismu“. A přímo varoval, že jejich postup, budou-li v něm pokračovat, „může mít důsledky, které lze těžko domýšlet“, a vyslovil požadavek vyhlásit, že „historická minulost i zvláštnosti naší krajiny jsou plně respektovány a že základnou našich vztahů, vycházejících z bratrského proletářského internacionalismu, je zásada rovnosti, respektování státní nezávislosti a nevměšování do vnitřních záležitostí“.¹⁴⁴

Dubčekovo vystoupení i jeho argumentace vycházely z předpokladu, že spor mezi varšavskou pětkou a čs. reformním hnutím je především výsledkem nedorozumění či špatné informace a obav o osud socialismu a že tyto spory lze řešit trpělivým jednáním a vysvětlováním. V následujícím vystoupení O. Černíka byl tento akcent ještě výraznější. Marně se však snažil přesvědčovat sovětskou stranu, že čs. vedení má o osud socialismu nemenší starost a že národy Československa stojí v drtivé většině za programem socialismu.¹⁴⁵

Následující vystoupení Kosygina mělo však čs. straně připomenout, že sovětské vedení nepřišlo do Čierné naslouchat argumentům a že nepřišlo debatovat o rozdílných přístupech k budování socialismu, neboť za jediné správný a možný považovali ten svůj. „Vůbec jste nás nepřesvědčili... ani vy o tom nejste přesvědčeni,“ prohlásil Kosygin kategoricky. A vzápětí poté, kdy Černík velice přesvědčivě na faktech prokázal nepodloženost Brežněvova tvrzení o „otevření“ západních hranic Československa, formuloval Kosygin nové pojetí ohrožení bezpečnosti Sovětského svazu a celého socialistického společenství v důsledku vývoje v Československu. Na rozdíl od předchozích jednání se v projevech Brežněva a zvláště Kosy-

144 ÚSD-SK, DI/12, D II/21, záznam jednání z Čierné, s. 66 n.

145 *Tamtéž*, s. 117 n.

gina setkáváme s nebývalým zdůrazňováním posvátnosti a nedotknutelnosti role Varšavské smlouvy. Mocenskopolitický aspekt jednání, mocenskopolitický přístup k Československu jako k strategicky nesmírně významnému prostoru ve vojenském systému Varšavské smlouvy se zvláště v Kosyginově vystoupení vyjevil v plném světle. Vyslovil tak kategoricky staronový požadavek na umístění sovětských vojsk v Československu, aniž o tom řekl jedině slovo.

Když skončil s nesmlouvavou a arogantní kritikou politického vývoje v Československu, dal v závěru svého vystoupení nevybíravě průchod svým globálně strategickým úvahám. Po řečnické otázce „Kde jsou naše hranice?“ pokračoval: „Je vůbec rozdíl mezi našimi a vašimi hranicemi? Já myslím, soudruhu Dubčeku a soudruhu Černíku, že si nemůžete odpovědět jinak, než že máme jen jedny hranice na Západě, a to je i naše hranice. Je to hranice druhé světové války, od které nikdy neustoupíme. Pro nás je to principiální otázka. A když je to společná hranice, kdo může zabránit veliteli Spojeného velení, aby nařídil, kde mají být vojska, jak může vzniknout problém z toho, když hlavní velitel Varšavské smlouvy vydá rozkaz, aby zde vojska byla o dva tři týdny déle? Kdo jim v tom může zabránit? Anebo vy snad nám dáte záruky, že zítra zde nebudou Američané a Němci? Tam (tj. na západní hranici – pozn. aut.) je připraveno více než milion vojáků. A vy nekritizujete západní imperialisty. Proč neřeknete, že chtějí zpět Sudety? Proč odvracíte pozornost vašich lidí na 2–3 pluky? (které u nás zůstaly po cvičení „Šumava“ – pozn. aut.). Povězte jim, že je to naše a vaše věc... Československý lid by u vás jistě přivítal naše, bulharské i polské ozbrojené síly.“¹⁴⁶

Je evidentní, že Kosygin zde fakticky vyslovil požadavek na revizi Varšavské smlouvy, na přiznání práva Spojenému velení nebo přesněji sovětskému velení rozmislovat vojska Varšavské smlouvy podle vlastního uvážení, bez souhlasu vedení příslušné země. V daném případě na jihozápadních hranicích Československa jako strategicky nejdůležitějším prostoru vojenského systému Varšavské smlouvy předpokládaného evropského válčiště.

Jako poslední vystoupil J. Smrkovský ve stejném duchu jako A. Dubček a O. Černík – v duchu čs. odpovědi na varšavský dopis.¹⁴⁷ První den jednání – den monologů – skončil a delegace se odebraly do svých vlako-

146 *Tamtéž*, s. 162 n.

147 *Tamtéž*, s. 184 n.

vých souprav. Souprava sovětského vlaku pak odjela na sovětské území, pod ochranu tankových jednotek.

V československé soupravě však pracovní ruch ještě dlouho neutichal. Kategoričnost a naléhavost, s jakou Kosygin vyslovil požadavky sovětského vedení, i další sovětské návrhy vyburcovaly většinu předsednictva ÚV KSČ k svolání mimořádné schůze, zahájené krátce před půlnocí 29. července, a k zaujetí zásadního stanoviska.

Podle vystoupení O. Černíka, zaznamenaného pomocníkem A. Dubčeka Zb. Sojákem, „vyjádření Kosygina otevírá cestu, aby nás dostali za pomoci pěti k tomu, aby obsadili západní hranici na základě revize Varšavské smlouvy“. Většinou předsednictva byl Kosyginův požadavek zamítnut. Dokonce se k tomuto stanovisku připojil i prezident Svoboda, který se původně „domníval“, že „podle Varšavské smlouvy musíme dát souhlas k příchodu vojsk“ a který nechápal, v čem většina předsednictva nesouhlasí s Kosyginem. V průběhu dalšího jednání došlo k dohodě, aby příští den J. Špačkem navržená čtveřice – Dubček, Černík, Smrkovský a Svoboda – jednala nejdříve se sovětskou čtyřkou, kategoricky odmítla Kosyginův tón a požadavky, vyslovila nesouhlas se sovětským návrhem na okamžité svolání porady šesti stran, vyslovila se proti roztržce a pro hledání východiska z nastalé situace ve dvoustranných jednáních, a teprve poté aby jednali představitelé komunistických stran evropských socialistických zemí, ale včetně KS Rumunska a SK Jugoslávie.¹⁴⁸

Když se příštího dne dopoledne – 30. července – Dubček, Černík, Smrkovský a Svoboda vrátili z jednání se sovětskými představiteli (Brežněv, Kosygin, Podgornyj, Suslov), předložil na schůzi předsednictva ÚV KSČ A. Dubček zprávu, podle níž čs. strana přednesla stanoviska, na kterých se při nočním zasedání předsednictvo dohodlo. Brežněv a jeho společníci reagovali tak, že „se poradí a dají návrh komuniké s východiskem“. Co však měl Dubček na mysli, když ke zprávě o jednání připojil komentář: „Musí se poradit i sovětská soudruzi, protože to odhadují tak, že měli rozběhnuté velké věci,“ prozatím nevíme. Můžeme jen předpokládat, že ony „velké věci“ byly nejspíš vrcholící přípravy na intervenci. Do těchto „velkých věcí“ zapadala zřejmě i zpráva moskevské Pravdy, kterou na schůzi předsednictva tlumočil O. Černík a podle které se vojenská týlová cvičení „Němen“ ze Západní Ukrajiny „rozšířilo na území Polska a NDR a jsou to největší ma-

148 ÚSD-SK, D I/12, mimořádná schůze PÚV KSČ v Čierné 29.7.1968.

névry“. Tím byly totiž splněny všechny základní vojensko-technické podmínky pro zahájení eventuální vojenské intervence.¹⁴⁹

V takovéto atmosféře pokračovalo jednání v Čierné podobně jako prvý den. Zatímco členové sovětské delegace vystupovali jako dobře sehraný orchestr, na čs. straně se ozývaly i disharmonické hlasy Biřaka, Koldera a částečně i Riga, silně identické s varšavským dopisem a názory sovětského vedení. Jestliže ale Brežněv očekával, že se v lodi československé delegace objeví dostatečně velká trhlina, pak se přepočítal. Dokonce ani Svoboda přes některé, hlavy suverénního státu nedůstojné fráze („Sovětský svaz může žít bez Československa, my bez vás však nemůžeme a nechceme“) jejich očekávání nesplnil. Podobně nesplnili Biřakovo očekávání Piller a Barbírek, kteří – přes určité výhrady k průběhu reformního procesu – vystupovali v duchu odpovědi na varšavský dopis, a vystoupení Špačka bylo samozřejmě obdobné jako Dubčekovo, Černíkovo a Smrkovského. Brežněv neopomněl pochválit své věrné: „Sešli jsme se ne proto, abychom prohloubili rozdíly, ale vyložit svá stanoviska... abychom našli závěr. To, co říkali soudruzi Biřak a Kolder, to vše napomáhá najít pravdu a dojít k závěru.“¹⁵⁰

Jednání druhého dne zdramatizovalo vystoupení P. Šelesta, který obvinil Dubčeka a další členy čs. vedení z organizování kampaně za připojení Zakarpatska k Československu.

A. Dubček reagoval na jeho útoky jediným slovem – „chvatit“ – a odešel z jednacího sálu. Když se po určité době po vystoupení J. Špačka vrátil, učinil prohlášení, v němž kategoricky protestoval proti obsahu i tónu vznesených obvinění. Kosygin se snažil situaci zachraňovat poznámkami, aby se situace nedramatizovala, a další jednání bylo přerušeno. Ve večerních hodinách se pak k čs. vlakové soupravě dostavilo – kromě „onemocněvšího“ Brežněva – celé sovětské politbyro a ústy Kosygina se za Šelestovo vystoupení omluvalo.¹⁵¹

Sovětské vedení už v té chvíli zřejmě pochopilo, že nepřesvědčí čs. vedení o správnosti závěrů varšavského dopisu a tím méně je nepřiměje k jejich přijetí, stejně jako bylo zřejmé, že čs. vedení nepřesvědčí druhou stranu o své pravdě. Jestliže Kosygin v závěru jednání 30. července ozná-

149 ÚSD-SK, D I/12, zasedání PÚV KSČ 30.7.1968.

150 ÚSD-SK, D I/12, D II/21, záznam z jednání v Čierné; Biřak, V.: c.d., s. 69 n.

151 ÚSD-SK, D I/12, D II/21, záznam z jednání v Čierné; Mlynář, Z.: c.d., s. 171; Kaplan, K.: c.d., s. 509; Valenta, J.: c.d., s. 80.

mil jeho pokračování v plénu i na příští den, předsednictvo ÚV KSČ se na dopoledním zasedání 31. července usneslo, že bude účelnější pokračovat v jednáních ve „čtyřkách“. To se však nakonec zredukovalo na jednání Dubčeka s „onemocnělým“ Brežněvem.¹⁵²

Základním výsledkem tohoto jednání byla dohoda o společném svolání schůzky šesti komunistických stran na československém území, která se měla stát jakousi manifestací jejich „společného úsilí“, orientovaného na pozitivní postup. Současně bylo dohodnuto, že „jednání této porady ani dokument by se nevázaly k dopisu pěti stran varšavské schůzky, k období po této schůzce a k situaci u nás“, tj. v Československu.¹⁵³ Kromě toho bylo dosaženo dohody o oboustranném zastavení polemiky ve sdělovacích prostředcích.

Můžeme tudíž konstatovat, že při jednání v Čierné nebylo vítězů ani poražených; alespoň tak se to jevílo navenek.

Ne zcela vyjasněná zůstává až dosud jedna skutečnost. Sovětská strana a spolu s ní Biřak a další stoupenci Moskvy později tvrdili, že Dubček a Brežněv uzavřeli dohodu, podle které čs. vedení zajistí:

1. obnovení vedoucí role KSČ ve vztahu ke sdělovacím prostředkům;
2. aby byly zakázány politické kluby a organizace jako je KAN, K 231 aj.;
3. aby nebylo povoleno obnovení sociální demokracie;
4. že ze svých funkcí odejdou Fr. Kriegel, Č. Císař, O. Šik, J. Hájek, J. Pavel, J. Pelikán a někteří další.

Podle A. Dubčeka však žádný zásadní slib na splnění těchto požadavků Brežněvovi nedal. V daném případě šlo podle něj o obvyklou metodu Moskvy, podle které své požadavky a návrhy považovala automaticky za přijaté a jejich splnění si pak vynucovala.¹⁵⁴

Čtyřdenní jednání v Čierné, o jehož průběhu se nedostalo občanům Československa sebemenších zpráv, vyvolalo v zemi pochopitelně silné napětí a nervozitu; vznikaly nejrůznější fámy a dohady. Když O. Černík požádal J. Pavla telefonicky z Čierné, aby zastavil náklad časopisu *Reportér*, v němž byla uveřejněna karikatura, která se Brežněvovi nelíbila,

152 *ÚSD-SK*, D I/12, usnesení mimořádné schůze PÚV KSČ..., dne 31.7.1968.

153 *ÚSD-SK*, D I/12, usnesení mimořádné schůze PÚV KSČ..., dne 31.7.1968.

154 *ÚSD-SK*, R 81, záznam rozhovoru s A. Dubčekem.

Pavel to odmítl.¹⁵⁵ Nepříliš šťastně koncipované vystoupení L. Svobody v televizi a v rozhlasu 1. srpna situaci nijak neuklidnilo. To se podařilo alespoň částečně teprve J. Smrkovskému na improvizovaném večerním mítinku Pražanů na Staroměstském náměstí a Dubčekovi s Černíkem v krátkých interview *Rudému právu* 1. srpna.

Než L. Brežněv nasedl do vlaku v Čierné, rozloučil se s čs. delegací slovy: „Dali jste nám slib a my věříme, že budete bojovat... chceme prohlásit, že jsme ochotni poskytnout vám v tomto případě neomezenou pomoc... bude-li náš plán zmařen, svolat novou poradu bude těžké... Pak vám přijdeme na pomoc.“¹⁵⁶

Byly to zdvořilostní fráze na rozloučenou nebo smrtelně vážně míněná hrozba „pomoci“ několikasettisícovou opancéřovanou armádou, vyčkávající u hranic Československa, jejíž velení netrpělivě čekalo na povel k nástupu, který byl v důsledku jednání v Čierné na čas odložen? A co z toho bylo adresováno Dubčekovi a spol., resp. Biřakovi a spol.? Kdo to v té době na čs. straně mohl bezpečně vědět?

Z frází společného komuniké o jednání v Čierné z 1. srpna o široké soudružské výměně názorů, probíhající v ovzduší plném otevřenosti, upřímnosti a vzájemného porozumění, si prostý občan naší země stěžil mohl udělat reálnou představu o skutečném průběhu a smyslu celého jednání.¹⁵⁷

V západním tisku, ale i u nás v Československu se objevily různé články a úvahy, obsahující tvrzení o jakýchsi plánech generála Prchlíka – či blíže neurčené skupiny čs. generálů – na odpor čs. armády proti eventuální intervenci armád varšavské pětky. Obzvláštní neseriózností v tomto duchu vynikl článek J. Pfafa, obsahující různá až fantasmagorická tvrzení a úvahy.¹⁵⁸ Je jisté, že před srpnem 1968 proběhla na toto téma jak v čs. politických, tak ve vojenských kruzích řada diskusí a úvah. Po několikaletém bádání k problematice Pražského jara a zvláště k jeho vojenské problematice se odvažují prohlásit, že ve skutečnosti nic takového, co by mohlo být označeno jako seriózní plán na vojenskou obranu proti inter-

155 Mlynář, Z.: *c.d.*, s. 127.

156 *ÚSD-SK*, D I/12, D II/21.

157 *ÚSD-SK*, D I/12, D II/21, záznam z jednání v Čierné; *Rok šedesátý osmý...*, s. 262.

158 Pfaf, J.: Chtěl Brežněv v roce 1968 obsadit i SRN? Mohli jsme se bránit? *Reportér* č. 14/1990; Z mé rozsáhlejší odpovědi na Pfafův článek uveřejnila *Obrana lidu* v č. 49/1990 podstatnou část.

venci, nevzniklo a neexistovalo. Tento závěr mi potvrdil i nejbližší spolupracovník generála Prchlíka generál O. Bizík, který své názory zveřejnil v časopisu *Signál* (č. 34/1990).

Domnívám se, že podkladem pro tyto fámy byly možné interpretace následující skutečnosti: Když v průběhu jednání v Čierné přicházely na MZV od prezidentova poradce S. Pěchoty sporadické telefonické zprávy o průběhu jednání a o jeho krizových okamžicích, a také pod vlivem zpráv o pohybu vojsk kolem Československa, sešla se na MZV k neoficiální poradě skupina ministrů – J. Hájek, generál Dzúr, pravděpodobně generál Prchlík a další – aby jednala o situaci. Diskutovalo se pochopitelně i o možnostech reakce na případné ztroskotání jednání v Čierné a na následnou intervenci. Z diskuse však vyplynulo, že možnosti vojenské obrany Československa jsou minimální, mj. proto, že dislokace čs. armády a její nástupní plány vycházely z obrany proti útoku ze Západu; že vypracování nových plánů by si vyžádalo určitý čas a jakýkoliv náznak příprav na obranu proti intervenci by mohl poskytnout důvod k jejímu urychlení, neboť by sotva mohly uniknout pozornosti sovětské zpravodajské služby. Už v předchozím výkladu jsme uvedli důkazy, že v Moskvě byli informováni během několika hodin o všem, co se v Československu dělo.

Účastníci této schůzky se nakonec shodli v názoru, že jediné, co by v případě intervence bylo možné podniknout, je apel k OSN, k mezinárodní veřejnosti, k mezinárodnímu komunistickému a socialistickému hnutí a všem mírovým silám.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Hájek, J.: *Srpen v Radě bezpečnosti*, samizdat, str. 21 n. (os. archiv).

Zrazené naděje...

„V této těžké situaci obracíme se k vám... s prosbou o poskytnutí podpory a pomoci všemi dostupnými prostředky.“

Z dopisu skupiny Indra, Bifak, Kolder, Kapek a Švestka Brežněvovi z 3.8.1968.

„Po posouzení situace jsme... přijali jednomyslné rozhodnutí poskytnout vojenskou pomoc zdravým silám v duchu jejich plánů..., neboť vhodnější doby k tomu již nebude...“

L. Brežněv na schůzce představitelů varšavské pětky v Moskvě 18.8.1968.

Porada vedení komunistických stran šesti zemí začala 3. srpna 1968 v Bratislavě. Ten den také opouštěly Československo poslední sovětské tanky, jež tu zůstaly po cvičení „Šumava“, a s nimi odjeli i generálové Majorov a Zolotov. Představy účastníků o smyslu a účelnosti porady se značně rozcházel. W. Ulbricht byl stoupencem radikálního řešení. Pro T. Živkova porada představovala jen jakýsi taktický krok a Gomulka od ní neočekával žádné řešení či obrat v situaci. Snad jediný představitel varšavské pětky ji uvítal – J. Kádár.¹⁶⁰

Podkladem jednání byl sovětský návrh dokumentu, vycházející ze závěrů a čs.-sovětských „dohod“ v Čierné. Nevracel se ani k varšavskému dopisu, ani k událostem následujícím. „Prohlášení“, přijaté po prosazení nepodstatných připomínek čs. strany, posloužilo Brežněvovi zřejmě jako důkaz semknutosti a jednoty socialistických zemí a zdůvodnění správnosti jeho úsilí o politické řešení a vyčerpání všech možností, aniž by mu to však spoutávalo ruce při rozhodnutí použít v kterékoli vhodné chvíli vojenskou sílu.

Do „Prohlášení“, obsahujícího obvyklé fráze o jednotě, společném boji proti imperialismu, věrnosti marxismu-leninismu atd. atd. byla ovšem imputována i teze, na niž se později varšavská pětka odvolávala jako na zásadu, opravňující k vojenské intervenci: „...podpora, ochrana a upevnění těchto vymožeností, kterých dosáhly národy svým hrdinským úsilím,

¹⁶⁰ *Rudé právo*, 4.6.1968; Bucharkin, I. V.: Šol avgust 68-go goda..., Moskva, *Pravda* 18.2.1991; *USD-SK*, šifrovky MID, červenec–srpen 1968; *USD-SK*, K 265–468, šifrovky čs. diplomatů z července a srpna 1968.

obětavou prací lidu každé země, jsou společnou internacionální povinností všech socialistických zemí.¹⁶¹ Avšak mnohem závažnější byla – před veřejností ovšem utajená – skutečnost, že v průběhu jednání V. Biřák předal, resp. za pomoci Kolderova tajemníka R. Kasky zprostředkoval předání prvního „zvacího“ dopisu L. Brežněvovi, obsahujícího žádost konzervativců o „internacionální pomoc“ včetně vojenské pomoci proti nebezpečí kontrarevoluce.¹⁶²

Obavy čs. veřejnosti, nedůvěra a nejistota, s nimiž vyprovázela čs. vedení na jednání v Čierné a v Bratislavě, živěné navíc nedostatkem průběžných informací, byly poznenáhlu vystřídány přesvědčením či spíše nadějí, že nebezpečí rozkolu bylo zažehnáno, duch varšavského dopisu pohřben, suverenita obhájena a podmínky pro pokračování reformního procesu zajištěny. V tomto duchu také vyznělo i televizní vystoupení A. Dubčeka 4. srpna. Vyvracel obavy z přijetí jakýchsi tajných dohod či nezveřejněných závěrů a mj. prohlásil, že „není žádných opodstatněných obav o naši suverenitu“, a že tato jednání „otevřela našemu obrodnému procesu další potřebný prostor“.¹⁶³

Charakteristickým rysem a výsledkem této společenské atmosféry byl zrod a velice rychlé a masové rozšíření nové lidové iniciativy na podporu čs. národního hospodářství jako výrazu důvěry v reformní proces a jeho vedení – sbírky na Fond republiky a na Zlatý poklad republiky. Podnět k této akci vyšel od zaměstnanců Krušnohorských strojírny v Komořanech a havířů dolu Ležáky v Mostě.¹⁶⁴ Statisícové, ba milionové částky jako výtěžek mimořádných směn či různé dary a zlaté předměty plynuly na konta těchto sbírek.

Výsledky jednání v Čierné a v Bratislavě posílily zřejmě reformní stranické i státní vedení Československa v přesvědčení, že představitelé varšavské pětky a především Brežněvovo vedení jsou alespoň do určité míry ochotni k politické toleranci čs. reformního procesu. Určujícím cílem čs. vedení bylo připravit a uskutečnit XIV. sjezd KSČ, který by vytvořil

161 *Rok šedesátý osmý...*, s. 265 n.; *Rudé právo*, 4.8.1968; Mlynář, Z.: *c.d.*, s. 171 n.; Biřák, V.: *c.d.*, s. 88.

162 *ÚSD-SK*, Z/P 3, Z/N 19; *ÚSD-SK*, V-1, výpověď V. Biřáka 17.4.1990; Biřák, V.: *c.d.*, s. 88.

163 Dubček, A.: *K otázkám obrodzovacieho procesu v KSČ*. Bratislava 1968, s. 242 n.; *ÚSD-SK*, studie D. Havlíček, *Masová komunikace v Československu 1956–1968*, část 3, rkp. s. 108 n.

164 Z pramínek vznikl proud, *Rudé právo*, 4.8.1968.

základní podmínky pro další rozvoj tohoto procesu. Proto se Dubček snažil vyvarovat všeho, co by tento základní cíl ohrozilo. Z toho důvodu také vyjádřilo reformní vedení určitou ochotu ke kompromisům při řešení jevů, Moskvou a varšavskou pětou nejvíce kritizovaných, jako byla činnost K 231, KANu, sociální demokracie a sdělovacích prostředků. Odmítalo však řešit tyto záležitosti administrativně-mocensky a snažilo se dosáhnout potřebného zklidnění demokratickou cestou – jednáním, resp. přijetím příslušných zákonných opatření.¹⁶⁵

Na schůzi předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ 6. srpna, na níž byly hodnoceny výsledky obou jednání a připravovány materiály ke XIV. sjezdu, byla přijata výzva k pracovníkům sdělovacích prostředků, aby při své činnosti respektovali politickou linii strany a vlády, zvláště v zahraničně-politické oblasti.¹⁶⁶

Po jednání v Bratislavě došlo k výraznému uklidnění v mezinárodním dělnickém hnutí i v širší evropské a světové demokratické veřejnosti. Četné zprávy čs. diplomatů z různých zemí Evropy i USA stejně jako tisk těchto zemí o tom podávají svědectví.¹⁶⁷

Výsledky jednání v Čierné a Bratislavě byly pochopitelně předmětem posuzování nejvyšších orgánů zemí varšavské pětky. V Maďarsku a NDR proběhla tato jednání 7. srpna. Jestliže vedení MSDS výsledky bratislavské schůzky upřímně uvítalo, Ulbrichtovo, Gomulkovo a Živkovovo vedení bylo v jejich hodnocení značně skeptické. Politbyro KSSS zasedalo již o den dříve. Ze sovětského tisku těchto dnů a z komuniké o zasedání je možné usuzovat, že v táboře stoupenců politických jednání a politického nátlaku zavládla určitá spokojenost. Moskevská *Pravda* po několika dnech uveřejňovala „dopisy čtenářů“, vyjadřujících uspokojení nad výsledky jednání, resp. zveřejňovala pozitivní komentáře rumunského a jugoslávského tisku.¹⁶⁸ Pro stoupence politického řešení čs. situace dosažení kompromisu totiž znamenalo, že po dohodě o nešíření atomových zbraní z 1. července 1968 bude možné pokračovat i v jednání o redukci ofenzivních strategických jaderných systémů a antiraket (SALT 1), a že nebude ohrožena ani

165 *Rok šedesátý osmý...*, s. 270; Kaplan, K.: *c.d.*, s. 512 n.; *Osm měsíců Pražského jara*, s. 150 n.

166 *Tamtéž*.

167 *ÚSD-SK*, K 265–468, šifrovky čs. diplomatů za měsíc srpen; Valenta, J.: *c.d.*, s. 94 n.; Johnson, B.: *c.d.*, s. 385.

168 Valenta, V.: *c.d.*, s. 94 n.; *ÚSD-SK*, Z/M 17; *Neues Deutschland*, 8.8.1968; *Rudé právo*, 8.8.1968; *ÚSD-SK*, šifrovky MID.

příprava mezinárodní porady komunistických a dělnických stran.¹⁶⁹ Schůze politbyra se zúčastnili i zástupci armády a zdá se, že vedle veřejného souhlasu vedoucí skupiny politbyra s výsledkem bratislavského jednání bylo přijato i „neveřejně“, rozhodnutí pokračovat v přípravě vojenské intervence a provést ji v případě, že Praha do určité doby neprokáže „nedvojsmyslnou věrnost sovětské interpretaci Bratislavského prohlášení“.¹⁷⁰

Objednávka vojenské intervence „zvacím“ dopisem československých konzervativců se pro stoupence vojenského řešení stala důležitým faktorem jejich aktivizace.¹⁷¹ Ještě v průběhu bratislavského jednání byla v NDR provedena částečná mobilizace a k hranicím ČSSR a NSR se přesunulo na 65 000 mužů. Ukončením týlového cvičení „Němen“ 10. srpna byla v podstatě dokončena i základní příprava intervence. Od 11. srpna probíhalo pak v jižní části NDR, Polska a na západní Ukrajině spojovací cvičení „Horizont“, do něhož byly od 15. srpna zapojeny i jednotky maďarské. Dosavadního náčelníka štábu Spojeného velení generála Kazakova mezitím v jeho funkci vystřídal – podle sdělení z 5. srpna – obdivovatel Stalina a exponent velitelství pozemních vojsk SSSR, odborník na pozemní operace generál Štěmenko.¹⁷²

Zatímco se kolem hranic Československa hromadily zbraně a přesouvala se vojska, pozornost čs. reformního vedení byla zaměřena na další pozitivní rozvíjení obrodného procesu. Klíčovou roli v něm měl sehrát připravovaný mimořádný XIV. sjezd KSČ. Intenzivně pokračovaly diskuse i konkrétní přípravy na federativní uspořádání republiky, o němž se mělo na sjezdu rovněž jednat.

Žádný dosavadní sjezd nebyl připravován s takovou důkladností a tak demokratickým způsobem jako tento, od rozhodnutí o jeho svolání přes výběr a volby delegátů až po přípravu sjezdových materiálů, které vznikaly jako výsledek svobodných i věcných diskusí stovek odborníků společenských věd i lidí praxe v řízení politického a společenského života. Ma-

169 Johnson, L.: *c.d.*, s. 94–97.

170 Dawisha, K.: *The Kremlin and the Prague Spring*, Berkeley-Los Angeles-London 1984, s. 272–273.

171 *ÚSD-SK*, dopis Biřaka, Koldera, Indry, Kapka a Švestky L. Brežněvovi a dopis A. Kapka vedení KSSS z konce července.

172 *ÚSD-SK*, A 75–77, zpravodajské materiály ZVO; *Truppendienst*, č. 1/1969; *ÚSD-SK*, R 265–468, šifrovky čs. diplomatických zástupců ze srpna; Valenta, J.: *c.d.*, s. 71 n.; Kaplan, K.: *c.d.*, s. 253 n.; Suvorov, A. A.: Bývalý okupant vzpomíná, *Listy*, ročník XVIII, prosinec 1988, s. 81; *Rudé právo*, 4.8., 6.8., 16.8.1968; *Mladá fronta*, 17.8.1968.

teriál „O přípravě a základních rysech dlouhodobého programu strany“ představuje výsledek práce početného vědeckého týmu a jsou v něm důsledně rozpracovány všechny základní myšlenky Akčního programu. Představuje zcela nové pojetí demokratického socialismu, demokratické, pluralitní pojetí společnosti svobodných a rovnoprávných občanů. „Vlastní obsah a smysl revoluce předpokládá hlubokou přeměnu společenskopolitického systému, všech jeho institucí... Taková přeměna se ovšem může odehrávat jen tou měrou, jak se vytváří nová sociální struktura, jak funguje vlastní ekonomická soustava socialismu a jak civilizační proces mění hmotné podmínky lidského života... Socialismus potřebuje nikoli méně, ale více a reálnějších svobod než kterákoli dřívější společnost: svobody slova a projevu, shromažďování, spolčování, cestování atd.; vyžaduje nikoli méně, ale více a reálnějších práv člověka...“

Smyslem politickospolečenské soustavy socialismu je tato práva a svobody... zprostředkovat a zaručit... rozvinout demokratickou tvorbu politického rozhodování na základě konfrontace koncepcí a lidí, oponentury a vzájemné kontroly – prostřednictvím politických stran a celonárodních organizací...¹⁷³

Nový návrh stanov, v němž bylo zakotveno mj. i právo menšiny předkládat či ponechat si vlastní návrhy a názory, byl projednán již na zasedání předsednictva ÚV KSČ dne 6. srpna a 10. srpna zveřejněn a předložen k diskusi. Stavem sjezdových příprav se mělo zabývat zasedání předsednictva ÚV KSČ 13. srpna. Dalším připravovaným dokumentem pro sjezd byla „Analýza činnosti strany a vývoje společnosti od XIII. sjezdu strany a hlavní úkoly strany v nejbližším období“. Mezitím se ve dnech 9.–11. srpna uskutečnila několikrát odložená Titova návštěva Československa, která se změnila v manifestaci a demonstraci jednoty, neboť Jugoslávie a Tito symbolizovali zápas za suverenitu a jejich podpora čs. reformního procesu byla u nás dobře známa.¹⁷⁴

Ohlasy na jednání v Čierné a hlavně v Bratislavě, úvahy o připravované federalizaci, o úloze dělnické třídy v reformním procesu, přípravy XIV. sjezdu KSČ, výsledky průzkumu veřejného mínění, ohlasy k tiskové

173 *Tanky proti sjezdu* (Protokol a dokumenty XIV. sjezdu KSČ). Roma, Salemi 1970, s. 111 n. (dále jen *Tanky proti sjezdu*).

174 *ÚSD-SK*, P 4712/33, Zpráva o návštěvě delegace ÚV SKJ... (*SÚA*, f. 02/1, a.j. 125); *Osm měsíců Pražského jara*, s. 156 n.; *Rok šedesátý osmý...*, s. 270, 292; *Tanky proti sjezdu*, s. 137; Kaplan, K.: *c.d.*, s. 516; *ÚSD-SK*, K, šifrovky čs. diplomatů za srpen 1968.

besedě s generálem Prchlíkem, reakce na dopis 99 pragováků sovětskému vedení, atd., byly hlavními tématy denních zpráv. F. Šamalík v článku *Agentománie* (LL z 8.8.) nastavil zrcadlo domácím a hlavně zahraničním kritikům Pražského jara. Na stránkách téhož časopisu pokračovalo publikování práce Isaaca Deutschera *Nedokončená revoluce*. Úvodník *Kulturní tvorby* z 8. srpna se zamýšlel nad otázkou, v čem je vítězství (po jednání v Čierné a Bratislavě – pozn. aut.).

Dělnou atmosférou těchto dnů narušovaly jen některé akce extrémních a radikalistických skupin mládeže v Praze. Jedna z nich se konala 8. srpna i před budovou ÚV KSČ, kde z davu asi 300 lidí kromě různých výkřiků přilétlo na vrata i několik kamenů. Shromáždění pak pokračovalo improvizovanou, antikomunisticky laděnou diskusí na Staroměstském náměstí. Jiná akce byla zahájena o den později v proluce u Myslbeka v ulici Na Příkopě, kde byla pod dohledem Šalgovičových mužů z StB zahájena a pokračovala podpisová akce za zrušení Lidových milicí.¹⁷⁵ Do těchto rušivých tónů zapadly ještě dvě události.

V době jednání ve Varšavě 15.–17. července napsalo 99 pragováků a jejich rodinných příslušníků (z celkového počtu 4500 zaměstnanců Pragovky) sovětskému vedení jazykem padesátých let dopis, vyjadřující obavy o socialismus a přátelství se SSSR. Tento dopis sovětský tisk uveřejnil 30. července. Při jednání v Čierné Brežněv zpochybnil poselství čs. občanů reformnímu vedení i s milonem podpisů a současně dopis 99 pragováků vydával za autentický hlas čs. dělnické třídy. To pochopitelně vyvolalo v našem tisku tvrdou kritiku autorů a docházelo i k případům jejich šikanování a propouštění z práce.¹⁷⁶

Značně negativní ohlas vyvolalo anonymní sdělení ČTK z 29. července o besedě s generálem Prchlíkem, v němž údajně MNO a jeho Vojenská rada obhajovala kritiku Prchlíkova vystoupení na tiskové konferenci z 15. července. Několik stranických organizací, vědeckých institucí, představitelů novinářských organizací i pracovníci kultury posílali Dubčekovi dopisy a prohlášení, prokazující nevěrohodnost uvedeného sdělení, varovali před kabinetní politikou, kritizovali odvolání gen. Prchlíka z funkce a upozorňovali, že „první oběť obvykle nebývá poslední“. Pochopitelně, že i tisk, zvláště vojenský, věnoval této záležitosti značnou pozornost.¹⁷⁷

175 *ÚSD-SK*, D I/4, D II/97.

176 *Svobodné slovo*, 9.8.1968; *Rudé právo*, 11.8.1968; *Rok šedesátý osmý...*, s. 292 n.; *Osm měsíců Pražského jara*, s. 147.

177 *ÚSD-SK*, D 164.

Brežněv a jeho prodloužená ruka Červoněnko se svými lidmi však nepopřávali reformnímu vedení klid a čas k realizaci reformních plánů a úkolů. Jen několik málo hodin po skončení bratislavské schůzky začali vyvíjet soustavný tlak na plnění „dohod“ z Čierné a Bratislavy. To byl také hlavní smysl prvního z řady telefonických rozhovorů Brežněva s Dubčekem dne 9. srpna. V jeho průběhu se Brežněv velice živě zajímal o osud 99 pragováků. Na jeho naléhavé dotazy po konkrétních opatřeních k plnění „dohod“ Dubček odmítal dávat jakékoli závazné sliby a odkazoval Brežněva nutnost postupného politického projednání těchto otázek v čs. vedení. „Žádnou rozumnou odpověď se mi z něj nepodařilo dostat,“ stěžoval si Brežněv 18. srpna na schůzce varšavské pětky v Moskvě.¹⁷⁸

O několik hodin později, 10. srpna, dostal sovětský velvyslanec v Berlíně Abrasimov z Moskvy příkaz navštívit Ulbrichta, informovat ho o průběhu diskuse Dubčeka s Červoněnkem i o telefonickém rozhovoru s Brežněvem a současně ho požádat, aby v nadcházejícím dvoustranném čs.-německém jednání v Karlových Varech věnoval hlavní pozornost plnění dohod z Čierné čs. stranou. Ulbricht to přislíbil, ale současně poznamenal, že si nedělá žádné iluze, neboť v Dubčekovi vidí „prolhaného buržoazního diplomata, který říká jedno a myslí a dělá druhé“.¹⁷⁹ Téhož dne vedl Brežněv ještě dlouhý rozhovor s V. Biřakem, jeho obsah však zatím neznáme.

W. Ulbricht přijel do Karlových Varů s početným doprovodem 12. srpna 1968. Zatímco Dubček, Černík a Smrkovský se snažili objasnit podstatu reformního procesu a jeho podmínek, jednání z německé strany připomínalo spíše zasedání prověřkové komise. W. Ulbricht vystupoval v roli znalce a kritika čs. situace a hlavně jako sebevědomý školitel na téma: jak se má správně budovat socialismus. V průběhu jednání i na tiskové konferenci se ale zdálo, že německá strana přistupuje k čs. situaci s větším pochopením než dosud. Do Moskvy však vzápětí letěla alarmující zpráva, že dubčekovci nejsou ochotni dodržovat dohody, že mezi Bonnem a Prahou probíhají tajná jednání a že ČSSR a Rumunsko uvažují o opuštění Varšavského paktu a vyhlášení neutrality.¹⁸⁰

178 *ÚSD-SK*, Z/M 19, Z/P 3 a stenografický záznam jednání varšavské pětky v Moskvě 18.8.1968.

179 *ÚSD-SK*, šifrovky MID, šifrovka č. 48, 49.

180 *ÚSD-SK*, D 29, zpráva o jednání delegací ÚV SED a ÚV KSČ v Karlových Varech; Valenta, J.: *c.d.*, s. 114 n.; Dawisha, K.: *c.d.*, s. 272 n.; *ÚSD-SK*, Z/P 3; *Osm měsíců Pražského jara*, s. 156; *Rok šedesátý osmý...*, s. 291 n.

Téhož dne (13. srpna) byla v Jaltě zahájena třídní jednání Brežněva, Kosygina a Podgorného s Kádárem a Erdélyim. Z Kádárova záznamu lze soudit, že smyslem schůzky bylo získat souhlas Maďarů pro stanovisko Moskvy k řešení čs. situace. Podle Kádára sovětští soudruzi došli k závěru, že „...od současného předsednictva (ÚV KSČ – pozn. aut.) nelze nic očekávat“. Z Kádárova záznamu je také nepochybné, že Brežněv učinil tento závěr už po dalším telefonickém rozhovoru s Dubčekem (13. srpna), na základě znalosti průběhu zasedání předsednictva ÚV KSČ z téhož dne a také na základě Ulbrichtovy zprávy. Nakonec Brežněv požádal Kádára, aby ještě jednou promluvil s Dubčekem. Za zaznamenání stojí skutečnost, že i Kádár v této době uvažoval o vojenské intervenci jako jedné ze dvou alternativ, což je zřejmé nejen z jeho zprávy o jednání, ale i ze zprávy sovětského velvyslance F. Titova v Maďarsku.¹⁸¹

13. srpna 1968 se události, které vyústily v tragický 21. srpen, daly do urychleného pohybu. O nástup proti obrodnému procesu se toho dne pokusili na zasedání předsednictva ÚV KSČ k přípravě XIV. sjezdu v součinnosti s brežněvovským vedením i domácí konzervativci. Den předtím odevzdal totiž J. Kašpar, vedoucí útvaru tzv. svodné informace, plánu a řízení sekretariátu ÚV KSČ „Zprávu o současné politické situaci v ČSSR a podmínkách činnosti KSČ“. A právě tento materiál měl skupině Kolder, Indra a spol. posloužit po dohodě s Červoněnkem a Moskvou k nástupu do protiútoky. Hned po zahájení schůze navrhli projednat dokument „Prohlášení“ k situaci v zemi, v němž záměrně zveličili všechny negativní stránky Kašparovy „Zprávy“ v duchu varšavského dopisu. Jejich pokus byl však odmítnut s tím, že mají – pokud z rozboru situace tato nutnost vyplývá – vypracovat konkrétní návrh opatření a předložit jej k projednání na příští schůzi. Odmítnut byl i Biřakův pokus o kritiku Dubčeka a jeho osobní popularity v národě.¹⁸²

Do průběhu zasedání se vložil telefonickým zavoláním i Brežněv. Ke svému rozhovoru s Dubčekem požadoval přítomnost Biřaka a Černíka. Dubček však přizval Smrkovského. „Udělal jsem to na žádost politbyra (KSSS – pozn. aut.) a na prosbu našich přátel z ÚV KSČ, kteří žádali o kategoričtější vyjádření nespokojenosti s plněním dohod z Čierné a Bratislavy,“ vysvětlil Brežněv na již citované poradě v Moskvě 18. srpna. V del-

181 ÚSD-SK, Z/M 19, Z/P 3; ÚSD-SK, šifrovky MID, šifrovka č. 46.

182 ÚSD-SK, D 115, Zpráva o současné politické situaci ČSSR a podmínkách činnosti KSČ, srpen 1968; ÚSD-SK, Havlíček, D.: c.d., s. 119; Rok šedesátý osmý..., s. 292.

ším, chvíli ostřeji, chvíli mírněji vedeném hovoru Brežněv – podrobně informovaný o situaci v Československu – kritizoval předsednictvo, že nepodniká žádné kroky k plnění dohod. Jeho nalehání na Dubčeka však zůstalo bez jakýchkoli konkrétních příslibů, neboť Dubček ho odkázal na plánované jednání ÚV KSČ. Následující den Dubček od Červoněnka dostal jakési prohlášení Moskvy, které se neslo v duchu telefonického rozhovoru.¹⁸³

V dalším průběhu zasedání, po projednání stavu sjezdových příprav a příprav federálního uspořádání republiky, byla posouzena i situace v Praze včetně činnosti různých skupin porušujících zákony a veřejný pořádek. Předsednictvo ÚV KSČ odmítlo útoky proti Lidovým milicím i nedemokratickou kampaň proti „99 pragovákům“. Oldřichu Černíkovi bylo uloženo přijmout ve vládě opatření k dodržování zákona a veřejného pořádku v Praze.¹⁸⁴ V celém Československu panoval v zásadě klid a pořádek. Svědčí o tom i denní zprávy ministra vnitra J. Pavla, končící zpravidla konstatováním: „Jinak byl na celém území ČSSR klid a nedošlo k závažnějším událostem politického významu.“¹⁸⁵

15. srpna přinesla *Krasnaja zvezda* zprávu, která nejuvýstižněji charakterizuje situaci a vývoj vztahů mezi Československem a varšavskou pětkou. Podle ní 13. srpna přiletěl do Drážďan ministr obrany SSSR Grečko a náčelník HPS generál Jepišev, aby se údajně „seznámili s prací velitelů, štábů a politických orgánů“. V následujících dnech (13.–15. srpna) se Grečko, Jakubovskij, Jepišev a Štěmenko setkali v jihozápadní části Polska s představiteli polské armády a vzápětí se vrátili do NDR, kde jednali s ministrem Hoffmannem.¹⁸⁶

Převahu měli teď jednoznačně stoupenci intervence. 18. července Brežněv na Ulbrichtův dotaz, zda platí původní plán intervence, odpovídal: „Nic jsme nezměnili... s. Grečko byl všude a informoval o přípravách.“¹⁸⁷

Orgány americké a západoněmecké tajné služby vyhlásily svým vládám 15. srpna předběžný poplach, neboť na jihu NDR a v Polsku se sou-

183 ÚSD-SK, Z/P 3, Z/M 19; ÚSD-SK, P 4737/25, Stručná zpráva ÚV KSSS (SÚA, f. 02/1, sv. 80, a.j. 119).

184 Rok šedesátý osmý..., s. 292 n.; ÚSD-SK, D 114.

185 ÚSD-SK, D II/96.

186 *Krasnaja zvezda*, 15.8.1968; *Mladá fronta a Rudé právo*, 17.8.1968 a 18.8.1968; ÚSD-SK, A 75–77, zpravodajské materiály ZVO; *Truppen dienst*, č.1/1969; ÚSD-SK, Z/P 3, Z/M 19; Valenta, J.: c.d., s. 109 n.

187 ÚSD-SK, Z/P3, Z/M 19; stenografický záznam ze schůzky představitelů NDR, PLR, MLR, BLR, SSSR v Moskvě 18.8.1968.

středilo více než 20 divizí, obrovské množství tanků, aut, sklady byly naplněny municí, atd. Prostory vojenského soustředění byly vyhlášeny za uzavřené. Jednotkám byly vydávány nedotknutelné dávky potravin...

V centrále NATO v Mons v Bruselu však panoval klid a vrchní velitel NATO Lemnitzer odjel sledovat letní cvičení v Řecku.¹⁸⁸

Současně s dokončováním vojenských příprav intervence narůstala v Moskvě, Berlíně i Varšavě intenzivní ideologickopolitická kampaň proti Československu. V „bratrském“ tisku se stále častěji objevovaly výroky proti „nacionalistům a revizionistům.... kteří usilují o liberalizaci a modernizaci socialistických zemí“ a současně s obhajobou obecně platných zákonitostí výstavby socialismu bagatelizovaly národní zvláštnosti. Kritiky některých negativních jevů na předsednictvu ÚV KSČ z 13. srpna se zneužívalo k tvrzení, že nebezpečí kontrarevoluce vzrůstá. Z článku náměstka náčelníka generálního štábu Polské armády generála Baraňského je zcela evidentní cíl celé kampaně: „... proto jsme vyhlásili svou ochotu prokázat podporu a pomoc čs. lidu, plně si uvědomujícíce, že naše internacionální odpovědnost je všeobecná a že třeba částečné oslabení jednoho z důležitých článků našeho obranného systému oslabuje celý systém.“¹⁸⁹

V toku alarmujících informací od Červoněnka, čs. konzervativců, orgánů KGB i vojenského zpravodajství jsou zvláště důležité dvě: Zpráva Spojeného velení vojsk Varšavské smlouvy a velitelství pozemních vojsk, že vojska rozmístěná kolem Československa nelze dále držet bez konkrétního rozkazu k akci, a zpráva P. Šelesta politbyru ÚV KSSS o nebezpečné situaci na Ukrajině, ovlivněné vývojem v Československu, zpracovaná údajně pod vlivem informací V. Biřaka.¹⁹⁰

Za této situace členové politbyra urychleně přerušili dovolenou a ve dnech 15.–17. srpna se uskutečnilo zasedání politbyra a sekretariátu ÚV KSSS, kam Brežněv, Kosygin a Podgornyj přijeli rovnou z Krymu, z jednání s maďarskou delegací. Výsledkem zasedání bylo rozhodnutí o provedení vojenské intervence v Československu.¹⁹¹ Ještě v průběhu za-

188 *ÚSD-SK*, A 75–77, zpravodajský materiál ZVO; *Truppendienst*, č. 1/1969; Pataky, I.: *c.d.*; Siwický, F.: *c.d.*

189 *Rudé právo*, 15.–18.8.1968; Kaplan, K.: *c.d.*, s. 254; Valenta, J.: *c.d.*, s. 94 n., 159 n.

190 Valenta, I.: *c.d.*, s. 123 n.; *ÚSD-SK*, Z/P 3, Z/M 19; stenografický záznam ze schůzky představitelů varšavské pětky v Moskvě 18.8.1968.

191 *Tamtéž*.

sedání, 16. srpna, byl generál Pavlovskij jmenován velitelem intervenčních vojsk.¹⁹² Zbývalo jen dokončit politické zajištění celé akce.

Důležitou, či spíše klíčovou roli v něm měla sehrát antireformní skupina ve složení Kolder, Indra, Biřak, Švestka, Hoffmann, Pavlovský, Šalgovič a další, dirigovaná Červoněnkem, Udalcovem, resp. dalšími orgány SSSR. V. Biřak promýšlel v souvislosti s nadcházejícím XIV. sjezdem KSS ve své bratislavské pracovně různé naivní pučistické plány, pražská skupina usilovně spřádala plány antireformního převratu. Ve víkendových dnech (16.–18. srpna) se Kolder a další setkali v rekreačním středisku ÚV KSČ na Orlíku a připravili memorandum, které pak Indra upřesnil v Praze s Červoněnkem, a ten je odeslal 17. nebo 18. srpna Brežněvovi.¹⁹³ Účastníky schůzky varšavské pětky s ním seznámil sám Brežněv:

„Jestli soudruzi dovolíte, přečtu vám dokument, který obsahuje zhuštěné vyjádření plánů, které vypracovali českoslovenští přátelé...“ – a dále citoval z šifrovky, nejspíš od Červoněnka: „Setkal jsem se s Indrou... informoval mě, že jejich skupina prodiskutovala plán postupu na zasedání předsednictva (myšleno ÚV KSČ – 20. srpna – pozn. aut.). Plán bude realizován. V pondělí obdrží ujistění, že v noci z 20. na 21. t.m. zasáhnou do akce naše vojska. Oni vyvolají na zasedání předsednictva rozkol a zařídí, aby bylo schváleno vyjádření nedůvěry představitelům pravicových sil a fakticky převezmou moc. Bratrským stranám bude poslán apel se žádostí o pomoc. Tento dokument nám předají zítra... a bude otištěn...“ – a dále pokračoval Brežněv ve své interpretaci Červoněnka – „21. t.m., kdy naše vojska podniknou akci... Na dny 21. až 22. t.m. bude svoláno zasedání pléna ÚV a NS, které vyjádří podporu jejich akcím a přijme apel k bratrským stranám s prosbou o poskytnutí pomoci. V noci (tj. 20. srpna – pozn. aut.) po jednání předsednictva ÚV budou obsazeny tiskárny a redakce *Rudého práva*... Budou vypojeny telefony a televize...“¹⁹⁴

Po zvládnutí situace intervenčními vojsky měl v televizi vystoupit představitel „zvací“ skupiny. Černíkovi měla být nabídnuta funkce premiéra nové vlády, odmítne-li, měl ji přijmout O. Pavlovský. Ministr Dzúr měl zůstat ve funkci, nevydá-li rozkaz k odporu. Šalgovič měl zajistit uzávěru

192 *Týdeník aktualit*, č. 49/1989, vzpomínka gen. Pavlovského.

193 *ÚSD-SK*, V 72, záznam rozhovoru s O. Jarošem; *ÚSD-SK*, V 10, záznam výpovědi A. Indry ze 17.4.1990; Biřak, V.: *c.d.*, Praha, s. 97 n.; *ÚSD-SK*, Z/P 8, Z/M 19; *ÚSD-SK*, stenografický záznam porady představitelů komunistických a dělnických stran BLR, MLR, NDR, PLR a SSSR z 18.8.1968 v Moskvě.

194 *ÚSD-SK*, Z/P 3, Z/M 19; stenografický záznam... z 18.8.1968.

hranic. Podle Brežněva již akci nebylo možno odkládat a vojska měla překročit hranice o půlnoci z 20. na 21. srpna.¹⁹⁵

Součástí politického zajištění intervence byl i dopis politbyra Dubčekovi ze 17. srpna, který měl Červoněnko doručit 19. srpna. S jeho obsahem byla Kolderova skupina předem seznámena a dopis měl navodit potřebnou atmosféru pro jejich vystoupení na zasedání předsednictva 20. srpna.¹⁹⁶

Když se Moskvané 18. srpna probudili do nedělního rána, mohli si v *Pravdě* v rozsáhlém článku Alexandrova (což je vlastně krycí jméno a označení oficiálního stanoviska vedení KSSS) přečíst líčení, jako by kontrarevoluční převrat v Československu byl na spadnutí a jako by útoky reakce byly namířeny zvláště proti dohodám z Černé a Bratislavy. Tomuto článku sekundoval komentář Kolesničenka o podvrtných pokusech buržoazního tisku na podporu kontrarevolučních sil a podkopávání základů socialismu v Československu.¹⁹⁷

Téhož dne, 18. srpna, byla do Moskvy náhle svolána již citovaná schůzka představitelů varšavské pětky.

V rozsáhlém úvodním slovu Brežněv provedl rozbor či přehled dosavadního vývoje v Československu včetně telefonických hovorů s Dubčekem, kritiku neplnění dohod z Černé a Bratislavy, konstatoval, že útoky pravicových sil narůstají a předsednictvo ÚV KSČ proti nim nepodniká žádné akce. Revizionisté ve vedení KSČ se vyhýbají otevřenému střetnutí s představiteli „zdravého jádra“, předpokládají své vítězství na XIV. sjezdu, a to jak v Čechách, tak i na Slovensku. A jaký z toho plyne závěr? „Nyní jsme před poslední politickou hranicí, které musíme věnovat veškerou pozornost. V opačném případě bychom nemohli účinně pomoci zdravým silám v ÚV KSČ a čs. lidu při obraně socialistických výdobytků.“¹⁹⁸

Poté Brežněv seznámil přítomné s obsahem plánu a „prosbami československých přátel“. Závěrem svého vystoupení řekl: „Naše politické byro v posledních třech dnech (tj. 15.–17. srpna) analyzovalo situaci v Československu... Dubček žádné závazky neplní... přešel na stranu pravicových sil... bez pomoci levicovým silám těžko počítat s jakoukoli změnou. Uvážili jsme všechna pro i proti a přijali jsme jednomyslně rozhodnutí, že musíme přispět zdravým silám Československa svou pomocí. Souhlasíme s plánem akce, který nám navrhli. Jinou příznivější situaci nemůžeme oč-

195 *Tamtéž*.

196 *ÚSD-SK*, D II/26.

197 *Rudé právo*, 19.8.1968.

198 *ÚSD-SK*, Z/P 3, Z/M 19; stenografický záznam..., z 18.8.1968.

kávat. Jsme hluboce přesvědčeni, že prosba zdravých sil v Československu se setká s vřelou internacionální podporou všech ostatních účastníků bratislavského setkání.“¹⁹⁹

Samozřejmý souhlas představitelů varšavské pětky znamenal ve skutečnosti jen formální schválení přijatého rozhodnutí v Moskvě a logické vyústění všech dosavadních úvah, plánů a opatření.

V následující rozpravě zaměřili účastníci schůzky pozornost zvláště na dokončení všech politických příprav, zejména přípravu různých diplomatických a politických prohlášení, zdůvodňujících poskytnutí „internacionální pomoci“ čs. lidu.

O vojenských plánech intervence se na schůzce nijak podrobněji nemluvalo. Ze záznamů této schůzky a z dalších nám dostupných pramenů víme, že hlavním úkolem intervenčních vojsk bylo obsadit do rána 21. srpna všechny základní strategické body – Prahu, Brno, Bratislavu, Ostravu, Plzeň a další, tj. zajistit všechna politická centra Československa a k tomu účelu zde zřídit vojenská velitelství. Gomulka i Brežněv shodně uvedli, že nevědí, zda se intervenční vojska nesetkají s odporem. Brežněv ale vyslovil přesvědčení, že „výsledek akce nevzbuzuje žádné pochybnosti, úspěch je zaručen“. A dále uvedl: „Do vojenských záležitostí se nebudeme plést. O plánech jsme byli informováni. Síly jsou dostatečné. Provedení operace jsme svěřili Spojenému velení společně s ministerstvy obrany našich států. Nikdo z nás nemá v úmyslu jim rozkazovat. Maršál Grečko byl všude a informoval o přípravách. Zítra (tj. 19. srpna) v noci započne přesun vojsk do výchozích pozic.“

V závěru jednání pak Brežněv ještě sdělil, že odešle do Prahy telegram s následujícím textem: „Souhlasíme s plánem, pomoc dostanete. Podrobnosti v pondělí.“²⁰⁰

Téhož dne, 18. srpna, se vojska varšavské pětky, rozmístěná kolem Československa, náhle „ztratila“ z ulic, měst, vesnic a kolejí a stáhla se do lesů. Pro západní zpravodajský průzkum to bylo neklamné znamení, že se něco chystá.²⁰¹ V Československu však panoval stále ještě relativní klid a jen nemnoho zasvěcených vědělo, že něco opravdu „visí ve vzduchu“. Stránky denního tisku zaznamenávaly běžné události, zprávy o narůstajících kontech na Fond republiky a Zlatý poklad, polemiku s O. Švestkou o dělnické politice, zprávy o přátelské návštěvě rumunské vládní delegace

199 *Tamtéž*.

200 *Tamtéž*; Dále viz citované práce Wielkeho, Wenzkeho, Siwického a Patakyho.

201 *ÚSD-SK*, A 75–77, zpravodajské materiály ZVO; *Truppendienst*, č. 1/1969.

vedené N. Ceaușesceem ve dnech 15.–17. srpna, o podepsání Smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi ČSSR a Rumunskem.

Rovněž každodenní zprávy ministra Pavla i nadále končily konstatacím: „Jinak byl na celém území ČSSR klid a nedošlo k závažnějším událostem politického významu.“²⁰²

Pokus konzervativních sil o nástup na zasedání předsednictva ÚV KSČ 13. srpna a tlak Moskvy přece jen vyburcoval reformní vedení, které si uvědomovalo, že sotva mohl být podniknut bez koordinace s postupem Sovětů a protireformní kampaní varšavské pětky. Jejich pozornosti nemohlo ujít ani náhlé zasedání politbyra ÚV KSSS. To byl také důvod pro svolání velké tiskové konference novinářů s vedením KSČ v Hrzánském paláci 17. srpna. Leitmotivem vystoupení Císaře, Černíka i Smrkovského bylo udělat vše pro to, aby mohl být reformní proces nerušeně doveden k XIV. sjezdu a aby chom nedali žádnou záminku k zákroku proti Československu. Vážnost situace vyplynula zvláště z Krieglova vystoupení a z jeho varovných slov: „Visí nám nad hlavami Damoklův meč.“ Účastníci konference pochopili. Nebezpečí intervence nebylo zažehnáno, i když nikomu z reformního vedení se nechtělo věřit, že se k ní Moskva rozhodne. Antonín Kapek, jediný zástupce konzervativců na konferenci, o jejím průběhu okamžitě informoval Moskvu.²⁰³

Dubček jako svolavatel tiskové konference se jí nakonec nezúčastnil, neboť J. Kádár ho – podle pokynů Brežněva – pozval k rozhovoru. Bylo to však jednání stejně neplodné jako zbytečné. V Moskvě bylo přece už rozhodnuto, což v té chvíli nevěděl ani sám Kádár. Marně tudíž Dubček v Komárně vysvětloval, jak chce čs. vedení řešit rušivé jevy reformního procesu, stejně jako Kádár marně přesvědčoval Dubčeka o nutnosti plnit údajné závazky z Černé a Bratislavy. Marně Kádár apeloval na Dubčeka poukazem, že přece ví, čeho je moskevské vedení schopné. O intervenci však nepadlo ani slovo.²⁰⁴ V následujícím textu se pokusíme podat chronologii hlavních událostí až do vpádu vojsk Varšavské smlouvy na naše území.

202 Denní tisk, 15.–20. srpna 1968; *ÚSD-SK*, D II/96.

203 *ÚSD-SK*, Bárta, D. – Holá, V.: Sběrka svědectví..., záznam rozhovoru s H. Maxou, s. 66 n.; *ÚSD-SK*, D. Havlíček, c.d., s. 119 n.; *ÚSD-SK*, Z/P 3, Z/M 19, stenografický záznam... z 18.8.1968; *ÚSD-SK*, záznam rozhovorů s A. Dubčekem, O. Černíkem a J. Špačkem, L. Štrougalem a B. Šimonem ad.

204 *ÚSD-SK*, Z/P3, Z/M 19; *ÚSD-SK*, D 31, záznam jednání Dubčeka s Kádárem 17. srpna.

- 18. srpna se z údajně dovolené v Burgasu vrátil náměstek ministra vnitra plk. Šalgovič v roli hlavního čs. agenta KGB. Z Bratislavy, kde se zastavil na krajské správě ministerstva vnitra, pozval do Prahy jejího náčelníka a další dva pracovníky, když předtím provedl instruktáž vybraných pracovníků StB. Úkolem Šalgoviče a jeho lidí bylo zajistit pacifikaci čs. armády a Pohraniční stráž, výsadek intervenčních vojsk v Ruzyni, dále zneškodit proreformní část čs. vedení a zajistit činnost rozhlasu podle potřeb „zvatelů“. Dirigován generálem Kotovem, hlavním sovětským poradcem na MV a dalšími poradci – plk. Nazarovem, pplk. Běloturkinem, pplk. Muchinem spolu s jeho pravou rukou pplk. Riplem – aktivizoval vybrané pracovníky StB včetně vedoucích funkcí, které ministr Pavel nedávno propustil.²⁰⁵
- Pplk. Ripl se již předtím několikrát sešel s náčelníkem vojenské kontrarozvědky vojsk PS plk. Častulíkem, který požíval pro sovětské orgány nejrůznější fotodokumentaci.²⁰⁶
- 19. srpna se neočekávaně objevil v Bratislavě u Biřaka Karel Hoffmann, aby mu údajně sdělil, že „kontrarevoluční síly v Praze jsou odhodlány v nejbližších dnech a snad i hodinách provést kontrarevoluční převrat“.²⁰⁷ Pravda bude ale spíše to, že ho informoval o směrnicích z Moskvy.
- Téhož dne se při několikahodinové procházce ulicemi Bratislavy snažil V. Biřak přemluvit A. Dubčeka o nutnosti potlačit kontrarevoluční síly, neboť prý hrozí zásah. Dubček však odmítl v zásah uvěřit a Biřak uvádí, že z něho Dubček nejspíš „tahal rozumy“.²⁰⁸
- Viliam Šalgovič se během dne sešel v hotelu Praha s A. Indrou, velitelem vládní letky pplk. Eliášem a dalšími, s nimiž nejspíš projednával zajištění sovětských výsadek v Ruzyni.²⁰⁹
- Plk. Klíma (bývalý náměstek MV) navštívil náměstka ministra vnitra plk. Padrůňka a přesvědčoval ho o nebezpečí kontrarevoluce a nutnosti spolupráce se sovětskými poradci, ale neuspěl. Vzápětí si Klíma domlouval na příští dopoledne (20. srpna) schůzku s L. Štrougalem.²¹⁰

205 *ÚSD-SK*, A 512–515, z materiálů K. Jaroše; *ÚSD-SK*, A 511, z pozůstalosti L. Hofmana, dok. č. 1, 1/4; *ÚSD-SK*, A 577, z materiálů Homoláče, svědectví S. Martišeka.

206 *Tamtéž*.

207 Biřak, V.: c.d., s. 101.

208 *Tamtéž*.

209 *ÚSD-SK*, V 111, dopis V. Prokeše z 28.2.1990.

210 *ÚSD-SK*, V 13, z dopisu a výpovědi plk. Klímy v srpnu–září 1990.

- Ve večerních hodinách očekával Šalgovič přilet Dubčeka a ještě na letišti ho informoval o znepokojivé situaci v Praze a o tom, že Smrkovský a další žádají, aby na předsednictvu bylo rozhodnuto o vyhlášení mobilizace. Dubček reagoval povoláním Smrkovského a Černíka na Hrad.²¹¹
- V nočních hodinách (po 22.00) velvyslanec Červoněnko odevzdal Dubčekovi dopis politbyra ÚV KSSS.²¹²
- Mezitím přijížděla do Československa početná kolona aut plně obsazených sovětskými „turisty“, mezi nimiž byla i řada bývalých poradců v ČSSR. Jejich první cesta směřovala na sovětské velvyslanectví.²¹³
- Téhož dne obdržel vedoucí sovětský rezident ve Washingtonu Oleg Kalugin depeši, že „nazítří vstoupí vojska Varšavské smlouvy do Československa“, a instrukce, aby připravil personál velvyslanectví na negativní reakci, kterou vojenský zásah vyvolá. (Krátce předtím Kalugin informoval Moskvu, že USA nemají na událostech v Československu nejmenší podíl.)²¹⁴
- Na intervenci se také připravovalo Ulbrichtovo vedení. Již od července působila proti Československu zvláštní rozhlasová redakce, vysílající z prostoru Drážďan. Pro tuto redakci a vysílačku, která se záhy ozvala pod označením „Vltava“, začali nyní verbovat za tučné honoráře další pracovníky. Nezapomněli ani na vytváření sběrných táborů pro vracející se turisty, aby předčasně neprozradili přítomnost vojsk v příhraničním pásmu.²¹⁵

211 Biřák, V.: *Paměti*, 2. díl, Praha, Cesty 1991, s. 102; *ÚSD-SK*, Bárta, D. – Holá, V.: *Sbírka svědectví...*, záznam rozhovoru s H. Maxou s. 60 n.

212 *ÚSD-SK*, Z/P 3, Z/M 19; *ÚSD-SK*, D II/26.

213 *ÚSD-SK*, A 511, z pozůstalosti L. Hofmana, dok. č. 6.

214 Kalugin, O.: KGB zatím své zásady nemění. *Týdeník aktualit*, č. 27/1990.

215 *ÚSD-SK*, (ÚV KSČ f. 07/15, sv. 16, aj. 155), záznam dobrovolné výpovědi pracovníka redakce, čs. příslušníka, z 26.11.1968; *ÚSD-SK*, A 403, rozhlasové relace čs. studia z 3.2.1990; *ÚSD-SK*, A 511, z pozůstalosti L. Hofmana, výpověď A. Kořenka; *ÚSD-SK*, R 121, záznam rozhovoru se Z. Malým; Wenzke R. – Wielke, M.: *c.d.*

Srpnová intervence a politická porážka interventů

„Socialistické Československo nikdy nikomu nedáme. Československo je strategickým bodem ve střední Evropě. Ztratit ho by znamenalo anulovat výsledky druhé světové války.“

Maršál Grečko při návštěvě čs. vojenské delegace v SSSR v únoru 1969

V úterý 20. srpna v časných ranních hodinách vystoupila z šesti aut početná skupina sovětských důstojníků a vešla do budovy GŠ ČSLA, bez toho, aniž by jejich přítomnost vyvolala větší pozornost. V téže době v nedaleké budově HS StB v Sadové ulici plukovník Šalgovič a jeho pravá ruka, pplk. Ripl, dirigováni generálem Kotovem a dalšími sovětskými poradci, promýšleli a připravovali různá opatření k zajištění akce plánované na odpolední a noční hodiny. Plukovník Klíma zatím navštívil místopředsedu vlády L. Štrougala a sondoval, co ví a na kterou stranu se přidá... Cesta od něho vedla za generálem Kotovem; od Šalgoviče potom dostal příslušné pokyny pro večerní převzetí kontroly nad veškerou činností v budově MV na Letné.²¹⁶

Členové předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ – každý podle svých představ a plánů – se připravovali na odpolední zasedání, na němž se měli zabývat přípravami XIV. sjezdu KSČ. Tajemník J. Lenárt zřejmě věděl, co se na zasedání chystá, protože náhle „onemocněl“ a požádal o hospitalizaci v SANOPZu. Kolder, Indra, Biřák a další vyvíjeli značnou aktivitu. Kolder ještě během dopoledne sondoval u Černíka možnost jeho získání na stranu „zvatelů“, avšak bez úspěchu. Stejně neúspěšně získával pro podpis „zvacího“ dopisu svého podřízeného J. Koláře. Spolu s A. Indrou měli však již pro zasedání připravený „Návrh stanoviska PÚV KSČ k vnitropolitické situaci po skončení jednání v Černé a v Bratislavě“ na zásadní opatření ve straně a ve společnosti, který hodlali předložit předsednictvu ÚV po předpokládaném získání většiny.

Za V. Biřákem přiletěl náhle z Bratislavy tajemník ÚV KSS M. Hruškovič, pravděpodobně pro instrukce k večernímu zasedání předsednictva ÚV KSS. Údajně se také oba sháněli po A. Dubčekovi. Vzápětí po návratu Hruškoviče do Bratislavy odletěl do Prahy Biřákův pomocník Zd. Chebeň.

216 *ÚSD-SK*, V 13, protokoly z výpovědi plk. Klímy ze srpna 1990 a dalšími materiály; *ÚSD-SK*, A 511, z pozůstalosti L. Hofmana.

Mezitím V. Biřák vedl důvěrný rozhovor s A. Indrou, který ho nejspíš informoval o pokynech z Moskvy a režii odpoledního zasedání.²¹⁷

J. Špaček, znepokojený Indrovou a Kolderovou interpretací čs. situace, akceptující v podstatě tvrzení o její kontrarevolučnosti, dospěl k závěru, že jde vlastně o pokus zvrátit přípravu sjezdu. V diskusi s Dubčkem v jeho bytě v Troji se shodli na tom, že tento materiál se projednávat nebude, neboť Indra nesplnil původní usnesení a místo konkrétních návrhů opatření předkládá jakési prohlášení. Že Kolder již nosil v kapse plán opatření v duchu vlastních představ nemohli vědět. Nicméně dospěli k důležitému rozhodnutí. Vedoucí reformisté včetně Dubčka do poslední chvíle věřili, že Moskva přece jen nedá povel k intervenci a že obrovský pohyb vojsk kolem Československa je formou nátlaku. Po zkušenostech z minulého zasedání a na základě různých signálů však nyní očekávali další pokus konzervativců o nástup. Proto také dal tajemník ÚV KSČ Čestmír Císař představitelům hromadných sdělovacích prostředků (zvláště rozhlasu a televizi) pokyn, aby zajistili pohotovost, aby se A. Dubček v případě potřeby mohl okamžitě obrátit k čs. občanům.²¹⁸

Odpolední jednání předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ, které zahájil A. Dubček kolem 14. hodiny výkladem tezí sjezdové zprávy, probíhalo v celkem poklidné atmosféře, v Dubčkově režii a za velké pozornosti sdělovacích prostředků. Po skončení jeho výkladu však Kolder navrhl, aby se ihned přistoupilo k druhému bodu programu, k projednání jejich Návrhu stanoviska... Jak uvádí Biřák ve svých *Pamětech*, „se soudruhem Kolderem, Švestkou, Rigem jsme se dohodli, že musíme... při druhém bodě jednání...vyvolat zásadní diskusi a vynutit si přijetí rozhodných opatření, vyplývajících ze zasedání v Čierné a v Bratislavě. Hovořil jsem též s Barbírkem a Pillerem. Oba slíbili plnou podporu. Z jedenácti členů předsednictva chtělo šest situaci řešit. Byla velká škoda, že se s. Lenárt roznehl...Nebyl sice členem předsednictva, ale jeho slovo tu mělo váhu. O Dubčkovi a Černíkovi jsem si myslel, že se sotva ztotožní s Krieglem a Smrkovským a že se nakonec připojí k většině.“

217 *ÚSD-SK*, A 62, dopis Dr. Staňkové Komisi vlády z 21.2.1990; *ÚSD-SK*, A 512–515, z materiálů K. Jaroše, tajemníka BBV NS; *ÚSD-SK*, V 33, z výpovědi Dr. J. Koláře 15.2.1991; *ÚSD-SK*, studie J. Šimovčeka, *Niektoré vojenské otázky dejín Slovenska*, s. 173 n.; *ÚSD-SK*, V 10, výpověď A. Indry 17.4.1990; Fakta nelze zamlčet, rozhovor s D. Kolderem, *Rudé právo*, 10.9.1969; Kaplan, K.: *c.d.*, s. 537.

218 *ÚSD-SK*, studie D. Havlíčka, 3. díl, s. 4; *ÚSD-SK*, R 9, 20, záznam rozhovoru s J. Špačkem 5.2.1990; *Rudé právo*, 23.8.1969, 10.9.1969.

Kolderův návrh ovšem neprošel a diskuse k tezí sjezdové zprávy i k návrhu usnesení pokračovala až do pozdních večerních hodin.²¹⁹

S tím, jak se blížila hodina „H“, rostla aktivita organizátorů a stoupců intervence.

Ředitel Ústřední správy spojů (ÚSS) Karel Hoffmann patřil mezi hlavní spolupracovníky skupiny „zvatelů“ – Koldera, Indry, Biřáka, Švestky a Kapka. Ve spolupráci se Šalgovičovou StB (pplk. Hubina) měl za úkol zajistit využití sdělovacích prostředků podle plánu „zvatelů“ a intervenťů zvláště při odvysílání zvacího prohlášení, resp. zabránit v jejich využití reformistům. Proto již v odpoledních hodinách zajišťoval dosažitelnost potřebných odborníků a funkcionářů. Současně se skupina jeho přátel – pracovníci aparátu KSČ P. Auersperg, A. Hes, M. Vacík, tajemník NF, bývalý náměstek min. kultury B. Chňoupek, býv. ředitel Čs. rozhlasu M. Marko a ředitel ČTK na nucené dovolené M. Sulek – věnovala v místnostech jeho sekretariátu mj. úpravě prohlášení ke vstupu vojsk, doručeného podle Brežněvova slibu z Moskvy.²²⁰

V budově ÚV KSS v Bratislavě probíhala na státně-administrativním oddělení už v dopoledních a také v odpoledních hodinách porada za účasti jeho vedoucího plk. Fraňa a plk. Dudáše, zástupce velitele KS StB plk. Mřkvého, který byl v Praze u Šalgoviče, kde spolu diskutovali o „kontrarevoluční situaci“. Po návratu z Prahy Hruškovič nařídil Dudášovi, aby se k němu dostavil krátce po půlnoci spolu se 3–4 lidmi, s nimiž by mohl dělat „potřebná opatření“.²²¹

Ponecháme-li stranou sovětské velvyslanectví jako ústředí intervenčních příprav v Československu, pak nejrušněji bylo v Sadové ulici, kde Šalgovič a jeho lidé aktivizovali desítky vybraných pracovníků pro plánované úkoly a porada stíhala poradu. Ne všichni pozvaní byli ovšem zasvěceni do skutečných plánů. Šalgovič i Ripl při zadávání úkolů používali nejčastěji legendu, že se dnes večer očekávají závažná rozhodnutí předsednictva ÚV KSČ a že vše, co se připravuje, je odsouhlaseno A. Dubče-

219 *ÚSD-SK*, D II/128, dopis M. Vacíka Dubčkovi 9.12.1968; Biřák, V.: *c.d.*, s. 104; *ÚSD-SK*, R 2, 4, 9, 13, 14, 17, 18, 20, záznam rozhovorů s A. Dubčkem, O. Černíkem, J. Špačkem, B. Šimonem, V. Slavíkem; O. Švestka: Jak to bylo v noci z 20. na 21. srpna 1968, *Rudé právo*, 21.8.1969; Fakta nelze zamlčet, *Rudé právo*, 10.9.1969.

220 *ÚSD-SK*, Bárta, D. – Holá, V.: Sběrka svědectví... Dokumenty a svědectví z ÚSS, s. 656–703; *ÚSD-SK*, A 511, z pozůstalosti L. Hofmana, dok. č. 5; *ÚSD-SK*, A 512–515, z materiálů K. Jaroše.

221 *ÚSD-SK*, studie J. Šimovčeka, s. 173.

kem. Pplk. Ripl pod záminkou, že se na letišti v Ruzyni připravuje akce proti vízovým cizincům, vyhlásil již ve 14 hodin pohotovost 25 pracovníků OPK Ruzyň-letišť.²²²

Když Dubček po skončené diskusi kolem 20. hodiny navrhl přerušit program s tím, že se bude pokračovat příští den diskusí k materiálu Kolde- ra a Indry, „smluvená většina“ si vynutila další okamžité jednání. V dlou- hé a rušné diskusi Dubček, Černík, Kriegl, Špaček, Smrkovský a další ná- zory autorů kategoricky odmítli; někteří z nich je dokonce označili za zra- du a pokus o likvidaci výsledků jednání v Čierné a v Bratislavě. Švestka a Biřak s podporou Kapka a Riga materiál vehementně obhajovali. Piller vyslovil souhlas s metodou práce Útvaru svodné informace, nesouhlasil ale se zveřejněním jeho Zprávy... ani s materiálem Kolder-Indra.²²³

Zatímco v budově ÚV KSČ pokračovala vášnivá diskuse, události večera už dostávaly nesmírně rychlý a dramatický spád. Posluchači roz- hlasu mohli v závěru zpravodajské relace K. Jezdinského zaznamenat: „... právě jsem dostal do studia zprávu AFP, že se v Moskvě schází mimo- řádné zasedání ÚV KSSS“. Po dvaceti letech se ze vzpomínek člena po- litbyra ÚV KSSS K. Mazurova alias generála Trofimova – vyslaného do Československa, aby z pozadí řídil celou intervenční akci – dozvídáme, že na tomto zasedání bylo ohlášeno zahájení intervence.²²⁴

Ve stejné době – ve 20 hodin – si sovětský velvyslanec v USA Dobry- nin vyžádal přijetí u prezidenta Johnsona, aby mu odevzdal naléhavé sdě- lení vlády SSSR: „...V souvislosti s dalším zhoršením situace, vzniklé v důsledku spiknutí vnějších a vnitřních sil, které zaútočily proti stáva- jícímu společenskému řádu v Československu a ústavou země danému státnímu zřízení, obrátila se vláda ČSSR na spojenecké státy včetně So- větského svazu se žádostí o poskytnutí přímé pomoci včetně účasti vo- jenských sil.

222 *ÚSD-SK*, A 511, z pozůstalosti L. Hofmana; *ÚSD-SK*, A 512–515, z materiálů K. Jaroše; *ÚSD-SK*, D II/86, rozklad náč. inspekce MV pplk. Kutnohorského ze 6.10.1968; *ÚSD-SK*, Bárta, D. – Holá, V.: Sbirka svědectví..., záznam rozhovorů se Z. Formánkem a J. Hoškem.

223 *ÚSD-SK*, D II/128, dopis M. Vaculíka Dubčekovi; *ÚSD-SK*, R 2, 9 13, 14, 17, 18, 20, 81, 90, 49–51, záznam rozhovorů s A. Dubčekem, O. Černíkem, J. Špač- kem, B. Šimonem, J. Slavíkem; *ÚSD-SK*, D 115, Zpráva o současné politické situaci v ČSSR a podmínkách činnosti KSČ (srpen 1968); Biřak, V: *c.d.*, s. 104 n.; *Rudé právo*, 23.8.1969, 10.9.1969.

224 Dienstbier J. – Lánský, K.: Rozhlas proti tankům. *Srpen 1968*. Kolín n/R., Index, s. 14; Bylo to v Praze. *Týdeník aktualit*, č. 49/1989.

Vycházíme ze skutečnosti, že současné události nepoškodí sovětsko- americké vztahy, jejichž rozvoji příkládá sovětská vláda velký význam.²²⁵

V té době generál Kodaj, velitel Východního vojenského okruhu, zne- pokojen zprávami o pohybu maďarských vojsk na čs. hranicích, která se chystají vstoupit do Československa, a po rozhovoru s Hruškovičem, volá ministru Dzúrovi a snaží se zjistit, co se děje. Dzúr volá Hruškoviče, který ho odkáže na Šalgoviče a Šalgovič přislíbí, že se u něho zastaví. Mezitím Dzúr posílá do budovy ÚV KSČ svého přítele a souseda Bortela, aby zji- stil situaci. Ten se však vrací s nepořízenou.²²⁶

Operační důstojník Západního vojenského okruhu dostal od velitele vojenské posádky Vejprty hlášení o pohybu velkých vojenských kolon v příhraničním pásmu již po 17. hodině. Tentýž velitel ve 21.40 hlásil, že dva sovětské tanky a dva transportéry prorazily hraniční závory a s hlav- němi připravenými k palbě pokračují v jízdě směrem Kovářská – Ham- ry.²²⁷

Krátce předtím, kolem 21. hodiny, si generál Jamščikov pozval mj. plukovníka Šalgoviče a „oznámil, že o půlnoci překročí spojenecká vojska naše hranice. Současně nás požádal, abychom zabezpečili, aby ozbrojené složky ČSSR nekladly odpor“, uvedl Šalgovič později.²²⁸

Přibližně v téže době odesílá čs. velvyslanec v Maďarsku Púčik prezi- dentu Svobodovi telegram: „Dnes 20.8.1968 v 17 hodin zavolal telefonicky zpravodaji ČTK v Budapešti anonymní hlas a rozčileně sdělil, že dnes o půlnoci začne obsazování ČSSR. Žádal toto sdělit vojenskému přidělen- ci.“ Svoboda však nevěřil a informaci nikomu nepředal: zmínil se o ní jen doma. Při rodinné výměně názorů prohlásila dcera Zoe: „Jak můžete jít spát, když máte takové varovné signály!“²²⁹

Krátce po 21. hodině zaznamenává západní zpravodajská ústředna BND v Mnichově-Pullachu v okolí Československa „radiové ticho“, tj. zá- kaz veškerého radioprovozu.

225 Johnson, L. B.: *Meine Jahre im Weissen Haus*. München, Wien, Zürich 1972, s. 385 n.; *ÚSD-SK*, K. šifrovka velvyslance Dudy z Washingtonu z 21.8.1968, č. 7765.

226 *ÚSD-SK*, studie J. Šimovčeka, s. 181.

227 *ÚSD-SK*, A 361, válečný deník ZVO.

228 O věcech a lidech kolem srpna 1968, rozhovor s V. Šalgovičem, *Rudé právo*, 8.1.1969.

229 *ÚSD-SK*, K 265–468, šifrovka z Budapešti 20.7. od Púčika; *ÚSD-SK*, vzpomínky M. Míkové na rok 1968–1969, příloha ke zprávě zmocněnce Komise... pro Ostravu.

Na ruzyňském letišti přistála přibližně v téže době krátce po sobě dvě sovětská letadla. V jednom z nich, které zastavilo na své obvyklé stojance, posádka a letecký personál zůstali. Jak se později ukázalo, bylo toto AN-24 vybaveno naváděcím zařízením pro přistávání. Druhé letadlo po vysazení pasažérů, mezi nimiž byl i šéf pražské odbočky Aeroflotu Makarov, odletělo zpět do Lvova a vystoupivší cestující odjeli do Prahy.²³⁰

Kolem 22. hodiny se Černík telefonicky dotazoval Dzúra, co se děje na čs. hranicích. Dzúr ho odkázal na ministra Pavla, neboť on prý má na starosti pouze západní hranice a tam je klid. Protože Šalgovič stále nepřicházel, Dzúr ho opět zavolal, načež Šalgovič přijel a odvezl ho do bytu generála Jamščikova. Před odjezdem dal Dzúr příkaz k svolání Vojenské rady. U Jamščikova se v přítomnosti velvyslance Červoněnka dozvěděl, že vojska varšavské pětky jsou připravena na žádost většiny předsednictva ÚV KSČ včetně Dubčeka a dalších představitelů ČSSR za krátkou chvíli zahájit poskytnutí internacionální pomoci. Po telefonickém rozhovoru s maršálem Grečkem a L. Brežněvem Dzúr přislíbil, že zajistí, aby čs. armáda nekladla odpor. Nutno dodat, že v jednom z předsrpnových rozhovorů mezi Dzúrem a Svobodou se údajně oba shodli, že v případě vojenské intervence se čs. armáda bránit nebude.²³¹

Po „přesvědčení“ Dzúra se Červoněnko vzápětí ohlásil u prezidenta Svobody, k němuž přijel v doprovodu plukovníka KGB Kambulova; toho Svoboda znal ještě z doby, kdy byl Kambulov za druhé světové války přidělen k čs. vojenské jednotce v SSSR.

Svoboda je přijal v přítomnosti svého zetě dr. Klusáka a dcery Zoe. Červoněnko ho informoval o „internacionální pomoci“ varšavské pětky, poskytnuté podle něj na žádost většiny členů předsednictva ÚV KSČ a členů vlády a NS, a jménem vedení varšavské pětky ho požádal o vydání výzvy k armádě i národům Československa, aby se nestavěli na odpor. Návrh výzvy měl Červoněnko s sebou.

Podle jeho hlášení do Moskvy Svoboda sice vojenskou akci neuvítal, přislíbil však učinit vše, aby nebyla prolévána krev; a protože prý jsme se

230 *ÚSD-SK*, A 511, z pozůstalosti L. Hofmana; *ÚSD-SK*, A 512, z materiálů K. Jaroše.

231 *ÚSD-SK*, D III/100, zpráva M. Dzúra pro ÚKRRK ÚV KSČ z 9.6.1970; *ÚSD-SK*, V 6, dopis M. Dzúra Husákovi z 28.10.1970; *ÚSD-SK*, vzpomínky M. Míkové..., příloha ke zprávě zmocněnce Komise... pro Ostravu.

(tj. čs. vedení – pozn. aut.) nedokázali vyrovnat se svými problémy, on proti spojencům nevystoupí a od Sovětského svazu nikdy neodstoupí.²³²

Další jednání bylo přerušeno pozváním Svobody na zasedání předsednictva ÚV KSČ.

Krátce po 23. hodině západní zpravodajská služba zaznamenává elektronické oslepení svých radarů cizími impulzy a rušení pomocí staniolových pásků. Nad Prahou jsou zachycovány první sovětské letouny. Služebna Pullach vyhláší poplach se zdůvodněním: „Es ist Sowiet – Die Russen rollen.“ Na HS StB přicházejí současně zprávy o překročení čs. hranic intervenčními jednotkami. Po hlášení OPK Cínovec následují další, spojení je však vzápětí přerušeno.²³³

Když plukovník Hošek, sekretář ministra Pavla, sdělil Černíkovi zprávu o překročení čs. hranic intervenčními vojsky, nechtěl tomu Černík věřit. Vzápětí mu volal Dzúr a oznámil, že vojska varšavské pětky překročila naše hranice a obsazují nás.²³⁴

Většinu účastníků jednání předsednictva tato zpráva šokovala. Skupina Kolder, Biřak, Indra, Švestka a někteří další byli však spíše zaskočení její „předčasností“, neboť se jim zatím nepodařilo získat v ÚV většinu. Když opadla první vlna vzrušení a skončila chaotická diskuse nikoli nepodobná sérii monologů, v nichž padala tvrdá slova o zradě, nesmyslnosti dalšího snažení, o tragických důsledcích i úvahy o rezignacích, během nich V. Biřak přecházel nervózně kolem židlí u zasedacího stolu a hystericky vykřikoval „tak mě lynčujte, proč mě nezabijete?“, ujal se Dubček opět řízení schůze. Úvahy o rezignacích byly zamítnuty a naopak bylo zdůrazněno, že všichni vedoucí činitelé stranického a státního vedení musí zůstat na svých místech a znemožnit tak ustavení nějakých prointervenčních orgánů. Úvahy o ozbrojeném odporu byly rovněž spontánně zamítnuty jako nerealistické a nesmyslné; staly by se záminkou ke krvavému masakru a důkazem opodstatněnosti celé akce.

Dubček navrhl vypracovat a zveřejnit stanovisko předsednictva ÚV KSČ k nově nastalé situaci. Zatím co tajemníci Mlynář, Císař a Slavík prohlášení připravovali, Dubček seznámil ostatní s posledním dopisem po-

232 *ÚSD-SK*, šifrovky MID SSSR ze 20.–21.srpna.

233 *ÚSD-SK*, A 511, z pozůstalosti L. Hofmana, dok. č. 3; *ÚSD-SK*, A 512–515, z materiálů K. Jaroše.

234 *ÚSD-SK*, Bárta, D. – Holá, V.: Sbírká svědectví... záznam rozhovoru s J. Hoškem, s. 466; *ÚSD-SK*, R 9, záznam rozhovoru s J. Špačkem; *ÚSD-SK*, D III/100, zpráva M. Dzúra pro ÚKRRK ÚV KSČ z 9.6.1970.

litbyra ÚV KSSS z 19. srpna, který kromě obvyklých výtek neobsahoval ani nejmenší náznak rozhodnutí o intervenci. Mezitím se do předsednictva dostavil Svoboda a podle Biřaka se spokojeným úsměvem poznamenal: „Tak už jsou zde.“ Na dotaz Kriegla a Smrkovského, zda vojska pozval on, však vzápětí zaraženě odpověděl „ne, ne“ a informoval přítomné o Červoněnkově návštěvě.

Když pověřená trojice předložila návrh prohlášení, nastala opět rušná diskuse, zvláště o třetím odstavci, označujícím intervenci za akt odporující všem zásadám vztahů mezi socialistickými zeměmi a popírající základní normy mezinárodního práva. Skupina „zvatelů“ v předtuše, že se jejich plány hrouť, zvolila zdržovací taktiku. Biřak se k tomu otevřeně přiznává: „Soudruzi Kolder, Jakeš, Indra, Rigo, Švestka a já jsme se snažili přijetí návrhu... znemožnit... potřebovali jsme proto získat čas... Přiznávám se, že jsem byl přesvědčen o tom, že mezitím, co budeme 'studovat' a diskutovat obsah prohlášení, jednotka, která přistála v Ruzyni, obsadí rozhlas a televizi a část jednotky se objeví před budovou ÚV KSČ...“

Vynucená přestávka skončila, avšak ani sovětská jednotka, ani Biřakův major či plukovník zatím nepřicházeli.

Proreformní pracovníci v čs. rozhlase již netrpělivě očekávali avizovaný text prohlášení, aby jej mohli do 02.00, kdy končí provoz, odvysílat. Smrkovský, Kriegel a další odmítali protahování diskuse a neváhali označit za zrádce každého, kdo se ztotožní s intervencí. Když se konečně začalo hlasovat, bylo prohlášení přijato většinou sedmi hlasů (Dubčeka, Černíka, Kriegla, Špačka, Smrkovského, Barbírka a Pillera) proti čtyřem (Biřaka, Koldera, Riga a Švestky).²³⁵

Toto prohlášení sehrálo v následujících srpnových dnech nesmírně důležitou roli při vzniku charakterem nenásilného, avšak masového proti-intervenčního odporu. Je sice pravda, že když je hlasatel Fišera začal krátce před 2. hodinou 21. srpna číst, v polovině první věty jeho hlas umkl. Karel Hoffmann dal totiž vysílače v obvyklou hodinu vypnout. Avšak zatímco jeho vlastní pokusy odvysílat zvací prohlášení – stejně jako pokus M. Sulka o jeho publikování prostřednictvím ČTK – vesměs selhaly pro

235 *Šedm pražských dnů*, s. 8 n.; A. Dubček vzpomíná. Osobní rozhovor autora s A. Dubčkem, *Občanský deník*, 17.8.1990; *ÚSD-SK*, R, záznam rozhovorů s J. Špačkem a V. Slavíkem; Mlynář, Z.: *c.d.*, s. 165 n.; Biřak, V.: *c.d.*, s. 105 n.; *ÚSD-SK*, Bárta, D. – Holá, V.: Sběrka svědectví..., záznam rozhovoru s J. Hoškem, s. 466 n.; O. Švestka: Jak to bylo v noci z 20. na 21.8.1968, *Rudé právo*, 21.8.1969; Dienstbier J. – Lánský, K.: *c.d.*, s. 16 n.

odpor reformistů, prohlášení předsednictva se šířilo po celé zemi a do celého světa rozhlase po drátě, na nějž K. Hoffmann zapomněl, resp. příslušní pracovníci jej odmítli vypnout.²³⁶

„Všemu lidu Československé socialistické republiky

Včera dne 20. srpna 1968 kolem 23. hodiny večer překročila vojska SSSR, Polské lidové republiky, Německé demokratické republiky, Maďarské republiky a Bulharské lidové republiky státní hranice ČSSR. Stalo se tak bez vědomí prezidenta republiky, předsednictva Národního shromáždění, předsednictva vlády a prvního tajemníka ÚV KSČ a bez vědomí těchto orgánů. V těchto hodinách zasedalo předsednictvo ÚV KSČ a zabývalo se přípravou XIV. sjezdu strany. Předsednictvo ÚV KSČ vyzývá všechny občany republiky, aby zachovali klid a nekladli postupujícím vojskům odpor, protože obrana našich státních hranic je nyní nemožná. Proto ani naše armáda, Bezpečnost a Lidové milice nedostaly k obraně republiky rozkaz. Předsednictvo ÚV KSČ považuje tento akt za odporující nejen základním zásadám vztahů mezi socialistickými státy, ale za popření základních norem mezinárodního práva.

Všichni vedoucí funkcionáři strany a Národní fronty zůstávají ve svých funkcích, do nichž byli jako představitelé lidu a členy svých orgánů zvoleni podle zákonů a jiných nařízení, platných v ČSSR. Ústavními činiteli je okamžitě svoláno zasedání Národního shromáždění, vlády republiky, a předsednictvo ÚV KSČ svolává plénum strany k projednání vzniklé situace.

Předsednictvo ÚV KSČ²³⁷

Krátce po 23. hodině našeho času (20. srpna), kdy generál Pavlovskij vydal intervenčním vojskům povel k nástupu, sdělil mu maršál Grečko: „Teď jsem mluvil s Dzúrem a upozornil jsem ho, že pokud by Češi nedej Bůh zahájili proti našim vojskům palbu, mohlo by to špatně skončit. Požádal jsem ho, aby československým útvarům nařídil, aby se nehýbaly z místa, nezahajovaly palbu a nestavěly se na odpor.“²³⁸

236 Dienstbier J. – Lánský, K.: *c.d.*, s. 10 n.; *ÚSD-SK*, Bárta, D. – Holá, V.: Sběrka svědectví a dokumentů z ÚSS, s. 668–738; *ÚSD-SK*, R 36, záznam rozhovoru s M. Bretyšem.

237 *Práce*, 21. srpen 1968, druhé zvláštní vydání.

238 Bylo to v Praze. Vzpomínka J. G. Pavlovského. *Týdeník aktualit*, č. 49/1989.

Do československého vnitrozemí se počala valit pancéřová záplava prvního sledu invazních vojsk. V této souvislosti je nutné připomenout, že celá organizace, dislokace, výcvik a výzbroj čs. armády byly podřízeny jejímu zařazení podle vojenskostrategických plánů vojsk Varšavské smlouvy, tj. obraně proti eventuálnímu útoku vojsk NATO z jihozápadu. Rozhodující masa intervenčních vojsk však nyní nastupovala do týla hlavního uskupení ČSLA ze severu a severozápadu, resp. z jihu.

Nejsilnější vojenské uskupení, složené z divizí Severní skupiny sovětských vojsk v Polsku, 2. polské armády, 38. sovětské armády Příkarpatského vojenského okruhu (celkem asi 12 divizí) a za silné podpory leteckých jednotek zahájilo nástup z jihu Polska. Jednotky postupovaly přibližně z rozmezí Legnice – Krakov na směrech Jablonec, Náchod, Hradec Králové, Olomouc, Ostrava a Žilina.

Divize dalšího vojenského uskupení, složeného z 1. tankové brigády a 20. gardové motostřelecké divize sovětské armády, umístěné v NDR, dvou divizí NDR (celkem asi 9 divizí) a 24. letecké armády nastupovaly z prostoru Zittau – Klingental směrem na Prahu a Plzeň a podél jihozápadních hranic. Přitom hlavní síly obou divizí NDR zůstaly před čs. hranicemi v roli záloh, respektive k zajištění hranice s NSR. Jen menší jednotky těchto divizí postupovaly v rámci sovětských divizí nebo působily u intervenčního velení generála Pavlovského jako spojovací a styčné skupiny.

Ze severozápadního Maďarska postupovaly sovětské divize skupiny „Jih“ a 8. zesílená maďarská divize, celkem 6 až 7 divizí, za podpory 36. sovětské letecké armády a asi 100 letadel maďarských. Hlavní síly tohoto uskupení postupovaly z Györu na Bratislavu a Břeclav, kde se rozdělily na dva proudy. Silnější proud směřoval dále na Znojmo, slabší na Brno a Hradec Králové. U Znojma se silnější uskupení opět rozdělilo a jeden proud pokračoval směrem na Prahu. Maďarská divize postupovala na směr Komárno – Trenčín a spolu s dalšími jednotkami bulharskými a sovětskými obsazovala Slovensko.

Nástup tak obrovské masy vojsk a techniky se pochopitelně nemohl uskutečnit bez nasazení leteckých jednotek a speciálních jednotek technického a týlového zabezpečení. Podle údajů náčelníka generálního štábu ČSLA generála Rusova bylo na území Československa k 25. srpnu celkem asi 27 intervenčních divizí v plných bojových stavech, z toho 12 tankových, 13 motostřeleckých a 2 výsadkové, dále jedna silná letecká armáda se všemi prostředky včetně raketových. Těžkou bojovou techniku těchto sil představovalo na 6300 tanků, 2000 děl, 550 bojových a 250 dopravních letadel. A to ještě generál Rusov netušil, že ve chvíli, kdy tyto informace podával v branněbezpečnostním výboru Národního shromáždění (26. srp-

na), začala se do severních Čech přesunovat další sovětská 11. gardová armáda, která se již od 20. srpna nacházela na území NDR.²³⁹

Vraťme se však do budovy GŠ MNO a podívejme se, jak reagovalo na zahájení intervence nejvyšší velení ČSLA:

Když se v budově GŠ sešla Vojenská rada, svolaná předtím ministrem Dzürem, seznámil Dzúr její členy se svým rozhodnutím neklást odpor i s legendou o souhlasu většiny předsednictva ÚV KSČ – včetně Dubčeka – s příchodem vojsk. Za této situace VR jeho rozhodnutí a první rozkazy čs. armádě schválila.

V prvním rozkaze, určeném především pozemním vojskům, jehož příjem byl u ZVO zaznamenán v 0.20 hodin 21. srpna, Dzúr mj. nařizoval: „Zabezpečit, aby v žádném případě nebylo použito zbraní..., sovětským vojskům, která přešla na naše území, poskytovat maximální všestrannou pomoc.“ V druhém rozkaze, určeném 10. LA a 7. A PVOS, odeslaném v 0.45 hod., nařizoval: „Zakazuji s okamžitou platností vzlet všech letounů bez souhlasu MNO nebo náčelníka GŠ. Ukládám vám zabezpečit přistání sovětských letounů na letištích Brno a Ruzyně...“ a dále obdobně jako v rozkaze prvním.²⁴⁰

V době formulování a odeslání těchto rozkazů nemohli ani Dzúr, ani VR znát prohlášení předsednictva. Když Dzúr někdy před jednou hodinou ránní informoval o svém rozhodnutí Dubčeka a Černíka, o svém jednání s Grečkem a Brežněvem se ani nezminil. Pozvání do předsednictva odmítl s tím, že musí velet vojskům, ale hlavní příčina spočívala v tom, že on i celá Vojenská rada byli již vlastně internováni generálem Jamščikovem a jeho lidmi a jakýkoli rozkaz či opatření bylo možné vydat nebo přijmout jen se souhlasem sovětských orgánů.²⁴¹

Krátce po půlnoci byly na polských letištích v Legnici, Opoli, Vratislavi, Katovicích a Krakově připraveny ke startu stovky dopravních a doprovodných letadel s výsadky a zbraněmi. Jejich přistání v Ruzyni měl za-

239 AK, A 75–77, zpravodajské materiály ZVO; *Truppen dienst*, č. 1/1969; A NS, zpráva gen. Rusova na schůzi BBV NS z 25.8.1968. Viz také cit. díla I. Patakyho, F. Siwického, R. Wenzkeho a M. Wielkeho; Pataky, I.: c. studie v *Historii a vojenství* č. 5/1993; Kowalski, L.: *Kryptonim „Dunaj“*.

240 VHA, MNO, 1/16-4, přílohy k analýze vojenskopolitické situace v ČSLA; AK, R 37, 95, 150, záznam rozhovorů s plk. Stejskalem, gen. Dvořákem a gen. Šmoldasem; AK, V 6, dopis M. Džúra G. Husákovi 28.10.1970; AK, D III/100, zpráva M. Džúra pro ÚKRK ÚV KSČ z 9.6.1970.

241 *Tamtéž*.

jistit Šalgovič se svými lidmi. Asi ve 23.30 dal pplk. Ripl náčelníkovi OPK pplk. Doležalovi pokyn k zahájení akce. Doležal svolal 25 připravených příslušníků a sdělil jim následující pokyny: „Z rozkazu prezidenta republiky a se souhlasem PÚV KSČ a vlády obsazují vojska ostatních států Varšavské smlouvy Československo. Zajistěte hladký průběh přistání letadel a jejich posádek. V případě jakéhokoliv odporu z řad civilního personálu použijte zbraní.“²⁴²

Součástí rozkazu bylo znemožnit přistání či odlet jakéhokoli civilního letadla. Proto také dala kontrolní věž zhasnout světla na startovací a přistávací ploše. Generál Jamščikov však toto opatření pochopil jako protiintervenční záměr. Pod hrozbou, že nebude-li na letišti obnovena dodávka proudu, bude to považovat za nepřátelský akt se všemi důsledky pro velení čs. armády, si na Džúrovi vynutil odeslání gen. Vítky a gen. Kamenického v doprovodu sovětského generála Antonova (stálého poradce u vojsk PVOS ČSSR) na letiště k odstranění závady. Mezitím se však „nedorozumění“ vysvětlilo a letiště bylo osvětleno. Kolem druhé hodiny přistál v Ruzyni nehlášený letoun AN-24 s výsádkovou jednotkou, která vzápětí obsadila letištní budovu. Všechny zaměstnance letiště, cestující a také pracovníky StB, kteří zajišťovali jejich přistání, nahnali do sklepních prostorů, kde je drželi až do ranních hodin. Pouze ženám s dětmi po delším čekání dovolili, aby se usadily v letištní hale. Mezitím ani ne v minutových intervalech přistávalo jedno letadlo za druhým a do ulic Prahy se začala valit tanková záplava intervenčních jednotek.²⁴³

Obdobně proběhlo i obsazení letiště v Brně. Generál Kúkel, velitel 10. LA, byl již ve 22 hodin (20. srpna) vyrozuměn svým „přítelem“, sovětským generálem, „že přijdou vojska“; přerušil proto dovolenou a zajišťoval přistání výsádků. Podobně jako v Ruzyni i zde už večer ve 21.05 přistál speciál AN-24, z něhož vystoupilo asi 20 civilistů v uniformách Aeroflotu. Jejich „vedoucí“ byl týž Kuzněcov, který v době cvičení „Šumava“ prováděl průzkum letiště a okolí.

V 01.10 hod. 21. srpna dostal plk. Gros na kontrolní věži příkaz osvětlit přistávací a navigační plochu. Krátce poté se kolem AN-24 začali pohybovat členové posádky a z letadla se ozval zvuk generátoru na výrobu

242 *Tamtéž*. AK, A 512–515, z materiálů K. Jaroše; AK, A 511, z pozůstalosti L. Hofmana; *Sedm pražských dnů*, s. 67 n.; AK, A 283, zpráva vládního zmocněnce...; AK, A 75–77, zpravodajské materiály ZVO.

243 *Tamtéž*.

elektrického proudu. Když zde krátce po třetí hodině přistálo první letadlo AN-12, vyskákali z něj už během poježdění sověští vojáci, obsadili letištní budovu, čs. osádku z kontrolní věže vyhnali a věž obsadili ji. Kuzněcov se na věži objevil už v uniformě sovětského důstojníka. Krátce poté začala přistávat další letadla AN-12. Na námitky pracovníka letiště a svého známého Vl. Klusáka důstojník Kuzněcov odpověděl, že „je možné, že v Brně kontrarevoluce není, ale v Praze je určitě...“²⁴⁴ V následujících hodinách a dnech obsadila intervenční vojska prakticky všechna československá letiště.

Generál Džúra a náčelník generálního štábu gen. Rusov vydali mezitím pod Jamščikovým dohledem další rozkazy: na velitelství ZVO byl odeslán gen. Jiráček, aby tam převzal velení, neboť gen. Procházkova, velitel ZVO, byl i se svým štábem na velitelském stanovišti ve výcvikovém prostoru, v němž se mělo konat ukázkové cvičení pro čs. stranické a státní představitele a vojenské představitele Varšavské smlouvy, plánované na dny 21.–23. srpna!! Zda při stanovení termínu tohoto cvičení i určení jednotek ZVO hrála při rozhodování čs. velení roli náhoda nebo zda šlo o záměr, nelze zatím s určitostí říci. Jisté je, že tato skutečnost se interventům výtečně hodila.

Další rozkaz gen. Rusova velitelům ZVO a SVO nařizoval, aby předsunuté oddíly pohraničních divizí byly vyvedeny do záložních prostorů rozptýlení v koordinaci s činností intervenčních vojsk v příhraničním pásmu.

Kolem třetí hodiny však velitelská rozhodnost a sebevědomí generála Džúra – a nejen jeho – utrpěly vážnou ránu, když se seznámil s prohlášením předsednictva ÚV KSČ. Rovněž zprávy o prvních kontaktech obyvatelstva a čs. vojenských jednotek s jednotkami interventů jeho nervozitu, nejistotu a obavy, že armádu neudrží, neustále zvyšovaly.²⁴⁵

První zkušenost s „internacionální“ pomocí „bratrských“ armád získali příslušníci pohraničních oddílů SNB a OPK na hranicích s NDR, Polskem a Maďarskem; jednotkami interventů byli okamžitě odzbrojováni, zajišťováni, v řadě případů odvečeni mimo území ČSSR a tam vyslýchá-

244 VHA, MNO-HPS 1970, 25/9-1, dopis gen. Kúkela náč. HPS gen. Horáčkovi z 18.5.1970; AK, V 20, záznam výpovědi V. Klusáka z 20.11.1990; AK, zprávy regionálních zmocněnců Komise...

245 AK, D III/100, zpráva M. Džúra pro ÚKRK ÚV KSČ z 9.6.1970; VHA, MNO, 1/16-4, příloha k Analýze..., I; AK, R 150, 95, 37, 23, záznam z rozhovorů s plk. Stejskalem, gen. Dvořákem, gen. Šmoldasem, gen. Macháčem.

ni. Většina čs. obyvatel v pohraničí si zpočátku myslela, že se jedná o nějaké vojenské cvičení. Avšak nic nechápající, falešně informovaní vojáci intervenčních jednotek, očekávající odpor kontrarevolučních band, je svým chováním rychle vyváděli z omylu. Když se kupř. kolem půl druhé v noci objevily v Liberci okupační tanky, zaváděné osádkou sovětské volhy, padly první výstřely, které usmrtily na mostě před budovou ONV tři čs. občany.

Je pravda, že v dlouhodobé přípravě intervence získaly polské, východoněmecké a sovětské zpravodajské orgány či pracovníci sovětského velvyslanectví nejen v Praze, ale i v řadě jiných míst spolupracovníky z řad StB a stoupenců konzervativního antireformního proudu. Ti byli nyní využíváni mj. jako závodčí intervenčních jednotek. Kupř. v Ostravě se velice angažoval při navádění jednotek sovětské tankové divize generála Jaškina náčelník KS SNB plk. Hrbáček spolu s několika pracovníky StB. Jaškina jednotka se účastnila cvičení „Šumava“ a on sám byl v době cvičení hostem Ostravy.

Obdobnou úlohu plnil správce vojenského újezdu Mladá-Milovice JUDr. Zd. Číhal (v 50. letech náměstek ministra spravedlnosti). Na jeho chatě se před srpnem scházela společnost pracovníků a přátel sovětského velvyslanectví včetně Červoněnka. V dopise KV KSČ v Ústí nad Labem ještě v listopadu 1989 Číhal uvádí: „20. srpna 1968 jsem byl odvezen do vojenského prostoru Mímoň a 21.8.1968 jsem jako první přivázel vojska sovětských generálů Majorova a Tureva do Prahy a na Vysokou školu politickou ÚV KSČ.“²⁴⁶

Když nastaly první kontakty čs. jednotek s jednotkami interventů, začaly spolu s rozkazy generála Dzúra velice rychle i do čs. armády pronikat zprávy o prohlášení předsednictva ÚV KSČ. Jako v celé čs. společnosti, i v armádě toto prohlášení velice podstatně ovlivnilo postoje většiny velitelského sboru, politického aparátu a řadových vojáků. Tato skutečnost se také velice výrazně projevila i v eliminování té části rozkazů MNO, v níž se nařizovala spolupráce s interventy. Pokud tu byli jednotlivci, kteří sympatizovali s „bratrskou pomocí“, pak velice záhy – ve všeobecně odsuzující a odmítavé protiintervenční atmosféře – ztratili odvahu své názory projevit a prosazovat. Kromě toho chování a postoj intervenčních jednotek rychle odradily od spolupráce i těch několik jedinců, silně svázaných

246 AK, regionální zprávy zmocněnců Komise..., v Ostravě, Liberci, Plzni, Č. Budějovicích, Hradci Králové, Prostějově, Děčíně, Lounech atd.; *Sedm olomouckých dnů*, Olomouc 1990; AK, A 283, zpráva vládního zmocněnce.

tradicemi přátelství a spolupráce, kteří rozkaz Dzúra o spolupráci brali jako rozkaz nadřízeného, o němž se nepřemýšlí, ale který se plní.

Přímo ukázkovým dokladem se stala situace na letišti Hradčany po jeho násilném obsazení tankovou jednotkou. Když velení intervenční jednotky hrubě odmítlo pokus velení čs. jednotky o vymezení nějakých pravidel společné existence v jednom prostoru, veškeré pozdější pokusy sovětského velení o spolupráci při zajištění provozu letiště byly z čs. strany kategoricky odmítnuty.²⁴⁷

Základním cílem okupačních armád bylo – přesně v duchu intervenčních plánů – odzbrojit čs. jednotky a současně si uzurpovat práva vojenských velitelů obsazených měst či ubytovacích prostorů vojenských posádek. Splnění těchto požadavků si interventy vynucovali velice suverénně až arogantně pod hrozbou použití zbraní.

Jeden z praporů 8. motostřelecké maďarské divize doslova přepadl v noci kolem jedné hodiny čs. jednotku ve Štúrově. Nedostatečně oblečené vojáky vyháněli z kasáren a zadržené důstojníky vyslýchali jednotlivě až do poledních hodin 21. srpna.

Když sovětská jednotka majora Ušakova obklíčila budovu velitelství 51. ženijní brigády v Litoměřicích, major Ušakov v doprovodu svých vojáků vpadl do kanceláře velitele brigády plk. Lva, prohlásil se za velitele města Litoměřice a pod hrozbou namířených zbraní svého doprovodu vyžadoval klíče od zbrojních a muničních skladů a odzbrojení brigády. Avšak bez úspěchu.

Do kanceláře velitele 13. tankové divize v Mladé plk. Maška vešel jeho bývalý přítel ze cvičení „Šumava“, rovněž plukovník, a s pistolí v ruce mu nařídil ihned vyklidit posádku Mladá, všechny pěchotní zbraně shromáždit u každého útvaru na jedno místo a předat je sovětským jednotkám. Ani on však neuspěl.

Že čs. armáda měla být opravdu odzbrojena, vyrozuměl i člen VR plk. Stejskal z telefonických rozhovorů generála Jamščíkova s Moskvou a potvrzuje to i jednání ministra Dzúra s gen. Trusovem, sovětským přidělenecem, který v té chvíli dělal spojkou mezi generálem Pavlovským a maršálem Grečkem. Když na MNO začaly docházet zprávy o pokusech odzbrojovat čs. jednotky, Dzúr požádal Trusova o spojení s Grečkem. Upozornil ho, že za situace, kdy jsou čs. jednotky odzbrojovány, nemůže zaručit –

247 *Tamtéž*. Viz také c.d. F. Siwického, I. Patakyho, R. Wenzkeho. Kowalski, L.: *Kryptonim „Dunaj“*.

budou-li se čs. jednotky bránit – že nedojde ke krveprolití. Grečko odpověděl, že rozhodnutí o odzbrojení nemůže sám zrušit a spojil Džúra s Brežněvem. Brežněv se v těchto hodinách zdržoval na generálním štábu Sovětské armády a přislíbil rozhodnutí zrušit za podmínky, že velení ČSLA zaručí klid a zabrání krveprolití.

V té době již jedna z prvních kolon sovětských výsadkářů obsadila budovu GŠ MNO a k páté hodině ranní se zde objevil i velitel intervenčních vojsk generál Pavlovskij se svým štábem, aby odtud po určitou dobu řídil další operace. Přibližně v téže době přistálo v Ruzyni letadlo s K. Mazurovem alias gen. Trofimovem. Vojenský i politický štáb interventů v Praze byl kompletní. Nastal první den okupace Československa.²⁴⁸

Když bylo prohlášení předsednictva ÚV KSČ odesláno do rozhlasu, „zvatelská“ část předsednictva a sekretariátu odjela pod ochranná křídla sovětského velvyslanectví. Švestka se odebral do redakce *Rudého práva* připravit vydání svého „zvacího“ prohlášení. Piller odjel na KV KSČ Středočeského kraje a Černík na svolanou schůzi předsednictva vlády. V zasedací místnosti spolu s Dubčekem zůstali Smrkovský, Špaček, Kriegel, Mlynář, Šimon, Slavík, Sádovský a řada jejich pomocníků a pracovníků ÚV i sdělovacích prostředků. V průběhu následující diskuse na téma co v dané situaci dělat, Smrkovský dal svým pomocníkům pokyn zajistit svolání Národního shromáždění. Dubček vyslovil souhlas s návrhem MV KSČ, tlumočeným B. Šimonem, na svolání porady delegátů XIV. sjezdu, která by v případě ochromení činnosti ÚV KSČ mohla zaujmout stanovisko k situaci.²⁴⁹

Uvedli jsme již, že první Hoffmannovy pokusy o vysílání „zvacího“ prohlášení ztroskotaly. Proto ráno ve 4.30 dal jako obvykle zapnout vysílače a poslal v doprovodu Hubinových estébáků do rozhlasu čekajícím Markovi upravené „zvací“ prohlášení. Vrátili se však s nepořízenou, pro-

248 AK, A 361, válečný deník ZVO; AK, R 54, záznam rozhovorů s účastníky událostí v Litoměřicích v srpnu 1968; AK, dopis plk. Maška Komisi vlády... ze 31.1. a 5.2.1990 (52/90, 121/90). AK, R 150, záznam rozhovoru s plk. Stejskalem; VHA, MNO, 1/16-4, přílohy k Analýze..., I; Pataky, I.: *c.d.*, 2. díl; Bylo to v Praze. Vzpomínky Pavlovského a Mazurova. *Týdeník aktualit*, č. 49/1989.

249 *Sedm pražských dnů*, s. 8 n.; AK, D. Havlíček, *c.d.*, s. 7 n.; AK, Bárta, D. – Holá, V.: *Sbírka svědectví...*, záznamy rozhovorů s J. Literou, F. Beerem, H. Maxou; AK, R 14, záznam rozhovorů s B. Šimonem, a J. Špačkem; Šimon, B.: *Takoví jsme byli*. In.: *Srpen 1968*. Praha 1990; A. Dubček vzpomíná.– Osobní rozhovor autora s A. Dubčekem, *Občanský deník*, 17.8.1990; Benčík, A. – Domaňský, J.: *21. srpen 1968*. Praha 1990, s. 26 n; Dubček, A.: *Naděje umírá poslední*, str. 186 n.

tože V. Šfovíčková a K. Jezdinský v zablokované hlasatelně Markovu žádost o odvysílání odmítli. Místo toho naopak ve chvíli, kdy vysílače naskočily, uslyšeli posluchači rozhlasu prohlášení předsednictva ÚV KSČ, první zprávy o průběhu intervence i ohlasy obyvatelstva. Hoffmannovy opakované příkazy k vypnutí vysílačů jeho podřízení ignorovali.

Neuspěl ani Švestka. Po prudké výměně názorů v redakci dal sice sazbu stránky s prohlášením předsednictva rozmetat, ale pracovníci redakce ji bez jeho vědomí opět vysázeli, a tak *Rudé právo* vyšlo a bylo kolportováno i s tímto prohlášením.

Politická režie interventů tak utrpěla první vážnou porážku. Přes veškerou pomoc StB nedokázali Hoffmann ani Sulek a Švestka seznámit naši a světovou veřejnost se „zvacím“ prohlášením a legalizovat tak alespoň dodatečně „internacionální pomoc“. Naopak, reformistům se podařilo čs. a světovou veřejnost seznámit se stanoviskem nejvyššího grémia KSČ a odhalit tak falešnost tvrzení interventů, že byli pozváni stranickým a státním vedením Československa.²⁵⁰

V té době však již první kolony interventů z Ruzyně dorazily do Prahy a začaly obsazovat nejdůležitější objekty. Prapor výsadkářů se zmocnil budovy GŠ MNO a další prapor se usadil na nádvoří budovy. Jiná kolona zablokovala přístupy na Hrad, jiná obsadila budovu MV na Letné a další obsadila ve 3.30 předsednictvo vlády, a to ještě dříve, než se její členové stačili sejít. Ve chvíli, kdy se A. Dubček dotazoval na situaci, vbíhala již skupina vojáků do místnosti předsednictva vlády a přesekávala či vytrhávala ze zdi telefonní vedení. V. Lachout, pracovník sekretariátu vlády, stačil ještě Dubčekovi říci: „Už jsou zde, právě sem vpadli,“ načež Dubček odpověděl: „U nás ještě ne,... tož ahoj a držte se!“

Zajišťovací jednotka, řízená „šoférem“ velvyslanectví, nahnala všechny přítomné včetně Černíka, Štrougala, Hamouze i zahradníka v nočním prádle do haly. O něco později přišel generál Kotov za Černíkem s lístkem od Koldera a Biřáka, kteří ho zvali na důležitou poradu na sovětském velvyslanectví. Když si přečetl na rubu lístku Černíkovu odpověď: „Nezúčastním se žádné porady, na které nebude přítomen... A. Dubček... a Svoboda,“ Kotov řekl: „Tak tím jste podepsal svůj osud.“²⁵¹

250 AK, Bárta, D. – Holá, V.: *Sbírka svědectví...*, záznam rozhovorů s býv. pracovníky ÚSS, s. 656 n., 705 n.; AK, R 36, záznam z rozhovoru s M. Bretyšem ze 16.3.1990; Dienstbier, J. – Lánský, K.: *c.d.*

251 AK, Bárta, D. – Holá, V.: *Sbírka svědectví...*, záznam rozhovoru s V. Lachoutem a J. Borůvkou, s. 4, 56 n.; AK, V 116, prohlášení O. Černíka ke vstupu vojsk

Kolem páté hodiny ranní jiná kolona tanků a transportérů projela po Hlávkově mostě k sídlu ÚV KSČ. Před budovou byl už shromážděn dav lidí včetně novinářů, dožadujících se odpovědi na četné otázky. Zatímco jedna část výsadekářů pronikla ihned dovnitř, další část, seskakující z transportérů a tanků najíždějících proti davu, se jej střelbou do vzduchu snažila vytlačit od budovy. Jeden z výstřelů však zasáhl dvacetiletého chlapce do hlavy a ten padl mrtev. Smrkovský, který vše viděl z okna, stačil ještě zavolat Červoněnkovi, že prolitá krev padá na jejich hlavy, když do místnosti vtrhli parašutisté, samopaly připravené k palbě. Nařídili odstoupit od oken, nemluvit, neopouštět místnost, a také zde vytrhávali telefonní a rozhlasové kabely. Když Dubček sáhl po telefonu v úmyslu volat Červoněnkovi, jeden z parašutistů přiskočil, kabel vytrhl a hodil jej na zem.

Upozornění, že jsou v pracovně prvního tajemníka ÚV KSČ, ignorovali. Od této chvíle mohli přítomní členové předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ i jejich pomocníci se samopaly za zády mlčky přemýšlet, co je asi čeká. I na záchod je doprovázel výsadekář se samopalem připraveným ke střelbě.²⁵²

Čs. rozhlas, televize i tisk v českých zemích a na Slovensku sváděly v těchto chvílích nesmírně důležitou a úspěšnou bitvu s informačními zdroji okupantů. Jejich vysílačka „Vltava“, operující z prostoru Drážďan, češtinou s německým přízvukem připomínající léta nacistické okupace, rozhlasové stanice z metropolí varšavské pětky, miliony letáků, snášejších se na zem z helikoptér interventů, to vše šířilo lživé zprávy TASSu o „internacionální pomoci“, poskytnuté na žádost „vedoucích stranických a státních činitelů ČSSR“, nejrůznější výmysly a polopravdy o kontrarevolučním nebezpečí, licoměrné obavy o osud socialismu a o zájmy dělníků.

V těchto hodinách fungovala ještě celá rozhlasová síť normálně, redakce deníků, byť za ztížených podmínek a ve zvláštních vydáních svých novin stačily – stejně jako Čs. televize – stále informovat obyvatelstvo Československa i v nezapadlejších vesnicích.

Zejména rozhlas se za dané situace stával nejen informátorem, ale i neformálním koordinátorem jednání čs. lidu a jeho nejvyšších orgánů. Opakoval noční prohlášení PÚV KSČ proti okupaci a kolem šesté hodiny

v roce 1968 ze dne 30.7.1990; AK, A 512–515, z materiálů K. Jaroše; AK, A 511, z pozůstalosti L. Hofmana.

252 AK, Bárta, D. – Holá, V.: Sběrka svědectví..., záznam rozhovoru s H. Maxou, s. 60 n.; Mlynář, Z.: c.d., s. 197 n.; Šimon, B.: c.d., s. 161 n.; Sedm pražských dnů, s. 8 n.; Benčík, A. – Domaňský, J.: c.d., s. 28 n.

ranní i vzkaz A. Dubčeka všem pracujícím s prosbou, aby nastoupili na svá pracoviště. K této výzvě se přidávali i pracovníci rozhlasu a různých orgánů a institucí. Obraceli se na mládež i všechny lid, „aby zachoval klid a čelil obsazení pasivní rezistencí“. S obdobnou výzvou se k čs. lidu obrátil i prezident Svoboda, který nabádal ke klidu a důvěře v opatření ústavních orgánů republiky.

V následujících hodinách a dnech se na vlnách rozhlasu šířilo do země i celého světa tisíce rezolucí na obranu reformního procesu a jeho vedení, odmítajících intervenci a žádajících okamžitý odchod interventů. Prostřednictvím rozhlasu byly svolávány schůze a zasedání státních i stranických orgánů, NS, vlády, vysílány různé výzvy a pokyny Městského výboru KSČ v Praze.

Stovkám, či spíše tisícům pracovníků sdělovacích prostředků, zvláště pak Čs. rozhlasu, kteří po lednu získali autoritu a důvěru čs. obyvatelstva, patří dík za to, že celý informační a propagační systém interventů a jejich pomahačů nedošel sluchu. A nejen to: Čs. rozhlas se stal fakticky – ať již přímo nebo zprostředkovaně – koordinátorem a organizátorem pasivního odporu proti interventům.²⁵³

Národní shromáždění i vláda jako nejvyšší ústavní orgány republiky – podle toho, jak se jejich členové měli možnost postupně sejít –, vyslovily v průběhu 21. srpna jednoznačný souhlas s prohlášením PÚV KSČ a požadovaly okamžité propuštění ústavních činitelů z internace. Přijaly – a prostřednictvím rozhlasu a tisku okamžitě zveřejnily – vlastní stanoviska, odmítající intervenci jako nezákonný akt, uskutečněný bez souhlasu a proti vůli ústavních orgánů a lidu Československa, odporující mezinárodnímu právu i zásadám socialistického internacionalismu, jako akt hrubého porušení suverenity Československa. Prohlášení byla odeslána vedení varšavské pětky a doručena několika delegacemi na velvyslanectví SSSR v Praze. S výzvou, aby podpořily naše zákonné požadavky, se obrátily čs. ústavní orgány na parlamenty a vlády všech zemí a na světové veřejné mínění.²⁵⁴

253 Sedm pražských dnů, s. 6 n.; AK, D. Havlíček, c.d., s. 8 n.; AK, sbírka denního tisku a rozhlasových relací ze srpna 1968; Dienstbier, J. – Lánský, K.: c.d., s. 21 n.; Siegl, M.: Na vlně 490 m. Naše vojsko 1990. Benčík, A. – Domaňský, J.: c.d., s. 30 n. Fabian, J.: Analýza masových oznamovacích prostředků (1967–70), in: Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967-70, sborník studií, díl II, Bratislava 1992.

254 Sedm pražských dnů, s. 40 n.; AK, sbírky denního tisku a rozhlasových relací ze

Nesouhlas s intervencí se projevoval u většiny všech vrstev národa – úměrně s přibývajícím časem, vzrůstající informovaností a čerstvou zkušeností s interventy – nejrůznějšími podobami neozbrojeného odporu: od stávek, demonstrací, živých barikád, diskusí s interventy, psaní různých hesel, likvidace dopravních ukazatelů a uličních označení až po taktiku „mrtvého města“ a kategorické odmítání jakékoli pomoci a spolupráce. Nejzřetelněji byl tento odpor vyjádřen obrovským množstvím nejrůznějších rezolucí, prohlášení a stanovisek stranických, státních a společenských organizací, závodů, ústavů, úřadů, různých institucí a jednotlivců. To vše bylo adresováno zpravidla Čs. rozhlasu v Praze nebo krajským a místním rozhlasovým studiím, ústřednímu, regionálnímu a místnímu tisku. Kniha *Sedm pražských dnů*, v této práci často citovaná, zachycuje jen nevelkou část z nich.²⁵⁵ Jako důkaz může posloužit příklad z malého okresního města Šumperka.

Předsednictvo OV KSČ vyslovilo souhlas s prohlášením PÚV KSČ na své schůzi už před sedmou hodinou ranní. Obdobně i městský národní výbor. Když kolem osmé hodiny projely Šumperkem první polské tanky, lidé se k nim otáčeli zády. Na krátkou dobu se přestalo v závodech pracovat, většinou se diskutovalo. Jako první byla odeslána na sovětské velvyslanectví v Praze rezoluce z Rudných dolů v Jeseníku. A pak se již rezoluce, dopisy a telegramy začaly hrnout: Hedva ze Zábřehu, Čs. průmysl kamene v Jeseníku, VSZ Temenice, VÚPM Šumperk, Metra Šumperk, STS Šumperk, Moravolen Hanušovice, Eternitka Šumperk, Papírny Jindřichov a další a další. A obsah prohlášení? Odmítnutí intervence, požadavek okamžitého odchodu vojsk, obrana reformního procesu a podpora Dubčeka a ústavních orgánů. Nechyběl ani hlas místní čs. vojenské posádky: „... Vyjadřujeme plnou podporu našim současným ústavním činitelům... Rozhořčeně odmítáme takový divný způsob internacionální pomoci... Zůstáváme věrni započaté linii obrodného procesu, věrni svému lidu, své vlasti...“ Během hodiny bylo v městě sebráno na šest tisíc podpisů pod požadavek odchodu intervenčních vojsk. Schůze OV KSČ schválila ranní

srpnových dnů; Zprávy regionálních zmocněnců Komise..., o událostech let 1968–1970; AK, Havlíček, D.: *c.d.*, s. 7 n.; AK, F. Cigánek: Postavení a role parlamentu v srpnových dnech 1968. In: *Proměny Pražského jara*, ÚSD-Doplňek, Praha 1993, s. 7 n.

²⁵⁵ *Tamtéž*. Srov. dále *Sedm olomouckých dnů 1968*, Olomouc 1990; AK, sbírky denního tisku a rozhlasových relací ze srpnových dnů.

prohlášení svého předsednictva, usnesla se vyslat delegáty na XIV. sjezd do Prahy a vydala vlastní protiintervenční stanovisko.²⁵⁶

Organizátoři intervence s bezprostředním vznikem masového odporu a s rolí čs. sdělovacích prostředků v něm jistě nepočítali. Generál Pavlovskij si však nyní zřejmě uvědomil jejich důležitost a obrátil se na generála Dzúra se žádostí, aby dal umlčet rozhlasové stanice v Praze, Plzni a v Brně a aby se čs. armáda spolu se sovětskými jednotkami podílela na udržování pořádku v obsazených městech. Dzúr však jeho požadavky odmítl s tím, že nepoužije zbraní proti vlastnímu lidu, načež se Pavlovskij šel poradit. Z jeho telefonického rozhovoru s Grečkem bylo zřejmé, že i Grečko je silně znepokojen tím, že intervenčním jednotkám trvá příliš dlouho umlčení a obsazení pražského rozhlasu a televize. Na jeho dotaz po příčinách Jamščikov, který byl rovněž rozhovoru přítomen, odpověděl, že nelze postupovat rychleji, neboť před tanky se utvořila hradba těl a ptal se, zda mají použít zbraně. Grečko to připustil jen jako krajní možnost. Navrhl protestující davy vytlačit silou. A jaká byla skutečnost?

Čelo tankové kolony se objevilo v blízkosti budovy Čs. rozhlasu, v prostoru vinohradského tunelu, kolem půl osmé. Zde však již narazilo na davy lidí. Po chvíli váhání začaly tanky a transportéry najíždět proti lidem, přičemž střílely nad hlavy zástupů a do oken rozhlasu a okolních budov. V posledních chvílích však zastavovaly.

Pracovníkům rozhlasu bylo jasné, že intervenční budou chtít svou počáteční chybu napravit a rozhlas za každou cenu obsadit. Ti si však v té chvíli sotva uvědomovali, jak málo jim to bude platné, neboť rozhlasová spojivá technici již od časného rána připravovali náhradní vysílání z jiných budov a jejich napojení na vysílače.

Když posléze intervenční jednotky začaly postupovat z obou stran proti barikádám a davům lidí u za zběsilé palby do oken, přičemž jeden tank od proražené nádrže automobilu začal hořet a vypukl požár v jedné budově nad rozhlasem, ze studia zazněla poprvé čs. hymna. Protože ale postup intervntů přece jen nebyl tak rychlý, stačili ještě hlasatelé odvysílat záznam rozhovoru s poslancem Poledňákem: „V historii naší země známe jen jeden takový den – 15. březen 1939... Předsednictvo NS udělá všechno pro to, aby v této vážné chvíli zůstávalo nadále svrchovaným orgánem ČSSR... který je odpovědný pouze lidu této země.“

²⁵⁶ Filip, Z. – Spurný, F.: *Sedm srpnových dnů roku 1968 na šumperském okrese. Moravský sever*, č. 26 z 22.8.1990.

V posledních vteřinách – ve čtvrt na devět – se podařilo ještě navázat spojení s Hradem a vzápětí odvysílat prezidentovo prohlášení, v němž konstatoval vznik složité situace, k níž zatím nemůže říci nic více a žádal občany o zachování klidu a rozvahy: „S důstojností a kázní, kterou jste prokazovali v minulých dnech, vyčkejte dalších kroků ústavních orgánů republiky.“

Když situace u rozhlasu vyvrcholila a vyžádala si na 17 lidských životů a několik desítek raněných, lidé pod tlakem pancéřových kolosů a chaotické střelby začali prchat. Pracovníci rozhlasu pootevírali zbylá nerozbitá okna a za rachotu palby Igor Kratochvíl pronesl z hlasatelný poslední slova: „Vážení přátelé, pokud mě ještě slyšíte, prosím vás znovu jménem pracovníků rozhlasu, nedělejte nic, co by vedlo ke zbytečnému krveprolití, počkejte, až se ozve naše legální vláda, ústavní činitelé...“ A pak zazněla čs. hymna podruhé. Krátce poté vnikli do studia sovětských vojáci, nařídili je vyklidit a před zamčené dveře postavili stráž. Byli zřejmě přesvědčeni, že svůj úkol – umlčet rozhlas – splnili.

V té chvíli však – podle předběžné dohody – převzala v 08.45 vysílání Ostrava a na krátký čas se ozvala i Čs. televize. V 11 hodin pak Praha své mlčení přerušila a vysílání obnovila.

Přes veškeré úsilí se interventům nepodařilo vysílání Čs. rozhlasu umlčet, neboť místo obsazených studií vznikala nová. Postupně se vytvořila důmyslná síť jakéhosi štafetového vysílání, do něhož vstupovala všechna krajská studia a v němž významnou roli sehrál kolektiv plzeňského rozhlasu jako jeho organizátor a koordinátor.²⁵⁷

Nedílnou součástí celonárodního odporu proti interventům se stalo i hnutí odporu v čs. armádě, a to i přes specifickou charakteru a podmínek armádního organismu.

Při hodnocení role čs. armády v reformním procesu vůbec a srpnových dnech intervence obzvlášť je nutné ovšem brát v úvahu několik základních skutečností.

Armáda je zpravidla nejkonzervativnější část společnosti. Čs. armáda, zvláště do ledna 1968, nebyla výjimkou. V jejím velitelském sboru mnohem výrazněji než v jiných částech společnosti působil vliv tradic spo-

257 AK, R 150, záznam rozhovoru s plk. Stejskalem; VHA, MNO 1/16-4, Vojensko-politická analýza MNO I a II; Dienstbier, J. – Lánský, K.: *c.d.*, s. 6 n.; *Sedm pražských dnů*, s. 6 n.; AK, Bárta, D. – Holá, V.: *Sbírka svědectví...*, záznam rozhovoru s V. Semerádem, s. 229 n.; Benčík, A. – Domaňský, J.: *c.d.*, s. 35 n.; AK, Havlíček, D.: *c.d.*, s. 13 n.

lečného boje se Sovětskou armádou proti hitlerovskému Německu a za osvobození Československa. Rovněž nesrovnatelně silněji se u něj projevoval vliv dlouholetého čs.-sovětského spojení, ať již v rámci Varšavské smlouvy nebo společenství socialistických států. Pocity opravdového čs.-sovětského přátelství, pěstované či vznikající při společných vojenských cvičeních nebo při studiu na sovětských vojenských školách, byly nezřídka ještě upevněny rodinnými svazky.

Ve velitelském sboru ČSLA silně působil vliv „dvojí podřízenosti“. Velení ČSLA, jak již víme, bylo až do ledna 1968 fakticky podřízeno nejvyššímu stranickému Novotného vedení a teprve po lednu 1968 čs. vládě a Spojenému velení vojsk Varšavské smlouvy, přesněji řečeno MNO SSSR, které měly armádu dokonale „přečtenou“ a před jejichž představiteli a poradci nemohlo čs. velení mít nejmenší tajnosti. Přitom čs. zpravodajská služba byla zaměřena výhradně proti předpokládanému nepříteli ze Západu, armádám NATO. Pohybu vojsk Varšavské smlouvy či politické situaci v zemích socialistického společenství nevěnovala pozornost. Připočteme-li k tomu zásadní fakt, že čs. armáda byla organizací, dislokací, výcvikem, výzbrojí atd. orientována výhradně na obranu západních hranic, pochopíme většinu důvodů, které stranické i státní vedení Československa vedly k rozhodnutí, aby armáda zachovala klid a nekladla ozbrojený odpor. Ten by za daných, velice nerovných podmínek, bez sebemenšího výhledu na efektivní pomoc zvenčí a nemožnost jakéhokoliv manévrování vedl ke zbytečnému krvavému masakru.

Okupace Československa však i v čs. armádě odhalila nejen skutečnou hodnotu dosavadního spojení a přátelství, ale i hloubku vlivu několikaměsíčního reformního procesu.

Rozhodnutí generála Džúra o spolupráci s intervenčním velením bylo prohlášením předsednictva ÚV KSČ přece jen – alespoň do určité míry – nahodáno. On, stejně jako členové Vojenské rady, směřovali nyní své úsilí k udržení jednoty a tím akceschopnosti čs. armády a k tomu, aby zabránili jejímu odzbrojení. Po zásadní dohodě Džúra s Brežněvem, resp. s Grečkem, odeslal generál Voštera všem čs. svazkům nařízení, aby slušnou formou odmítli veškeré pokusy o odzbrojení a aby velitele okupačních jednotek odkázali na generála Jamščíkova. „Rozkaz MNO je nedovolit odzbrojení a nic nepředávat.“ Avšak příslušné nařízení generála Pavlovského, obsahující zákaz odzbrojování čs. jednotek, byl vydán až příští den – 22. srpna – a k intervenčním jednotkám pronikal jen velmi zvolna.²⁵⁸

258 VHA, GŠ-OS, p.č. 11, a.č. 416; AK, A 361, válečný deník ZVO; AK, R 150, 37, 95, záznam rozhovorů s plk. Stejskalem, gen. Šmolďasem a gen. Dvořákem.

Proto také v řadě posádek docházelo k velmi kritickým situacím, kdy čs. jednotky zaujímaly ve svých kasárnách obranná postavení a proti nim stály po zuby ozbrojené jednotky interventů. V řadě případů došlo k uschovávání zbraní „pro každý případ“ (jako kupř. na rozkaz velitele ženijní brigády plk. K. Lva v Litoměřicích), nechyběli ani jednotlivci a skupiny, plánující přejít na partyzánský způsob boje (jako např. na SVST Žilina) a jsou známy případy vytváření ilegálních velitelských stanovišť pro eventuální pozdější ozbrojený odpor (VA AZ v Brně); leckde existovala i snaha tento odboj okamžitě zahájit. Jedním z projevů hnutí odporu v armádě bylo v řadě případů odmítnutí čs. vojenské přísahy, resp. vynucení si změn v jejím textu, kde musela být vypuštěna zmínka o čs.-sovětském spolenectví a přátelství.²⁵⁹

Odmyslíme-li si však zvláštnosti čs. armády, z nichž vyplývaly některé specifické formy protiintervenčního odporu, pak se v zásadě nijak nelišil od celonárodního odporu. Jestliže rozhlas sváděl úspěšnou bitvu s propagačními zdroji interventů, pak velikou zásluhu na tom má i čs. armáda.

V již citované zprávě o případech zneužití sil a prostředků v ČSLA v srpnových dnech 1968 je zaregistrováno téměř sto případů aktivního zapojení vojenských kolektivů s radiostanicemi různého typu a dalších spojovacích prostředků do čs. informační sítě; desítky dalších byly připraveny v záloze pro případné použití. Většinou se to dělo z vlastní iniciativy vojáků, v řadě případů na výzvu a ve spolupráci s místními stranickými a státními orgány.

Činnost těchto radiostanic byla velice různorodá: od přímého zapojení do celostátní rozhlasové sítě (zvláště jako náhrada za obsazené krajové vysílače) přes vytvoření místních regionálních rozhlasových okruhů až po jejich ryze účelové využití. Protiintervenční prohlášení, rezoluce na obranu polednového procesu a jeho vedení, za okamžitý odchod interventů, krajové a místní informace a stanoviska, organizační pokyny, odposlech radioprovozu intervenčních jednotek a jeho rušení, sledování jejich pohybu, rušení vysílačky *Vltava*, retranslace našich zahraničních zpráv, jejich zesilování a opětné vysílání, rušení radiolokačních prostředků interventů, polemika s jejich názory – to bylo zhruba zaměření činnosti stovek dobrovolníků ČSLA. Zvláště aktivně se na ní podíleli příslušníci 7. A PVOS a 10. LA jako svazky nejlépe vybavené spojovacími prostředky.

259 AK, zpráva o zneužití sil a prostředků ČSLA v srpnových dnech 1968. (A FMV, f. A. 36, i.j. 385.)

Jeden příklad za všechny. V Žižkových kasárnách v Karlíně byla od prvního dne v provozu radiostanice R-118, obsluhovaná pracovníky Čs. rozhlasu. V době, kdy se očekávalo obsazení budovy rozhlasu, našlo zde – v prostoru učebny – své nové pracoviště asi 15 jeho pracovníků. Celá akce byla uskutečněna po jednání člena MV KSČ J. Litery s náčelníkem zdejších spojovacích a RTZ opraven, pplk. Zemanem, se souhlasem štábu PVOS.

Pro alespoň přibližnou představu o rozsahu místních a regionálních vojenských radiouzlů uvádíme několik názvů, pod nimiž se ohlašovaly: *Svobodné Chodsko, Východní Slovensko, Dargov, Palcát, Vysílač severní Morava, Svobodný vysílač Nežárka, Svobodný vysílač Šumava, Severní Slovensko, Svobodný vysílač ČSLA, Markéta I, II, III, Legální vysílač OK – Petr Bezruč, Svobodný vysílač Pořana* apod.²⁶⁰

Do výčtu protiintervenčních aktivit čs. armády nelze nezahrnout ani činnost vojenského tisku, a to jak ústředního, tak regionálního – zde nebyl žádný rozdíl mezi armádou a ostatní čs. společností. I v této oblasti vznikla během srpnových dnů řada regionálních časopisů, množství letáků, plakátů, satirických kreseb a tiskovin. Opět jeden příklad za všechny: v mimořádném vydání časopisu okružové politické správy SVO *Palcát* z 21. srpna byla mj. otištěna rezoluce celoštátního výboru a přípravného výboru KSČ, v níž byl vysloven souhlas s prohlášením PÚV KSČ, podpora Svobodovi a ÚV KSČ s Dubčekem v čele a výzva k okamžitému svolání XIV. sjezdu KSČ k řešení dané situace. Současně byl vznesen požadavek na okamžitý odchod okupačních vojsk z Československa.²⁶¹

Snad nejmarkantnějším dokladem jednoty občanského protiintervenčního odporu a odporu čs. armády jako organizace, založené na principu bezvýhradného plnění rozkazů nadřízených, byla zásadní eliminace té části rozkazu generála Džúra, v níž nařizoval spolupráci a poskytování všestranné pomoci okupačním vojskům. Kromě několika málo jedinců, jako byl např. náčelník politického oddělení Vyššího leteckého učiliště v Košicích plukovník Belas,²⁶² byl tento bod Džúrova rozkazu ignorován jak většinou příslušníků velitelského sboru a politického aparátu, tak vojáky základní služby. Většina těch, kdo s rozkazem a celou intervenční akcí sym-

260 *Tamtéž.*

261 *Palcát*, mimořádné vydání, 21. srpna 1968; AK, sbírky denního tisku a rozhlasových relací ze srpnových dnů; *Sedm pražských dnů.*

262 AK, J. Šimovček, c. studie, s. 195 n.

patizovali, nenašla odvalu veřejně vystoupit. Uvedený bod rozkazu dokonce veřejně odmítl i nejvyšší špičky velitelského sboru. Generál Peprný, velitel pohraničních vojsk, jej změnil následovně: „Zabránit střetnutí s vojsky Varšavské smlouvy a nedovolit vznik incidentů.“ Generál Kamenický, velitel 7. A PVOS, šel ještě dále. V jeho rozkaze z 21. srpna mj. čteme: „Ve své činnosti řídit se prohlášeními prezidenta republiky a vlády ČSSR, zveřejňovanými legálními sdělovacími prostředky, a mými rozkazy... Kromě vydaných pokynů kupačnickému vojskům neposkytovat, pokud nebude vynucena ozbrojeným tlakem...“²⁶³

Je pochopitelné, že na velení armády, jejíž každodenní život je řízen rozkazy a předpisy, přicházely od časných hodin ranních na HPS z různých svazků Západního a Středního vojenského okruhu, z 10. LA i 7. A PVOS dotazy, co se vlastně děje a jak se mají v dané situaci zachovat. Současně ale začaly přicházet první protiintervenní rezoluce, vyslovující souhlas s prohlášením předsednictva ÚV KSČ, požadující okamžitý odchod okupačních vojsk a svolání XIV. sjezdu. Rezoluce vojenské jednotky z Mladé, požadující svolání XIV. sjezdu, došla např. do Čs. rozhlasu už v 7 hodin.

Náčelník HPS generál Bedřich byl ale po celý den 21. srpna v budově generálního štábu u ministra Džúra a někteří jeho zástupci byli na dovolené. Řízení politické činnosti v armádě se proto ujal tajemník Celoarmádního přípravného výboru KSČ (CAPV) plk. Devera. V té době Městský výbor KSČ v Praze už vydal výzvu ke svolání delegátů XIV. sjezdu. Na četné dotazy dal Devera dálnopisem pokyn, aby se stranické organizace v armádě a jejich delegáti řídili pokyny KV KSČ. Na společné schůzi CAPV a předsednictva HV KSČ na MNO bylo vypracováno a na politické správy svazků jako směrnice odesláno jejich společné stanovisko, odmítající intervenci, vyjadřující jednoznačnou podporu legálním čs. orgánům, požadující zajištění jejich účasti na XIV. sjezdu, odmítající vytváření jakýchkoli samozvaných skupin ve vedení a vyzývající k odchodu intervenčních vojsk.²⁶⁴

263 VHA, MNO, 1/16-4, přílohy k Vojenskopolitické analýze MNO, příloha č. 40; VHA, MNO, 1/19-14, Vojenskopolitická analýza vývoje ČSLA po XIII. sjezdu KSČ do 31.12.1968, I. II.

264 AK, R 16, materiál plk. Devery, s. 44 n.; *Večerní Praha*, zvláštní vydání, 21.8.1968; *Palcát*, mimořádné vydání, 21.8.1968; VHA, materiály SVO, vývoj událostí na PS SVO od 21.8.1968; VHA, MNO, 1/16-4, 1/16-15, Vojenskopolitická analýza vývoje ČSLA...I, II.

Teprve ve večerních hodinách se Devera setkal s Bedřichem, od něhož získal některé informace o situaci v zemi, o postoji MNO a VR k poskytování pomoci intervenčním jednotkám, o odmítání spolupráce při zajišťování klidu a pořádku atd. Dozvěděl se také o schůzce Lenárta a Indry s náčelníkem GŠ Rusovem, o tom, že se chystá zasedání ÚV KSČ, o jednání jakési delegace s intervenčním velením, o úvahách na vytvoření dělnickorolnické vlády a také to, že oba tajemníci projevovali během setkání živý zájem o umístění čs. vysílačů. Ze vzpomínek plk. Vinklera, zástupce náčelníka Zpravodajské správy MNO ale víme, že nejen Lenárt a Indra, ale také Šalgovič a Kolder usilovali o umlčení rozhlasového vysílání. Proto také žádali o zapůjčení speciální techniky, tzv. pelengátorů, na zaměňování vysílačů. Plukovník Vinkler však tušil, oč jim jde, a uvedená technika byla vzápětí prohlášena za „havarijní“.

Zpravodajská správa dokonce připravila zvláštní jednotku pro vyhledávání a osvobození mezitím již zatčených a odvěčených vedoucích čs. představitelů. Tuto akci však Džúr zakázal.²⁶⁵

Poněkud odlišná byla situace ve Východním vojenském okruhu, a to zcela ve shodě s dosavadním politickým vývojem na Slovensku a také v souladu se stanoviskem předsednictva ÚV KSS.

Generálu Samuelu Kodajovi, v této době již veliteli VVO v Trenčíně, se rovněž – podobně jako Džúrovi nebo tajemníkovi ÚV KSS Hruškovičovi – nechtělo věřit v pravost prohlášení PÚV KSČ. Vycházel z přesvědčení, že intervenční vojska nepřicházejí kvůli situaci na Slovensku.

Rovněž stanovisko příslušníků štábu VVO akceptovalo rozkazy ministra Džúra a prohlášení prezidenta Svobody. Souhlasili sice s prohlášením předsednictva ÚV KSČ, ale ani slovem neodsoudili intervenci. Když Kodaj požádal Džúra o souhlas, aby mohl s jednotkami svého okruhu konat pořádkovou službu i za cenu „konfliktu s provokatéry“, tj. odpůrci intervence, Džúr jeho žádost zamítl. S uspokojením však přijal Kodaj zprávu, že na velitelství VVO má přijít štáb 38. armády generála Majorova, s nímž se poznal v době cvičení „Šumava“ a který jako poslední odcházel po jeho ukončení z Československa 3. srpna.

O to větší bylo Kodajovo překvapení, když v odpoledních hodinách 21. srpna do budovy VVO a jeho kanceláře vtrhlo asi 30 sovětských důstojníků s namířenými samopaly a nehdlati jednat ani s ním, ani s náčel-

265 AK, R 16, materiál plk. Devery; AK, R 78, záznam rozhovoru s plk. Vinklerem; AK, V 6, dopis M. Džúra G. Husákovi z 28.10.1970.

níkem štábu VVO gen. Pošíkem nebo náčelníkem politické správy okruhu plk. Kováčikem. Setkání Kodaje s jeho „přáteli“, gen. Majorovem a náčelníkem politické správy 38. armády gen. Zolotovem, kteří se krátce poté dostavili do budovy, neproběhlo vůbec v přátelském duchu, neboť Majorov chtěl generála Kodaje a jeho štáb vzít okamžitě „pod ochranu“. Teprve po zásahu rozvážnějšího Zolotova a hlavně po telefonickém rozhovoru s Dzúrem se situace poněkud uklidnila a štáb 38. armády se usadil v budově VVO.

Správcem posádky v Trenčíně se stal pplk. Šmaňko. Ve funkci se uvedl vydáním okupačního rozkazu č. 1, který až příliš připomínal „Rozkasy pro obyvatele“ z doby nacistické okupace. Téměř doslovné nařízení vydal v Ostravě velitel tankové divize generál Jaškin. Kromě již známých frází o nebezpečí kontrarevoluce a pozvání k poskytnutí internacionální pomoci obsahují rozkazy různá omezení jako zákaz vycházení, nařízení odevzdat střelné a bodné zbraně, povinnost přihlášení všech veřejných a politických organizací, příkaz odevzdat všechny psací a rozmnožovací stroje, podmínku, že tisk, rozhlas a televize může působit jen se svolením sovětského vojenského velení... a hlavně: „Každý občan musí bezpodmínečně zachovávat stanovená pravidla chování, nařízená sovětským vojenským správcem posádky.“²⁶⁶ Je nutné ovšem dodat, že v nižších jednotkách VVO se situace a postoje v ničem nelišily od poměrů v jednotkách ZVO a SVO.

Intervenční vojska pokračovala po celý první den okupace Československa v obsazování stranických sekretariátů, státních institucí, rozhlasových a televizních studií, redakcí časopisů, letišť, pokoušela se i nadále odzbrojovat čs. jednotky a všemi prostředky vnucovat čs. lidu svou „internacionální pomoc“, a to i za cenu dalších životů našich občanů.

Zatímco se v Praze mnozí reformní členové ÚV KSČ marně pokoušeli dostat do obsazené budovy ÚV KSČ a spojit se s Dubčekem, aby mohli jednat o situaci, skupina „zvatelů“, která našla útočiště na sovětském velvyslanectví, rozvíjela pod vedením velvyslance Červoněnka a generála „Trofimova“ úvahy, jak napravit krach plánů na zajištění politické legitimacy intervence. Nejdříve však Indra, Kolder a Biřak museli vyslechnout v telefonických rozhovorech s Brežněvem výtky, jak je možné, že „mar-

266 AK, R 150, 37, záznam rozhovorů s plk. Stejskalem a gen. Šmoldasem; AK, D III/100, V 6, zpráva M. Dzúra pro ÚKRRK ÚV KSČ z 9.6.1970; AK, J. Šimovček, c. studie, s 191 n; AK, příloha ke zprávě zmocněnce Komise... pro Ostravu.

xisticko-leninské síly dopustily, aby kontrarevoluční živly mohly nabrat vrchu“. Výsledkem těchto úvah bylo setrvání na původním plánu vytvoření prointervenní dělnickorolnické vlády.

S úmyslem prosadit tento záměr u prezidenta Svobody požádali ho „zvatelé“ o přijetí, což Svoboda přislíbil na 16. hodinu. Je možné, že to byl základní důvod pro další telefonický rozhovor Brežněva s prezidentem, v němž chtěl Brežněv skupině „zvatelů“ upravit cestu k jednání s ním. Rozhovor se uskutečnil už kolem desáté hodiny dopolední. Brežněv, jak je známo z údajů sovětských historiků, se v té době zdržoval v Grečkově štábu MNO, který byl řídicím centrem intervence. Odtud zřejmě mluvil i s generálem Dzúrem, se „zvateli“ i se Svobodou, a snažil se zachránit hroučící se plány na zajištění politické legitimacy intervence.

Ze stručných zmínek L. Svobody, L. Brežněva, L. Nováka a J. Borůvky je možné obsah rozhovoru rekonstruovat asi takto: Brežněv mluvil jménem sovětského politbyra. Ujišťoval Svobodu, že oni nejsou okupanti, že k tomu kroku byli donuceni, aby zabránili Československu sejít ze socialistické cesty vývoje, očistili jej od nepřátel a překazili plány západních imperialistů. Oni že budou chránit suverenitu Československa a až zdravé síly ovládnou situaci, vojska odejdou do posledního muže.

Prezident Svoboda vyčetl Brežněvovi, že jako vrchní velitel ČSLA nebyl o vstupu vojsk předem informován; protestoval proti obsazení Hradu. Čekal, že řešení čs. situace po Čierné a Bratislavě bude sice těžké, ale že to bude bez vojska. Když sdělil Brežněvovi, že se v Praze střílí a jsou již oběti, Brežněv prohlásil, že k tomu příkaz nedal, že udělá opatření, aby k tomu nedocházelo, **bude-li však čs. armáda klást odpor, dojde skutečně k boji** (zvýrazněno aut.).

Na výše uvedené Brežněvovy argumenty o důvodech intervence Svoboda – podle Brežněva – odpověděl: „My vám plně věříme, je však třeba udělat vše, aby nedošlo ke krveprolití, najít způsoby, jak v rámci zákonů všechno obnovit a nastolit družbu.“

O nějakém kategorickém odmítnutí intervence či alespoň nějakém protestu není v těchto materiálech žádná zmínka. O tom, zda a do jaké míry tento rozhovor ovlivnil další Svobodovo počínání, můžeme soudit jen nepřímou, na základě jeho vystupování v následujících dnech.

Orgány KGB a Šalgovičova StB vyvíjely v těchto hodinách veliké úsilí o realizaci původního plánu politického zajištění intervence a s vytvořením kolaborantského orgánu počítaly. Svědčí o tom i Šalgovičův dálnopis všem krajským správám SNB ze dne 21. srpna v 9.10 hod.: „Zajistě-

te zasílání všech zpráv, týkajících se vzniklé situace na centr-vnitro... vy-
čkejte prohlášení nového vedení KSČ a státu...²⁶⁷

KGB za vydatné asistence Šalgovičových mužů zahájila ve stejné době akci, která snad v původním scénáři intervence ani nebyla – šlo spíše o okamžitou reakci na vzniklou situaci. Krátce po deváté hodině dal velitel KS StB pplk. Molnár orgánům KGB k dispozici asi 10–12 mužů, údajně k akci, která měla „vzít do ochrany“ A. Dubčeka a další čs. stranické a státní představitele. Když konvoj příslušníků KGB a StB – posílený na velvyslanectví SSSR – dorazil do sídla ÚV KSČ, byli Dubček, Smrkovský, Špaček a Kriegel zatčeni „jménem revoluční dělnickorolnické vlády A. Indry“. Krátce po dvanácté hodině je naložili na transportéry, odvezli na letiště a odtud dopravili přes polskou Legnici kamsi na Zakarpatskou Ukrajinu k Užhorodu, kde je internovali. Ve večerních hodinách zatkli také B. Šimona a O. Černíka, které potkal stejný osud.²⁶⁸

Městský výbor KSČ v Praze ale mezitím převzal iniciativu plně do svých rukou; navázal kontakty se všemi KV KSČ a v odpoledních hodinách se do Prahy na plánovanou poradu začali sjíždět první delegáti XIV. sjezdu. Desítky členů a spolupracovníků MV KSČ připravovaly a zajišťovaly všechny obsahové i technicko-organizační podmínky pro její úspěšné a utajené konání.²⁶⁹

Během dopoledních a odpoledních hodin se v hotelu Praha postupně sešlo několik desítek členů ÚV KSČ. Po neúspěšných pokusech o kontakt s Dubčkem přijali a zveřejnili tito členové ÚV KSČ protiintervenční rezoluci v duchu prohlášení předsednictva ÚV KSČ. Rezoluci kupodivu po-

267 AK, Stenografický záznam jednání Brežněva a dalších s Dubčkem a Černíkem 23.8.1968 v Moskvě. AK, D III/34, Záznam jednání o dělnickorolnické vládě z 22.8.1968. AK, Bárta, D., – Holá, V.: Sběrka svědectví a dokumentů; záznam rozhovoru s J. Borůvkou, str. 25. AK, Záznam rozhovoru s L. Novákem, str. 9. Biřak, V.: c.d., str. 115. AK, z pozůstalosti L. Hofmana.

268 AK, A 511, z pozůstalosti L. Hofmana. Šimon, B.: *Takoví jsme byli (Srpen 1968)*, Kolín n. R., Index, 1989, s. 162 n. AK, R 9, 13, 14, 20, záznam rozhovorů s J. Špačkem a B. Šimonem. Vrabc, V.: *Vybočil z řady (medailon J. Smrkovského a doby, v níž žil)*, Praha, Naše vojsko 1991, s. 177 n. AK, Bárta, D. – Holá, V.: Sběrka svědectví..., záznam rozhovoru s H. Maxou, s. 56 n.

269 AK, Bárta, D. – Holá, V.: Sběrka svědectví..., záznam rozhovorů s A. Šachem, J. Literou, F. Vodsloněm, L. Jankovcovou, s. 100 n., 118 n., 182 n., 280 n. AK, D II/126, dopis M. Vaculíka A. Dubčkovu z 9.12.1968. *Šedý pražský deník*, s. 64, 75. Benčík, A. – Domaňský, J.: c.d., s. 42 n.

depsalo i několik členů ÚV, kteří až dosud nadšením pro reformní proces nijak neoplývali.²⁷⁰

Kolem 10. hodiny přijeli Kolder, Indra, Biřak a Lenárt (který se náhle „uzdravil“) v sovětských pancéřových vozech na Hrad. Návrh, přednesený prezidentovi jejich mluvčím Kolderem, lze stručně vyjádřit asi takto: Vláda nefunguje, o Černíkovi nevědí, snad prý dokonce podal na schůzi předsednictva demisi, akceschopné není ani ÚV KSČ. Navrhují proto vytvořit nějaký univerzální orgán, který by převzal vedení státu a vešel ve styk s intervenčním velením a vedením zemí Varšavské smlouvy. V průběhu diskuse A. Indra, jeden z adeptů na funkci předsedy nové vlády, vytáhl lístek se jmény jejích členů. V té době však již Svoboda věděl, že Dubček a další jsou zatčeni; o přijetí ho také požádala delegace čs. vlády, vedená ministryní Machačovou. Rozhovor se „samozvanci“ tedy nepřinesl žádný konkrétní závěr a bylo dohodnuto, že Kolder a spol. se večer zkontaktují s dalšími členy předsednictva a příští den budou prezidenta informovat a předloží své návrhy.

Následující rozhovor prezidenta s vládní delegací, která se už dozvěděla o účelu předchozího jednání, byl značně rozpačitý. Prezident sice přislíbil, že bez dosavadní ústavní vlády nepodnikne žádné kroky, ale na otázky, zda s někým jednal o vytvoření nové vlády, odpovídal velmi vyhýbavě. Vyslovil pouze naději, že se snad do jejího čela vrátí Černík. Zpráva ministra Borůvky o tom, že Černík nerezignoval, na něj zapůsobil dosti uklidňujícím dojmem. Nakonec vyslovil souhlas s tím, aby vláda za předsednictví Machačové pokračovala ve své činnosti.²⁷¹

Mezitím se v hotelu Praha sešla asi třetina členů a kandidátů ÚV KSČ a několik delegátů XIV. sjezdu. Ve večerních hodinách se do hotelu dostavila i skupina konzervativců Kolder, Indra, Biřak, Lenárt a další. Po jejich příchodu nastalo v jednání tohoto „třetinového“ ÚV KSČ značné názorové tříbení a posun. V otevřené a kritické diskusi o příčinách současného stavu a hledání východisek zaznívaly hlasy od jednoznačného odmítnutí intervence, obrany reformního procesu a souhlasu se svoláním porady delegátů XIV. sjezdu KSČ ze strany reformistů, až po svalování viny na Dubčekovu polednovou politiku, odmítání porady delegátů a respektování

270 *Tamtéž*.

271 AK, Bárta, D. – Holá, V.: Sběrka svědectví..., záznam rozhovorů s L. Novákem a J. Borůvkou, s. 307 n., 24 n.; AK, A 511, z pozůstalosti L. Hofmana; Biřak, V.: c.d., s. 114 n.

okupační reality ze strany konzervativců, jimž jako by přítomnost sovětských tanků dodala odvahy. To se odrazilo jak v přijaté kompromisní rezoluci, nabádající mj. ke spolupráci s okupačními orgány, tak v sestavení delegace pro jednání s intervenčním velením. Ani jeden z účastníků odpovědného jednání u prezidenta však nenašel odvahu informovat přítomné o plánech konzervativců na sestavení dělnickorolnické vlády. Pro úplnost dodejme, že zde přijatou rezoluci všechny KV KSČ jednoznačně odmítly.²⁷²

Intervence a její okamžité odhalení jako aktu ničím neodůvodnitelné agrese vyvolala nejen v Evropě, ale i v celém světě veliký ohlas. Oč větším sympatiím mezinárodní demokratické veřejnosti se reformní proces v Československu těšil, o to větší vlnu nesouhlasu, rozhořčení a odporu měly zprávy o intervenci za následek. Největší a nejvyspělejší komunistické a dělnické strany agrese odsoudily a postavily se jednoznačně na podporu požadavků československého lidu a jeho ústavních orgánů: SK Jugoslávie, KS Rumunska, Itálie, Francie, Španělska, Japonska, Anglie, Rakouska a další. Nesouhlasné a kritické stanovisko k intervenci vyslovily vlády mnoha demokratických zemí a desítky jejich představitelů.

V řadě evropských měst došlo k demonstracím proti intervenci a na podporu Československa. Vědci světových jmen, představitelé kultury, organizace právníků, odborářů atd. atd. pozvedli svůj hlas proti intervenci a na obranu národů Československa. Nikoliv ojedinělé hlasy odporu proti intervenci a na obranu Československa se ozvaly i v zemích Varšavské pětky – v Berlíně, Varšavě, Budapešti a dokonce i v Moskvě. Dánská vláda pověřila svého stálého zástupce v OSN, aby neprodleně požádal o okamžité svolání Rady bezpečnosti, která by se zabývala situací v Československu; na jejím zasedání byl pak většinou hlasů zásah v ČSSR označen za agresi a odsouzen jako hrubé porušení mezinárodního práva. Proti byli jedině představitelé Sovětského svazu a Maďarska. Je ovšem nutné konstatovat, že srpnové události v Československu a postoj Západu včetně USA jednoznačně prokázaly, že Západ fakticky plně respektuje roz-

272 AK, D IV/37, 38, poznámky ze zasedání části ÚV KSČ 21.8.1968 v hotelu Praha, zaznamenané pracovníky mezinárodního oddělení ÚV KSČ Šulcovou a Kaplanovou; AK, DII/128, dopis M. Vaculíka A. Dubčekovi z 9.12.1968; AK, Bárta, D. – Holá, V.: Sběrka svědectví..., záznam rozhovorů s L. Jankovcovou a H. Maxou, s. 288 n., 77 n.; Materiál o činnosti KV KSČ Praha v srpnových dnech (osobní archiv, autor neidentifikován).

dělení sfér vlivu mezi oběma supervelmocemi – ať již bylo či nebylo oficiálně vyhlášeno – a že do zájmových oblastí Moskvy se nehodlá nikterak vměšovat. Intervenci v Československu považoval takřkajíc za „rodinnou záležitost“.²⁷³

Bohužel, do této mezinárodní podpory Československa, byť jen morální a platonické, zazněl i disharmonický tón. Přišel ze samotného Československa, od jeho prvního muže, prezidenta L. Svobody. Zatímco čs. ministr zahraničních věcí J. Hájek pospíchal z Jugoslávie (kde byl na dovolené) do OSN, aby zde hájil zájmy Československa a stálé misi ČSSR v OSN dal pokyn, aby se zúčastnila jednání Rady bezpečnosti a seznámila ji se stanoviskem čs. vlády, Svoboda dal prostřednictvím svého zetě dr. Klusáka příkaz úřadujícímu náměstkovi ministra zahraničních věcí Pleskotovi, aby čs. otázka byla stažena z pořadu jednání v OSN. V pozdních nočních hodinách letěl do USA stálému zástupci Československa v OSN Mužíkovi telegram: „Zasedání Rady bezpečnosti se neúčastní vzhledem k určitým možnostem přímého jednání mezi ústavními orgány ČSSR a pěti vládami.“²⁷⁴

Ani další Svobodovo veřejné vystoupení nebylo právě nejšťastnější. Ve 22 hodin čs. rozhlas vysílal jeho projev: v něm sice mj. sdělil, že intervenční vojska přišla bez souhlasu ústavních orgánů státu, hovořil o tom, co podnikl k vyřešení situace, nabádal ke klidu a rozvaze a hlásil se k Akčnímu programu KSČ jako programu započatého díla, ve kterém je nutno pokračovat; posluchači však marně čekali byť na jediné slůvko jednoznačného odsouzení intervence.²⁷⁵

Jakousi tečkou za prvním dnem okupace a jeho zhodnocením bylo prohlášení Historického ústavu ČSAV, vysílané ve 23 hodin: „Končí první dlouhý den agrese a nevyhlášené války pěti států Varšavské smlouvy proti naší zemi. Okupantům se nepodařilo nás srazit na kolena, nepodařilo se jim instalovat kolaborantskou vládní garnituru, vyvolat zmatek, rozvrat, bratrovražednou válku, nevehnali nás do bezhlavých akcí vedoucích k ma-

273 AK, sbírky denního tisku a rozhlasových relací ze srpnových dnů; *Práce*, 21. srpen 1968, druhé zvláštní vydání – Svět je vzrušen; Hofman, R.: Svet v zrkadle čs. roku 1968, mimořádné číslo časopisu *Výber z domácej i svetovej tlače*, první čtvrtletí 1969, s. 43 n.; AK, K 265–468, šifrovky zast. orgánů za srpen 1968.

274 *Osm měsíců Pražského jara*, str. 183 n. *Sedm pražských dnů*, str. 57 n. AK, šifrovka č. 7798 z 22.8.1968. AK, studie M. Parise, str. 42. AK, K, šifrovky č. 3142 a 3151 z 26.8.1968, obsahující přehled pokynů stálé mise v New Yorku, vyžádané Černíkem z Moskvy 26.8.1968.

275 *Sedm pražských dnů*, HÚ ČSAV, Praha 1968, s. 63.

sakrům. V nikdy dosud nepoznané situaci vytváří se nová jednotka všech našich národů, národnostních menšin a sociálních vrstev, nesená odhodláním vytrvat až do konce v úsilí o suverenitu, demokracii, svobodu a socialismus.²⁷⁶

Poslední „slovo“ toho dne však přece jen patřilo interventům. Generálporučík I. Veličko, okupační velitel Prahy a Středočeského kraje, vydal v průběhu dne obdobný rozkaz jako pplk. Šmaško v Trenčíně či generál Jaškin v Ostravě. Aby mu zřejmě dodal důraz, po několik nocí se v Praze po 22. hodině ozývala nesmyslná střelba.²⁷⁷

* * *

22. srpen (druhý či ve skutečnosti třetí den okupace) je možné charakterizovat jako den, kdy se síly a pozice obou „bojujících“ stran – interventů a hrstky jejich domácích pomahačů na straně jedné a protiintervenčního hnutí odporu národů Československa na straně druhé – zcela jednoznačně a kategoricky vyhranily. Řečeno vojenskou terminologií, okupační a kolaborantské síly se pokoušely vylepšit dobyté pozice a připravit se k rozhodujícímu úderu, zatímco celonárodní hnutí odporu se naopak snažilo upevnit a rozšířit obranné pozice a formy obrany do šířky i do hloubky.

Intervenční jednotky dokončovaly okupaci Československa obsazováním redakcí časopisů (*Svobodné slovo*, *Mladá fronta*, *Zemědělské noviny*, *Smena* a další), tiskáren, spojovacích uzlů, televizních a rozhlasových studií, budovy ČTK, Státní banky a mj. také sídla ČSAV; za jeho „hrdinské dobytí“ byla pak řada sovětských důstojníků navržena na vyznamenání! Okupanti rabovali zbrojní sklady Lidových milicí a ukořistěné zbraně vydávali za zbraně kontrarevoluce. Nadále se pokoušeli odzbrojovat čs. jednotky, neboť rozkaz generála Pavlovského, aby je neodzbrojovali, pokud nekladou odpor, a zásobovali se z vlastních zdrojů, byl intervenčním jednotkám vydán teprve ve 13.30 hod. Avšak např. ještě v 17 hodin dostal velitel 67. motostřeleckého pluku ve Vysočanech od sovětského velitele okupační jednotky ultimátum, aby do 18.00 hod. jeho vojáci složili zbraně. To ale odmítl.

Příslušníci KGB ve spolupráci s Šalgovičovými lidmi zatkli a potom odvěkleli někam k Drážďanům vedoucí proreformní funkcionáře StB plk. Hoška, plk. Padrůňka, pplk. Jankerleho, pplk. Formánka a mjr. Peška.

276 *Tamtéž*, s. 65.

277 *Tamtéž*, s. 63.

Hlavním šlágrm intervenční propagandy se stal rozsáhlý článek moskevské *Pravdy*, rozšiřovaný u nás jako brožura nazvaná „Obrana socialismu nejvyšší internacionální povinností“. Obsahovala snůšku polopravd, lží a výmyslů spolu s kritikou reformního procesu a jeho vedení. Prohlášení TASS kromě toho obsahovalo i tvrzení, že kontrarevolucionáři zatkli a mučili šéfredaktora *Rudého práva* O. Švestku, než ho sověšští „hrdinové“ osvobodili. Skutečnost však byla mnohem prostší. Při obsazování redakce ho našli v psychickém šoku, neboť se mu nepodařilo publikovat zvací prohlášení ani zabránit vydání stanoviska předsednictva ÚV KSČ. Na otázku „osvoboditelů“ odpovídal pouze „da, da“, a v tomto stavu ho dopravili na sovětské velvyslanectví; dosvědčil to i sám V. Biřak při rozhovoru s Brežněvem.²⁷⁸

Protiintervenční hnutí odporu čs. národů, usměrňované rezolucemi a výzvami Národního shromáždění (jehož poslanci trvale zasedali i přespávali na polních či sportovních lehátkách v obklíčené budově na Gorkého náměstí) i rezolucemi a výzvami čs. vlády (zasedající na různých místech Prahy) a zprostředkované sdělovacími prostředky, zvláště Čs. rozhlasem, se zformovalo v nebyvalou jednotu národů proti interventům, na obranu reformního procesu a jeho vedení, bez ohledu na předchozí politické názory. Po událostech prvního dne se však v tisícovkách rezolucí kromě dosavadních požadavků objevily i další: okamžité propuštění zatčených stranických a státních představitelů, okamžité svolání mimořádného XIV. sjezdu KSČ, odsouzení zrádců a kolaborantů a odmítání všech pokusů o vytvoření jakéhokoli kolaborantského orgánu.

I v tomto směru byla čs. armáda nedílnou součástí čs. hnutí odporu. V posádce Mladá došlo k živelné demonstraci vojáků proti intervenci, kterou se podařilo uklidnit až zástupci velitele okruhu (ZVO) plk. Pasekovi. Výše uvedené požadavky obsahuje např. rezoluce komunistů Generálního štábu MNO, vysílaná už v ranních hodinách toho dne. Stejně požadavky obsahovala i rezoluce velitelského a politického sboru 7. armády PVOS. „Prohlédli“ i na HS StB v Sadové ulici. Absolutní většina pracovníků StB pochopila, že prostřednictvím V. Šalgoviče a J. Ripla se je KGB snažila zneužít; distancovala se od jejich plánů a postavila se jednoznačně proti intervenci, na stranu reformního procesu a legálních orgánů Českosloven-

278 AK, Bárta, D. – Holá, V.: Sběrka svědectví..., záznam rozhovoru s pplk. Formánkem, s. 413 n.; Čomaj, J. – Vereš, J.: *Čo nebolo v novinách*. Bratislava, 1990, s. 122 n.; AK, A 361, válečný deník ZVO; AK, D II/29, záznam moskevských jednání z 23.8.1968; Biřak, V.: *c.d.*, s. 129; *Šedem pražských dnů*, str. 74 n.

ska i za závěry XIV. sjezdu. Jednoznačně to potvrdil průběh večerního aktivu, jehož se zúčastnilo na 500 pracovníků, i zásadní rozkaz pplk. Formánka, který stačil vydat ještě dříve, než byl zatčen a odveden.²⁷⁹

Rozhodující události, dotvářející charakteristiku i poměr sil obou „bojujících“ stran, bylo uskutečnění mimořádného XIV. sjezdu KSČ a definitivní krach pokusů intervenčního vedení a „zvatelů“ o vytvoření dělnickorolnické revoluční vlády, která měla zajistit politickou legitimitu intervence. Dříve však, než se těmito skutečnostmi začneme zabývat, podívejme se, jak to vypadalo na MNO, resp. na Hradě.

Když Vojenská rada zahájila 22. srpna v 7 hodin jednání, sdělila sovětská strana jejím členům, že se už mohou pohybovat volně. Jeden důvod této „velkorysosti vítězů“ vyplýval nejspíše z obsahu Jamščikovovy informace, tlumočené VR generálem Muchou, že intervenční vojska již „zaujala předpokládaná postavení“; další důvod zřejmě pramenil z očekávání různých „služeb“ od MNO i VR. Podle Jamščikova měla být toho dne zahájena jednání čs. delegace s intervenčním velením (O. Pavlovský, gen. Rytíř, V. Biřák a J. Lenárt) a sovětským velvyslanectvím (O. Švestka, V. Biřák, J. Rigo) o normálním řízení státu a strany a sestavení nové vlády. Avšak dříve než začalo vlastní jednání VR, vystoupil generál Dzúr – snad pod tlakem výčitek svědomí za svůj postup prvního dne – s návrhem na svou demisi. Nebylo však zapotřebí dlouhého přesvědčování, aby od svého záměru ustoupil, a jednání přešlo k řešení konkrétních úkolů druhého dne okupace.

Gen. Mucha informoval o situaci v Jihlavě, kde sovětský velitel ohrozil rozstřílením města, jestliže čs. posádka nesloží zbraně. Byla nastolena – ale současně i zamítnuta – žádost velitele ZVO generála Procházky o souhlas s obsazením vysílače Hradec Králové, aby bylo zajištěno jeho vysílání. Důvod: za každou cenu se vyhnout konfliktu, zvláště poté, kdy byla odmítnuta žádost gen. Pavlovského o umlčení rozhlasu v Plzni. Vůbec je nutné zdůraznit, že generál Dzúr, náčelník HPS gen. Bedřich a ostatní členové VR se až příliš úzkostlivě snažili za každou cenu udržet klid a jednotu armády, zabránit incidentům a možnému odzbrojení. Tím je také možné si vysvětlit, proč generál Bedřich tvrdě kritizoval plk. Deveru za formulace obsažené v protiintervenční rezoluci předsednictva HV KSČ

279 *Sedm pražských dnů*, s. 74 n.; AK, A 361, válečný deník ZVO; *Obrana lidu*, 23.8.1968; AK, Bárta, D. – Holá, V.: *Sbírka svědectví...*, záznam rozhovoru s pplk. Formánkem a plk. Hoškem, s. 413 n.; AK, sbírky denního tisku a rozhlasových relací ze srpnových dnů 1968; AK, R 16, c.d. plk. Devery, s. 44 n.

na MNO i CAPV, i když fakticky odrážela názory a nálady příslušníků čs. armády.

S cílem udržet klid a jednotu armády VR byly připraveny další rozkazy ministra i prezidenta; s Jamščikovým souhlasem odjeli Dzúr i Bedřich v sovětském obrněnci na Hrad, aby je nechali – stejně jako dosavadní rozkaz MNO i VR – schválit. Dzúrovi zřejmě nebylo lehké na duši, když čekal na přijetí u prezidenta; údajně pronášel sebemrskáčské výroky jako „ja som zradil, ja som zradil“ nebo „súdrh prezident, ja len vás poslúcham, ale ja som to hlásil súdrhovi Dubčekovi...“ S prezidentem Svobodou však našli zřejmě rychle společnou řeč v názoru na celkové hodnocení situace i v konstatování, že čs. armáda splnila příkaz zůstat v klidu, což se odrazilo i v obou rozkazech vydaných toho dne.²⁸⁰

V této souvislosti považujeme za nutné poznamenat, že objektivní zájem obou „bojujících“ stran vyhnout se ozbrojeným srážkám do značné míry zastírá či zneprůhledňuje skutečné postoje a míru protiintervenčního odporu některých členů armádního velení. Tuto skutečnost bude třeba brát na vědomí zvláště při zkoumání dějů posrpnových.

Zatímco prezident jednal s Dzúrem a Bedřichem, velvyslanecký rada Udalcov (šedá eminence) ohlásil u prezidenta návštěvu velvyslance Červoněnka a velitele intervenčních vojsk Pavlovského.

Krátce před polednem informoval Pavlovskij prezidenta o rozložení intervenčních jednotek a konstatoval, že přes některé incidenty byl průběh obsazování hladký. Nejrůznější prezidentovy věcné námitky, že na území ČSSR vstoupila i německá vojska, že velitel Prahy generál Veličko vydal zákaz nočního vycházení, že sídla vlády, NS, ÚV KSČ a další jsou zabírána a činnost čs. orgánů znemožňována, že se ve městě stírlí apod., Pavlovskij a Červoněnko buď popírali, nebo slibovali, že záležitost prošetří. V některých případech – jako např. obsazení budovy ČSAV nebo Státní banky – tvrdili, že k ničemu podobnému nedali příkaz. Na dotaz po osudu Dubčeka a ostatních sdělili, že o nich nic nevědí. Když ale prezident poznamenal, že podle jeho informací byli z budovy ÚV KSČ resp. předsednictva vlády odvezeni v transportérech, odpověděli, že oni a jim podřízené složky s tím nemají nic společného a že záležitost prošetří.

280 VHA, VR MNO, 1/18-3, zápis ze zasedání VR dne 22.8.1968; AK, R 150, záznam rozhovoru s plk. Stejskalem z 21.3.1990; AK, c.d. plk. Devery, s. 44 n.; AK, Bárta, D. – Holá, V.: *Sbírka svědectví...*, záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 302 n.; AK, D III/100, zpráva M. Dzúra pro ÚKRK ÚV KSČ z 9.6.1970; VHA, VR MNO 1/16-4, přílohy k Analýze..., příloha č. 38.

Při vcelku klidně a diplomaticky vedeném rozhovoru nedali fakticky přímou odpověď ani na jednu prezidentem položenou otázku. Sami však vyslovili při dalším jednání množství výtek na adresu odpůrců intervence, celou řadu návrhů a požadavků, co by měl prezident a další orgány udělat pro zachování klidu a normalizace, s čím by měl vystoupit před čs. veřejností. Žádali např. vydání pokynu, aby naše místní orgány vešly v jednotlivých místech ve styk s orgány spojeneckých armád a dohodly spolupráci a normalizaci poměrů. Do té doby prý není zapotřebí organizovat žádné schůze a mítinky nebo jiné akce. Červoněnkovi vadilo zvláště zorganizování XIV. sjezdu.

Deprimovaný prezident zdůrazňoval nutnost zajistit podmínky pro normální činnost ústavních orgánů a vznesl požadavek, že než něco podnikne, chce mluvit s Dubčekem, Černíkem a Smrkovským. Na jeho opakovanou žádost z minulého dne, že se chce projet Prahou, aby se seznámil se situací, Pavlovskij s úsměvem odpověděl: „Jistě soudruhu prezidente pochopíte, že soudruzi mají velkou obavu o vaši bezpečnost jako prezidenta republiky, a my jsme z Moskvy ještě nedostali pokyny k tomu, abyste mohl vyjet z Hradu.“ V závěru rozhovoru Červoněnko v delším proslovu zopakoval brežněvovské argumenty, zdůvodňující zásah vojsk Varšavské smlouvy.²⁸¹

Když se Dzúr a Bedřich vrátili od prezidenta, rozhodla Vojenská rada o vyslání plk. Stejskala na XIV. sjezd KSČ. Dzúr s Bedřichem se potom účastnili odpolední porady HV KSČ na MNO a předsedů ZO KSČ. V bouřlivém prostředí museli vyslechnout kategorické odsouzení intervence a okupantů včetně řady až příliš radikálních protiintervenčních návrhů. Na jejich hlavy se snesla tvrdá kritika za příliš opatrnický postoj i za první rozkazy o spolupráci a pomoci interventům. Dzúr a Bedřich dělali vše, aby si udrželi důvěru účastníků porady; postavili se za Dubčekovu politiku, současně ale vyzývali ke klidu. Ta tam však byla dopolední Bedřichova tendence vyvodit závěry proti autorům kategorických protiintervenčních rezolucí.²⁸²

281 AK, Bárta, D. – Holá, V.: Sběrka svědectví..., záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 344 n.

282 VHA, VR MNO, 1/18-3, zápis ze zasedání VR dne 22.8.1968; AK, R 150, záznam rozhovoru s plk. Stejskalem z 21.3.1990; AK, c.d. plk. Devery, s. 44 n.; AK, Bárta D. – Holá, V.: Sběrka svědectví..., záznam rozhovoru s L. Novákem s. 302 n.; AK, D III/100, zpráva M. Dzúra pro ÚKRRK ÚV KSČ z 9.6.1970; VHA, MNO, 1/16-4, přílohy k Analýze..., příloha č. 38.

Mezitím již „zvatelé“, organizovaní a dirigovaní zpozadí či přímo Červoněnkem, podnikli další masivní pokus o vytvoření kolaborantské dělnickorolnické vlády.

Po desáté hodině se v budově ÚV sešla skupina členů předsednictva ÚV KSČ a sekretariátu: Biřak, Kolder, Rigo, Švestka, Barbírek, Piller; tajemníci Indra, Lenárt, Sádovský a Mlynář; předseda ÚKRRK Jakeš a členové ÚV KSČ O. Pavlovský a gen. Rytíř, kteří spolu s Lenártem a Biřakem jednali v noci s generálem Pavlovským. Mlynář svou účast na jednání vysvětluje snahou zjistit, o čem se bude jednat, a dohodou s organizátory vysočanského sjezdu.

Ačkoli hlavním smyslem vyslání delegace za gen. Pavlovským bylo jednat o uvolnění zatčených členů předsednictva, Biřak, referující o jednání, hovořil o jejich osudu velice mlhavě a vyhýbavě. Navíc předložil návrh, aby se přítomné torzo vedení vyhlásilo za orgán, který povede jednání s intervenčním velením na „nejvyšší úrovni“ a v tomto duchu dá také směrnice krajům. Z diskuse nicméně vzešel a byl přijat názor, že je především nutné usilovat o kontakt se zatčenými a jednat nikoli s intervenčním velením, ale s Červoněnkem.

Po komplikovaném přesunu na velvyslanectví se zde rozvinulo několikahodinové jednání, chvílemi za přímé a velice aktivní účasti a hrubého nátlaku Červoněnka, chvílemi i bez něho. Padaly zde nejrůznější požadavky, návrhy a úvahy: zajistit spojení se zatčenými a Brežněvem a teprve poté se rozhodovat o dalším postupu; zda a v jaké sestavě se zúčastnit sjezdu a pokusit se o jeho ovládnutí; co v případě ovládnutí sjezdu pravidla apod. Červoněnko sice přislíbil, že se pokusí o spojení s Moskvou, zůstalo však jen u slibu. Prý někdo překopl kabel a spojení s Moskvou nelze navázat. Po prvním kole jednání za účasti Červoněnka převzal ve druhém kole po jeho odchodu iniciativu V. Biřak. Navrhl, aby pro případ, že se nepodaří navázat kontakt s Dubčekem a Černíkem, byla okamžitě ustanovena dočasná revoluční vláda v počtu 10–15 lidí pod vedením A. Indry. S podstatou návrhu vyslovili všichni souhlas. Z následující dlouhotrvající diskuse o různých alternativách a aspektech vzešel návrh, který Piller shrnul do dvou možností:

- revoluční vláda v čele s prezidentem a Štrougačem jako fungujícím místopředsedou,
- revoluční vláda v čele s Lenártem, přičemž řízením ÚV KSČ by byl pověřen Biřak a v případě, že by Svoboda převzal vedení vlády, v řízení strany by se mohli střídát Biřak s Lenártem.

Když se Červoněnko opět vrátil s lakonickým sdělením, že spojení s Brežněvem není možné a že se o ně pokusí opět za 2–3 hodiny, současně prohlásil, že i za této situace je nutné přijmout rozhodnutí. Vyslechl závěry porady a „doporučil“ ustavit prozatímní revoluční dělnickorolnickou vládu v čele s prezidentem a místopředsedou Štrougalem nebo Lenártem jako univerzální stranický a státní orgán. Po následujícím jednání pracovníka sekretariátu předsednictva Sojáka s vedoucím prezidentské kanceláře Novákem a po Červoněnkově telefonickém rozhovoru se Svobodou se pak celá skupina s výše uvedenými návrhy dostavila na Hrad.

V té době si již prezident na základě dosavadních jednání a dostupných informací vytvářel vlastní představu o situaci. Dozrávalo v něm přesvědčení o užitečnosti a nutnosti přímého jednání s Brežněvem, jehož znal ještě z doby války. Uvědomoval si, že jeho samého si v Moskvě váží jako hrdiny a velitele čs. jednotek bojujících po boku Sovětské armády. Z telefonického rozhovoru s Červoněnkem také vyrozuměl, o čem se bude jednat, a měl tudíž možnost se spolu s Novákem na jednání připravit. Současně byl na Hrad pozván i Štrougal.

Mluvícím delegace byl J. Piller. Sotva však začal mluvit, do místnosti vstoupili nejen Štrougal, ale i Machačová a Hamouz, s jejichž účastí prezident vyslovil souhlas. Načež Piller přednesl obě navrhované varianty řešení a vyslovil prosbu, aby se prezident postavil do čela této vlády, která by po přechodnou dobu řídila stát i stranu.

Jako první reagoval L. Štrougal. Řekl, že bez zrušení internace předsedy vlády Černíka jednat nemůže a nic nepřijímá. Návrh na prozatímní revoluční dělnickorolnickou vládu odmítá. Nanejvýš by akceptoval variantu, kdy by prezident předsedal vládě, ale spojení funkce prezidenta a předsedy vlády nedoporučuje a je pro oddělení stranických a státních funkcí. Jen v přítomnosti předsedy vlády by podle něho bylo možné diskutovat o změnách ve vládě. Obdobný postoj zaujali i Machačová a Hamouz. Machačová, která se účastnila jako členka vládní delegace XIV. sjezdu, navíc prohlásila, že Pillerem navrhovaná řešení národ nepřijme.

K prohlášení Machačové dodávám: V pátek 22. srpna rozhlas i tisk přinesly tisíce rezolucí, prohlášení a výzev jednotlivců i kolektivů, orgánů, organizací a institucí, požadujících okamžité propuštění zatčených, vyjadřujících důvěru ústavním orgánům republiky, odsuzujících zrádce a kolaboranty a odmítajících jakékoliv pokusy o ustavení kolaborantské vlády. Tato skutečnost pozornosti Hradu jistě neušla.

Teprve po vystoupení Štrougala, Machačové a Hamouze promluvil L. Svoboda. Vzhledem k závažnosti daného tématu považuji za vhodné citovat záznam podstatné části jeho vystoupení.

Nejdříve mluvil o jednání v Čierné a Bratislavě, o telefonickém rozhovoru s Brežněvem a o dnešním jednání s Červoněnkem a Pavlovským. A poté se vyjádřil k návrhu: „Jde o taktickou zásadu. Nejste, soudruzi, malí chlapi, znám vás dobře. Jistě jste přemýšleli s rozvahou, ale postavme si otázku, jak by jednal v tomto případě národ. Vykopl by vás i mne a došlo by ke krveprolití. Už dnes je 270 raněných a 7 mrtvých. Musíme být proto důslední v požadavku na osvobození lidí.“

Všichni nesete odpovědnost za vývoj situace. Co jste udělali ve sdělovacích prostředcích? Kdekdo napadal Sovětský svaz. Nemohl to přirozeně trpět. Hlasatelce v televizi by[ch] dal přes držku. A nedovedli jsme se s tím vypořádat. Proto ať jdou všichni odpovědní pracovníci na svá místa. Jsem přesvědčen, že v prvé řadě to bude Dubček, který sám složí funkci. (Zvýrazněno aut.) S druhou variantou také nesouhlasím. Postavit otázku, všichni zpět na svá místa. Řešení, kdy všichni budou postaveni na svá dosavadní místa a budou skládat odpovědnost, národy přijmou.“ Jako východisko vyjadřuje ochotu jet s ostatními soudruhy do Moskvy vysvětlit situaci soudruhu Brežněvovi. Neví, jak to vysvětlí, ale hlavní je nedopustit, aby došlo k rozkolu našeho přátelství.

Závěrem doporučuje usilovat o propuštění našich lidí, odložit jednání o 2–3 dny, pokud budeme v Moskvě, a pak rychle udělat opatření.

V citovaném autentickém záznamu – jak je zřejmé – není ani zmínka o prezidentově vyhrožování sebevraždou. Můžeme je ovšem najít v dodatečném záznamu rozhovoru, pořázeném L. Novákem, který interpretuje Svobodovo odmítnutí návrhu takto: „Uvědomte si, že kdybychom něco podobného udělali, že by po nás národ musel plivat, národ by do nás musel kopat. Vy jste všichni ještě relativně mladí lidé, já jsem starý člověk, já si nakonec mohu vpálit kulku do hlavy, protože toho života už před sebou mnoho nemám. Ale uvědomte si svoji situaci, svoji odpovědnost vůči národu.“ Abychom však mohli spolehlivě říci, který záznam je přesnější, k tomu nám chybí další svědectví. Ale i tak byla hrozba „zastřelením se“ spíše rétorikou vypočítanou na efekt než vážně míněnou úvahou.

Stanovisko prezidenta přijali všichni účastníci víceméně s úlevou, že se zbavili odpovědnosti. V následné volnější debatě, která se rozvinula po rozhodnutí pozvat na Hrad Červoněnka, aby mu sdělili výsledek jednání a rozhodnutí prezidenta, řada z nich přiznala, že na ně Červoněnko vykonával nátlak, vyhrožoval a tvrdil, že vytvoření revoluční dělnickorolnické vlády je požadavkem Moskvy, která na něm trvá a jakékoliv telefonování do Moskvy je prý zbytečné.

Jednání s Červoněnkem na Hradě se kromě prezidenta účastnili Biřak, Piller a Kolder, dále Hamouz s Machačovou a také L. Novák a M. Klusák.

O odmítnutí návrhu na dělnickorolnickou vládu a základním předpokladu jakéhokoliv dalšího jednání, tj. návratu Dubčeka i Černíka do jejich funkcí, jakož i o návrhu vyslat do Moskvy delegaci v čele s prezidentem, informoval Červoněnka V. Biřak. Místopředseda vlády Hamouz jejím jménem k tomu dodal, že jediné řešení situace v zemi vidí v tom, dát možnost pracovat legálním orgánům a jejich vedoucím, a současně vyslovil požadavek na uvolnění vládní budovy. Nato prezident zopakoval svůj návrh a precizoval i jeho zdůvodnění: „95 % obyvatelstva stojí za Dubčekem a Černíkem. Když nebudou uvolněni, tak bude prolito velmi mnoho krve. Když přijdou na svá místa, pak soudruh Dubček první den odejde ze své funkce. Stejně tak Černík. Ať pak posoudí vláda, jaké chyby udělali, zváží všechno a řeší. Jestli to uděláme takto takticky, pak to národ přijme a bude to pokládat za správné a bude to bez krveprolití. Jinak by 15 milionů proklínalo jak prezidenta, tak všechny, kdo [jsou] ve vládě, předsednictvo ÚV a tak i vás jako velvyslance.

Prosím přijmout opatření, abych se mohl setkat se soudruhy, s předsednictvem ÚV KSSS. Ztratíme dva dny, ale vláda může začít pracovat už dnes. Když propustíte tyto soudruhy na několik dní, Dubček sám odejde, velmi vás o to prosím.“ (Zvýrazněno aut.) Na poznámku Machačové o požadavcích vysočanského sjezdu reagoval již citovanou poznámkou o nelegitimitě jeho konání.

Reakce Červoněnka na výsledek jednání i Svobodovo stanovisko byla více než nezdvořilá. V delším projevu se nikterak netajil nelibostí nad odmítnutím tohoto „přechodného“ řešení, které bylo – podle něj – jednoznačně odsouhlaseno vedením KSSS. Dokonce velmi arogantně reagoval na Svobodovu výtku, že by je národ musel oba poplivat, kdyby toto řešení přijali: „Budou na vás plivat, říkáte. Vždyť už teď na vás plivají, a jak.“ Nicméně slíbil Svobodův požadavek či návrh sdělit do Moskvy.²⁸³

Můžeme tudíž konstatovat, že odmítnutí návrhu na dělnickorolnickou vládu za situace, jaká se v Československu v průběhu 21.–22. srpna vytvořila, nelze hodnotit jako hrdinský čin. Plně souhlasím s názorem J. Paue-

283 AK, D III/34, záznam Zb. Sojáka z jednání členů předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ z 22.8.1968. Mlynář, Z.: *c.d.*, s. 209 n.; Biřak, V.: *c.d.*, s. 119 n.; AK, Bárta, D. – Holá, V.: *Sbírka svědectví...*, záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 126 n.; *Sedm pražských dnů*, str. 74 n.

ra,²⁸⁴ že spíše by bylo možné považovat za „hrdinství“, kdyby se v rozporu s vůlí drtivé většiny čs. lidu a jeho ústavních orgánů Svoboda rozhodl s návrhem souhlasit. A nejen to. Dosud uvedená fakta nám dovolují konstatovat: Myšlení a konání frontového generála, zasloužilého bojovníka za obnovu ČSR, bylo až příliš jednostranně určeno válečnou zkušeností velitele čs. vojenské jednotky, bojující v rámci Sovětské armády, což se odráželo v pocitu upřímné bojové spřízněnosti vůči politickému vedení Moskvy a zvláště vůči jejím maršálům. Jistě je nutné pochopit jeho obavy z možného krveprolití, kterého za války viděl a zažil více než dost. Můžeme, ba musíme brát v úvahu i jeho důvěrnou, osobní znalost bezohledných metod kremelských vládců, resp. jejich orgánů. Lze tudíž pochopit jeho snahu po hledání jakéhosi ústupového východiska z možné krvavé alternativy řešení srpnové situace. SSSR byl pro L. Svobodu stále osvoboditel z nacistické okupace, a přátelství s ním životní potřebou Československa. Spoléhal na to, že je v Moskvě dobře zapsán, že se osobně zná s Brežněvem, jemuž věřil, a vycházel z přesvědčení, že Brežněv je o situaci v Československu informován mylně. Jeho postoje a činnost v dramatických srpnových dnech nicméně dokumentují, že postupně začal zcela jednoznačně akceptovat opodstatněnost kritiky Brežněva a představitelů zemí varšavské pětky a samotná intervence se u něj setkala se značnou dávkou pochopení. V souladu s tím se měnil i jeho postoj k Dubčekovi a celému reformnímu vedení. Zřejmě mu nebylo dáno, aby pochopil, že tento jeho přístup je v příkrém rozporu s formální obhajobou reformního procesu, k němuž se hlásil. Další vývoj událostí tyto závěry jednoznačně potvrdil.

V době, kdy Červoněnko byl nucen konstatovat krach svého plánu na vytvoření kolaborantské vlády, na opačném konci Prahy, ve Vysočanech, spěla k vyvrcholení druhá nejdůležitější událost tohoto dne, druhá vítězná bitva protiintervenečního odporu v prohrané válce.

Jestliže volba termínu zahájení intervence vycházela z úmyslu organizátorů za každou cenu zabránit konání mimořádného XIV. sjezdu KSČ, pak se pracovníkům a spolupracovníkům MV KSČ v Praze podařilo uskutěčnit téměř organizační a politický zázrak. V hlavním městě státu, přeplněném intervenčními jednotkami, se v závodě ČKD Elektrotechnika od časných ranních hodin začali tajně scházet organizátoři a delegáti XIV. sjezdu. Když krátce po desáté hodině v jídelně závodu zahajoval člen ÚV KSČ

284 Pauer, J.: *Exkurs o úloze L. Svobody v srpnových událostech 1968*. In: *Proměny Pražského jara*, ÚSD-Doplňek, Praha-Brno 1993, str. 187 n.

VI. Kabrna poradu, bylo přítomno téměř tisíc delegátů. V průběhu dalšího jednání se jejich počet zvýšil na 1219 z celkového počtu 1543 zvolených. Přitom většina slovenských delegátů se jednání z nejrůznějších důvodů neúčastnila; východoslovenští delegáti však v telegramu vyslovili s konáním sjezdu i výsledky jednání souhlas a několik slovenských delegátů se dostavilo až příští den. Mezi účastníky jednání bylo i na padesát delegátů a hostů z čs. armády.

Krátce po zahájení porady, po vylechnutí zprávy o průběhu zasedání předsednictva ÚV KSČ z 20. srpna, o průběhu zasedání „třetinového“ ÚV KSČ v hotelu Praha 21. srpna, pod vlivem zpráv o postupu interventů a celkové situace protiintervenčního hnutí odporu, ale hlavně pod vlivem zpráv o úsilí okupantů a „zvatelů“ o ustavení kolaborantské vlády, byl přijat návrh na změnu porady ve sjezd.

V průběhu jednodenního zasedání, kdy navíc hrozilo každou chvíli nebezpečí prozrazení a zásah okupantů, nebylo samozřejmě možno projednat celý původní rozsáhlý program sjezdu. Jednání se omezilo na to, co bylo za dané situace nejdůležitější. Sjezd projednal a schválil několik základních dokumentů, v nichž nejen členům strany, ale všemu lidu Československa, ba celému světu vysvětlil svá stanoviska v duchu prohlášení předsednictva ÚV KSČ. Tím dal jasnou linii protiintervenčnímu hnutí odporu a obracel se i na světovou veřejnost se žádostí o podporu spravedlivého zápasu čs. lidu. Sjezd přijal:

1. „Prohlášení mimořádného XIV. sjezdu KSČ“.
2. „Výzvu delegátů mimořádného XIV. sjezdu KSČ komunistickým stranám světa“.
3. „Provolání ke slovenským komunistům a slovenskému národu“.

V tomto třetím dokumentu sjezd ubezpečoval slovenský národ, že trvá na uskutečnění Akčního programu včetně federativního uspořádání republiky a že výsledky sjezdu budou dodatečně prodiskutovány a schváleny slovenskými delegáty; slovenský národ byl vyzván k podpoře požadavků sjezdu a aktivizaci protiintervenčního odporu. Byla přijata rovněž výzva k občanům a zvláště k mládeži, aby zachovala klid, rozvahu, vystříhala se zbytečných provokací a manifestací, které by se mohly stát vítanou záminkou k rozpoutání represí.

Zvláště důležité a významné bylo, že sjezd zvolil nový ústřední výbor, do jehož čela byli zvoleni i všichni internovaní členové předsednictva – Dubček, Černík, Smrkovský, Kriegel, Špaček a Šimon –, čímž starý ÚV z éry Novotného ztratil svůj mandát. Vedením nového předsednictva po dobu nepřítomnosti staronového prvního tajemníka A. Dubčeka byl pověřen V. Šilhán.

XIV. sjezd se stal záležitostí nejen komunistů, ale doslova absolutní většiny českého a slovenského národa. Svědčí o tom stovky, ba tisíce rezolucí ze všech koutů republiky, od všech vrstev obyvatelstva, adresovaných přímo sjezdu či rozhlasu a tisku. Na adresu vojenských delegátů sjezdu byla např. odeslána rozsáhlá rezoluce komunistů velitelství Západního vojenského okruhu, Vyšší vojenské prokuratury a Vyššího vojenského soudu v Příbrami. Vojenská politická akademie a komunisté z organizací generálního štábu poskytli organizátorům sjezdu různou materiální, technickou i finanční pomoc. Sjezdu se zúčastnily a bezvýhradnou podporu mu vyjádřily delegace čs. vlády a Národního shromáždění. Ochranu zajišťovali příslušníci Lidových milicí.

V závěrečném komuniké byla znovu potvrzena vůle důsledně uskutečňovat Akční program: „Sjezd potvrdil vůli strany dále rozvíjet demokratický a humanitní socialismus... Opírajíc se o vůli všeho lidu, bude strana svoji politiku uskutečňovat s jeho bezprostřední účastí a podporou. Sjezd znovu slavnostně prohlašuje, že odmítá porušení suverenity ČSSR a žádá okamžité stažení okupačních vojsk... vyzývá všechny občany republiky, aby věnovali své síly upevnění ČSSR, řádnému chodu hospodářství, aby tak projevíli důstojně a s rozvahou i svou vůli spravovat si své státní a národní věci sami.“²⁸⁵

Můžeme tudíž konstatovat: krachem plánů na ustavení kolaborantské dělnickorolnické vlády a uskutečněním mimořádného XIV. sjezdu KSČ přišly vniveč také pokusy režisérů intervence o zajištění její politické legitimacy. V této situaci však prezident Svoboda, který až dosud vystupoval víceméně jen reprezentativně, přichází se svým prvním politickým návrhem, o němž se domníváme, že nebyl právě nejšťastnější. Když nyní s odstupem času a se znalostí okolností a pramenů hodnotíme jeho tehdejší postup, dospíváme k závěru, že ve chvíli, kdy se intervenční velení i vedení ocitlo v největších nesnázích, prezident Svoboda – ať to myslel jakkoli dobře – nabídl vlastně Brežněvovi přijatelné řešení, jakési východisko z nouze.

K dokreslení Svobodových politických postojů je třeba dodat, že zatímco zcela jednoznačně ignoroval XIV. sjezd jako čistě vnitrostraničnou

285 *Tanky proti sjezdu* (Protokol a dokumenty XIV. sjezdu KSČ), Roma, Salemi 1970, s. 41 n.; Šilhán, V.: *XIV. mimořádný „vysočanský“ sjezd KSČ, (Srpen 1968)*, s. 105 n.; *Sedm pražských dnů*, s. 94 n.; *Rudé právo*, zvláštní sjezdové číslo; AK, Bárta, D. – Holá, V.: *Sbírka svědectví..., záznamy rozhovorů s J. Literou a V. Šilhánem*, s. 118 n., 204 n.; *VHA, MNO, 1/16-4*, přílohy k Vojenskopolitické analýze..., příloha č. 29; *Sedm pražských dnů*, str. 74 n.

záležitost, která se ho netýká a která jako by neodrážela veřejné mínění a vůli národů – považoval jej dokonce za nezákonný –, se členy nikoho již nezastupujícího starého ÚV jednal vážně. Z jejich řad si také vybral členy svého doprovodu – Biřaka, Indru a Pillera.

Ani výběr, ani složení Svobodovy „delegace“ neodpovídaly tudíž situaci v Československu a základním požadavkům, jimiž byly obhajoba reformního procesu a odmítnutí „internacionální pomoci“. Jenom vláda, jejíž představitelé se jednání u Svobody zúčastnili, měla možnost projednat výběr delegátů, a její rozhodnutí padlo nakonec na ministra národní obrany Dzúra a místopředsedu vlády G. Husáka namísto původně uvažovaného Hamouze. O účasti dalších členů delegace vláda nejednala. Za Národní frontu byl vybrán ministr spravedlnosti B. Kučera. Přestože byl Svoboda informován o uskutečnění XIV. sjezdu KSČ i jeho stanoviscích, do své delegace přibral tři nikoho již nezastupující představitele starého vedení KSČ, Pillera, Biřaka a Indru, tedy dva „zvatele“ a nejaktivnější stoupence a adepty dělnickorolnické vlády.

Rozhodnutím odjet do Moskvy ignoroval Svoboda nejen závěry vysočanského sjezdu; své rozhodnutí nekonzultoval ani s Národním shromážděním, ačkoliv s ním měl trvalé spojení a předsednictvo NS ještě ve večerních hodinách projednávalo informaci, že Svoboda nedoporučuje odeslat protestní rezoluci OSN. Dosti hrubě odmítl a ignoroval následné stanovisko předsednictva Národního shromáždění, které mu ústy úřadujícího místopředsedy J. Való naléhavě tlumočilo své doporučení, aby neopouštěl v dané situaci Československo a kromě jednání o návratu zatčených do jejich funkcí nepřijímal žádné závazky. Jen obava z možného rozkolu protiintervenční jednoty čs. lidu zabránila, aby předsednictvo NS přijalo usnesení, veřejně vyslovující nesouhlas s odjezdem prezidenta i se složením jeho delegace.

Když krátce před odjezdem po rozhovoru s J. Való přečetl Svoboda připravené prohlášení pro obyvatelstvo, jeho tvrzení, že odjíždí po dohodě s NS, bylo zřejmou nepravdou. V publikovaném prohlášení bylo pak uvedeno, že NS bude informovat po svém návratu, který sliboval na tentýž den. Dodejme k tomu, že ani vláda na svém jednání nedala Svobodovi jiný mandát nebo doporučení, než vyslovit protest proti intervenci, žádat o odchod vojsk a náhradu škod a jednat o propuštění zatčených a jejich návratu do funkcí.

Úsilí nového vysočanského vedení o setkání s prezidentem před jeho odjezdem skončilo neúspěšně. V. Šilhán, zastupující A. Dubčeka, v telefonickém rozhovoru s prezidentovou dcerou Zoe v ranních hodinách 23. srpna stačil již jen požádat o vyřízení vzkazu prezidentovi, že má důvěru nového vedení KSČ, připomenout postoj sjezdu k okupaci a k odchodu vojsk, požadavek sjezdu propustit Dubčeka a další zatčené a jejich ná-

vrat do funkcí, ale také prosbu, aby jednání v Moskvě neuzavíral bez spojení a konzultace s čs. orgány doma.²⁸⁶

286 AK, Bárta, D. – Holá, V.: Sběrka svědectví..., záznam rozhovorů s L. Novákem a H. Maxou, s. 335 n., s. 86 n.; AK, materiály ÚV KSSS, stenografický záznam rozhovoru L. Brežněva, A. Kosygina, N. Podgorného a G. Voronova s A. Dubčkem a O. Černíkem 23.8.1968 v Moskvě; AK, Cigánek, F.: *Postavení a role parlamentu v srpnových dnech 1968*, rkp. s. 15 n.; Šilhán, V.: *c.d.*, s. 131 n.; *Sejm pražských dnů*, s. 176 n.

Jednání v Moskvě a jeho výsledky

„Jednal bych nesprávně, kdybych vám neřekl... že považuji příchod vojsk za nejvážnější politickou chybu, která bude mít tragické důsledky.“

A. Dubček při rozhovoru s L. Brežněvem, A. Kosyginem, N. Podgorným a G. Voronovem po převozu z internace do Moskvy 23.8.1968.

„Jsou jen dvě alternativy: buď válka, nebo dohoda.“

A. Kosygin na první schůzce s delegací prezidenta L. Svobody v Moskvě 23.8.1968.

Problematika moskevských jednání, jeho protokolu a podpisů čs. představitelů pod ním, to je jedna z klíčových otázek historie a historiografie o roce 1968; v současné době je to i vážné politikum. V historiografii, ale zejména v politické publicistice, byla zveřejněna řada jednostranných a kategorických charakteristik a soudů, a to zpravidla bez znalosti elementárních faktů a pramenů nebo při jejich ignorování. Za všechny můžeme uvést tvrdošíjně opakované tvrzení některých autorů, že žádné krveprolití v Československu v srpnových dnech a také po srpnu 1968 nehrozilo, aby pak o to kategoričtěji posuzovali a odsuzovali čs. představitel za podpis protokolu. Jako by již samotná intervence a chování téměř půlmilionové okupační armády v Československu nebyly dostatečným důkazem odhodlání použít brutální síly zbraní.

Komisi vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–70 se však podařilo shromáždit řadu dalších pramenů: stenografický záznam z jednání Brežněva a spol. s Dubčkem a Černíkem dne 23.8.1968, oficiální polské a maďarské záznamy zachycující průběh společných paralelních porad „varšavské pětky“ ve dnech 24.–26. srpna a informace, které na nich sovětsští představitelé podávali o sovětsko-československém jednání; dále prameny československé provenience: zápisy prezidentova poradce M. Parise, vzpomínky L. Nováka a lékaře generála J. Smrčky – mužů prezidentova doprovodu, vzpomínky reformistů – A. Dubčeka, Z. Mlynáře, J. Špačka, J. Smrkovského, O. Černíka a B. Šimona – i memoáry předního konzervativce V. Biřáka. K dispozici je rovněž řada šifrovek československých velvyslanectví a další materiály. Tento soubor již umožňuje seriózní konfrontaci údajů a narýsování obrazu o průběhu jednání, i když některé další sovětské prameny dosud chybějí a kompletní pohled do brežněvovského zákulisí zatím není možný. Avšak i tak se domníváme, že následující rekonstrukce se do značné míry kryje se skutečností.

Moskevský protokol, do něž jednání vyústilo, patří do série tří diktátů, které československé dějiny zatížily způsobem vpravdě katastrofálním a nesou v sobě i stín vlastní kapitulace. Avšak na rozdíl od prvních dvou (Mnichov a 14.–15. březen 1939) nebyl srpnový diktát z osmašedesátého roku záležitostí jednorázového jednání a rozhodnutí. Tvoří závěr týdenního zápasu o politické vítězství, vyústění intervence, která sice byla vojensky úspěšná, politicky však doslova zkrachovala, když většina vedení KSČ i její mimořádný sjezd, parlament a vláda se postavily proti okupaci a když svůj postoj zřetelně projevila i hlavní síla – česká a slovenská společnost. První kolo diktátu „varšavské pětky“ tedy skončilo v určitém patu: intervenční vojska zemi obsadila, ale politicky Brežněv, Ulbricht, Gomułka, Živkov a Kádár prohráli – v Československu i ve světě.

Proto byl Kreml donucen začít hledat novou politickou režii. Jeho situace byla sice politicky svízelná, leč mocensky ne právě slabá: i přes politický krach akce vojska již v zemi byla a měla obrovskou převahu, dostávající k tomu, aby se mohla v případě potřeby pokusit o zvládnutí situace brutální silou, a to tím spíše, že kromě morální podpory nemohlo Československo očekávat žádnou účinnou pomoc zvenčí.

Neznáme myšlenkové pochody sovětského vedení, avšak ze vzpomínutých zápisů o summitu „varšavské pětky“ můžeme spolehlivě soudit, že usilovně hledalo novou politickou taktiku. Za této situace mu přišla v noci z 22. na 23. srpna velice vhod nabídka prezidenta Svobody, že chce přijet s vlastní misí do Moskvy a že nabízí jednání – jaksi výměnou za to, že přiveze zpět do Prahy Dubčeka a ostatní zatčené – s tím, že Dubček, eventuálně i Černík potom sami podají demisi. Souhlas Kremlu s tímto návrhem otevřel oponu k druhému dějství srpnového dramatu.

Ve chvíli, kdy se Svoboda rozhodl odjet do Moskvy, kdy požádal o to, aby návštěva měla oficiální charakter a kdy došlo ke vskutku pompéznímu přijetí celé „delegace“, přivezené z okupované země v letadle interventů, již v této chvíli se začalo odvíjet nenormální a nemorální absurdní divadlo, označené oficiálně za čs.-sovětské jednání, jehož režii vzal pevně do rukou L. Brežněv. Tzv. moskevské jednání bylo vlastně jen řadou separátních a hlavně kuloárových rozhovorů při souběžně probíhajícím jednání představitelů varšavské pětky (24.–27.8.1968). Ze zatčených čs. představitelů – s nejistým osudem a postavením lepších vězňů – udělal Brežněv při nerovnoprávném „jednání“ své partnery. Okamžitě po tom, co byli postupně dopraveni z internace do Kremlu, začaly na ně příslušné kremelské „trojky“ či „čtyřky“ vykonávat obrovský nátlak. Celé „jednání“ probíhalo za situace, kdy Československo okupovala půlmilionová intervenční armá-

da, pod hrozbou krveprolití, občanské války nebo nastolení vojenského okupačního režimu se všemi důsledky zejména pro reformní představitele a při vědomí toho, že by se účastníci rozhovorů nemuseli vrátit do vlasti.

Co se v Moskvě vlastně událo?

Když v časných ranních hodinách 23. srpna přišel z Kremlu souhlas se Svobodovým návrhem, odletěl prezident s „delegací“ sovětským letadlem přes Bratislavu – kde přistoupil G. Husák – do Moskvy. Krátce před odletem požádal v rozhlasovém projevu čs. národy o podporu svého rozhodnutí, o rozvahu a zdrženlivost, ujišťoval o dalším pokračování polednové politiky demokratických přeměn a vyslovil naději, že se ještě večer vrátí. Týž den, než letadlo s prezidentem přistálo v Moskvě, nasadili A. Dubčekovi jeho věznitelé v dopoledních hodinách černé brýle a odvezli ho na stranický sekretariát v místě jeho internace v Zakarpatsku. Zde vyslechl v telefonu Podgorného návrh, že je třeba se domluvit. Dubček odpověděl, že chce vědět, kde jsou ostatní zatčení a že bez nich jednat nebude. Splnění této podmínky Podgorný přislíbil, a tak již v poledních hodinách byli Dubček a Černík dopraveni letecky do Kremlu, aniž však měli možnost během letu spolu promluvit.

Letadlo se Svobodovou „delegací“ bylo zřejmě ještě ve vzduchu, když unaveného a zaprášeného Dubčeka spolu s Černíkem okamžitě po přiletu postavili před kremelskou čtyřku: Brežněva, Podgorného, Kosygina a Voronova. Padesátistránkový stenografický záznam z následujícího „jednání“ přesvědčivě vystihuje Brežněvův záměr, účelnost a pestrost „argumentů“ a jejich charakter. Nesmírná licoměrnost („nechtěli jsme a nechtěláme se vměšovat“), hrubé lži („vojska vstoupila bez jediného výstřelu“), hrubý nátlak a hrozby krveprolitím a občanskou válkou („jestli najdeme řešení, začne občanská válka“, „bez jednoznačné garance vojska neodejdou“), sprostá demagogie („o žádný diktát z naší strany nejde“) i nabízení únikových cest („my nechceme v žádném případě tvrdit, že za vším stojíš ty, pravicové síly za tvými zády připravovaly i sjezd“), takové a podobné argumenty obsahovaly jejich dlouhé opakované monology. Přitom se neustále odvolávali na Svobodův návrh a jeho ochotu hledat po příjezdu do Moskvy společné řešení.

A. Dubček však velice statečně odolával. Kategoricky odmítal obvinění čtyřky na adresu reformního procesu, odmítl opodstatněnost intervence, nebál se označit ji za obrovskou politickou chybu a tragédii nejen pro Československo, ale i pro celé mezinárodní dělnické hnutí, obhajoval XIV. sjezd, odmítal jednat a přijímat jakékoliv rozhodnutí bez účasti dalších členů čs. vedení a žádal jejich osvobození. Posléze uznal nutnost se-

riózního jednání k vyřešení dané situace, za niž však odmítal odpovědnost čs. strany. „Ať mne čeká cokoli, já počítám a smířil jsem se i s nejhorším,“ řekl mj. ve své replice.

O. Černík byl před tuto čtyřku přiveden mnohem později a Brežněv, Podgornyj a Kosygin opakovali tytéž dlouhé monology, jimiž předtím přesvědčovali Dubčeka. Černík do diskuse téměř nezasahoval, na rozdíl od Dubčeka však stačil vyslovit čtyřkou tak toužebně očekávané zpochybnění legálnosti XIV. sjezdu.

Po skončení jednání byli každý zvlášť ubytováni kdesi na Leninských horách, kde měl O. Černík možnost sledovat v televizi pompézní přijetí prezidentské „delegace“.²⁸⁷ Do další „partie“ hry o osud Československa vstoupil první muž republiky. Nebyl to však on, s kým sovětské špičky po ubytování „delegace“ v místnostech Kremlu vedly první rozhovor, nýbrž A. Indra. Když ho totiž L. Novák na prezidentův pokyn přišel pozvat na schůzku Svobodovy skupiny, našel v jeho pokoji trojici Brežněv, Podgornyj a Kosygin, která se navíc sháněla i po Biřakově. Co se mezi nimi odehrálo, o tom zprávu nemáme. Oč jiného však mohlo jít, než že kremelští vládcí žádali vysvětlení, proč naši „zvatelé“ nesplnili sliby, proč se ukryli na velvyslanectví a proč celá domluvená intervenční režie ztroskotala. Zde je také nejspíš nutno hledat vysvětlení, proč Indra zkolaboval; vysvětlit to totiž znamenalo také zodpovídat se za podíl na těžké mezinárodní prohře SSSR.

Teprve poté došlo k „pracovní“ schůzce nervózních sovětských představitelů s L. Svobodou. Podle informací poradce M. Parise však prezident ihned, aniž by zasedl za stůl, požádal Brežněva o rozhovor mezi čtyřma očima. Z údajů Parise a L. Nováka však lze soudit, že tomuto rozhovoru byl přítomen jak M. Paris, tak i prezidentův zeť M. Klusák, který ho doprovázel.

Podle Parise Svoboda řekl, že přijel proto, aby v zemi obnovil v co nejkratší době činnost státních i stranických orgánů v původním složení, jak vyšly z posledních voleb, aby zajistil nevměšování vojenských orgánů do vnitřních věcí Československa a jednal o postupném odchodu vojsk. Zdůraznil, že jako prezident je za splnění těchto požadavků odpovědný

287 AK, Stenografický záznam rozhovoru L. Brežněva, A. Kosygina, N. Podgorného a N. Voronova s A. Dubčekem a O. Černíkem 23.8.1968 v Moskvě; AK, R, Záznamy rozhovorů s O. Černíkem a B. Šimonem; Šimon, B.: *Takoví jsme byli (Srpen 1968)*, str. 168 n.; Dubček, A.: *Naděje umírá poslední*, vlastní životopis A. Dubčeka, Praha 1993, str. 198 n.

československému lidu, a považuje to za svou povinnost i jako voják. Odvolal se přitom na společně prožité události za druhé světové války, kdy zachránil Brežněvovi život, a přitom údajně řekl: „... mně jde nyní také o život. Já se bez našich zatčených představitelů domů před svůj lid vrátit nemohu, a vy víte, co v takovém případě udělá čestný voják.“ Přitom si sáhl na náprsní kapsu.

Brežněv zaraženě pokyvoval hlavou, oslovil Svobodu důvěrně po ruském způsobu a zeptal se ho na jeho představu o řešení. Když mu Svoboda odpověděl, že se ještě týž den chce vrátit domů se zadrženými soudruhy, Brežněv slíbil přednést návrhy ostatním a sdělit stanovisko.²⁸⁸

Teprve po těchto prvních sondážích začaly (asi v 19 hodin 23. srpna) rozhovory s oběma skupinami, které přiletěly s prezidentem; zúčastnil se jich i československý velvyslanec v Moskvě VI. Koucký a ze sovětské strany Brežněv, Kosygin, Podgornij, Voronov, Kirilenko, Poljanskij, Suslov, Šeljepin, Grečko, Gromyko, Katušev a Ponomarjov. Dubček a Černík na toto jednání pozváni nebyli a zřejmě o něm ani nevěděli.

V úvodním zahajovacím proslovu – aniž by se jediným slovem zmínil o intervenci, jako by to byla běžná a samozřejmá záležitost – Brežněv zdůraznil ochotu dojít k řešení přijatelnému pro všechny strany, a pak přešel k obvyklému monologu, jak se na jednotlivých dosavadních jednáních snažili upozorňovat na chyby reformního vedení a nebezpečí kontrarevoluce a dosáhnout čestné dohody. „Nechtěli jsme měnit ani Dubčeka, Černíka a Smrkovského, ale jen dva až tři lidi – jako Pelikána apod.“ V další části vystoupení se vedle kritiky Dubčeka soustředil především na tvrzení, že kontrarevoluce byla dobře připravena (což dokazuje mj. i nález tzv. skladů zbraní a vysílaček), a hlavně, že XIV. mimořádný sjezd KSČ je nelegální. „Soudruh Svoboda navrhuje vrátit soudruhy Černíka, Dubčeka, Smrkovského. To trochu 'ulehčuje' situaci. Uděláme to, když budou garance, že Dubček a Černík budou plnit závěry z Čierné a tzv. sjezd bude prohlášen za nelegální. Budou-li trvat na za legalitě sjezdu, pak nelze. Musíme mít garance, že teprve příští řádně zvolené zasedání sjezdu bude řešit otázku nových orgánů. Nebude to lehké. Budou výpady, ale ať se s tím vypořádá Dubček. Nelze si myslet, že vojska odejdou jen tak. Bude-li pod-

288 AK, D II/29, Záznam z moskevského jednání z 23.8.1968; AK, Studie M. Parise: Fakta a úvahy; AK, Bárta, D. – Holá, V.: Sběrka svědectví... záznam rozhovoru s L. Novákem, str. 342 n.; AK, R, Záznam rozhovoru s O. Černíkem; Biřak, V.: Paměti... II, str. 124 n.

zemní rozhlas rozeštvávat, pak stěží odejdou a může dojít i ke skutečné válce.“

Závěr: „Anulovat nelegální sjezd – to je podstatné!“

Následující Kosyginovo vystoupení bylo snad ještě kategoričtější: „SSSR nemohl trpět, aby měl pod rukou Československo, které se dalo na cestu ke kapitalismu. Naše analýza byla správná. Kdyby nebylo příchodu vojsk, socialistické síly by byly smeteny, buď postupně, nebo sjezdem... Musíme nalézt řešení... Jsme povinni je nalézt – jinak bude v ČSSR občanská válka. Odpovědnost ponese pouze vy, zejména Dubček. To, s čím přišel s. Svoboda, je v podstatě možno přijmout jako základ dohody.“

A opět závěr: „Jsou jen dvě alternativy: buď válka, nebo dohoda.“

Jako první vystoupil za československou delegaci G. Husák a jeho první vstup na scénu byl ještě v zásadě přijatelný. Souhlasil sice s Brežněvem a Kosyginem, že v polednovém vývoji byly učiněny chyby, ale současně vyslovil přesvědčení, že čs. vedení si je nejen uvědomovalo, ale mělo i dost vlastních sil je vyřešit a že tudíž ozbrojená intervence je nepochopitelná a odmítaná i komunisty. Vyslovil však také souhlas se stanoviskem L. Svobody o nutnosti hledat společné východisko i pochopení pro sovětský požadavek garancí. Současně žádal, aby byla umožněna normální činnost státních a stranických orgánů, což znamenalo uvolnit budovy, spoje atd. „Pokud jde o sjezd“ – řekl Husák už s náznakem hledání nové pozice – „nebyl jsem tam. Jen z rádia jsem se dozvěděl, že jsem byl zvolen do ÚV i do předsednictva. Bylo by jednoduché prostě říci, že sjezd byl ilegální. Třeba však počítat s tím, že z českých zemí tam velká část delegátů byla a že veřejnost se postavila za sjezd. Je třeba o tom hovořit, ale celý problém je třeba řešit delikátně a respektovat nálady, které u nás dnes jsou.“ V závěru řekl: „Chápu, že SSSR je světová velmoc a chce, aby bylo respektováno jeho stanovisko, jeho právo ve střední Evropě. Proto se o těchto otázkách chceme domluvit. Naše národy jsou malé, měly těžkou minulost a jsou značně citlivé na otázky svobody a suverenity. Co se stalo, zapůsobilo velmi špatně. KSČ bude muset mnoho let pracovat, aby se [to] napravilo.“

První Husákovo vystoupení bylo sovětskou stranou přijato se zřejmou nelibostí a vyvolalo další repliky Brežněva, Podgorného a Kosygina proti rozhlasu, vysočanskému sjezdu, proti připravovanému sjezdu KSS; Brežněv přišel i s „argumentem“, že kontrarevoluční živly napadly Švestku, jehož úplně zničeného osvobodili teprve sověští vojáci. Vzápětí po nich, obdobně jako při jednání v Čierné, vystoupil V. Biřak a beze zbytku se ztotožnil s kritikou a požadavky sovětského vedení: „Pravičáci byli dobře

připraveni a měli to dobře promyšleno.“ Biřak vyslovil souhlas s názorem o nelegálnosti vysočanského sjezdu i s odložením sjezdu KSS; „Je otázka, kdo vyhlásí neplatnost sjezdu KSC; musí to být Dubček.“

Po vystoupení V. Biřaka bylo jednání přerušeno s tím, že on a Husák se pokusí dovolat do Bratislavy a prosadit odložení sjezdu KSS. Podle Biřaka to bylo po rozhovoru s O. Klokočem, členem předsednictva KSS, a A. Zrakem, vedoucím tajemníkem MV KSS v Bratislavě, ze Slovenska příslibeno.

Ve volné rozpravě pak vyslovili sovětští představitelé mj. požadavek, aby prezident odvolal ministra zahraničních věcí J. Hájka z OSN a otázku Československa stáhl z pořadu jednání.²⁸⁹

Když skončila tato první fáze jednání, původní dosti bojovná nálada čs. „delegace“, s níž odjížděla do Moskvy, rychle opadla a dostavil se naopak pocit stísněnosti. Tak aspoň atmosféru charakterizoval L. Novák. Nepodařilo se přesvědčit sovětské vedení, že situace v Československu je jiná, než jak ji Sověti vidí. Nepřesvědčil tudíž Svoboda Brežněva, že Červoněnko ho mylně informoval, spíše naopak. Svoboda – vedle Biřaka a Husáka, který rychle pochopil, že je jen jedna pravda, a to sovětská – se v následujících hodinách a dnech stal hlavní pákou, pomocí které sovětské vedení lámalo obranu postupně se sjíždějící různorodé čs. „delegace“ a hlavně její reformní části, která se zde ocitla v silné menšině, a pomáhal prosadit ultimativní požadavky kremelských vládců. Je jeho osobní tragédií, že ve chvíli, kdy ho osud postavil do role „otce vlasti“, kterou bral smrtelně vážně, nepochopil, že jeho postoje a ochota vyjít Moskvě všemožně vstříc v zájmu udržení přátelství a odvrácení možného krveprolití jsou objektivně v rozporu se zájmy čs. lidu.

Vlastních jednání čs. delegace se sovětskými představiteli se Svoboda v dalších dnech (kromě podpisu protokolu) neúčastnil; jednal s nimi vesměs separátně, přičemž jeho partnery z vlastních řad byli hlavně Biřak a Husák. Když pozdě v noci 23. srpna byli do Kremle přivedeni Dubček a Černík, aby jim bylo konečně dovoleno setkat se se Svobodou a ostatními, vycítil Dubček instinktivně – přes dramatickosti setkání – Svobodův chlad a odstup.²⁹⁰ Teprve zde získali první informace o situaci v Československu. Svoboda, Husák a skupina „zvatelů“ a adeptů dělnickorolnické vlády je však stěžejí hodnověrně informovala o odporu čs. lidu a zvláště

289 *Tamtéž.*

290 *Tamtéž*; dále A. Dubček vzpomíná...; *Naděje umírá poslední, c.d.*, str. 198 n.

o průběhu vysočanského sjezdu. Když se pozdě v noci po nezávazné diskusi rozcházel k odpočinku, Dubček i Černík opět pocítili nemilost moskevských vládců. Zatímco členové Svobodovy delegace a jeho doprovodu byli ubytováni v Kremle, Dubček i Černík byli nuceni odjet do přidělených bytů na Leninské hory.

Brežněv zřejmě neponechával nic náhodě. V osobě Biřaka získal navíc věrného spolupracovníka a donašeče, který ho pohotově a podrobně zpravoval o situaci. Už dopoledne 24. srpna na první poradě (10.00–11.45 hod.) v Moskvě informoval představitele varšavské pětky – byli to kromě Brežněva Kosygin, Podgornyj, Živkov a Velčev, Kádár, Fock a Komocsin, Ulbricht, Stoph a Honecker, Gomulka, Cyrankiewicz a Kliszko – o výsledcích dosavadního jednání mezi Čechoslováky i o postojích jednotlivých členů delegace. „Chování čs. vedoucích charakterizuje zčásti váhavost a zvažování obtíží a zčásti hledání určitého přijatelného řešení.“ Pokud jde o jednotlivce, Husák prý pochopil, že dokud nebudou garance, vojska se nestáhnou, vyjadřování Černíka svědčí, že hledá východisko; „jako první prohlásil, že považuje sjezd za neplatný“. Svoboda se bude snažit přemluvit Dubčeka, aby po návratu domů odstoupil a protože zatím nemá nic v kapse, rozhodl se zůstat v Moskvě i nadále.

Hlavní pozornost účastníků této porady, jejíž průběh známe z polského a maďarského autentického záznamu, byla soustředěna na posouzení situace v Československu, na hledání východiska z politického neúspěchu intervence a na taktický postup při jednání s čs. delegací. Účastníci se v zásadě shodli na tom, že vojenské obsazení Československa proběhlo celkem bez problémů, zatímco politickou situaci se jim zvládnout nepodařilo; tzv. zdravé síly totálně selhaly, nejsou schopné žádné akce a zbaběle zalezly na velvyslanectví – tak charakterizoval stav věcí Brežněv – zatímco pravicové a kontrarevoluční síly se proti očekávání nezalekly, neutekly a naopak ovládly politickou situaci, která je horší než v Maďarsku v roce 1956 a kterou nelze dále ponechat bez náležité odezvy. Tento Brežněvův závěr byl podpořen i alarmujícím radiogramem od Červoněnka: napětí v Československu se zvyšuje, a proto je nutné vytvořit vládu národní jednoty v čele se Svobodou, který by se měl vrátit, aby se situace zklidnila.

V další diskusi Ulbricht vystoupil s názorem, že vláda národní jednoty je příliš masarykovská a netřídní a opět se mluvilo o revoluční dělnickorolnické vládě. Jednající došli k závěru, že za dané situace jediní, s kým je možné a nutné kromě Svobody jednat a kdo je schopen čs. národy uklidnit, jsou Dubček a Černík. Současně ale byly rozvíjeny úvahy o tom, jak Dubčeka zdiskreditovat, jak proti němu obrátit mínění obyvatelstva. Ho-

vořilo se o možnosti pozvat k jednání zbytek předsednictva ÚV KSČ a byla také vyslovena úvaha, že do čela vlády by se mohl vrátit O. Černík. V zásadě bylo dosaženo dohody o tom, že hlavní podmínkou návratu Dubčeka, Černíka, Smrkovského a dalších reformistů do Československa i do jejich funkcí je neuznání legitimacy vysočanského sjezdu, odložení příprav a konání XIV. sjezdu KSČ i KSS na pozdější dobu a plnění ducha dohod z Čierné a Bratislavy. V opačném případě bude ozbrojený boj proti kontrarevoluci v Československu nevyhnutelný. Zdá se, že právě to byla alternativa, která by Čechy a Slováky očekávala v případě nesouhlasu.

Zvláštní „zásadovost“ prokázali satrapové, zjevně vyděšení strachem o pevnost svých vlastních postů. Proto je ocitujeme ze zápisu:

Gomulka: „Ozbrojený boj je pravděpodobně nevyhnutelný. Buď bude boj, nebo kapitulace. Naším vojskům je třeba dát rozkaz, aby zahájila boj proti kontrarevoluci... Jestli Svoboda, Dubček a Černík nebudou mobilizovat v zájmu klidu, tak my musíme dát příslušné rozkazy našim vojskům.“ (V „příslušných rozkazech vojskům“ se Gomulkovi zvlášť zalíbilo a opakoval to s mimořádným gustem.)

Živkov: „V současné situaci je střet s kontrarevolucí už nevyhnutelný. Bez ohledu na to, zda se rozhovorů zúčastní Dubček... Musíme přejít do útoku, nebo bude ještě hůř. Musíme usilovat o rozbití kontrarevoluce. Musíme zlikvidovat reakční bandy v Praze, Bratislavě a ostatních městech.“

Ulbricht: „Především je třeba vydat nejen výzvu ke klidu, ale výzvu k dělnické třídě a revolučním silám, aby zahájily boj s kontrarevolucí.“

A na závěr ještě Gomulka: „Kontrarevoluci je nutno tvrdě zničit i proto, že jinak by byl světu podán důkaz, že může existovat i za přítomnosti sovětských vojsk.“

Kremelské špičky byly poněkud obezřetnější:

Podgornyj: „Občanská válka se může zdát neodvratná, ale lze se jí vyhnout. Musíme k tomu hledat cestu.“

Brežněv: „My nebudeme kapitulovat ani před hrozbou občanské války, ale je nutné hledat také další cesty.“

Takové byly názory a stanoviska některých z hlavních aktérů srpových událostí. Na konci dosti bezradného jednání, jehož průběh svědčil o hloubce politické krize, do níž domácí a dosud svorný československý odpor interventy dostal, však „pětce“ svítila naděje: Brežněv sdělil, že právě dostal zprávu, že „po rozhovoru Biřaka a Husáka dnes v noci s pěti členy slovenské strany došlo k přelomu v dobrém směru. Předsednictvo ÚV KS Slovenska jednomyslně rozhodlo nedopustit, aby se konal sjezd

strany a odložilo jej“. Brežněv končil poradu úlevně: „Tak tedy, soudruzi, jak je vidět, šance ještě jsou!“²⁹¹

To byl pravděpodobně po Svobodově rozhodnutí letět do Moskvy druhý přelomový moment, který dal interventům šanci nalézt východisko ze situace, do níž se dostali.

Obskurní moskevská „jednání“ však prodělala ještě několik dramatických chvil a komplikací. 24. srpna byli k rozhovorům přibráni i J. Špaček, J. Smrkovský a B. Šimon, dopravení spolu s F. Krieglem (který však přizván nebyl) za přetrvávajících bezpečnostních opatření od Užhorodu do Moskvy.

A opět následovala již známá pohovorová režie. Sotva se Špaček, Šimon a Smrkovský stačili pozdravit, byli předvedeni před obligátní trojku Brežněv, Kosygin a Podgornyj. V podvečer 24. srpna se téměř navlas opakovalo to, co několik hodin předtím při „kádrování“ Dubčeka a Černíka: Vysočanský sjezd se sešel bez vědomí ÚV KSČ a je největším nebezpečím, které hrozí rozkoem KSČ i společnosti. Z toho pramení i hrozba krveprolítí a proto je nutné tento sjezd zlikvidovat. Odpověď na již obligátní otázku, zda se chtějí podílet na řešení čs. situace, byla u všech tří zásadně shodná: Nejdříve chtějí mluvit se všemi členy čs. delegace, zejména s Dubčekem a Černíkem. Chtějí také znát situaci v Československu. Když J. Smrkovský v odpovědi Podgornému opakoval, že se zachová podle toho, co řekne lid Československa, ten se rozčílil a vyjel na Smrkovského, proč se on, jako politik, ohání lidem. „Vy jste přece politický vůdce.“

J. Špaček na otázku, zda přemýšlel o tom, jak se podílet na řešení situace, odpověděl, že ne, že spíše přemýšlel o tom, komu ho předají, až se podaří v Československu vytvořit nové orgány, nebo zda zmizí někde v SSSR beze stopy. To Kosygina vyprovokovalo k otázce, co si vlastně myslí a Brežněv pronesl jen tak, jakoby mimochodem, poznámku: „Podívejte se, jestli se nebudete chtít podílet na řešení, my to nějak vyřešíme i bez vás.“ Tím vlastně jednání skončilo a teprve nyní se všichni tři dozvěděli, že Svobodova delegace je v Kremlu a že se s ní setkají.

Ve večerních hodinách 24. srpna se tedy všichni zatčení členové předsednictva poprvé od své internace sešli společně, avšak bez Dubčeka. Ten ležel nemocen, nervově vyčerpán a s poraněnou hlavou po tom, co uklouzl v koupelně. Navíc kategoricky odmítal účast na jakémkoli jednání. V se-

²⁹¹ AK, Z/M 20, Z/21, Z/P4, záznamy maďarských a polských účastníků paralelní schůzky varšavské pětky v Moskvě 24.–26.8.68.

stavě chyběl i Biřak, který se neustále pohyboval v kremelských kuloárech a plnil úkoly svých „chlebdárců“, a také Indra, který náhle ulehl; údajně měl problémy s udržení rovnováhy a dalších jednání se nezúčastnil.

Na Dubčekově těžkém psychickém stavu se vedle toho, co se stalo, zřejmě podepsal i politický a osobní postoj Svobodův. Svědčí o tom mj. i informace Podgorného z druhé schůzky varšavské „pětky“ z 25. srpna, podle níž prezident Svoboda, který „si upřímně přeje nejlepší řešení“, kritizoval československé vedení a „poukazoval na nebezpečí občanské války, pod jehož vlivem dostal Dubček srdeční záchvat... Svoboda v osobním rozhovoru se sovětskými vedoucími řekl, že nedůvěřuje Dubčekovi a udělá vše, aby byl po normalizaci zproštěn funkce“. Také od Kosygina se dostalo Svobodovi velkého uznání. „Svoboda zná nejlépe (sic!) domácí situaci a vyjadřuje se nejpozitivněji...“²⁹²

Dubček jistě nemohl znát obsah Svobodových rozhovorů s moskevským vedením. Zřejmě ale rychle pochopil, tak jako někteří další účastníci jednání, že Svoboda až příliš jednoznačně akceptuje sovětské požadavky a v jeho chování vycítil odstup a rezervovanost vůči vlastní osobě.

Toho večera, 24. srpna, se žádné oficiální jednání nekonalo. Ve víceméně volné diskusi si čs. účastníci vyměňovali názory a informace na situaci doma a také na požadavky sovětské strany. Bylo zřejmé, že členové Svobodovy delegace toho o situaci v Československu mnoho nevědí nebo nechtějí říci, zvláště ne o vysočanském sjezdu. Prezident Svoboda v jednání s Dubčkem a Černíkem sice poznamenal, že byl vystaven velkému tlaku na ustavení dělnickorolnické vlády, ale ani slovem nenaznačil nic bližšího, tím méně skutečnost, že tři z hlavních organizátorů a adeptů této vlády tvoří součást jeho delegace. Oni sami pochopitelně o tom neřekli ani slovo.

Účastníci diskuse dospěli k závěru, že k jednání je nutno přizvat i ostatní členy předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ, kteří musí důkladně informovat všechny o situaci v Československu, což moskevské vedení akceptovalo. Současně byli sovětským vedením informováni o požadavku, aby čs. strana vypracovala nějaký písemný podklad, nějakou dohodu, která by situaci řešila v duchu dohod z Čierné a Bratislavy a hlavně anulovala XIV. sjezd KSČ.

292 Tamtéž; dále AK, R, Záznam rozhovorů J. Špačka, O. Černíka, B. Šimona; AK, Bárta, D. – Holá, V.: Sběrka svědectví..., záznam rozhovoru s L. Novákem, str. 355 n.; AK, M. Paris, cit. studie; Biřak, V.: *Paměti II*, str. 126 n.

Pro třetí diktát v moderních československých dějinách bylo tedy příznačné, že se obě jednající strany sejdou až při závěrečném jednání o protokolu. V průběhu jeho přípravy sovětská strana používala výhradně skupinových, diskriminačních a nátlakových pohovorů, odvozených z faktu, že ČSSR už je obsazena obrovskou vojenskou převahou. K tomu patřila i příslovečná metoda „rozděl a panuj“. Jestliže např. sovětská strana navrhla, aby čs. strana připravila návrh dohody, pak před ní současně zatajila, že V. Biřak má již v kapse sovětský návrh protokolu, v jehož duchu měl jednání čs. delegace nenápadně usměřňovat.

Diskuse mezi členy předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ skončila bez konkrétní dohody. Reformisty odvezli na noc zase mimo Kreml, F. Kriegla však od čs. delegace zcela izolovali a k jednání vůbec nepřipustili.

Souběžně s diskusí členů předsednictva a sekretariátu se v Kremlu konala v pozdních odpoledních hodinách 24. srpna ještě jedna porada. Podgornyj, Kosygin a Ponomarjov přišli za Svobodou a předložili mu tento návrh: Protože čs.-sovětská jednání si ještě vyžadají určitý čas a situace v Československu je velmi vážná, bylo by vhodné, aby se prezident vrátil domů, situaci uklidnil a vrátil se pak do Moskvy až k podpisu dohody. Svoboda nejdříve vyslovil souhlas, avšak po poradě se svým doprovodem rozhodnutí změnil, neboť si uvědomil, že by přijel domů bez těch, které slíbil přivést a kvůli nimž do Moskvy jel. Místo toho se rozhodl poslat prostřednictvím své dcery Zoe vzkazy do Prahy. Aby je však mohl odeslat, musel požádat o možnost telefonovat, neboť v celé části Kremlu, kde byla čs. delegace ubytována, nebyl k dispozici ani jeden aparát. Příslušná kremelská služba mu jej pak přinesla na podnosu, přikrytý ubrouskem, zastrčila šňůru do zásuvky a když prezident domluvil, opět jej na podnosu s ubrouskem odnesla(!). Obsahem jeho poselství, jakož i vzkazů pro vládu a ministerstvo národní obrany, bylo jednak dosti optimistické sdělení o jednání probíhajícím v Moskvě za účasti Dubčka, Černíka a Smrkovského a dalších, jednak výzva k zachování klidu; s jeho sdělením byli obyvatelé Československa seznámeni prostřednictvím Čs. rozhlasu a letáků ještě téhož večera.²⁹³

Téhož dne – 24. srpna – poslal L. Svoboda prostřednictvím velvyslance Kouckého depeši ministru J. Hájkovi, v níž mu nařizoval, aby v Ra-

293 AK, Bárta, D. – Holá, V.: Sběrka svědectví..., záznam rozhovoru s L. Novákem, str. 366 n.; M. Paris, c. studie; AK, R, Záznam rozhovorů s J. Špačkem, O. Černíkem, B. Šimonem; AK, Z/M 20, 21, Z/P 4; Biřak, V.: *Paměti II*, str. 126 n.; *Sedm pražských dnů*, str. 242 n.

dě bezpečnosti nevystupoval a aby vydal prohlášení, že čs. vláda s projednáním československé otázky v Radě bezpečnosti nesouhlasí a že si své záležitosti s ostatními socialistickými zeměmi projedná sama. A nedostí na tom. Jestliže 23. srpna vydalo Národní shromáždění prohlášení, v němž vysoce ocenilo roli čs. masmédií v srpnových dnech při vytváření jednoty lidu a ústavních orgánů republiky, pak L. Svoboda v depeši L. Štrougalovi z 24. srpna žádá mj. vládu, „aby nepřijímala odpovědnost za obsah a fungování rozhlasových stanic, které nekontroluje, a jejich prostřednictvím nezveřejňovala svá usnesení a stanoviska“. Přitom mu nevadilo, že jeho prohlášení, a uklidňující vzkazy z Moskvy, mystifikující čs. společnost tvrzením o pozitivním průběhu jednání v Moskvě, byly šířeny právě na vlnách těchto vysílačů.²⁹⁴

* * *

Na předchozích stránkách bylo již uvedeno, že Červoněnko v depeši Brežněvovi urgoval vytvoření vlády národní jednoty a Svobodův návrat, aby bylo možno uklidnit výbušnou situaci v Československu. Přerušíme proto výklad dalšího průběhu jednání v Moskvě a pokusme se zachytit domácí atmosféru.

Bezmocnost interventů proti narůstajícímu hnutí odporu, postupné poznávání vlastní role okupantů, nedostatky v zásobování apod. vyvolávaly u vojáků zmatek a pocity deprese, ale současně u jejich velení i snahy řešit rozpory a konflikty násilím, agresí. Zvláště markantně se to projevovalo ve vztahu k čs. armádě.

Jednotky čs. armády, uzavřené v kasárnách (jejichž prostory musely nezřídka sdílet s jednotkami interventů), neměly možnost normálního výcviku, neměly přístup do výcvikových prostorů, ke zbraním a bojové technice. Bylo tudíž nesmírně náročné udržet je v klidu. Zvláště silný odpor a protesty vyvolávala tato situace u vojsk 10. LA a 7. A PVOS, kde mimo jiné zákaz přístupu k letecké technice a nemožnost jejího pravidelného ošetřování přinášely značné škody. Přitom nad velením ČSLA jako příslověčný Damoklův meč neustále visela hrozba odzbrojení, nedokázali zabránit incidentům. Udržení armády v klidu žádala rovněž čs. vláda a Národní shromáždění; totéž požadoval i prezident Svoboda z Moskvy, který v podržování klidu spatřoval podmínku úspěšného jednání. Proto také ge-

294 AK, Šifrovky č. 7867 a 7868 z 24.8.1968; *Sedm pražských dnů*, str. 183.

nerál Rusov, zastupující nyní ministra Džúra, spolu s Vojenskou radou přijímali i různá nepopulární opatření. Šlo např. o nařízení, aby se piloti zdržovali doma, o zákaz provozu radiostanic a jejich „zneužívání“ proti cizím jednotkám.

Na hrubý nátlak generála Jamščikova bylo Vojenskou radou odesláno na „dovolenou“ několik vedoucích armádních činitelů: generál Burda, náčelník Zpravodajské správy MNO, který se netajil svými protiintervenčními postoji a odmítl prozradit umístění radiostanic i místo konání XIV. sjezdu; tomu naopak jeho správa poskytla technickou pomoc. Generál Štika, náčelník štábu 7. A PVOS, za údajné provokace vůči intervenčním vojskům. Plukovník Svoboda, náčelník správy pro zahraniční styk, pro údajné kontakty s Londýnem; ve skutečnosti šlo o telefonický rozhovor s A. Londonem, autorem Doznání, známé knihy o politických procesech v 50. letech. Generál Procházka, velitel ZVO, „odpovědný“ za protiintervenční odpor svých jednotek a autor osobního kritického dopisu generálu Pavlovskému, vyvázl prozatím jen pozváním „na kobereček“. Plukovníka Stejskala, člena VR a účastníka sjezdu, čekala již ráno 23. srpna Jamščikovova nevybíravá kritika za to, že nesdělil místo konání sjezdu; Stejskala dokonce označil za „bílého“. Od tvrdého postihu ho zřejmě ochránila jen skutečnost, že na sjezd byl vyslán Vojenskou radou.

Když interventům nastaly problémy se zásobováním a čs. železničářům se navíc dařilo zdržovat zvláštní vlak se speciální spojovací a zaměřovací aparaturou, směřující do Prahy, intervenční velení a také osobně maršál Grečko, který přiletěl do Milovic společně s generály Pavlovským a Ogarkovem, předložili velení ČSLA ultimativní požadavek: do večera 24. srpna zajistit plynulý provoz na železnici pro potřeby okupačních vojsk. V opačném případě povolají své železniční vojsko a vyhradí si pro sebe hlavní dopravní tepnu Čierna – Košice – Praha. Nakonec po dohodě Vojenské rady s čs. vládou převzalo řešení tohoto požadavku ministerstvo dopravy, což umožnilo čs. straně uplatnit kritické výhrady, že jsou to právě intervenční vojska, která ohrožují bezpečnost obsluhy, znemožňují dopravu zaměstnanců a ochromují dopravu.

Velmi kritická situace vznikla u vojsk 7. armády PVOS, jimž bylo znemožněno plnit stanovené úkoly. 25. srpna se k náčelníkovi štábu gen. Rusovovi dostavila skupina sovětských generálů v čele s generálplukovníkem Ščeglovem a sdělila mu, že čs. stíhací letectvo a protiletadlové raketové vojsko nemají povolenou činnost. A protože je nutné zabezpečit uskupení sovětských sil a prostředků protivzdušné obrany státu na území Československa, rozhodl maršál Baticij (velitel systému PVOS Spojené-

ho velení – pozn. aut.) „využít stanovišť velení a radiotechnického systému ČSLA“ s tím, že na místech velení (7. A PVOS a 3. sboru) budou rozmístěny skupiny sovětských důstojníků a specialistů. Současně bylo oznámeno, že „v případě, budou-li tomuto rozmístění orgány ČSLA bránit, bude obsazení provedeno násilně“.

Nakonec byla vybraná stanoviště obsazena ve dnech 25.–26. srpna, aniž by došlo k ozbrojenému střetu.

Záznamy z jednání Vojenské rady v těchto dnech ukazují, že intervenční jednotky nezřídká porušovaly rozkaz generála Pavlovského z 22. srpna a chovaly se vskutku jako okupanti, ochotní použít kdykoli sílu zbraní. Dokázaly to např. v Prostějově, kde projíždějící tankové jednotky bez jakékoli příčiny, zřejmě jen proto, že vlastní vinou v městských ulicích bloudily, zahájily divokou palbu do přihlížejících lidí. Výsledek – tři mrtví, devět raněných. V dopise generála Rusova generálu Jamščikovovi je uvedena řada dalších důkazů o porušování rozkazu generála Pavlovského spolu se žádostí o zjednání nápravy.²⁹⁵

Do této napjaté atmosféry přišla na čs. MNO zpráva intervenčního velení, že kontrarevolucionáři sestřelili u Kostomlat sovětský vojenský vrtulník. Ve skutečnosti šlo dílem o nešťastnou náhodu, dílem o vinu pilota, který v mlze narazil do stromu a poté, kdy po nárazu bez vážnějšího zranění vypadl, snažil se podle očitého svědka zastřít stopy svého zavinění tím, že do vrtulníku, v němž uhořeli dva sovětsští novináři spolu s nákladem propagačního materiálu o „internacionální pomoci“, vystřelil celý zásobník své pistole. Pro sovětské vyšetřující orgány to ale byl jasný důkaz, že vrtulník sestřelili kontrarevolucionáři. A tak Vojenské radě nezbylo než zaznamenat, že při vyšetřování této události byly porušeny mezinárodní dohody, neboť čs. strana nebyla k vyšetřování připuštěna.

Celá záležitost se pak stala předmětem dlouhého diplomatického jednání a intervenční tisk ji v duchu sovětské verze náležitě propagandisticky využil.²⁹⁶

295 VHA, VR MNO 1/18-3, zápisy ze zasedání VR 24.–30.8.1968; VHA, sekret. MNO 1/16-4, přílohy k Analýze..., přílohy č. 30, 32, 33, 34, 35, 39, 41; VHA, MNO 1/16-4, Vojenskopolitická analýza, I.–II; VHA, GŠ-OS ČSLA, poř. č. 28 a 50, dopis generála Rusova Jamščikovovi; rozkazy a nařízení po 21.8.1968; VHA, materiály SVO ze srpna 1968; AK, R 95, 150, záznam rozhovorů s generálem Dvořákem a plk. Stejskalem; AK, zpráva regionálního zmocněnce Komise... pro okres Prostějov; *Sedm pražských dnů*, s. 172 n.; AK, A 361, válečný deník ZVO; AK, Šimovček, J.: c. d.

296 VHA, VR MNO 1/18-3, zápisy ze zasedání VR 24.–26.8.1968; *Obrana lidu* 28.9.1968, Mašina otkazalas rabotať; AK, f. PV – F. Hamouze.

Postoj okupantů a jejich připravenost i k nejtvrdějším zásahům proti hnutí odporu velice přesvědčivě dokazuje následující:

Když generálové Rusov a Bedřich podávali na branněbezpečnostním výboru Národního shromáždění dne 26. srpna zprávu o vojenské situaci v Československu, generál Bedřich citoval výrok zástupce náčelníka HPS u intervenční armády v Praze, generála Načinkina, který pronesl v rozhovoru s ním předchozího dne: „Čs. armádě a čs. lidu musí být jasno, že tady socialismus ubráníme, i kdyby tu mělo být zemětřesení, a není na světě síly, která nás odtud dostane. My svůj úkol splníme. To musíte bezpodmínečně pochopit. Žádná protisovětská štvavá kampaň nás nezastaví, když bude třeba, zasáhneme i osťe.“

To nebyl náhodný výrok; to byla oficiální linie představitelů sovětského impéria. Když na sovětské velvyslanectví přišla protestovat proti intervenci oficiální delegace horníků a hutníků z Ostravy, řekl jim některý z tajemníků: „Můžete třeba všichni vyhladovět, nám je to srdečně jedno.“ Na námitky, že jsou již mrtví a ranění, odpověděl: „Bude jich ještě více. Za jednoho sovětského vojáka tisíc vašich lidí, berte to na vědomí. Nám je to jedno, jestliže si vy neuvědomíte, že to musíte brát jako reálnou skutečnost.“²⁹⁷

V téže době – pravděpodobně 25. srpna, druhý den po schůzce varšavské pětky v Moskvě – vydal velitel Jižní skupiny intervenčních vojsk generál Provalov veliteli 8. (maďarské) motostřelecké divize rozkaz k přeskupení a k přípravě na potlačení případného vystoupení čs. armády na Slovensku a k její likvidaci. Tento úkol měla 8. divize splnit v součinnosti s 31. tankovou a 30. motostřeleckou divizí 38. Sovětské armády. 254. motostřelecká divize Jižní skupiny vojsk byla určena k odzbrojení a likvidaci hlavních sil 3. čs. motostřelecké divize a dalších jednotek a vojenských škol na západním Slovensku. Je více než pravděpodobné, že obdobné rozkazy vydalo intervenční velení i pro jednotky okupující české země.²⁹⁸ Domněnka o to pravděpodobnější, že – jak jsme již uvedli výše – v raních hodinách 26. srpna se z území NDR začala do severních Čech přepravovat další sovětská 11. gardová armáda.

297 ANS, záznam jednání BBV NS z 26.8.1968; AK, Zasedání ÚV KSČ 31.8.1968, vystoupení M. Mikové.

298 Pataky, I.: Zatiahnutie Maďarska a Maďarskej ľudovej armády do agresie proti Československu roku 1968, *Historie a vojenství* č. 5/1993, str. 54 n.; Dokumenty z maďarského vojenského archivu k událostem roku 1968, *tamtéž*, str. 142 n.; AK, dokumenty z maďarského vojenského archivu (NHKI), věnované I. Patakym.

Členové předsednictva ÚV KSS se pod tlakem delegátů připravovaného sjezdu rozhodovali, zda navzdory příslibu, který od nich Biřák a Husák dostali, přece jen nezhájí XIV. sjezd dříve, než se čs. představitelé vrátí z Moskvy. Požádali proto generálního konzula Kuzněcova o spojení s Moskvou. Po bezvýsledném jednání odešli na velitelství okupačních jednotek v Bratislavě, aby se pokusili získat spojení odtud. Avšak zde se místo splnění své žádosti všichni tři – A. Zrak, A. Ťažký i V. Pavlenda – dočkali internace. Vzápětí tentýž osud potkal i S. Falšana a R. Harenčára, kteří se vydali za nimi. Jejich zatčení bylo výsledkem konzultace sovětského velitele s maršálem Grečkem. V těchto hodinách však již v Moskvě vrcholilo čs.-sovětské jednání, a tak zřejmě pod vlivem této skutečnosti dal J. Andropov, šéf sovětské KGB, příkaz k propuštění zatčených a k jejich plné satisfakci.²⁹⁹

Nepřehledná situace, hrozba těžkých konfliktů, nedostatek základních zpráv o průběhu jednání v Moskvě a jeho protahování vyvolávaly i v protiintervenčním táboře nervozitu, netrpělivost a veliké napětí. Občasné Svobodovy zprávy o údajně úspěšném průběhu moskevských jednání a výzvy ke klidu, zprostředkované jeho dcerou Zoe, resp. informace od G. Husáka nemohly situaci uklidnit, spíše naopak, neboť většina jednajících ztratila jakýkoli mandát jednat jménem čs. lidu (Biřák, Indra, Lenárt, Rigo, Švestka, Jakeš, Piller a další).

Když večer 24. srpna došel na sekretariát vysočanského ÚV KSČ vzkaz, že D. Kolder shání Zd. Mlynáře, aby jel spolu s dalšími členy starého předsednictva a sekretariátu k jednání do Moskvy, vysočanské předsednictvo zprvu nesouhlasilo, avšak na návrh V. Šilhána rozhodnutí změnilo a Mlynář byl vyslán už jako zástupce a mluvčí nového ÚV; měl tedy vystupovat v duchu závěrů a usnesení XIV. sjezdu. S sebou vzal řadu osobních vzkazů a dopisů pro reformní členy předsednictva. V. Šilhán zaslal osobní dopis Dubčekovi jako jeho úřadující zástupce; v něm ho informoval o průběhu XIV. sjezdu, o vzrůstající autoritě strany i protiintervenčním odporu lidu: „Lid celé naší země projevil úžasné kvality. Vznikly nebo se obnovily některé hodnoty, na kterých je možno stavět. Víím, že vaše jednání je nesmírně těžké. Upřímně se však obáváme, že si neumíte představit situaci, jakou prožíváme my tady. Již tento fakt může ovlivnit vaše jednání.“

299 *Tamtéž*; dále AK, Štefanský M.: Normalizácia a konsolidácia na Slovensku, rkp. studie, str. 17 n.

Prosím Tě, buďte si vědomi tohoto faktu...“³⁰⁰

Kolem deváté hodiny dopolední 25. srpna přiletěl do Moskvy zbytek členů starého předsednictva ÚV KSČ – O. Švestka, J. Lenárt, M. Jakeš, F. Barbírek a E. Rigo – a spolu s nimi i vyslanec XIV. sjezdu Z. Mlynář. Pokud šlo o poměr starých a nových sil, vyzníval zcela jistě v neprospěch reformátorů.³⁰¹

Doma se mezitím předsednictvo Národního shromáždění, znepokojené průtahem Svobodova pobytu v Moskvě, nedostatkem zpráv i odletem „staré gardy“ usneslo na stanovisku, které se vysílačkou MZV, diplomatickou šifrou i rozhlasem snažilo dát prezidentovi na vědomí. Informovalo v něm o situaci doma a zároveň varovalo před napětím, stupňujícím se jak u okupačních sil, tak u obyvatelstva. V závěru mu navrhlo, aby buď přijal informaci od zvláštní konzultativní skupiny, složené z představitelů ÚV KSČ, NS a vlády, kterou by povolal do Moskvy, nebo aby krátkodobě přerušil jednání a vrátil se s Dubčekem, Černíkem a Smrkovským do Prahy ke konzultacím s příslušnými ústavními orgány.

Prezident, jak víme, nereagoval nebo reagoval nemohl a vývoj šel mimo nejvyšší československý orgán, ústavně nekompetentní cestou jednání stranických orgánů, vnucenou Kremlem.³⁰² Když A. Dubček L. Svobodu upozornil, že tzv. čs. delegace, která se v Moskvě sešla, nemá ústavní oprávnění k jednání, Svoboda argumentoval, že „mimořádná situace omlouvá nelegální kroky“.³⁰³

Řízením první porady předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ v Moskvě (!) byl pověřen O. Černík, neboť Dubček se nadále odmítal jednání zúčastnit. Kriegl byl izolován, Indra nemocen a Biřák většinou jednal v kuloárech. Z vládních činitelů původní Svobodovy delegace byl k jednání přizván pouze G. Husák – Džúr a Kučera nikoliv. Dříve než bylo zahájeno vlastní jednání, Mlynář a někteří další navštívili Dubčeka a odevzdali mu dopis vysočanského sjezdu. Dubček však nebyl pro nervové zhroucení schopen věcného přístupu.

První část porady byla pochopitelně věnována seznámení se situací v Československu. Informoval o ní především Z. Mlynář, který s sebou kromě dopisů přinesl i řadu materiálů, dokumentujících situaci doma. Jeho

300 Mlynář, Z.: *Mráz přichází z Kremlu*, str. 228 n.; Šilhán, V.: *XIV. mimořádný „vysočanský“ sjezd (srpen 1968)*, str. 138 n.

301 *Tamtéž*.

302 *Sedm pražských dnů*, str. 282 n.; F. Cigánek, c. studie.

303 *Naděje umírá poslední...*, str. 203.

zprávu doplnil M. Jakeš a někteří další; tyto informace pochopitelně vyznívaly jinak.

Nedávný vězňové moskevského vedení, ale i řada dalších účastníků se tak dozvěděla zcela nová fakta, zvláště o průběhu a výsledcích sjezdu, o celonárodní podpoře, které se mu dostalo, o protiintervenční a proreformní jednotě čs. lidu, o rozsahu hnutí odporu, ale i o pokusech konzervativců vytvořit kolaborantskou dělnickorolnickou vládu. J. Smrkovský již v úvodu jednání položil otázku: „Tak kdo jste je, mládenci, pozvali?“ Na to všichni přítomní jeden po druhém odpovídali: „Já ne.“ Vzácný případ „statečnosti“ a zodpovědnosti politické i lidské!

Základní představu o tom, co má být obsahem jednání a návrhu čs. dokumentu, předložil O. Černík. Vycházel přitom ze znalosti požadavků moskevského vedení a z předběžné diskuse čs. účastníků v užším kruhu v předchozích hodinách a dnech.

Základem byl nevyhnutelný kompromis mezi politikou a zájmy čs. národů a tvrdou realitou intervence jako výsledku prosazení mocenských zájmů. Podle Černíkových údajů se přitom spolu se Smrkovským a Dubčekem u jeho lůžka a za přítomnosti L. Svobody dohodli, že v žádném případě nepřipustí do dohody 1. charakteristiku situace v Československu jako kontrarevoluční; 2. ústup od prohlášení předsednictva ÚV KSČ z 21. srpna odmítajícího okupaci; 3. žádné uznání, že Československo bylo ohroženo vstupem vojsk NATO, že tím byl ohrožen socialismus ve střední Evropě a že vzniklo nebezpečí anulování výsledků druhé světové války; 4. likvidaci Akčního programu.

Pokud jde o odchod intervenčních vojsk, informoval Černík o tom, že podle předběžného jednání by k němu došlo ve třech etapách: V první by se sovětská vojska stáhla ze všech měst a vesnic a současně by definitivně odešla vojska ostatních zemí. Ve druhé etapě by zůstaly od 1. října na západní hranici jen kontingenty určené k posílení její obrany. Ve třetí etapě, až bude čs. armáda plně bojeschopná, odejdou všechna intervenční vojska.

Dále Černík informoval o požadavku sovětské strany, tlumočeném Kosyginem, aby se jednání mohli oficiálně zúčastnit i představitelé varšavské pětky, kteří byli v Moskvě, i o tom, že on jménem čs. strany tento návrh k velké Kosyginově nelibosti odmítl.

Poté oznámil, že ho Dubček požádal, aby sdělil předsednictvu, že uvažuje o rezignaci. Všichni účastníci jednání s tím však vyslovili nesouhlas. Současně ale řada diskutujících – Mlynář, Černík, Šimon a další – vyslovili názor, že Dubčekovi musí být dán prostor pro realizaci politiky, jejímž základem zůstane Akční program, byť v poněkud okleštěné podobě.

Poté se rozproudila diskuse k otázce XIV. mimořádného sjezdu. Byl to především G. Husák, který vehementně a kategoricky obhajoval požadavek sovětského vedení, aby sjezd nebyl uznán za legální. Argumentoval tím, že ÚV KSS nový ÚV KSČ neuznává a neuzná, že slovenští delegáti nebyli na sjezdu proto, že ÚV KSS nedal pokyn k jejich účasti a že volby nebyly demokratické. Tvrdil dokonce, že uznání sjezdu by mohlo na Slovensku vyvolat separatistické hnutí a ohrozit jednotu republiky. On také – snad jako jediný – byl ochoten jednat za přítomnosti představitelů varšavské pětky. Švestka, Lenárt a další souhlasili s Husákovým postojem ke sjezdu. Jednoznačně naopak obhajoval XIV. sjezd Z. Mlynář. Kompromisní stanovisko zaujal Černík, podle něhož zasedání delegátů je třeba uznat za dobrou snahu, avšak nikoli za řádný sjezd; nový ÚV nelze uznat, neboť volby prý nebyly regulérní a eventuální hrozbu nejednoty či dvojvlády ve straně navrhoval vyřešit kooptací některých delegátů sjezdu do starého ÚV. Obdobné stanovisko zaujal i J. Špaček, ovšem s tím, že v tom případě bude třeba konat nový sjezd co nejdříve, ať již vzhledem k obsahovým nebo kádrovým otázkám.³⁰⁴

K této diskusi a k průběhu celého moskevského jednání je nutno poznamenat, že veškerá tíha spočívala především na vedoucí skupině reformistů. Členové konzervativní skupiny předsednictva a sekretariátu byli po celou dobu pasivní a do jednání fakticky nezasahovali. Např. J. Piller po celou dobu jednání v Kremlu neproněs v diskusích snad jedinou větu. Ostatně ani neměli žádný důvod s názory Moskvy polemizovat a také to nedělali.

Pokud jde o aktivitu Svobody, Husáka a Biřaka, byla téměř výhradně v intencích moskevského vedení. Biřak to např. dokazoval i tím, že se této porady téměř neúčastnil. Místo toho seděl u prezidenta a projednával s ním náměty sovětského vedení na obsazení vedoucích stranických a státních funkcí po návratu do Československa. Svoboda prý vycházel z toho, že Dubček se funkce vzdal; na jeho místo navrhoval Černíka a do funkce předsedy vlády G. Husáka. Smrkovského podle něj mohl nahradit Lenárt. „Šlo o to zbavit Dubčka funkce prvního tajemníka,“ uvádí ve svých *Pamětech* V. Biřak. Nakonec však převládly rozumové důvody, neboť přijít

304 AK, R, záznam rozhovorů s J. Špačkem, O. Černíkem, B. Šimonem; AK, Bárta, D. – Holá, V.: Sběrka svědectví..., záznam rozhovoru s L. Novákem, str. 356 n.; AK, M. Paris, c. studie; Šimon, B.: c. d.; Mlynář, Z.: c. d., str. 228 n.; Biřak, V.: *Paměti II*, str. 131 n.; Vrabc, V.: *Vybočil z řady (Medailon J. Smrkovského a doby, v níž žil)*, str. 135 n.

domů bez Dubčeka jako prvního tajemníka by prý znamenalo udělat z něho hrdinu. Toho se Svoboda velice bál, protože v tom případě by se z něho samého stal zrádce – tak se vyjádřil i při jednání se sovětskými představiteli. Podle Biřaka bylo třeba Dubčekovi „vymáchat hubu v marasmu... do něhož přivedl stranu a republiku“. S tímto závěrem odešel Svoboda za Podgorným.³⁰⁵

Když byla v pozdních večerních hodinách 25. srpna diskuse na předsednictvu skončena nebo spíše přerušena, tříčlenná skupina ve složení Šimon, Mlynář a Špaček byla pověřena sepsáním čs. návrhu dohody.³⁰⁶

V průběhu jednání předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ se konala v pozdních odpoledních hodinách 25. srpna (17.00–18.30) na opačné straně Kremlo v pořadí druhá porada představitelů varšavské pětky. Za sovětskou stranu se jí účastnili Kosygin, Podgornyj a Katušev. Účast ostatních byla stejná jako při první schůzce.

Základním obsahem setkání bylo seznámení se sovětským návrhem protokolu. „Oficiálně jsme ho [československé] delegaci nepředali, ale Biřak ten text má,“ řekl mj. v úvodu Kosygin. Citovat tento návrh nepovažujeme za nutné, neboť se v zásadě shoduje s konečným zněním Moskevského protokolu, které přetiskujeme na jiném místě.

Poté Kosygin seznámil „pětku“ s úvahami o možných změnách ve stranickém a státním vedení Československa. První variantou bylo ustavení revoluční vlády nebo vlády válečného stavu v čele s prezidentem Svobodou, který by převzal současně i pravomoc předsedy vlády. To však prý Svoboda odmítal. Druhá varianta již známe z jednání Svobody s Biřakem. Podle Kosygina ji s oběma projednali. Třetí varianta, navržená v protokolu, počítala s návratem zatčených do jejich funkcí. V závěru svého vystoupení Kosygin mj. uvedl: „Chceme, aby protokol (ač zákulisně zkoncipován kremelskými) byl dokumentem, který jsme nenavrhovali my, ale československá delegace.“

„Svoboda,“ sdělil dále Kosygin, „zná naše stanovisko a podporuje je. Sám řekl, že podle něho je třeba Dubčeka uvolnit, že je to precitlivělý člověk, že mu nedůvěřuje a že se s ním těžko spolupracuje. Udělá všechno, aby ho odstavil. Jestli se ale vrátí do země bez Dubčeka, stane se z něho hrdina; jiné to bude, jestli ho přiveze sám.“

305 AK, Z/M 20, 21, Z/P 4; Biřak, V.: *Paměti II*, str. 135 n.; AK, Bárta, D. – Holá, V.: *Sbírka svědectví...*, záznam rozhovoru s L. Novákem, str. 356 n.

306 AK, R, záznam rozhovorů s J. Špačkem, O. Černíkem a B. Šimonem; Šimon, B.: *c.d.*; Biřak, V.: *Paměti II*, str. 132 n.

Podle Kosygina stejným způsobem přistupoval Svoboda i k osvobození ostatních: Prosil, „aby mohl přivést do Prahy všechny zde přítomné včetně Kriegl, který se jako jediný nezúčastňuje práce delegace. Má obavy, že pokud ho tu zdržíme, bude z něho hrdina!“

V další diskusi pak jednali zástupci varšavské pětky o tom, zda, kdy a kde zveřejnit protokol o odchodu vojsk, resp. o smlouvě o odchodu vojsk a jiných otázkách, až bude podepsán. Za hodné zaznamenání považujeme ještě dvě skutečnosti. Kosygin uvedl, že sovětská strana uvažuje o sestavení „listiny osob, které je nutné ve funkcích vyměnit. Je třeba očistit stranický aparát i armádu od žvlů, které tam nepatří“; to už byla zárodečná idea příštích čistek. A dále, s odvoláním na Biřaka a jeho příslib, že doma po návratu na zasedání ÚV KSČ řeknou sebekriticky lidu, jak vzniklo kontrarevoluční nebezpečí, Kosygin uvedl: „Biřak i Svoboda mají za to, že pokud zasedání ÚV neproběhne v pořádku, obrátí se jeho působení proti nám... pak by neexistovalo jiné řešení, než zavedení vojenské administrativy.“ K tomu pak dodal, že na rozdíl od Čierné je jiná situace: „V Čierné jsme měli smlouvu, ale neměli sílu, nyní však máme v Československu svá vojska.“ A vždy úslušný Živkov k tomu dodal: „Nejdůležitější je druhá varianta, zavedení vojenské diktatury v Československu.“ To byla tečka za druhou poradou varšavské pětky.³⁰⁷

Sovětské vedení původně předpokládalo, že ještě téhož večera, 25. srpna, dojde ke společnému čs.-sovětskému jednání a k podpisu protokolu. Když ale B. Šimon začal podle Černíkových podkladů a poznámek z diskuse předsednictva psát návrh dohody, došel k závěru, že není možné zůstat jen u suchého výčtu jednotlivých bodů dohody, ale že je nutné v úvodu říci, čeho a jak chtělo čs. reformní vedení v obrodném procesu dosáhnout, zda vojenský zásah byl jediným řešením, jaké jsou či budou jeho důsledky apod. V podstatě šlo o modifikovanou verzi čs. odpovědi na červencový dopis varšavské pětky. Protože sovětská strana spěchala, první stránky se ihned překládaly do ruštiny a předávaly. Vzápětí následoval výbuch.

Za Černíkem přišel Ponomarjov a začal křičet, že takhle si protokol nepředstavují, že to vypadá jako ultimátum, jako kdyby Československo obsadilo Sovětský svaz a ne naopak, že takový protokol nikdy nepodepíší a že návrh protokolu sestaví sovětská strana sama a československá se k němu pouze vyjádří. Došlo ke kontroverzi. Černík se ptal, zda čs.

307 AK, Z M/20, 21, Z/P4.

vedení je na partnerské půdě a může navrhovat co chce, nebo zda musí přijmout, co sovětská strana nabízí. Uvedl, že čs. strana se nebude vyjadřovat k žádnému protokolu, kde bude jediné slovo o kontrarevoluci v Československu... Ponomarjov s výrazem převahy představitele velmocenského impéria pohrdavě a nenávisťně odpověděl: „Tak zde budete třeba tři měsíce nebo tři roky.“ Když poté Černík namítl, že buď se čs. vedení vrátí domů s platformou, která mu umožní dělat v Československu politiku a v tom případě Sověti musí s čs. vedením jednat, nebo si situaci v Československu budou muset Sověti vyřešit sami a dosadit si tam koho chtějí, Ponomarjov se opět velmocensky ohradil: „Takhle ostře s námi nebudete jednat, soudruhu Černíku.“

Výsledkem této srážky bylo, že sovětská strana předložila svůj návrh protokolu. K jeho projednání byly vytvořeny dvě tříčlenné skupiny. Za čs. stranu Šimon, Husák a Mlynář, za sovětskou Kosygin, Suslov a Ponomarjov. Do zdlouhavého jednání se však k projednávání jednotlivých otázek zapojovali i další.

V pozdních nočních hodinách se mezi členy čs. delegaci začalo diskutovat o tom, zda protokol podepsat či nepodepsat. Každý se měl vyjádřit. V té chvíli bylo zřejmé, že všichni členové prosovětské skupiny předsednictva – Svoboda, Husák i další „prezidentovi muži“ – podepíší. Dubček souhlasil s připomínkami reformních účastníků, ale do podpisu se mu nechtělo a rozhodnutí odkládal. Ostatní reformisté včetně Mlynáře váhali, až se jako první rozhodl pro podpis O. Černík, po něm předběžně i další.

Do této atmosféry se dostavil L. Svoboda, informovaný o rozporech v předsednictvu V. Biřakem, a rozkřičel se: „Zase jen žvaníte a žvaníte. Už jste se dožvanili k tomu, že máte obsazenou zemi! Tak se už chovejte podle toho a jednejte. Já jsem už v životě viděl hory mrtvých a nedopustím, aby kvůli vašim řečem zahynuly tisíce lidí!“ To zapůsobilo, když se však účastníci jednání kolem druhé hodiny noční rozcházel k odpočinku, nebylo ještě stále o ničem rozhodnuto.³⁰⁸

Kolem deváté hodiny dopolední, 26. srpna, bylo jednání určených trojek o protokolu obnoveno. Nad jeho podpisem čs. stranou však stále ještě viselo několik otázek. O. Černík se velice zaradoval, když mu Z. Mlynář oznámil, že se po celonočním rozvažování rozhodl protokol podepsat. Stále ještě se však odmítal zúčastnit jednání a cokoli podepsat A. Dubček. Argumentoval mj. tím, že by svou účastí mohl všechno zkazit, neboť by se sotva zdržel, aby neřekl, co si o tom všem myslí.

308 Viz pozn. 304.

Právě v ten den vyšel v sovětské *Pravdě* úvodník o Československu: obviňoval čs. vedení v čele s Dubčekem z pravicového oportunismu, otevírajícímu prostor kontrarevolučním silám. To znovu vyvolalo u Dubčeka, Černíka, Smrkovského a dalších reformistů úvahy, zda protokol podepsat či nepodepsat.

V této situaci opět zasáhl svým naléháním a tvrdým nátlakem Svoboda: „Už jsem vám to říkal v noci... přestaňte se už hádat... Za dané situace nevidím jiné východisko...“

Nakonec převládly obavy z možného krveprolití. Bylo ale rozhodnuto, že O. Černík v úvodním slově útoky *Pravdy* odmítne a přednese čs. stanovisko k celé situaci, s čímž delegace vyslovila souhlas. Černíkovi se rovněž po delším jednání, při němž došlo i k hlasité kontroverzi, podařilo Dubčeka „přesvědčit“, aby se závěrečného jednání zúčastnil. Lékař doprovázející čs. delegaci, generál Smrčka, mu však musel podat uklidňující léky.

Opačně vyznělo jednání s F. Krieglem. Ten byl izolován kdesi v opačném křídle Kremlo a sovětská strana, ač ho k jednání nepouštěla, si na jednu vzpomněla, že by bylo dobré mít pod protokolem i jeho podpis. Podle údajů L. Nováka se Svoboda v pondělí (26. srpna) dozvěděl, že je Kriegel v Kremlo a že se bude moci vrátit domů spolu s ostatními pouze za předpokladu, že podepíše protokol. Vyslal proto za ním Husáka, Pillera a Kučeru, aby ho přesvědčili. Vrátili se však s nepořízenou, stejně tak později i sám prezident s Kučerou a oběma poradci – Novákem a Klusákem. Prezident se snažil přesvědčit Kriegla argumentem, že i když podmínky protokolu jsou tvrdé, hlavního cíle bylo dosaženo a zatčení členové předsednictva se vrací domů a do svých funkcí. Kriegel však podpis i nadále odmítal. Bylo by to proti jeho svědomí a nemohl by si podpis zodpovědět. Dokument by ostatně měl být projednán s čs. orgány doma. Nato se Svoboda na Kriegla obořil, že vybočuje z řady, ten se však ostře ohradil. Nakonec – vystaven stálému tlaku – svolil, že si protokol přečte. Svoboda s Kučerou a Novákem se vrátili a požádali Ponomarjova o kopii. Ten sice prohlásil, že když Kriegel nepodepíše, nic se nestane – „što takoj Kriegel“ – nicméně jej Svobodovi dal. Kriegel však ani po přečtení názor nezměnil: „Ne, to já podepsat nemohu.“

Poslední pokus přesvědčit ho proběhl při setkání se členy čs. delegace v pracovně prezidenta, kam byl Kriegel orgány KGB z izolace dopraven v odpoledních hodinách a kde se poprvé po několikadenní internaci setkal s Mlynářem, Černíkem, Dubčekem, Smrkovským, Špačkem, Šimonem a snad i s Lenártem. Ani oni ho však nepřesvědčili. „Co se mnou mohou

udělat? Pošlou mě na Sibiř, nebo mě dají zastřelit. S tím já počítám a kvůli tomu to nepodepíšu.“ A tak zatímco ostatní odcházeli do sálu k závěrečnému jednání, Kriegl odváděli zpět do izolace...³⁰⁹

26.8.1968 v 16 hodin moskevského času zasedla velice nesourodá a nejednotná „čs. delegace“ jako celek k prvnímu a zároveň ovšem i k poslednímu společnému jednání s monolitním brežněvovským vedením, které zasedlo na protější stranu jednacího stolu. Za čs. stranu byli přítomni: Svoboda, Dubček, Černík, Smrkovský, Špaček, Šimon, Biřák, Barbírek, Piller, Rigo, Švestka, Jakeš, Lenárt, Mlynář, Husák, Dzúr, Kučera a velvyslanec Koucký. Za sovětskou stranu: Brežněv, Podgornyj, Kosygin, Voronov, Kirilenko, Poljanskij, Suslov, Šelest, Šeljepin, Gromyko, Grečko, Ponomarjov, Katušev a Semjonov.

Brežněv si nepřál žádné úvodní proslovy a proto rádoby srdečně zahájil a chtěl začít projednávat jednotlivé body či stránky protokolu, který byl rozdán účastníkům jednání jen v ruském jazyce. Když se přesto Černík přihlásil ke slovu, naznačil Brežněv nelibost, nicméně nechal Černíka mluvit. Ten hovořil česky, což se opět sovětské straně nelíbilo, neboť bylo nutno narychlo sehnat tlumočníka. Vystoupení Černíka bylo poměrně mírnou, někdy až omluvnou, sebekritickou a kompromisní, nicméně přece jen dosti jednoznačnou obhajobou polednového reformního procesu a odmítnutím obvinění reformního vedení a Dubčeka z pravicového oportunismu. Bylo odmítnutím intervence, ale současně prohlášením o snaze zabránit možnému krveprolití a ochoty řešit situaci v těžkých podmínkách, souhlasem s anulováním XIV. sjezdu a závazkem plnění dohod z Černé a Bratislavy. Černík ale vznesl současně požadavek na vytvoření podmínek pro obnovení normálního života čs. společnosti, tj. především stažení všech intervenčních vojsk z měst a vesnic, a také požadavek respektování citů čs. národů.

Přes vcelku mírný a omluvný tón Černíkova projevu zavládlo na sovětské straně stolu značné vzrušení. Netrpělivý Brežněv ho však rychle uklidnil, když na adresu čs. strany poznamenal: „Neplánovali jsme žádné projevy. Když jste ale považovali za nutné takhle se vyjádřit – dobře. My vám odpovídat nebudeme. Nedošli bychom nikdy ke konci.“ A poté položil již věcnou otázku: „Tak, soudruzi, a teď po stránkách. Kdo má připomínky k první straně úvodu?“

309 Viz pozn. 304.

Než se však kdokoli odvážil či odhodlal k první připomínce k textu sovětského návrhu protokolu, k překvapení všech mimo program zazněl – zpočátku rozechvělý, ale záhy velice důrazný – hlas A. Dubčeka. Mluvil rusky. Lze jen litovat, že jeho projev nebyl zachycen na magnetofonový pásek a že máme k dispozici jen zápis z pera prezidentova poradce M. Parise, kde jsou formulace – jako zpravidla u každého záznamu – víceméně „obroušené“.

V úvodu vyslovil Dubček požadavek, aby součástí protokolu z celého jednání byly oba návrhy, tedy i československý, a současně varoval před recidivami padesátých let, když vyslovil požadavek neuvádět jména. Další část vystoupení byla ostrou obhajobou reformního procesu a odmítnutím intervence, která stranické a státní vedení Československa postavila před nesmírně složitou a obtížnou situací: „Předsednictvo strany, ani celá strana nerozumí vstupu vojsk. Říkám to mj. proto, abyste pochopili, že konkrétní opatření, taktika postupu se musí stanovit po důkladném poznání situace doma. Příchod vojsk vyvolal nesouhlas lidu, stranických orgánů, dělnické třídy.

Je třeba, abyste i vy viděli reálně situaci v naší zemi a ve straně. Velmi zhozně to působí na život národů. Byl to silný úder jak na myšlení, tak i na city našeho lidu. Říkáme otevřeně, že považujeme váš krok za vážnou chybu, která přinese velikou škodu naší straně i mezinárodnímu komunistickému hnutí... Přítomnost vašich vojsk podněcuje napětí ve straně i v zemi. Je proto velmi potřebné, abyste si vy sami promysleli, jak otázku řešit... Je třeba, abyste i u vás brali v úvahu, že některými opatřeními vytváříte situaci, která se v mnohém ukazuje být určující pro další život strany a země, a zamysleli se nad tím, jaká pozitivní opatření můžete přijmout k řešení daných problémů. Ty nálady, o nichž jsem hovořil, existují objektivně. A to musíme brát v úvahu při hledání východiska.“³¹⁰

Jestliže Černíkův projev nechal Brežněv celkem chladným, pak po Dubčkových slovech následoval výbuch hněvu. Hlavy členů sovětského politbyra se rozhořčeně otáčely po zrudlém Brežněvovi, který přerušil chvíli napjatého ticha a nikterak soudružským tónem spustil: „Měli jsme spolu již předběžné rozhovory, kdy se mnohé vyjasnilo. To, co však dnes říkají s. Černík a s. Dubček, odhazuje vše, co jsme dosud udělali, daleko zpět. A jestli vy to adresujete lidem doma, bude ještě hůř.“ Následoval příval kritiky a výčitek na adresu reformního procesu, jeho vedení a Dubčeka především.

310 Viz pozn. 304 a dále AK, D II/29, záznam moskevského jednání z 26.8.1968.

Brežněv však neušetřil ani ostatní. „Srovnejte si to a poznáte, že všichni zde nesete odpovědnost za vývoj u vás v posledních sedmi měsících, vy všichni, jak zde sedíte.“ A v závěru svého vystoupení předvedl vrcholné číslo demagogie a licoměrnosti „velekněže“ impéria: „Nikdy jsme vám nic nevnucovali, ačkoli to vaše sdělovací prostředky ve velké míře tvrdily. Najděte něco konkrétního. Vždyť výstavbu státu máte jinou než my, máte systém více politických stran, sdružených v Národní frontě, líšíte se od nás i ve výstavbě strany atd. Kde jsou tedy důkazy pro to, že jsme vám něco vnucovali?...

Vaše projevy zde ne že neuspokojují, ale vyvolávají nedůvěru. Co už jste všechno naslibovali – a co jste fakticky splnili? Můžete se vrátit domů s naší důvěrou, ale s vědomím, že jdete do boje...“ Pro V. Biřaka to byla „těžká a přesvědčivá obžaloba... byl z toho hrozivý obraz zrady, které se Dubček dopustil na čs. lidu, KSČ i mezinárodním dělnickém hnutí“, pro historii to však bylo svědectví o významu Pražského jara pro podkopání dědictví stalinismu, jakož i svérázné ocenění role A. Dubčeka z úst, dalo by se říci, nejpovolnějších.

Následující vystoupení Kosygina bylo ještě razantnější. Na čs. představitel se snesla sprška nejhrubší demagogie, překrucování faktů a výhrůžek: „Mysleli jsme si už, že si rozumíme. Ale vy jste to zde znovu obrátili. Příchod vojsk je skutečně historickou událostí, ale proto, že zachrání socialismus v Československu. S. Dubček říká, že můžeme očekávat vše možné, i provokace vůči vojskům. Za vše chcete učinit odpovědné nás, dokonce i za rozkol strany... Co tedy vlastně můžeme očekávat?... Neříkáte, jak sami chcete v této situaci postupovat... Jestli chcete od nás pomoc, tedy nám dejte garanci... Po zkušenostech z Čierné vám dnes dáváme dohodu písemně a domníváme se, že je to program činnosti vaší strany a vlády. Přitom s. Dubček – jak říká – nevidí perspektivu. **Jestli takto vystoupíte doma, pak jdete do občanské války. Nyní je situace u vás poněkud lepší než před příchodem vojsk a vy budete vaše problémy řešit spolu s naší armádou...**“ (zvýrazněno aut.)

Jako třetí vystoupil Podgornij. Vyjádřil souhlas s vystoupením Brežněva i Kosygina jako názorem celého politbyra a dodal: „Máme pochyby, zda po vystoupení Černíka a zejména Dubčeka může být dokument vůbec vyhotoven.“³¹¹

311 *Tamtéž.*

Poté následovala mezi členy sovětské delegace krátká vzrušená diskuse, načež se Brežněv a s ním celé politbyro vzdali a opustili jednací sál. Nastala nejkritičtější fáze moskevských rozhovorů.

Nikdo zatím nemůže odpovědně říci, zda to bylo promyšlené a dobře sehrané divadlo nebo zda se v té chvíli misky vah doopravdy nebezpečně naklonily k rozhodnutí brežněvovského vedení zavést v Československu vojenský okupační režim, jak to navrhovala většina účastníků moskevských porad varšavské pětky. Nemohli to v té chvíli vědět ani členové čs. delegace. Mnozí z nich si v té chvíli nemohli s jistotou odpovědět na otázku, zda si tam v tom případě alespoň některé z nich opravdu neponechají (jak jim bylo několikrát naznačeno) a zda se nerozhodli udělat „pořádek“ v Československu sami, pomocí vlastní intervenční armády a hrstky kolaborantů, s nimiž vlastně seděli reformisté na stejné straně stolu. Samotná intervence a dosavadní činy jejích organizátorů v Československu poskytly zatím více než dostatek důkazů, že jsou vskutku schopni všeho.

Byly to minuty, kdy se na čs. straně rozhodovalo o osudech jednotlivců i celého Československa, kdy na misky vah rozhodování byly přikládány nejen obavy o vlastní život, ale také o osud našich národů, strach z krveprolití, odpovědnost za zbytečné zmaření tisíců životů.

Ohromení a ochromení členové čs. delegace se shlukli do dvou skupin. Jeden hlouček vytvořila skupina kolem Biřaka, odkud on sám a Jakeš neustále odbíhali kamsi do předsálí, kde se pohybovali někteří členové sovětského politbyra. Reformisté se shromáždili kolem Dubčeka a snažili se ho uklidnit. Dubček sám na nastalou situaci reagoval prohlášením: „A já to tedy nepodepíšu. Ať dělají co chtějí – nepodepíšu.“ Odmítal lékařskou pomoc, avšak nakonec si přece jen nechal vnutit uklidňující léky.

Zatímco Černík, Špaček, Smrkovský a další Dubčeka uklidňovali a přesvědčovali, že teď se už nedá nic dělat a jednání nelze zvrátit, prezident Svoboda – jehož Brežněv neopomněl pochválit za jeho rozvážnost a moudrost při jednání v Čierné i zde v Moskvě – odešel do prostor, kde se zdržovali členové sovětského politbyra. O čem tam s nimi skutečně hovořil, jakými argumenty je přesvědčoval, nevíme. Avšak po delší, snad hodinové pauze, se politbyro vrátilo zpět do sálu a jednání pokračovalo, ale již v jakémisi psychologickém útlumu na straně čs. delegace a v atmosféře, která neměla daleko k rezignaci. To bylo zřejmé i z úvodního prohlášení G. Husáka: „O dokumentu jsme diskutovali, chceme jet domů a hovořit stejným jazykem. Víme, že to nebude snadné.“ Také vysvětlující poznámky Černíka a Dubčeka k jejich projevům měly spíše potvrdit ochotu k jed-

nání a podpisu protokolu. Pak již začalo vlastní jednání o jednotlivých bodech připraveného protokolu.³¹²

Podle vzpomínek účastníků předložený návrh protokolu nedoznal již žádných podstatných změn proti podobě, jakou nabyl při dopoledním dohadovacím jednání určených trojic. Každý, kdo si text přečte, jistě shledá, že jde o jednoznačný diktát, který skutečně patří do série diktátů, deformujících historii moderní československé státnosti. Nezakládá sice ztrátu území nebo dokonce likvidaci státu, ale vměšoval se do správy věcí českého i slovenského národa způsobem, který zakládal podstatnou ztrátu jeho suverenity a který hluboce urážel důstojnost Čechů i Slováků. Ne náhodou obsahoval klauzuli o přísném utajení: J. Smrkovský bude smět po návratu přesné znění protokolu na schůzi ÚV KSC pouze parafrázovat. Ne náhodou i Husákův normalizační režim toto tajemství pečlivě střežil; nejen ovšem ve svém vlastním zájmu, ale i v zájmu SSSR, jehož prestiž ve světě ohrožoval tento text především a doslova dokumentárně.

Podpis takového protokolu se samozřejmě rovnal kapitulaci. Nebyl v souladu ani s československou ústavou, ani mezinárodním právem, neodpovídal ani politické situaci v okupovaném domově. To je jediný závěr, který zde chci předložit. Nedělám si nárok na hlubší analýzu a celkový soud. Chtěl jsem především popsat fakta, která dosud známe a která se do vymezeného rozsahu vešla.

Myslím si, že náš čtenář je dost vyspělý na to, aby o nich uvažoval, debatoval a tvořil si názor. Přesto chci na závěr nadhodit několik otázek k přemýšlení a eventuálně i k zodpovězení.

Tak, jak se stupňuje politický boj, posuzuje se i rok 1968 podle potřeb jednotlivých subjektů, nebo se jim jeho hodnocení dokonce podřizuje. A tak bývá podpis Moskevského protokolu velice často charakterizován prostě jako kapitulace, krach tzv. Pražského jara, zrada na bojujícím lidu atd. Tendence k soudům tohoto druhu má – odhlédneme-li od aktuálních aspektů politiky – jistě své opodstatnění v tom, co se tehdy událo. Pramení však z nynějších znalosti výsledků vývoje, který se odehrál po podpisu a v návaznosti na něm. Nelze však zapomínat, že doboví aktéři tyto znalosti neměli a že ti, kteří se do Kremle dostali jako zajatci, se rozhodovali při jen částečné znalosti situace a poměrů a tvářili v tvář skutečnosti, že nepodepsat bude asi znamenat přímou okupantsko-kolaborační správu země s tvrdými represemi. Nelze také zapomínat, že většina souboru, jemuž

312 *Tamtéž.*

se chybně říká „československá delegace“ – včetně legálního prezidenta – byla ochotna podepsat v každém případě. Přehlédnout nelze ani to, že „zajatci“ i v nerovných podmínkách kladli odpor, který vedl aspoň k tomu, že situace za Pražského jara nebyla kvalifikována jako „kontrarevoluce“, že neodvolali dokument odmítající intervenci, dosáhli pozitivního hodnocení lednového a květnového pléna, což zakládalo aspoň jisté uznání Akčního programu, a získali příslib etapovitého odchodu intervenčních vojsk. Dávalo to zejména Dubčekovi a Smrkovskému, ale i ostatním reformistickým signatářům jistou naději, že při vhodném a taktickém postupu se podpis protokolu stane jakýmsi „menším zlem“ a že pro zemi přece jen uhájí možnost realizovat aspoň redukované formy typu „kádárizace“ v sousedním Maďarsku.

Byly to představy velice ústupové, ale zdály se dávat aspoň minimální naděje. Byly to ovšem i představy demoralizující jak dějiny, tak lidové vzepětí těch dní; bylo však jisté, že by toto vzepětí přežilo na patřičné úrovni další týden, měsíc, rok? Že by lidé, vystavení zkoušce represí, dubčekovce posléze neobvinili právě z toho, že – snad z obavy o osobní prestiž – nepodepsali a nezbavili tak zemi „většího zla“, tj. přímé okupační kolaborantské správy a eventuální občanské války?

Josef Smrkovský v rozhlasovém projevu po návratu z Moskvy řekl: „Mohli jsme odmítnout jakýkoli kompromis a hnát vývoj věcí do situace, kdy cizí vojska zůstanou trvale na našem území se všemi důsledky pro suverenitu státu, politická práva, ekonomiku i pro případné nové lidské oběti, jež by patrně takovýto konfliktní vývoj s sebou přinesl. Podotýkám, že jsme brali v úvahu i to, že v určitém momentě nezbyvá než odmítnout jakékoli přizpůsobivé řešení, že někdy je v zájmu cti a charakteru národa lepší nastavit bodáku rozhalenou hrud.“

Vedle toho jsme se však domnívali, že přece jen takovýto krajní moment ještě nenastal, že přes všechno, co se stalo, ještě zbývá i druhá možnost, kterou jako politikové zodpovědní za osudy státu nesmíme nechat nevyužitou. Proto jsme se posléze pokusili hledat ještě jednou východisko spočívající v přijatém kompromisu. I v tomto případě jsme si byli vědomi důsledků, zejména morálních a historických, které takovéto řešení může mít za následek.

Prosíme vás, abyste nám věřili, že náš osobní osud, ač nám jako normálním lidem nebyl lhostejný, byl pro nás v tom okamžiku vedlejší. Rozhodujícím momentem pro nás bylo, zda se ještě rýsuje nějaká možnost k tomu, abychom se pokusili vyvést československý stát a socialismus z krize, do které ne vlastní vinou upadl...

Naše rozhodování ovšem nebylo ani pak lehké. Trvalo prakticky den a noc a byli jsme si vědomi, že rozhodnutí může být lidem a dějinami označeno i za přijatelné, i za zrádné. Byli jsme si vědomi i problematičnosti a omezení našeho mandátu. Prosím, abyste věřili, že jsme nemlčeli, že jsme se ostře střetli – s našimi partnery i mezi sebou – že jsme použili veškeré argumentace, která nám byla dostupná.³¹³

Nechť tedy soudí historie. *Sine ira et studio*, jak říkali staří latiníci – bez zloby a zaujatosti, klidně, věcně, nestranně.

* * *

Po odsouhlasení Moskevského protokolu zbývalo ještě projednat a schválit komuniké... Protože ale hrozilo nebezpečí, že odchod čs. delegace z Moskvy bude opět odložen o další den, bylo komuniké projednáno ve velké časové tísní pověřenými čtveřicemi. Jejich jednání se omezilo na základní úpravy formulací.

Konečně bylo možno přistoupit k podpisu obou dokumentů. Do jednacího sálu se nahrnulo několik fotografů a kameramanů, členové sovětského politbyra jako na povel vstali, na tvářích vyloudili srdečný úsměv a naklonili se přes stůl ke svým československým protějškům k podání rukou či k obligátnímu objímání. Brežněv opravdu pamatoval na všechno. První a poslední zasedání čs. delegace a sovětského politbyra skončilo ve 22.45 hod. místního času podpisem obou dokumentů: Protokolu o rozhovorech delegace SSSR a ČSSR a Komuniké o sovětsko-československých rozhovorech.

Ještě jednu chvíli napětí museli prožít někteří členové naší delegace. To v momentě, kdy bylo Svobodovi připomenuto, že slíbil přivést všechny zatčené, že však tu ale není F. Kriegel. Svoboda se obrátil na Brežněva se žádostí o Krieglovo propuštění, aby mohl odletět spolu s ostatními, ten ale odmítl s odůvodněním, že když nepodepsal protokol, přijel by domů jako světec a ostatním by ztížil situaci. Že prý si ho zde 2–3 týdny nechají a pošlou ho později, až se u nás situace uklidní. Tím celá záležitost pro Svobodu skončila. Ne však pro reformní část předsednictva. Po kratší poradě Dubček, Černík a Smrkovský odešli za Brežněvem a prohlásili, že když se s nimi nevrátí Kriegel, nemohou se vrátit ani oni. Teprve když se reformní členové předsednictva zaručili, že nedovolí, aby mařil jejich činnost, Brežněv přislíbil, že je bude Kriegel čekat na letišti.

313 *Sedm pražských dnů*, str. 400 n.

Když po oficiálním chladném rozloučení na letišti nasedli čs. účastníci jednání do letadla, F. Kriegel už seděl uvnitř. V Moskvě zůstal jen pacient A. Indra, který měl potíže s rovnováhou. V noci mezi druhou a třetí hodinou moskevského času 27.8.1968 letadlo odstartovalo. Teprve nyní pasažéři uvěřili, že opravdu letí domů. Na palubě letadla vládla stísněná nálada, rušená jen přípravou návrhů projevů Svobody, Dubčeka, Černíka a Smrkovského. Snad teprve teď nastala chvíle času na přemýšlení o tom, co podpisu protokolu řeknou lidé doma a jaké budou jeho důsledky pro další osud reformního procesu.

Jediný exemplář Moskevského protokolu v ruském jazyce dostal L. Svoboda. Snad teprve potom, kdy písarka-překladatelka, kterou s sebou přivezl, požadovala překlad a on za ní nedočkavě a s ustaranou tváří přicházel, aby si jej přečetl, si uvědomil, o co se vlastně „zasloužil“.³¹⁴

Podpisem Protokolu... a návratem „čs. delegace“ domů skončilo nejen druhé dějství srpnového dramatu, ale i tolik nadějných osm měsíců Pražského jara. Na 80 000 vojáků Střední skupiny vojsk v Československu pak více jak dvacet let důsledně hlídalo respektování zájmů Moskvy a bylo připraveno zmařit jakýkoliv další pokus o „vybočení“ Československa ze sovětského bloku. Ale to je již další kapitola Pražského jara.

314 AK, II/29, záznam moskevských jednání z 26.8.1968; AK, Protokol o rozhovorech delegací ČSSR a SSSR z 26.8.1968; AK, R, záznam rozhovorů s O. Černíkem, J. Špačkem a B. Šimonem; AK, Bárta, D. – Holá, V.: Sbíрка svědectví..., záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 358 n.; AK, cit. studie M. Parise, s. 47 n.; Šimon, B.: *c.d.*, s. 174 n.; Bifak, V.: *c.d.*, s. 140 n.; Mlynář, Z.: *c.d.*, s. 257 n.

1968, 13. září. – Ze zprávy generála Provalova, velitele Jižní skupiny sovětských vojsk v Maďarsku maršálu M. V. Zacharovovi, náčelníku GŠ MNO SSSR o přípravě a průběhu srpnové intervence. (Operace „Dunaj“.)

V souladu s direktivou číslo GOU/2/86044, datovanou 13.9.1968, předkládám souhrnné hlášení o činnosti oddílů armádní skupiny „Jih“ při cvičení „Dunaj“.

I. Příprava na bojovou operaci „Dunaj“

1. Příprava na bojovou operaci „Dunaj“ začala po přijetí direktivy ministra národní obrany číslo GOU/1/87657, datované 8.4.1968, která stanovila úkoly armádní skupiny „Jih“, vytvořené na bázi Jižní skupiny vojsk. Poté jsme úkoly upřesňovali na poradě svolané ministrem národní obrany 23.7. v Moskvě, které se zúčastnili velitelé armádní skupiny, členové vojenské rady a náčelníci štábu armádní skupiny. Zvláštní pozornost byla věnována rychlému obsazení města Bratislavy (ČS + 1,5 hodiny) a Brna (ČS + 10 hodin).

Do armádní skupiny „Jih“ bylo plánováno zapojení následujících útvarů:

- Jižní skupina vojsk s celým početním stavem (93. gardová a 254. motostřelecká divize, 13. gardová tanková divize, vyšší jednotky a jednotky speciálních oddílů, zpravodajských oddílů, obslužných a zabezpečovacích oddílů podle přílohy č. 1;
- 36. letecká armáda s plným početním stavem (velitelství armády, 11. gardová stíhací divize, 1. pluk stíhacích bombardérů, 727. gardový bombardovací pluk, zabezpečovací a týlové jednotky);
- 8. motostřelecká divize MLR (bez 8. tankového pluku a 20. dělostřeleckého pluku, místo nichž byly začleněny do sestavy divize 31. tankový pluk a 22. dělostřelecký pluk z 11. tankové divize);
- 103. gardová výsadková divize, která byla zařazena do armádní skupiny 21.8., od chvíle, kdy byla nasazena na letištích v Brně a Náměšti;
- 48. motostřelecká divize (vojenský obvod Oděsa), která přešla do svazku armádní skupiny 20.8. v obvodech Mukačevo (kiz), Barkasovo (kiz.), Beregovovo (kiz.), Salanki, a když se pak na území ČSSR dostala do obvodu Náměšť, Znojmo, Rosice, byla podřízena 1. gardové tankové armádě.

Kromě toho přešly v rozličných obdobích do sestavy armádní skupiny „Jih“ různé nižší jednotky, zpravodajské ústředny a skupiny, které přicházely z vojenských obvodů Kyjeva a Oděsy, od Výboru státní bezpečnosti působícím při Radě ministrů Sovětského svazu, z civilní protiletectvé ochrany.

Podle pokynů ministra národní obrany Maďarské lidové republiky přešel 24.8. do sestavy 8. motostřelecké divize 6. motostřelecký pluk ze 4. motostřelecké divize MLR a bezpečnostní prapor Ministerstva vnitra Maďarské lidové republiky.

Celkem bylo ve stavu armádní skupiny „Jih“: personální stav – 64 548 osob (z toho generálů a důstojníků – 7226), civilních zaměstnanců – 585, odpalovacích zařízení bojových raket – 9, tanků – 1085, děl a minometů – 606, protitankových řízených střel – 185, protiletadlových děl – 131, BTR a BRDM – 934, motorových vozidel – 10 370, letadel a helikoptér – 285, radiových a radioreleových stanic – 2702.

Z toho bylo na československé území nasazeno: vojáků – 48 055 (z toho generálů a důstojníků – 5382), civilních zaměstnanců 213, odpalovacích ramp bojových raket – 6, tanků – 840, děl a minometů – 419, protitankových řízených střel – 126, protiletadlových děl – 103, BTR a BRDM – 684, motorových vozidel – 7253, letadel a helikoptér – 177, radiových a radioreleových stanic – 2665.

Další oddíly Jižní skupiny vojsk byly uvedeny do stavu plné bojové pohotosti 29.7. v seřazovacích prostorech záloh a letecké síly na stálých základnách.

2. Jedním ze specifíků přípravy bojové akce „Dunaj“ bylo utajení a udržování všech přípravných opatření v přísné tajnosti, neboli na plánování činnosti vojsk se podílel velmi omezený počet lidí, mezi nimi velitel armádní skupiny K. I. Provalov, generálmajor P. M. Petrenko, člen vojenské rady, generálporučík, náčelník generálního štábu F. K. Maruščak, generálporučík S. I. Charlamov, velitel 36. letecké armády, generálplukovník P. D. Budakovskij, zástupce náčelníka generálního štábu, generálmajor B. I. Aljošin, náčelník operační skupiny. Jak se termín provedení bojové akce blížil, rozšiřoval se i okruh zapojených osob, ale jen v takovém rozsahu, jak to vyžadovalo řešení různých otázek. Podobná plánovací činnost probíhala i na úrovni divizí a pluků. Všechna opatření vztahující se k plánování, jakož i příprava štábů byla prováděna s využitím zpravodajských prostředků. Tento systém plánování se projevil v plném rozsahu jako správný, a jak ukázaly zkušenosti bojové operace, zajistil utajení přípravy vojsk.

3. V souladu s obdrženým úkolem přijal velitel armádní skupiny „Jih“ rozhodnutí, které v podstatě obsahovalo následující rozhodnutí: [...]

Postupně, během dvou nocí (z 27.7. na 28.7. a z 28.7. na 29.7.), tajně přesunout jednotky 254. motostřelecké divize, 13. gardové tankové divize, 93. gardové motostřelecké divize a maďarské 8. motostřelecké divize do výchozích pozic, nacházejících se ve vzdálenosti 60-70 km od maďarsko-československých hranic, a tam je uvést do stavu pohotovosti k provedení úkolu.

Po obdržení mimořádných dispozic ministra obrany Sovětského svazu je třeba v určeném čase „Č“ překročit československé hranice a po stanovených trasách dynamicky včas dojít do vyznačených prostorů a poskytnout pomoc československému lidu k potlačení kontrarevolučních sil a k obnově pořádku ve státě.

254. motostřeleckou divizi a 13. gardovou tankovou divizi přesunout po dvou trasách na československé území přes Dunaj po mostech nacházejících se v obvodu KOMÁROM (pěší a železniční), MEDVEĐOVO a BRATISLAVA a po pontonovém mostě, který má postavit 20. ženijní pluk v obvodu 3 km západně od KOMÁROMU. Maďarskou 8. motostřeleckou divizi přemístit po třech trasách do jejich operačního prostoru.

Československou státní hranici překročit najednou a znenadání. K obsazení mostů přes Dunaj je třeba nasadit přepadové oddíly (skupiny), které je nutné včas přisunout do vzdálenosti 2-3 km od hranic.

K tomuto účelu vytvořené oddíly (skupiny) se skládaly z tankových a motostřeleckých vyšších jednotek s vyhovující údernou silou a pohyblivostí, které byly schopné v rychém tempu a dynamicky provést úkol, před který byly postaveny, i v případě ozbrojeného odporu.

Např. do oddílu určeného k obsazení bratislavského mostu (most se nachází 18 km od státní hranice) byly nasazeny: 27. samostatný tankový prapor (s tanky T-62), 15. samostatný průzkumný prapor, 1. motostřelecký prapor 96. motostřeleckého pluku z 245. motostřelecké divize a nižší technické jednotky 421. samostatného ženijního praporu.

Skupina určená k obsazení medveďovského mostu se skládala z jednoho motostřeleckého praporu, dvou průzkumných rot a nižších technických jednotek 95. a 97. motostřeleckého pluku. Skupina obsazující komármský most se skládala z jedné tankové a jedné motostřelecké roty (z 27. gardového tankového pluku z 13. gardové tankové divize).

93. motostřelecká divize jako záloha armádní skupiny se má soustředit 29.7. ve 3.00 hod. ve výchozích prostorech BÁNSZENT-MIKLÓS, KUNBARACS, KECSKEMÉT (kiz.).

Mosty a přechody v prostoru KOMÁROM chránit dvěma bateriemi 159. protiletadlového pluku 13. gardové tankové divize a most v obvodu BRATISLAVA 1092. protiletadlový pluk 254. motostřelecké divize.

S veliteli i celým mužstvem přepadových oddílů (skupin) jsme včas formou obvyklých cvičení rozpracovali a nacvičovali specifickosti jejich činnosti při provádění vytyčeného úkolu.

Původně jsme v zájmu součinnosti s přepadovými oddíly plánovali na dobu plnění vytyčeného úkolu nasazení dvou helikoptérových výsadek (každý o síle motostřelecké roty). Později, v souvislosti s upřesňováním času „Č“, byly oba desanty odvolány k obsazení bratislavského letiště.

Abychom rozšířili úspěchy dosažené přepadovými oddíly (skupinami), maximálně jsme přiblížili předsunuté pluky 13. gardové tankové divize a 254. motostřelecké divize k československé hranici.

Za tím účelem byla využita kasárna a cvičiště 13. gardové tankové divize, 27. gardového tankového pluku (KOMÁROM), 97. motostřeleckého pluku (GYÖR) a 241. samostatného ženijního praporu 254. motostřelecké divize (MOSONMAGYAROVÁR), 31. tankového pluku maďarské 11. tankové divize (RÉTSÁG), jakož i protiletadlová střelnice v NAGYOROSZI, což zajistilo předsunutým jednotkám hlavních sil divizí nečekaný a rychlý příchod k hranicím a také jejich překročení ještě před stanovenou dobou.

K zabezpečení samostatné činnosti jednotek a nižších jednotek byly do každé kolony na všech trasách zařazeny nutné podpůrné prostředky (nižší jednotky technické, dělostřelecké, chemické ochrany a další).

V zájmu větší pohyblivosti jednotek a vyšších jednotek byla z pochodových kolon bojových jednotek vyčleněna zásobovací služba, která postupovala samostatně, což se projevilo příznivě na tempu postupu do vyznačených prostorů.

Rozhodnutí velitele Jižní skupiny vojsk bylo rozpracováno do map (1:200 000 a 1:500 000) a 30.7. hlášeno ministru národní obrany Sovětského svazu.

4. Na základě tohoto rozhodnutí se 25.7. přistoupilo k vypracování bojového rozkazu vojskům armádní skupiny „Jih“.

Úkol se k vojákům dostával tak, že velitelé vyšších jednotek byli pozváni do štábu armádní skupiny a tam dostali písemně bojový rozkaz, jakož i pochodové trasy, prostory působnosti a mapy, obsahující podrobné bilance vztahující se k pochodu.

Velitelé vyšších jednotek a velitelé jednotek dostali úkoly ústně. Kromě toho jim štáb armádní skupiny předal v zapečetěných obálkách písem-

né bojové rozkazy, resp. mapy k rozkazům, až po úroveň pluků a velitelů samostatných praporů.

Bojové rozkazy vydané velitelům vyšších jednotek a jednotek obsahovaly konkrétní úkoly a byl v nich podrobně vytyčen systém jejich činnosti, což značně usnadnilo práci velitelům a štábům, když měli v mimořádně krátké době se svými podřízenými zorganizovat provedení úkolů, které před nimi stály. Vedle toho bylo zajištěno, že se úkoly dostanou včas až k mužstvu.

Kromě toho byly připraveny mapy československých měst, resp. dílčí plány až po velitele čet, které byly uloženy v uzavřených obálkách u štábů pluků.

Po přijetí direktivy ministra národní obrany číslo COU/2/85930, datované 19.8., která určovala čas „Č“ (21.8. v 02.00 hod.), byl definitivně upřesněn plán činnosti vojsk armádní skupiny „Jih“. Poté svolal velitel armádní skupiny velitele divizí, jejich politické zástupce a náčelníky štábů, oznámil jim čas „Č“ a definitivně upřesnil jejich úkoly, jakož i režim činnosti vojsk na území Československa.

Úkoly byly ústně předány až po velitele pluků 20.8. v 15.00 hod., po velitele praporů (velitele oddílů) v 17.00 hod., velitelům rot a čet v 18.00 hod. Mužstvu byly úkoly sděleny půldruhé hodiny před nástupem k hranicím. Po vyhlášení úkolů bylo mužstvu vydáno střelivo.

5. V souladu s rozhodnutím se vyšší jednotky a jednotky určené k bojové operaci „Dunaj“ pod záminkou cvičení daly 29.7. tajně do pohybu a soustředily se ve výchozích prostorech. Tak se po stokilometrovém pochodu postupně dostaly do těchto prostorů jednotky 254. motostřelecké divize a 13. gardové tankové divize: první noc (z 27.7. na 28.7.) vytáhly pluky prvního sledu divize a v průběhu druhé noci (z 28.7. na 29.7.) ostatní jednotky divize a její vedoucí složky.

Maďarská 8. motostřelecká divize překonala dvoudenním pochodem 400 km.

K zabezpečení přesunu hlavních sil maďarské 8. motostřelecké divize z místa stálé posádky do soustředovacích prostorů byl na rozkaz ministra národní obrany Maďarské lidové republiky postaven pontonový most přes Dunaj v obvodu ERCSI. To divizi umožnilo postupovat po dvou trasách a včas se soustředit ve vyznačených prostorech.

Postupu vojsk do výchozích pozic a na hranice předcházela rekognoskace pochodových tras. Rekognoskaci prováděli osobně velitelé vyšších jednotek a jejich zástupci s přizváním velitelů pluků. Rekognoskace tras v hlavních směrech byla provedena pod bezprostředním vedením velitele Jižní skupiny vojsk.

Při rekognoscaci byla hlavní pozornost věnována výběru tras a soustředovacích prostorů tak, aby bylo vyloučeno ničení silnic, zemědělských pozemků a lesů.

6. V období příprav bojové operace „Dunaj“ se uskutečnila řada praktických opatření k maskování bojových operací, čímž bylo dosaženo utajení plánování a tajné přípravy vojsk na splnění vytyčeného úkolu. Přesuny vojsk z míst stálých posádek do soustředovacích prostorů se konaly pod záminkou cvičení a jen v noci.

Byla provedena nutná opatření, aby se zachoval obvyklý rádiový provoz mezi posádkami a aby byl dodržen úplný zákaz vysílání o plnění bojových úkolů v rádiové síti soustředovacích prostorů. K řízení vojsk se používaly jediné drátové a mobilní spojovací prostředky a osobní styk.

K umístění vojsk v soustředovacích prostorech se ve velké míře užívaly střelnice a cvičiště. Za účelem utajení skutečných soustředovacích prostorů bylo prováděno demonstrační přeskupování a letectvo konalo lety v klamných směrech.

Při organizování demonstračních pohybů byly brány v úvahu a včas zaplánovány směry postupu z míst stálých posádek do soustředovacích prostorů. Např. v době, kdy 96. motostřelecký pluk, 66. tankový pluk 254. motostřelecké divize a 201. gardový pluk 13. gardové tankové divize postupovaly severním směrem, 78. motostřelecký pluk 13. gardové tankové divize a maďarská 8. motostřelecká divize postupovaly směrem východním a 19. gardová tanková divize směrem jižním.

Prostory pro umístění vojsk a velitelských složek, jakož i trasy pochodu armáda spolehlivě chránila. Velkou pomoc při jejich ochraně i při řízení provozu na trasách poskytovaly orgány ministerstva vnitra MLR a policie.

Vojska se ve výchozích prostorech pečlivě maskovala. V zájmu zajištění kontroly nad dodržováním zásad utajení jsme občas prováděli kontrolní lety nad těmito prostory a přístupovými cestami.

Pro maskování bojové operace mělo velký význam plánované štábní cvičení frontu s využitím všech zpravodajských prostředků. Do cvičení byly zapojeny rádiové stanice podřízené seskupení, jakož i rozhlasové prostředky Jižní skupiny vojsk, vojsk 5. maďarské armády a 8. divize. V souladu s pokynem náčelníka generálního štábu probíhala intenzivní činnost zúčastněných rozhlasových sítí do rána 21.8., tedy do okamžiku, kdy spojenecká vojska vstoupila na československé území.

Úspěšné splnění všech těchto opatření přispělo rozhodující měrou k dosažení momentu překvapení.

7. Značnou pozornost jsme věnovali naplánování bojového zabezpečení a dělostřelecké podpoře vojsk pro případ, že by druhá strana kladla ozbrojený odpor. Jelikož však odpor nebyl, k realizaci těchto opatření prakticky nedošlo.

Příprava bojové operace „Dunaj“, v níž řídicí a kontrolní činnost vykonával generální štáb ozbrojených sil, probíhala organizovaně a cílevědomě, což nepochybně přispělo k úspěšnému splnění úkolu.

ÚSD, Sb. KV ČSFR, Z/M, dokumenty maďarského vojenského archivu (MHKI).

2

Ze vzpomínky generála F. Siwického, velitele 2. polské armády, na její přípravu a účast v intervenci.

Přípravy v našich ozbrojených silách k intervenci v Československu začaly již na jaře 1968. V dubnu jsme ve Slezském vojenském okruhu přistoupili k přípravě velitelsko-štábního cvičení pod krycím jménem „Šumava“, které organizovalo velitelství Spojených ozbrojených sil Varšavské smlouvy a do kterých generální štáb polské armády určil podřízený mi okruh.

Bylo rozhodnuto použít Slezský vojenský okruh proto, že z prostoru rozmístění jeho vojsk bylo možné nejvýhodněji rozvinout činnost proti severozápadnímu území Československa. Brzy byla ve štábu Severní skupiny sovětských vojsk v Legnici rozvinuta operační skupina Spojených ozbrojených sil, odkud se začaly řídit přípravy k plánované intervenci. Proto stále častěji pobýval v Legnici hlavní velitel Spojených ozbrojených sil VS maršál I. Jakubovskij a také generálové z hlavního štábu Sovětské armády.

V polovině května jsme již věděli, že v rámci uvedeného cvičení vstoupíme na území Československa štábem armády – spolu s průzkumným praporem 10. tankové divize a operačními skupinami několika okruhových jednotek. Pro oklamání byla zakázána běžná cvičení, velitelsko-štábní cvičení měla však být prováděna v neobvyklých podmínkách a se scénářem politického napětí, otrásajícího společensko-politickým životem Československa.

Informace o situaci v Československu z tohoto období jsme měli poměrně jednostranně a vytříbeně. Takové hodnocení přijme dnes každý historik, který provede analýzu komentářů polských sdělovacích prostředků a archivních štábních dokumentů z období příprav intervence.

[...]

Ale vraťme se k problémům vojenských příprav k intervenci a výše uvedenému cvičení s krycím názvem „Šumava“. Pro Slezský vojenský okruh začalo cvičení 22. června, když jsme se po přechodu hranice v Lubavce, na území Československa, soustředili nedaleko Trutnova – výše vzpomínanými silami – v blízkém lese asi 10 km od tohoto města.

Nežili jsme výlučně cvičením. Informace, které nám přicházely, i osobní poznání potvrzovaly, že situace v Československu se začíná velmi komplikovat, což jsme často pocítili také osobně. Již tehdy více obyvatel vaší země projevovalo vůči cvičícím vojskům VS záporný a někdy výrazně nepřátelský vztah. Styky s důstojníky velení Spojených ozbrojených sil potvrzovaly, že i oni přijímali tuto skutečnost podobně jako my, činili však ostřejší závěry, zaměřené na zmaření narůstajících společenských změn v Československu silou.

Za těchto okolností jsme došli k závěru, že vojenskou přítomností – v rámci pokračujícího cvičení – podporujeme jaksi ty síly v Československu, které se stavěly proti politickým kruhům směřujícím k značným reformám stávajícího systému.

Takový podtext našeho příchodu byl též citelný v průběhu samotného cvičení. Rychle začaly převažovat zřetele politické povahy na operačními zásadami. Rozhodnutím Spojených ozbrojených sil bylo prodlouženo cvičení – bez skutečné potřeby. To mi potvrdilo, že situace se komplikuje a rozhodnutí tohoto problému nepřijde rychle.

Proto jsme současně posuzovali náš pobyt v severozápadním Československu jako vojenskou rekognoskaci toho území. Počítali jsme s možností nových cvičení o větším rozsahu a stupni zaangažování vojsk. S tím, že otázka našeho nového příchodu ještě v tomto období nebyla nějak výrazně a jednoznačně postavena.

Podle mého mínění – z vojenského zřetele – „Šumava“ hrála skutečnou úlohu v plánovaných přípravách k ozbrojené intervenci zaměřené proti Československu.

Po zakončení cvičení „Šumava“ a návratu domů nás provázela úleva, ustupovalo napětí, ale zůstávala obava: zvítězí politická rozvážnost, kompromis, nebo rozhodování silou?

V té době, již po „Šumavě“, začaly ve velké míře přicházet směrnice a rozkazy z generálního štábu polské armády, vycházející z rozhodnutí velitelství Spojených ozbrojených sil Varšavské smlouvy. Zavazovaly mne k okamžitému zahájení operačně-plánovacích prací na přípravě cvičení pod krycím jménem „Pochmurné léto 1968“. Vojska Slezského vojenského

okruhu byla již tehdy udržována ve stavu zvýšené pohotovosti ke splnění daného bojového úkolu. Bylo zřejmé, že misie vah se naklání na stranu násilného řešení československého problému. Proces příprav k intervenci zahrnoval stále širší kruhy a angažoval postupně různé stupně velení našich ozbrojených sil. Do Legnice, kde bylo rozmístěno polní stanoviště velitelství Spojených ozbrojených sil, byla odeslána Operační skupina polské armády pod velením I. zástupce náčelníka generálního štábu gen. Eugeniusza Molczyka. Podílela se na vypracování zásad součinnosti jednotek polské a sovětské armády, pro plánované přeskupení z polského území na území Československa. Časem – prostřednictvím generálního štábu polské armády – jsem začal dostávat závazná rozhodnutí k součinnosti se sovětskými jednotkami, přicházejícími na území okruhu. Byly to částečně jednotky trvale umístěné na polském území, a to ze stavu Severní skupiny sovětských vojsk, částečně z Příkarpatského vojenského okruhu, i některé sovětské jednotky z území bývalé NDR. Zesílený pohyb těchto vojsk začal již v červenci. V té době také byl z MNO odeslán ke spolupráci s hlavním velitelem Spojených ozbrojených sil tehdejší náměstek ministra NO gen. Tadeusz Tuczapski, který byl v souladu s platným statutem působnosti Spojených ozbrojených sil jedním z národních zástupců maršála Ivana Jakubovského. Ve štábu Spojených ozbrojených sil byly již podniknuty první kroky spojené s vypracováním záměru na rozvinutí cvičení „Pochmurné léto 1968“ v operaci „Dunaj“.

S každým následným dnem července byly operační mapy cvičení „Pochmurné léto 1968“ doplňovány novými údaji. Do štábu Slezského vojenského okruhu přicházela rozhodnutí týkající se příštích rajonů soustředění podléhajících mně 2. armády na území Československa, a také strategických objektů určených k ovládnutí a blokování mj. vojenských letišť, skladů střeliva, pohonných látek, silnic, mostů i rozhlasových a televizních vysílačů.

Úkolem štábu 2. armády bylo nyní plánování cest přesunu vojsk ze stálých posádek do výchozích prostorů poblíže hranic s Československem. Avšak pochodové osy, které vedly z území Polska na území Československa a do prostorů vojsk, jež tam měla být rozmístěna, byly naplánovány štábem Spojených ozbrojených sil s ohledem na nutnou součinnost se spojeneckými divizemi. Rozhodnutí, která se týkala polské armády, jsme upřesnili, přizpůsobili jim síly a prostředky a postupně zasazení jednotlivých divízií a oddílů do akcí. Byla to také doba častých kontrol našich štábů štábem sovětského řízení cvičení, a to gen. Štemenkem i maršálem Ivanem Jakubovským, s nimiž jsem se setkal též v Legnici. Bylo to konečně

období početných konzultací různých kolektivů, které zpracovávaly konkrétní plány blížící se operace.

[...]

Měl jsem poslední příležitost nahlédnout do některých štábních map z toho období, odkud dodám pro podstatné obohacení problému řešeného na dnešní konferenci, že štáb 2. armády s částí jednotek zabezpečení (týlových jednotek) jsem rozmístil ve Swidnicy – Svídnici, 10. tanková divize byla soustředěna v lesích 10 km jižně od Opole; 11. tanková divize v prostoru Javor-Zlotoryj a 4. motostřelecké divize v okolí Střelína a Dzeržonova. V té době – současně – 6. vzdušnědesantní divize, která později částí svých vojsk působila rovněž na území Československa, přebývala na cvičišti v Mazurském pojezeří. Z jiných druhů vojsk byly vydělené síly a prostředky letectva, pozemních vojsk a 1. samostatný úderný prapor z Dziwnowa.

[...]

Vaši pozornost bych chtěl při tom obrátit ještě na jedno hledisko této etapy příprav na intervenci. Cvičení totiž začalo 29. července, ale vstup vojsk Varšavské smlouvy do Československa začal teprve 20. srpna. Mezi těmito daty je rozdíl přes tři týdny. Toto vyčkávání nevyplývalo z operačních předpokladů cvičení, ale bylo způsobeno pravděpodobně očekáváním výsledků politických jednání.

Jedním z určitých problémů v tomto politicko-vojenském záměru vystoupení proti Československu byl stupeň přijetí tohoto úkolu masou vojáků i důstojníků podřízených vojsk, stejně jako stupeň podpory intervence vlastním obyvatelstvem.

Před vojska 2. armády byla postavena úloha účastnit se ve stavu spojeneckých vojsk likvidace tzv. hrozby kontrarevoluce v zemi našeho jižního souseda, stejně jako odrazení případného vnějšího ohrožení jeho hranic ze strany vojsk NATO, zvláště bundeswehru. Tak tyto události oficiálně uváděly dokumenty, zavazující vojska armády k operačně-plánovací a výchovné činnosti. Tak byly tyto záležitosti viděny ve vedení státu i MNO. Nemusím snad přesvědčovat přítomné, že na podporu této teze byla předkládána faktografická argumentace – zprávy z tisku, rozhlasu i televize –, které byly ve svém obsahu totožné. Jedním slovem, šli jsme do Československa bránit zájmy socialistického společenství, ale také věc Polska a jeho bezpečnosti. Takový tehdy platil způsob posuzování těch věcí. Nejinak byly utvářeny nálady ve značné části polské společnosti.

[...]

Den 20. srpna 1968 i 24. hodina, kdy jednotky 2. armády začaly vstupovat na území Československa a kdy začaly platit předpoklady operace „Dunaj“, byly již pouze potvrzením toho, co bylo ustanoveno ve spojeneckých politických kruzích Varšavské smlouvy i v nejvyšších vojenských orgánech Sovětského svazu. To byla rovněž specifika tehdejších let.

Přijali jsme záměr udusit ozbrojenou přítomností ty společenské a politické přeměny v Československu, které si v té době začaly razit dráhu. A to je fakt. Činili jsme to ve víře a v hlubokém přesvědčení, že bráníme zájmy Polska, jeho bezpečnost, která je ohrožena. Značná část Čechů i Slováků v nás viděla tehdy pouze nájezdníky-okupanty, což je pocho-pitelné. I to bylo naší vojenskou tragédií a lidské svědomí nás trápí dodnes. To je holá pravda, jejímuž smyslu mohou rozumět jenom ti, kteří prožili rok 1968 a byli zaangażováni v tom konfliktu. Abych nebyl podezírán, že se chci omlouvat, nebudu tuto otázku dále rozvíjet.

Vojska 2. armády vstupovala na území Československa ve dvou sledech: v prvním – 10. a 11. tanková divize, ve druhém – 4. motostřelecká divize směřující do prostoru určení 2. armády, vymezeného jí na území Československa. Je možné říci, že tento prostor představoval jakýsi mnohoúhelník, zahrnující místa: Pardubice, Hradec Králové, Jičín, Jaroměř, Mladá Boleslav, Milovice, Trutnov, Nové Město, Králíky, Holice. Oddíly vydělené z divizí, hlavně úderný prapor, razily cestu tankovým jednotkám na hraničních přechodech v rajonu Lubavky i Opavy. Štáb 2. armády i část týlových jednotek se bezprostředně soustředily v rajonu letiště v Hradci Králové. Mobilní zásobovací základna byla v Kladsku na území Polska. 25. srpna vstoupila do akce – činnosti – 6. vzdušně desantní divize (6. DPD), která operovala z území Polska z rajonu Mezilesí, hlavně v prostoru: Králíky, Nové Město, Holice. Je třeba připomenout, že ve velitelství Spojených ozbrojených sil Varšavské smlouvy v Milovicích polskou stranu reprezentovala Operační skupina polské armády, které stál v čele již vzpomínaný gen. Tadeusz Tuczapski.

[...]

ÚSD, Sb. KV ČSFR, Z/P; Písemný příspěvek autora k Mezinárodní konferenci o čs. vývoji v roce 1968, jeho mezinárodních souvislostech a důsledcích. Zámek Liblice v Čechách 2.–6.12.1991.

1968, 30. květen. – Depeše maršála Jakobovského generálu Dzúrovi s ná-
mětem na cvičení „Šumava“.

Ministr národní obrany ČSSR
generálplukovník soudruh M. Dzúr

Vážený soudruhu ministře!

Podle ujednání s vládou ČSSR bude se na území Polska a ČSSR konat v červnu 1968 pod mým velením velitelsko-štábní polní cvičení se spojovou technikou a vlastním označením vojsk pod krycím názvem „Šumava“.

Bude na něm procvičeno téma:

„Vedení bojových akcí sloučením spojeneckých vojsk na frontě při vypuknutí války.“

Během cvičení je plánováno praktické odzkoušení variant odrazení nepřítelova útoku a přechodu k rozhodujícím akcím, které mají vést k jeho úplnému zničení. Předpokládá se, že čára dotyku vojsk s nepřítelem povede od hranice ČSSR s NDR po hranici NSR a Rakouska k hranici s MLR v prostoru Bratislava a cvičný prostor obsáhne území jižní části NDR a PLR, jakož i ČSSR a západních oblastí Ukrajiny.

Jak vidíte, soudruhu ministře, sledovaným cílem je praktické odzkoušení součinnosti spojeneckých armád v rámci frontové operace s možností rozvinutí na velkém prostoru.

- Na toto cvičení, jak bylo s Vámi dohodnuto, dodá ČSLA podle plánu:
- velitelství Západního a Středního vojenského okruhu se spojovými, zabezpečovacími a obslužnými jednotkami – převezmou úlohu velitelských stanovišť 11. a 14. armády s platností celoarmádní;
 - velitelství 7A, 2. a 3. sboru PVO – převezmou zároveň úlohu velitelství 12. a 13. sboru PVO;
 - dva štáby MSD (td) se štábem pluku, jedním praporem a nezbytnými spojovými, zabezpečovacími a obslužnými jednotkami pro každý útvar;
 - operativní skupinu velitelství jedné raketové brigády – převezme úlohu velitelství 321 ROT.

Od vojska polského, vojska německé armády a ozbrojených sil SSSR se počítá s účastí armádních štábů s vlastním označením vojsk zabezpečovacích jednotek ve smyslu uzavřené dohody. Během cvičení se výchozí postavení vojsk ČSLA plánuje v blízkosti místa jejich trvalé dislokace, kdežto výchozí postavení operativních štábů se plánuje v těchto oblastech: 11. A – 10 km jihozápadně od Jinců, 14. armáda – 10 km severozápadně

od Tábora, 17. A PVO, 12. a 13. sbor PVO – v místech jejich dislokace (Praha, Brno, Žatec atd.). Předpokládá se, že štáb 5. A PHR zaujme výchozí postavení v prostoru Tišnova (severně od Brna). Štáby dvou sovětských armád a jedné armády vojska polského zaujmou výchozí postavení na území NDR a v oblasti Lvova.

Předpokládá se, že na výchozí pozice dorazí štáby navečer 18. června 1968. Pro velení operativním štábům, rozmístěným v takovém prostoru, bude nutno urychleně zřídit soustavu velitelských telefonních ústředen a linek, pročež v dohodě s Vámi vysíláme do ČSSR potřebné spojové útvary. Při řízení cvičení se počítá s tím, že každý velitel bude mít své zástupce a ve štábu velení i ve štábu frontu bude patřičný počet generálů a důstojníků generálních štábů československé a maďarské lidové armády, vojska polského, velitelství Střední skupiny vojsk a velitelství SSV sovětské armády.

Štáb velitelství předběžně navrhujeme umístit před 15. červnem 1958 v Milovicích. 10. června 1968 hodlám přijet do cvičného prostoru, abych se na místě seznámil s průběhem příprav a podrobněji Vás informoval o záměru a plánu provedení velitelsko-štábního cvičení. Základní údaje o záměru cvičení a orientační plán jeho provedení sdělím Vám a náčelníkovi generálního štábu osobně. Je žádoucí, aby tyto údaje nepronikly do štábů povolávaných na cvičení.

S úctou

I. Jakobovskij
maršál Sovětského svazu
a vrchní velitel Spojeneckých ozbrojených sil

ÚSD, Sb. KV ČSFR, C IV/25.

1968, 1. červenec, Praha. – Zápis z jednání ministra národní obrany gen-
plk. M. Dzúra, zástupce ministra NO genpor. A. Muchy, náčelníka gene-
rálního štábu ČSLA genpor. K. Rusova s prvním tajemníkem ÚV KSČ
s. A. Dubčekem a předsedou vlády ČSSR s. O. Černíkem o zakončení cvi-
čení „Šumava“.

Dne 1.7.1968 od 10.00-12.00 hod. informoval ministr národní obrany, ná-
čelník generálního štábu a zástupce ministra národní obrany 1. tajemníka
ÚV KSČ a předsedu vlády o cvičení „Šumava“:

1. že cvičení proběhlo úspěšně od 20. do 30.6.1968;
2. při řízení cvičení došlo k několika nezvyklostem:
 - plán řízení cvičení nebyl podrobně zpracován, rozhodčí služba u armád ho neměla k dispozici,
 - cvičení bylo řešeno za hodiny, ze dne na den podle rozhodnutí maršála Jakubovského,
 - zástupci ředitelství cvičení ČSLA nebyli zváni k poradám a rozehrám a nebyli o předpokládaném průběhu dostatečně informováni;
3. při příjezdu ministra národní obrany MLA genplk. Csinege došlo k nejasnostem při jeho přivítání z úrovně maršála Jakubovského. Ministra národní obrany MLA přivítal jen náčelník štábu Spojeneckých ozbrojených [sil] armádní generál Kazakov. Maršál Jakubovský jmenovaného nepřijal a armádní generál Kazakov se s ním střetl jen při dokladu ve štábu MLA;
4. nezvyklost o dohovoru provedení rozboru cvičení. Ukázalo se, že maršál Jakubovskij má snahu z neznámých důvodů cvičení prodlužovat. Dále byl doložen stav cvičení „Šumava“ k 1.7.1968 a jako hlavní proednávaná otázka příčin přeložení rozboru cvičení z původně stanoveného termínu 1.7.1968 9.00 hod. na pozdější dobu a tendenci sovětské strany o prodloužení cvičení do 4.–5.7.1968.

Na základě doporučení ministra národní obrany genplk. Dzúra k těmto otázkám s. Dubček a s. Černík rozhodli:

1. připravit ministerstvem národní obrany dopis s. Brežněvovi, 1. tajemníku ÚV KSS a doručit ještě dnes do Moskvy; v dopise žádat od sovětské strany okamžité ukončení cvičení, provedení rozboru a odsun Spojeneckých vojsk z teritoria ČSSR;
2. předat náčelníkem generálního štábu ČSLA s. genpor. Rusovem osobně s. Jakubovskému následující požadavek 1. tajemníka ÚV KSČ a předsedy vlády ČSSR:

Soudruh Dubček i s. Černík byli dnes informováni ministrem národní obrany s. Dzúrem o tom, že cvičení „Šumava“, které podle plánu mělo zakončit dne 30.6.1968, pokračuje, proto oba žádají vzhledem k tomu, že naše veřejnost byla soustavně informována o průběhu cvičení a pokračování cvičení vzbuzuje u naší veřejnosti i u cvičících štábů a vojsk ČSLA obavy a nepřispívá ke konsolidaci politické situace u nás, podat zprávu maršálem Jakubovským pro ÚV KSČ a vládu republiky do 12.00 1.7. t.r.:

1. proč cvičení „Šumava“ neskončilo,
2. kdy skončí,
3. kdy bude rozbor cvičení.

Byla vyslovena prosba, aby odpověď na tyto otázky sdělil maršál Jakubovský osobně s. Dubčekovi a potvrdil písemně kurýrem.

Po předání této zprávy proběhla telefonická beseda 1. tajemníka ÚV KSČ s maršálem Jakubovským v 11.30 hod. dne 1.7.1968.

A. Dubček:

- se ptá s. Jakubovského – měl být dnes 1.7.1968 v 9.00 hodin proveden rozbor a ani já a s. Černík jsme nic nevěděli o tom, že má být tento termín změněn,
- nevím, proč se neuskutečnil, bylo třeba tuto otázku s námi prokonzultovat. Ani ministr národní obrany, ani náčelník generálního štábu nemohli tuto otázku doložit, nebyli informováni a neznali příčiny odložení rozboru,
- sám mohu přijít do nepříjemné situace, protože jsem na shromáždění pracujících oznámil konec spojeneckého cvičení a popřál jsem cvičícím jednotkám a štábům šťastný návrat domů.

I. Jakubovskij odpovídá:

- včera 30.6. ve 13.30 jsem zakončil vyslechnutí dokladů na poslední situaci a uvedl jsem tuto další činnost:
 - 1.7. – shrnout poznatky o cvičení nutné ke konečnému znění a zpracování rozboru;
 - 2.7. – provést rozboru druhů vojsk;
 - může být ale proveden i hlavní rozbor podle přání s. Dubčeka,
 - eventuálně navrhuji 3.7. ráno podle možností s. Dubčeka a s. Černíka.
- Soudruh Dubček se znovu ptá, proč to nejde 1.7.

S. Jakubovskij:

- 1.7. to již nemůže být;
- navrhuje, že rozbor může udělat 2.7. a že přizpůsobí svůj plán;
- po rozboru chce udělat slavnostní oběd.

S. Dubček říká, že se dohodne se s. Černíkem a po dohovoru že s. Jakubovského zavolá.

S. Dubček – volal s. Jakubovského ve 12.00 a oznámil mu, že po dohovoru se s. Černíkem souhlasí s rozbohem 2.7.1968 v 9.00 hod. s tím, že se ho zúčastní prezident ČSSR, 1. tajemník ÚV KSČ s. Dubček, s. Černík, s. Smrkovský, Piller, s. Prchlík a z velení ČSLA podle rozhodnutí sovětské strany. Kromě toho požádal s. Jakubovského, aby počítal s ukončením rozboru včetně oběda do 13.00 hodin.

S. Jakubovskij sdělil, že podle tohoto přání tak provede, žádal o větší účast stranických a vládních činitelů na rozboru cvičení.

S. Dubček mu sdělil, že pro rozsah prací v ÚV KSČ a přípravy okresních a krajských konferencí KSČ nemohou se další představitelé rozboru zúčastnit. Dále se s. Jakubovským hovořil o celkovém dojmu ze cvičení.

S. Jakubovskij – s průběhem cvičení je spokojen, nálada ve štábech a vojskách je dobrá, – je spokojen s prací velitelů i štábů cvičících, vysoko hodnotí provedená vojsková cvičení.

S. Dubček se jej ptá, zda nestihl rozbor zpracovat na 1.7.

S. Jakubovský odpovídá:

- neměl podklady z ŘC a zejména chtěl v tyto dny pohovořit se štáby cvičících armád,
- vlastní cvičení skončilo oficiálně dne 30.6.1968,
- rozbohem cvičení skončí úplně.

S. Dubček a s. Černík dále uložili odpovědět náčelníkem generálního štábu ČSLA armádnímu generálu s. Kazakovi na jeho žádost přísunu dalších speciálních opravárenských jednotek do ČSSR písemně s tím, že veškeré nutné opravy na technice Spojeneckých vojsk jsou schopny provést opravárenské jednotky ČSLA, že další přísun jednotek do ČSSR by mohl zkomplikovat politickou situaci a narušit její konsolidaci.

Náčelník generálního štábu
čs. lidové armády generálporučík

Karel Rusov

zástupce ministra národní obrany
– náčelník HSPV generálporučík

Alexandr Mucha

ÚSD, Sb. KV ČSFR, C IV/25.

5

1968, 5. červenec. – Ze zprávy maďarských generálů I. Oláha a F. Szücsse pro předsednictvo ÚV MSDS o průběhu a charakteru cvičení „Šumava“.

[...]

Cvičení bolo zorganizované v podstate z politických dôvodov a cieľov, a to na základe rozboru situácie vytvorenej na drážďanskej a moskovskej konferencii. Cvičenie a príprava vyšších štábov malo byť iba jeho krytím.

Cieľ cvičenia, obsah, priebeh, ale hlavne spôsob jeho realizácie, niesli v sebe znaky a dôsledky protikladného posúdenia inšpirujúcej skutočnos-

ti. Preto sa počas cvičenia vytvorilo napäté, nervózne a protikladné ovzdušie, v ktorom sa stretli najmä protikladné názory domácich z Československa a vedúcich cvičenia, sovietskych súdruhov.

Na základe prejavov členov vedenia cvičenia, ich informácií, činnosti, ako aj na základe vlastných skúseností sa ciele cvičenia dajú zhrnúť takto:

a) Vo vzťahu k zahraničnej politike šlo jednoznačne o demonštráciu sily Varšavskej zmluvy, jej jednoty, upozorniť imperialistov, že československé, alebo akékoľvek špekulácie pri podobnom vnútropolitickom vývoji, provokatívne pokusy budú vopred odsúdené k neúspechu.

b) Vo vzťahu k vnútornej politike šlo o ovplyvnenie československých udalostí tým, že prezentovaním impozantnej sily a rozhodnosti členských štátov Varšavskej zmluvy sa mal zabrzdiť a odstrašiť vnútorný nepriateľ; malo mať upozorňujúci dosah na váhajúce živly (najmä na inteligenciu), malo podporovať a zabezpečovať revolúciu a socializmu oddaných komunistov.

c) Cestou rozsiahlych stretnutí na cvičení sa zúčastňujúcich početných a vysokých vojenských veliteľov a aparátu, ako aj jednotiek s československým ľudom sa malo prehĺbiť priateľstvo, upevniť vážnosť Sovietskeho zväzu a Varšavskej zmluvy.

d) Využiť strategicko-operačné cvičenie mimoriadneho rozsahu k tomu, aby mnohonárodné armádne štáby získali ďalšie skúsenosti v plánovaní vojenských operácií, ich organizovaní, vedení a spolupráci.

I

Tieto plánované ciele mohli viesť aj vedenie cvičenia, keď určilo rozsah cvičenia (čo sa týka počtu zúčastnených), jeho časový rozsah (aby bolo čo najdlhšie), jeho obsah (nasadenie obrovských nepriateľských a vlastných síl proti ČSSR, alebo na jeho obranu), ako aj prostriedky k jeho realizácii.

Pre realizáciu cieľov cvičenia bol určujúcim postoj sovietskych súdruhov pri posúdení československých vnútropolitických udalostí. Vychádzali z toho, že v Československu je kontrarevolučná situácia, alebo presnejšie situácia bezprostredne pred kontrarevolúciou.

Hodnotenie vnútornej situácie československými súdruhmi, ako aj predstavy späť s cvičením, jeho potreby, sa odlišovalo od hore uvedeného. S cvičením v zásade súhlasili a verili, že sa v budúcnosti uskutoční na základe vzájomnej dohody, ich aktívnej účasti, v rámci určitých určených vojenských cieľov.

To sa tak nestalo, a preto sa cvičenie už od počiatku rozbehlo v nerovnom ovzduší. S prekvapením zistili, že na prípravu cvičenia, ktoré malo byť v druhej polovici júna, sa časť sovietskych spravodajských jednotiek a prípravný štáb armádneho generála Kazakova dostavili na územie Československa už koncom mája, začiatkom júna.

Súčasne súdruh Kazakov počas viac než dvojtýždňového pobytu nevedel, alebo nechcel, podať ani straníkemu, ani vládne mu, ani vojenskému vedeniu informácie o cieľoch cvičenia, o jeho začiatku, ukončení, o predstavách o ňom, o pláne jeho realizácie, o časovej postupnosti jeho častí, o počtu vojsk a štábov prichádzajúcich na územie Československa. Podľa informácií československých súdruhov oznámil iba požiadavky, v prvom rade vo vzťahu k spravodajstvu. V súvislosti s otázkou primeraných informácií naznačoval, že to patrí do právomocí hlavného veliteľa, ktorý mal prísť 10.–11. júna. Toto znervózňovalo československé politické a vojenské vedenie. Stále viac sa dožadovali, aby primerané informácie dostali. Nestalo sa tak. Preto každá požiadavka sovietskych súdruhov na zvýšenie počtu jednotiek a orgánov vyvolávala ťahanice, občas i nervózne diskusie. Toto viedlo k postupnému prehĺbeniu už od počiatku existujúcej nedôvery.

[...]

Neustálym problémom bol pre československých súdruhov, ale aj pre nás, datum ukončenia cvičenia. V tomto smere udržoval hlavný veliteľ všetkých v najväčšej neistote.

Urgovanie ukončenia cvičenia a stiahnutia štábov československou stranou, čo niekoľkokrát opakovane žiadala, položilo u niektorých sovietskych súdruhov tú otázku, že keď sú títo vedúci priateľmi Sovietskeho zväzu, prečo majú výhrady proti sovietskej prítomnosti, veď oni sú tu aj pre nich. Robili sa narážky, že prítomnosť sovietskych jednotiek, vojenských orgánov znamenala svojho času problém iba pre Imre Nagya, pre súdruha Kádára nie (vo všeobecnosti sa často dávali československé udalosti do súvislosti s maďarskou kontrarevolúciou).

II

Československí vojenský vedúci posudzovali vlastnú vnútropolitickú situáciu, súčasne aj ciele cvičenia, jeho potrebu na rozdiel od sovietskych súdruhov – ako sme už na to poukázali – inak. Preto sa snažili, aby cvičenie nenasmerovali do týchto rámcov.

Podľa nášho názoru v krajine nie je kontrarevolučná situácia.

[...]

Zlé ovzdušie a nedôvera prejavujúca sa počas celého cvičenia, nebranie ohľadu na žiadosti prvého tajomníka a všeobecne vôbec československých vedúcich, nedostatočnosť riadiacich metód cvičenia sa stali známymi v širokom okruhu československých vojenských vedúcich a veliteľov. Zistili sme, že sa u nich počas cvičenia stále viac zvyšovala osobná, národná urážka, urážka ich sebavedomia, rástla ich subjektivita, ktorá žiaľ u niektorých viedla až k protisovietskej nálade.

Podľa našich skúseností sa u československých súdruhov začalo stále viac formovať a upevňovať to presvedčenie, že už neide o rozporné hodnotenie situácie, ale o to, že cvičenie neprebíha pre upevnenie súčasného politického a vojenského vedenia, v záujme zvýšenia jeho vážnosti, ale práve proti nemu, alebo proti jeho väčšine.

[...]

Veľkou mierou prispelo k zvyšovaniu napätia to, že príchod vojsk (zvlášť ohľadom ich počtu a doby) chcela sovietska strana určovať jednostranne, zťažujúc tým úsilie československých súdruhov o nejaké upresnenie, regulovanie alebo obmedzenie v tomto smere. V tejto súvislosti sa súdruh Kazakov vyjadril v tom zmysle, že v socialistickej krajine nemôže byť predmetom diskusie, problému to, kedy, koľko sovietskych vojakov na akú dobu chce vstúpiť na územie krajiny, keďže oni v každej situácii a vždy zvyšujú sily socializmu, upevňujú podporu komunistov.

[...]

Pod vplyvom zážitkov získaných počas 20 dní a na základe pocitu zodpovednosti za spoločnú vec sa osmeľujem navrhnúť, aby sme nejakým prijateľným spôsobom dali na vedomie vedúcim sovietskej strany a vlády, že apolitické, bezohľadné a urážajúce sa chovanie niektorých sovietskych vojenských vedúcich objektívne škodí vážnosti Sovietskeho zväzu a jednote Varšavskej zmluvy.

Budapešť, 5. júla 1968

generálmajor István Oláh
náместok ministra obrany

generálmajor Ferenc Szücs
zástupca náčelníka generálneho štábu

ÚSD, Sb. KV ČSFR, Z/M, materiály z maďarského vojenského archívu (MHKI).

1968, 7. srpen. – Z referátu J. Kádára na zasedání ÚV MSDS o důvodech k vyhlášení bojové pohotovosti vojsk Varšavské smlouvy.

[...]

Většina západních stran se dopisu (varšavského – AB) zalekla a snad mnozí vytýkali i způsob. Říkali, že je to zasahování a podobně, anebo se jednoduše obávali očekávaného vývoje událostí, že případně dojde k nějakému násilnému kroku a oni se v kapitalistické zemi dostanou do překérní situace. Do podobné situace, jaká byla v roce 1956, nebo snad z některého hlediska do ještě horší. Takový názor a postoj odrážel ostatně i nečekaně předložený návrh francouzského politického byra, který byl bezodkladně a ihned publikován, aby se sešly všechny evropské komunistické a dělnické strany. I to se ovšem promítlo do postojů a chování českého předsednictva, i odsud brali kuráž, že když doma vytvoří takovou „patriotickou jednotu“, to jim bude krýt záda a mnoho stran bude říkat, že mají pravdu a že se nemá zasahovat do jejich věcí. I to je zřejmě hnalo trochu doprava.

Taková byla situace před deseti dny. Špatná, velmi špatná byla situace, což – jak lze v takové době očekávat – i druhou stranu nutí k dalším krokům, a každá si může myslet, že má pravdu. My jsme už dávno, celé měsíce říkali, podporujeme toto české vedení, nechme jim trochu času, povzbudíme je. To se dělo různou formou 6 měsíců. A když se události dají takovým směrem, že vedení učiní skutečně závažné a špatné kroky tím, že odmítlo společné setkání a tím, že takové dílo ještě posvětilo zasedáním ÚV a pošovalo veřejné mínění celé země – ovšem o to se staral tisk a rozhlas – a objevily se vážné protisovětské hlasy a nevraživost vůči ostatním bratrským stranám, a pak ještě vyhledává mezinárodní podporu pro takový postoj – a každý si může myslet, že on má pravdu. I ten, kdo měl od samého počátku pochybnosti vůči tomuto vedení, nyní říká, podívejte se, kam to dovedli. Vznikla tedy velmi kritická a zlá situace.

Nyní se vrátím k principiální a základní otázce, což je v československé situaci základní otázkou. Soudruzi, přijít s takovým nacionalismem pokřiveným postojem na sjezd a pak k volbám, znamená dát velmi reálnou a vážnou odpověď, že sjezd neposlouží konsolidaci socialismu, ale přinese zásadní revizionistický zvrát, radikální rozchod se Sovětským svazem, s našimi zeměmi, zásadní pravicový převrat, kde, i když s nerozvážností a pod tlakem, půjdou do všeobecných a takzvaně svobodných voleb, ve kterých může vystoupit každý, kdo chce, pak se stane kontrarevoluce velmi vážným a reálným nebezpečím a Československo jako socialistický

stát bude ztraceno. V takovéto situaci jsme museli přijmout ještě jedno rozhodnutí. Našich pět stran a pět příslušných státních orgánů, když vidělo takový vývoj událostí, rozhodlo, že pro každý případ, jak je zvykem říkat, uvede země do vojenské pohotovosti. Přirozeně i nám položili politickou otázku, zda jsme z naší strany ochotni se toho zúčastnit, či nikoli. Naše politické byro rozhodlo, že se vojenské pohotovosti zúčastníme, a i když nevíme, jaký směr a průběh události dostanou, vytrváme s těmito pěti stranami až do konce a půjdeme s nimi (zvýraznil AB).

Co nás, politické byro, vedlo k takovému rozhodnutí? I o tom je třeba složit účty a vážený ústřední výbor to musí ještě dodatečně schválit, alespoň jako politické stanovisko. Co nás k tomu vedlo? To, že v tom týdnu velmi vážně vzrostlo reálné nebezpečí pravicového převratu v Československu. Dostali jsme se do otevřeného střetu s celým československým stranickým vedením. Vytvořila se tam taková všelidová jednota, která byla principiálně založena na stanoviscích proti pěti stranám a Sovětskému svazu, tedy pro nás negativní. Čeští soudruzi říkají, že tak populární, jako v tom týdnu, komunistická strana ještě nikdy nebyla. Já jim to věřím, ale nebyla tak populární pro komunistický postoj, nýbrž byla populární v očích lidí s různě popleteným myšlením. Byla populární, protože se postavila proti pěti stranám a Sovětskému svazu a nezasedla s nimi, nešla, jak říkají, na „kostnický koncil“. Z toho plynula tato popularita a národní jednota. Sdělili jsme, že se vojenské pohotovosti zúčastníme a také jsme se zúčastnili. Myslím, že mnozí ze zde přítomných to vědí, protože se operativně museli podílet na jejích přípravách. Ještě jednou opakuji, za prvé proto, že sám vývoj československé situace nabýval takový nevypočítatelný charakter, a za druhé i z jiného důvodu.

Minule jsme zde o tom podrobně referovali, i já jsem vystoupil a vysvětloval, jaké byly v Moskvě na setkání pěti rozdílů v názorech a hodnoceních bratrských stran. Bylo to potřebné znát. Kdyby se dnes někdo zeptal, zda jsou mezi námi rozdílů v názorech či v hodnoceních, odpověděl bych tak, že ve Varšavě byly. Ze strany bratrských stran tam bylo výslovně řečeno, že nesouhlasí s tím, co jsem tam říkal. To se v uplynulých 12 letech nestalo. Ale v Bratislavě jsme byli jednotni! V tom, co jsme tam říkali a na čem jsme se usnesli, jsme byli všichni jednotní. Nám bylo ve Varšavě trochu nepříjemně, protože jsme byli jakýmisi stávkokazy. Také řekli, že zástupci dvou stran nesouhlasili s tím, co jsem tam velmi stručně vyložil jako maďarské stanovisko. Oni je však velice dobře znali, protože my jsme je důsledně zastávali. Naše politické byro však zvažovalo, co v samé podstatě chceme. My víme, že Sovětský svaz, Polsko, NDR, Bulharsko a Ma-

ďarsko nechtějí ovládat československou stranu, nechtějí zasahovat, nechtějí řídit státní život v Československu, nic takového nechceme. My chceme, aby v Československu byl silný socialismus a aby Československo bylo v našem spojeneckém systému mimořádně důležitým a silným členem. To chceme, nic jiného nechceme. Tato snaha a záměr nás pevně spojily se Sovětským svazem a s ostatními bratrskými stranami.

Druhá, ve které, řekněme v otázkách taktiky, máme jiný názor, o čemž tu už zaznělo za půl roku mnoho referátů, je otázka, že my můžeme nějak ovlivňovat události, protože tam to není tak, že hlasujeme a pak se usnášíme, ale tak, že argumentujeme a snažíme se jeden druhého přesvědčit. Ale ovlivňovat události můžeme jen do doby, dokud v tomto spojeneckém systému jsme a dokud jsme tam neochvějně. A skutečně, i tohle jsme zvažovali. Mohli jsme říct, že se této vojenské pohotovosti nezúčastníme. V zásadě to bylo zcela možné. Ale co by z toho vzešlo, soudruzi? Viděli jsme skutečně velké znepokojení u sovětských soudruhů, u Poláků a ostatních, které přirozeně pocítujeme i my, třebaže ne v tak vystupňované formě a v takové míře, a co by to pak znamenalo, kdybychom řekli, tak dobrá, ale my ne. Podle mne by to vyvolalo ještě větší nervozitu. Na československé situaci by se nic nevyřešilo, naopak by to vyvolalo ještě mnohem komplikovanější situaci, což by problémy jen znásobilo. A já říkám otevřeně, osobně si myslím, jelikož znám situaci i okolnosti i lidí, je možné, že v nastalé situaci by se odhodlali k ještě nevypočitatelnějším krokům. Ale to nebylo třeba projednávat, jen bylo třeba domyslet do konce logickou řadu, a proto jsme tak rozhodli.

[...]

Rozhodli jsme se tedy, že se zúčastníme této vojenské pohotovosti. Sovětské soudruhy i naše partnery to velmi uklidnilo a mohli se klidněji dívat i na celý československý problém.

[...]

ÚSD, Sb. KV ČSFR, Z/M 17.

7

1968, 15. červenec. – Z vystoupení V. Prchlíka na tiskové konferenci.

[...]

V celém uplynulém období strana prosazovala princip přímého řízení armády a bezpečnosti. Navíc tento princip přímého řízení byl vzhledem

k pojetí minulého modelu strany ještě velmi zúžen. Takže o otázkách branné a bezpečnostní politiky v podstatě rozhodovala jen úzká skupina stranické státní byrokracie v samotném centru, a často i o vážných otázkách dokonce jen jedna jediná osoba. V posledních letech se stále výrazněji ukazovalo, že takovéto pojetí přímého řízení armády, bezpečnosti, pojetí politického řízení těchto institucí, nedovolilo řešit věci koncepčněji ve všech souvislostech. Tuhý byrokratický centralismus v řízení neumožňoval zkvalitňovat proces poznávání a rozhodování. Naopak byl velmi výživným podhoubím pro dilentismus a subjektivismus. Celý systém řízení a velení v těchto mocenských institucích byl charakterizován nejenom všemi neduhy, o kterých dnes hovoříme při kritické analýze našeho politického systému, ale naopak tyto mnohdy byly ještě výraznější, vzhledem k určité specifické principů výstavby těchto institucí. Totéž se týká stranicko-politického systému. Důsledkem toho byla skutečnost, že v minulosti narůstaly v těchto institucích, tj. v armádě i v bezpečnosti, vážné konfliktní situace i rozpory, v minulém systému neřešitelné. Narůstající kritika těchto jevů příslušníky zmíněných institucí, stranicko-politickými orgány, stranickými organizacemi, narážela pak na nepřekonatelnou hradbu byrokratické neschopnosti tehdejšího politického vedení tyto otázky řešit.

[...]

Jak ukazují zatím první analýzy, které děláme, v oblasti branné a bezpečnostní politiky se ukazuje, že například na úseku bezpečnosti, Státní bezpečnosti, byla řada velmi progresivně orientovaných pracovníků, schopných lidí, kteří už v minulosti přicházeli s kritikou, s určitými návrhy, podněty, které ovšem zůstávaly v tom daném systému nevslyšeny. Ve vztahu k zabezpečování vnější [i] vnitřní bezpečnosti státu máme za to, že strana musí upustit od principu přímého řízení ozbrojených sil a bezpečnostních sborů, nově propracovat pojetí politického vedení a převést tyto mocenské instituce do struktury státu.

[...]

Je připraven návrh na zřízení Rady obrany státu. Ještě se posuzuje její funkční vztah k vládě a otázka pojetí práce i struktura sekretariátu této rady. Jsme toho názoru, že by Rada obrany státu měla být orgánem vlády, že by neměla tedy stát nad vládou a zaměňovat funkce vlády, ale že by naopak měla být při vládě jako její odborný orgán v této oblasti. Jejím prvním úkolem bude posoudit potřebu, možnosti, nezbytné podmínky pro koncipování československé vojenské doktriny. Předpokládáme, že i v této problematice řekne své slovo XIV. sjezd. S tím souvisí i problematika

dalšího zkvalitňování naší vojenské koalice, samotné Varšavské smlouvy. Máme za to, že i ve Varšavské smlouvě, [v] pojetí jejích funkcí i vytváření vztahů uvnitř Varšavské smlouvy, by mělo dojít k potřebným kvalitativním změnám. Především by se měla podle našeho názoru posílit role politického poradního výboru, ze kterého by se měl stát pravidelně, systematicky, cílevědomě pracující orgán, který by neměl být odkázaný na to, jak bude svolán. Zatím pracuje velmi sporadicky a neplní svou funkci. Jestliže by podle našich představ takto fungoval, vytvářely by se i objektivní podmínky pro to, aby ani v systému spojeného velení nemohlo docházet k nadřazování vojenských aspektů politickým. Pokud se týká vztahů uvnitř této koalice, máme za to, že je třeba je zlepšit především v tom smyslu, aby byla zvýrazněna skutečná rovnoprávnost jednotlivých členů této koalice, a aby každý člen této koalice se skutečně mohl, abych tak řekl, seberealizovat, nebo [se] aktivněji, iniciativně spolupodílet na koncepční práci celé té koalice. A dále máme za to, že by měl jednoznačně vytvořit záruku, aby nemohlo v této koalici docházet k seskupování skupin jednotlivých členů, aby tedy, je-li [to] tak možné nazvat, nemohlo v rámci této koalice docházet k frakční činnosti, která, ať její organizátoři mají jakékoliv zájmy, ve svých důsledcích vede k porušování základních článků této smlouvy, které se týkají zejména státní suverenity a principů nevměšování se do vnitřních záležitostí jednotlivých účastníků této smlouvy. Pochopitelně, že v případě sjezdových materiálů se zabýváme ještě řadou dalších problémů, to je celá struktura, tedy funkce a struktura strany, jednotlivých institucí v armádě, bezpečnosti, systém jejich řízení a celá řada dalších.

[...]

Sám jsem se zajímal o otázku, zda existují ve Varšavské smlouvě nějaká ustanovení, která by dávala ostatním partnerům právo svévolně rozmisťovat nebo dislokovat své jednotky na území ostatních členských států, prošel jsem všechny dostupné materiály a v žádném z nich jsem podobný článek nenašel. Naopak. Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci sleduje další upevňování a rozvoj spolupráce [a] vzájemné pomoci, a jak ve své preambuli, tak v článku 8 naopak zdůrazňuje nutnost respektovat svrchovanost států, jakož i zásadu nevměšování se do jejich vnitřních věcí a záležitostí. Na základě článku 6 této smlouvy byl zpracován dokument – a sice v roce 1956 –, který se nazývá Protokol o vytvoření Spojeného velení ozbrojených sil států Varšavské smlouvy. I tento protokol respektuje základní články Varšavské smlouvy a zdůrazňuje, že základní opatření, zejména ta, která se týkají rozmístění sil, budou vždy prováděna výlučně jen podle potřeb vzájemné obrany proti nebezpečí vnější-

ho nepřítele a po dohodě mezi státy, účastníky této smlouvy. Podtrhuji po dohodě. Podobná ustanovení jsou i ve statutu Spojeného velení ozbrojených sil.

[...]

K té skupině otázek, která se týká samotného Spojeného velení Varšavské smlouvy. Situace je zatím taková, že toto velení tvoří maršálové, generálové, důstojníci Sovětské armády a že ostatní členské armády mají v tomto Spojeném velení jen své představitele, kteří ovšem zatím neměli nějaké povinnosti nebo funkce spolurozhodovat, nýbrž spíše byli v roli styčných orgánů. Proto také v minulosti i naše strana několikrát přicházela s podněty vytvořit potřebné podmínky pro to, aby Spojené velení mohlo kvalitněji plnit své funkce. Jednou z těchto podmínek je i požadavek, aby Spojené velení bylo složeno i z příslušných specialistů jednotlivých armád a aby jejich začlenění v tomto velení bylo takové, aby mohli spolupřevádět a spolupodílet se v celém tom procesu poznávání a rozhodování, [v] celém systému velení. Zatím se nedošlo k příslušným závěrům. Z hlediska další práce tohoto Spojeného velení máme za to, že bude nutné ujasnit i postavení ministrů jednotlivých zemí, kteří jsou zatím, nebo pracují zatím ve funkcích zástupců velitele Spojeného velení. Myslím, že tento vztah nevyjadřuje plně jejich rovnoprávné postavení.

ÚSD, Sb. KV ČSFR, D II/52.

8

1968, 18. červenec. – *Dopis maršála Jakubovského A. Dubčekovi s kritikou tiskové konference generála Prchlíka.*

Vážený soudruhu Dubčeku!

16. července t.r. vyšly v denících *Rudé právo*, *Práce*, *Mladá fronta* i v jiných novinách materiály z tiskové konference konané 15. července v Praze v Klubu novinářů a uspořádané pracovníky státně-administrativního oddělení ÚV KSČ v čele s vedoucím oddělení V. Prchlíkem. Jak vyplývá z novin, V. Prchlík na tiskové konferenci obsírně hovořil o struktuře Varšavské smlouvy a o tom, že není v souladu s dnešní dobou. Přitom, aniž by měl jakékoliv důvody a zmocnění, vyslovil se zamítavě o činnosti politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy jako o orgánu, který neplní své funkce.

Když pořadatelé tiskové konference vysvětlovali novinářům strukturu Spojeného velení ozbrojených sil zemí Varšavské smlouvy, nejenže podali

zkomolený výklad podstaty této struktury a její organizace, ale zavinili také, že na veřejnost pronikly některé přísně tajné údaje, podrobně uvedené v protokolu „O ustavení Spojeného velení ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci“ z 14. května 1955, jakož i v Usnesení o Spojeném velení ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy, schváleném politickým poradním výborem 11. ledna 1956.

Tím, že V. Prchlík podal zkomolený výklad skutečného složení Spojeného velení, připustil, že se sovětské armádní velitelé mohou stát terčem útoků. Vykládal přítomným, že „Spojené velení se skládá pouze z maršálů, generálů a důstojníků Sovětské armády. Ostatní členové Smlouvy mají jen své zástupce, kteří nejsou vybaveni prakticky žádnými pravomocemi a figurují jen na způsob jakýchsi styčných důstojníků“. Z toho by vyplývalo, že složení a funkce Spojeného velení a Štábu spojených ozbrojených sil je jedno a totéž.

V. Prchlík umožnil, že pronikly na veřejnost přísně tajné úmluvy o rozmístění Spojených ozbrojených sil na území členských států Varšavské smlouvy, podrobně uvedené v článku 5 Usnesení o Spojeném velení ozbrojených sil.

Touto cestou tedy v projevech pracovníků aparátu ÚV KSČ a zejména V. Prchlíka na tiskové konferenci 15. července v Praze pronikly na veřejnost přísně tajné údaje, podrobněji uvedené v mezinárodních smlouvách.

Jsem povinen připomenout Vám, že podobné případy jsou nepřijatelné, protože jsou namířeny proti přátelství členů Varšavské smlouvy a podřívají jejich vojenskou organizaci.

Mé postavení vrchního velitele Spojených ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy mi ukládá povinnost požádat Vás, abyste učinil opatření, která předem vyloučí zveřejnění mezistátních tajemství týkajících se obsahu Varšavské smlouvy, a napadání velení Varšavské smlouvy, a také abyste vyvodil důsledky z konkrétního případu, na který jsem Vás tímto dopisem upozornil.

S úctou

I. Jakubovskij, maršál Sovětského svazu
vrchní velitel Spojených ozbrojených sil
členských států Varšavské smlouvy

18. července 1968

ÚSD, Sb. KV ČSFR, D 23.

1968, 20. červenec, Moskva. – Nóta vlády SSSR vládě ČSSR.

Sovětská vláda považuje za svou povinnost ještě jednou upozornit vládu ČSSR na některé vážné otázky, týkající se životních zájmů a bezpečnosti SSSR a ostatních socialistických zemí – členů organizace Varšavské smlouvy.

1. Sovětská vláda již dříve upozornila československou stranu na vystoupení v ČSSR namířená na podrytí Varšavské smlouvy. Je třeba uznat, že vystoupení tohoto druhu nejsou ojedinělými a že nejen nezeslabují, ale za poslední období zesilují, sledující plně určený cíl podřít závazky, přijaté ČSSR společně s ostatními socialistickými státy Varšavské smlouvy. Všechna tato vystoupení nelze posuzovat jako jevy, mající vztah pouze k vnitřní situaci země, neboť se bezprostředně týkají zájmů bezpečnosti SSSR a ostatních socialistických zemí. V této souvislosti zasluhuje pozornosti, že vedoucí činitelé ČSSR, podtrhující věrnost čs. společenství smlouvám a závazkům, neodporují vystoupením různého charakteru, vyzývajícím k rozkolísání struktury a principů organizace Varšavské smlouvy, což přináší velkou škodu společným zájmům socialistických zemí.

Jak známo, 15.7. t.r. v Klubu novinářů, pod vedením pracovníků státně-administrativního oddělení ÚV KSČ, v čele s vedoucím oddělení Václavem Prchlíkem, se uskutečnila tisková konference. Václav Prchlík na této konferenci bezdůvodně hovořil o údajně neodpovídající struktuře Varšavské smlouvy současnému období. V nepřijatelné formě odsuzoval činnost politického poradního sboru států-členů Varšavské smlouvy, a prohlásil, že tento orgán údajně neplní své funkce. Hovořice o struktuře spojeného velení ozbrojených sil zemí Varšavské smlouvy, organizátoři tiskové konference nejen překroutili podstatu této struktury její organizace, avšak navíc se přitom dopustili vyzrazení některých zcela tajných údajů, uvedených v protokole „O vytvoření Spojeného velení sil států-členů Dohody o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci 14.5.1955“, jakož i Usnesení o Spojeném velení ozbrojených sil států-členů Varšavské smlouvy, schváleném politickým poradním sborem 11.1.1956.

Záměrně zkresluje skutečnost Václav Prchlík připustil výpad proti sovětským vojenským velitelům.

Na tiskové konferenci došlo k vyzrazení vrcholně tajných podmínek rozmístění Spojených ozbrojených sil na území států-účastníků Varšavské smlouvy, uvedených v článku 5 Usnesení o Spojeném velení ozbrojených sil, uvedených v mezinárodních dohodách. Podobné činy škodí zájmům

států-účastníků Varšavské smlouvy, podřívají jejich vojenskou organizaci, přinášejí škodu jejich přátelství. Vyvolává podiv, že vláda ČSSR nedala dosud patřičné zhodnocení této skutečnosti.

Čs. představitelé a oficiální osoby nejdennkrát prohlásili věrnost Varšavské smlouvě, nejdennkrát vystupovali za upevnění této organizace. Zatím však události a fakta procházející nyní v ČSSR jsou v rozporu se všemi těmito prohlášeními a ve své podstatě namířeny na podrytí této organizace.

Nelze zapomínat, že členství ve Varšavské smlouvě zavazuje strany-účastníky této organizace postupovat vždy společně, vystupovat v jednotné frontě v boji za bezpečnost, zabraňující jakýmkoliv pokusům imperiálistů oslabit, narušit jednotu socialistických zemí, vrazit klín do vztahů mezi nimi.

Příkládajíc velký význam zajištění bezpečnosti zemí Varšavské dohody a důslednému plnění států jejich spojeneckých závazků, vláda SSSR obrací pozornost vlády ČSSR na to, že v současné době v Československu antisovětské a antisocialistické síly otevřeně směřují k podkopání Varšavské smlouvy a že k těmto cílům se nezastavují dokonce před vyzrazováním mezinárodních tajemství, týkajících se bezpečnosti socialistických zemí.

Sovětská vláda očekává, že vláda ČSSR podnikne nutná opatření, která by vyloučila opakování podobných skutečností a učiní odpovídající závěry ohledně osob vyzrazujících tajné údaje, týkající se společných zájmů bezpečnosti států-členů Varšavské dohody.

2. Jak známo, 10.5.1968 předseda Rady ministrů s. A. N. Kosygin v dopise předsedovi vlády ČSSR s. O. Černíkovi upozornil na mimořádně nenormální a nebezpečný vztah, který nastal na hranicích Československa a NSR a Rakouska. Zanedbáním příslušných československých orgánů ukázaly se západní hranice Československa prakticky odkrytými. Důsledku toho neotálely využít rozvědky imperialistických vlád, především NSR a USA, které začaly vysílat do ČSSR jako turisty své špiony a diverzanty k provedení podryvné práce nejen proti Československu, ale i ostatním socialistickým státům.

V dopise s. A. N. Kosygina byla vyjádřena hluboká starost i výstraha ve spojitosti s takovýmto stavem. To je pochopitelné a vysvětlitelné, neboť obrana západních hranic ČSSR není jen čistě vnitřní záležitostí Československa. Řeč šla o zajištění bezpečnosti všech zemí-členů Varšavské smlouvy.

Proniknuvši na území ČSSR, agentura imperialistických rozvědek si tím též zajistila přístup do oblasti socialistických zemí Evropy, kde, jak

známo, jsou rozmístěny silné obranné síly států Varšavské smlouvy. Těžko vysvětlit, proč vláda ČSSR neprojevila nezbytnou starost o zajištění celkové bezpečnosti socialistických zemí, jak to vyplývá ze závazků ČSSR podle Varšavské smlouvy a dvoustranných dohod. Přirozeně sovětská vláda nemohla zůstat lhostejnou před těmito fakty. Sovětská strana prosila o sdělení, jaká opatření předpokládá přijmout vláda ČSSR pro uzavření hranic ČSSR a NSR a Rakouska a zajistit nezbytný přísný režim na hranici, odpovídající požadavku bezpečnosti zemí-členů Varšavské smlouvy. Bohužel je třeba konstatovat, že čs. vláda fakticky uhnula od odpovědi na tuto přímo danou otázku.

V písemné odpovědi předsedy vlády ČSSR s. O. Černíka se popírá skutečnost, že hranice ČSSR a NSR a Rakouska jsou otevřeny, současně se potvrzuje, že obrana hranic se provádí na úrovni zajišťující nedotknutelnost a suverenitu ČSSR a dále se dávají ujištění, že hranice budou chráněny v zájmu bezpečnosti států-členů Varšavské smlouvy.

Avšak skutečnosti ukazují, že situace na západních hranicích ČSSR se nejen nezlepšila za období, které prošlo od obdržení písemné odpovědi Československa, navíc ještě došlo k dalšímu oslabení pohraničního režimu.

Podle zpráv došlých z Prahy v těchto dnech, v oblasti známých lázní Karlovy Vary blízko hranic s NSR byl odhalen orgány bezpečnosti tajný sklad zbraní americké výroby, které byly určeny pro sudetské revanšisty a reakční síly, které se nyní pokoušejí svést ČSSR ze socialistické cesty a vedou podryvnou práci proti socialistickým zemím.

Vzhledem k tomu, že situace na hranicích ČSSR a NSR a Rakouska jako dříve zůstává neuspokojivou, že hranice fakticky zůstávají odkrytými, což široce využívají síly nepřátelské socialismu pro provádění podryvné činnosti, sovětská vláda považuje za nezbytné obrátit ještě jednou pozornost vlády ČSSR na nebezpečnost takové situace, a majíc na zřeteli, že Československo má závazky podle Varšavské smlouvy, počítá s tím, že přijme účinná opatření pro zajištění nezbytného pohraničního režimu na hranicích s NSR a Rakouskem.

Moskva, 20.7.1968

A FMZV, gs „T“, kr. 3, ob. 4.

1968, 24. červenec, Budapešť. – Záznam z jednání generála K. Csémiho, náčelníka štábu MLA, s představiteli Jižní skupiny sovětských vojsk v Maďarsku o zařazení 8. msd. do příprav intervence.

24. června 1968 o 11.00 hod. mě vyhledali soudruzi Provalov, Tutarinov a Maruščák. Soudruh Provalov mě informoval, že plánuje cvičení na území Československa. Také jménem soudruha Grečka děkuje, že se cvičení zúčastníme.

Žádal, abychom označili divizi, která se jej zúčastní, a abychom rozhodli, zda divize půjde v prvním nebo v druhém sledu. Považovali by za účelnější, kdyby to bylo v prvním sledu.

Odpověděl jsem, že moje pověření znělo včera jen na to, abych oznámil naši účast na cvičení, další otázky musím hlásit. Dohodli jsme se, že 25. července o 14.00 hod. odejdou generálmajoři Szücs a Remény do Matyásföldu k vyhotovení plánů, což mi budou 26. června hlásit. Do přípravy je účelné zahrnout soudruha generálmajora Kaláziho, velitele divize a velitele pluků, jejich náčelníky štábů a politické zástupce. Na dobu cvičení určíme k štábu soudruha Provalova styčnou skupinu.

Dále se vyjádřili v tom smyslu, že cvičení vypracujeme a jsme připraveni k jeho realizaci, ale bylo by dobré, kdyby k němu nedošlo.

Politickým cílem cvičení je poskytnout pomoc československému lidu při porážce kontrarevoluce. Dělníkům, rolníkům a inteligenci to vysvětlíme, a i to, že potom odejdeme. Armádní jednotky, pokud budou loajální, necháme na pokoji, ale kdyby se postavily na odpor, bude třeba je rozbít.

Na západ od Dunaje přejdou po třech mostech tři sovětské divize, v případě vyhození mostů do vzduchu násilným překonáním vodního toku. Naši divizi by chtěli použít v prvním sledu na východ od Dunaje, kdyby to bylo možné, tak ve větší síle než jak to bylo naznačeno. Divize na svém území vykonává i veřejnou správu.

O začátku cvičení budeme vyrozuměni 5–7 hodin dopředu. V této době se má vydat ostré střelivo, jednotkám se mají postavit konkrétní úkoly a mužstvu se má vysvětlit i politický význam úkolu.

Závěry:

1. Cvičení – pokud k němu dojde – se bezprostředně týká významné části země a jejího obyvatelstva. Bylo by proto účelné se připravit na informování veřejného mínění země, na přípravu personálního stavu lidové armády a na přípravu potřebných bezpečnostních opatření.

2. V případě vypracování plánu cvičení můžeme od 26.–27. července kdykoliv počítat s tím, že události za krátký čas začnou.

3. Nezávisle na činnosti ČSLA a ozbrojených sil může dojít i k ozbrojeným srážkám.

Rozhodnutí je potřebné:

- k určení, koho máme zahrnout do přípravy cvičení;
- na případnou korekci určení místa divize (první nebo druhý sled), její složení, a to podle znalosti úkolů.

Budapešť, 24. července 1968

ÚSD, Sb. KV ČSFR, Z/M; materiály z maďarského vojenského archivu (MHKI).

1968, 27. červenec, Praha. – Depeše poradce sovětského velvyslanectví v ČSSR I. I. Udalcova do Moskvy, obsahující odpověď předsedy čs. vlády O. Černíka na sovětskou nótu z 20.7.1968.

Mimo pořadí – Důležité

27. července mne pozval ministr zahraničí s. Hájek na ministerstvo zahraničních věcí ČSSR a z pověření předsedy vlády ČSSR s. Černíka mi předal k odeslání do Moskvy jeho dopis tohoto znění, adresovaný předsedovi rady ministrů SSSR s. A. N. Kosyginovi:

„Předseda vlády Československé socialistické republiky
Praha 27. července 1968

Vážený soudruhu,

jelikož byla poslední dobou vyslovena jistá tvrzení o otevření státních hranic Československé socialistické republiky a stejné obavy obsahoval v podstatě i dopis pěti zemí, zasláný z varšavského setkání ústřednímu výboru Komunistické strany Československa, pokládám za užitečné sdělit Vám názor vlády Československé socialistické republiky na současnou úroveň a spolehlivost ostrahy státních hranic Československé socialistické republiky se Spolkovou republikou Německo a s Rakouskou republikou.

Na vysvětlenou sdělují, že zásadní opatření k ostraze státních hranic byla provedena již koncem roku 1965, kdy byla vyčleněna vojenská ostraha hranice s Německou demokratickou republikou a částečně byly sníženy početní stavy pohraničních vojsk také na hranici s kapitalistickými státy. Současně byla pohraniční vojska převedena pod pravomoc ministerstva národní obrany, aby tak byly dány podmínky pro Spojené velení československých ozbrojených sil jak v dobách míru, tak v případě ozbrojeného konfliktu.

Systém vojenské ostrahy československé hranice s kapitalistickými státy vychází ze zásad a zkušeností sovětských pohraničních vojsk a ze zkušeností vojsk pohraniční stráže ostatních socialistických zemí. Praktikuje se pravidelná oboustranná výměna zkušeností. Jednotky pohraničních vojsk na západní hranici byly vybaveny moderní vojenskou technikou a intenzivně se připravují na splnění úkolů spojených s ostranou státní hranice. Státní hranice se socialistickými státy zajišťují orgány Veřejné bezpečnosti.

Ostrahu státní hranice zajišťují vojenské síly, inženýrsko-technické prostředky a pomoc civilního obyvatelstva pohraničních oblastí. Zároveň se dodržuje pravidelná a těsná součinnost s orgány ministerstva vnitra. Nedílnou součástí celého systému je pohraniční pásmo s určeným režimem vjezdu a pobytu.

Pokud jde o některé nesprávné informace, že byly inženýrsko-technické prostředky na státní hranici odstraněny, sdělují na vysvětlenou, že se jedná o výměnu zastaralých a již nepoužívaných typů drátěných záta-rasů, které jsou podle plánu od r. 1965 odstraňovány a průběžně nahra-zovány novými typy signalizačního zařízení.

Vzájemné propojení těchto sil a prostředků zaručuje faktické zabezpečení ostrahy státní hranice Československé socialistické republiky, o čemž také svědčí dosažené výsledky:

Zadržené osoby v letech 1966–1968				
	z ČSSR	do ČSSR	celkem	nedovolené překročení
1966	437	51	488	35/51
1967	563	74	637	45/66
1968 do 20.7.	472	76	548	38/58

Tendence v letech 1966–1968 z hlediska státního občanství narušitelů							
	ČSSR	NDR	PLR	MLR	SRN	Rakousko	ostatní
1966	220	168	69	29	31	8	14
1967	295	228	68	15	43	15	17
1968 do 20.7.	186	211	51	7	27	26	40

Z uvedených údajů vyplývá, že od r. 1966 počet případů, kdy se podařilo nedovolené překročení státní hranice překazit, stoupá.

Kromě jiných opatření posílil ministr národní obrany v tomto roce pohraniční vojska na dobu letních měsíců průměrně o tisíc vojáků v záloze. V uvedených letech nebyl zaznamenán ani jeden případ nepotrestaného narušení státní hranice Československé socialistické republiky ze strany Spolkové republiky Německo a Rakouské republiky. Státní hranice s těmi-to zeměmi je uzavřena a kontrolována.

Už v roce 1963 učinilo předsednictvo ústředního výboru Komunistické strany Československa a vláda opatření k rozvoji turistiky. Objem turistiky roste rok od roku. V prvním pololetí 1968 přicestovalo do Československé socialistické republiky na vízum asi 405 364 cizinců, což v porovnání se stejným obdobím roku 1967 znamená zvýšení o 63 032 osob. Na všech pohraničních přechodech zajišťují pasovou kontrolu orgány ministerstva vnitra.

K zajištění a zvýšení úrovně služby na pohraničních přechodech zavedl ministr vnitra opatření, z nichž bych zejména chtěl jmenovat podstatné zesílení pasové kontroly, zvýšení operativní kontroly cizinců při jížděcích na vízum, a zevrubnou kontrolu dopravních prostředků. Poslední dobou bylo pozastaveno vydávání československých víz členům ozbrojených sil zemí NATO, zejména USA a SRN.

K předchozím informacím musím také připojit skutečnost, že Československá socialistická republika zásadně trvá na vízovém režimu pro občany nesocialistických států. Kromě toho se připravují další opatření k zavedení zpřísněného řádu při udělování víz těmto cizincům a zpřísnění pasové kontroly na státní hranici.

V posledních měsících měli někteří představitelé socialistických zemí možnost ověřit si úroveň ostrahy státní hranice. Zcela nedávno navštívil pohraniční pásmo štáb velitelsko-štabního cvičení „Šumava“, vedený maršálem Sovětského svazu soudruhem I. I. Jakubovským a náměstký minist-

rů obrany ostatních států Varšavské smlouvy. Představitelé spojeneckých armád projeví spokojenost se systémem ostrahy státní hranice a s připraveností pohraničních vojsk k obraně Československé socialistické republiky.

Tato informace objektivně odráží situaci, pokud jde o zajištění bezpečnosti státních hranic. Jsme si plně vědomi, že ostraha státních hranic, vyplývající z praktického uplatňování státní suverenity Československé socialistické republiky, má velký význam jak pro bezpečnost naší republiky, tak pro bezpečnost ostatních členských zemí Varšavské smlouvy. Nejenže tedy nehodláme zeslabit nebo zrušit ostrahu státní hranice Československé socialistické republiky, ale naopak neustále bedlivě kontrolujeme systém ostrahy státní hranice, získané výsledky hodnotíme a děláme nutná opatření k jeho zdokonalení.

Z hlediska všech těchto faktů konstatujeme, že československá vláda je plně schopna zabezpečit ostrahu západních hranic naší republiky s přispěním existujícího systému opatření, a tak dodržet i závazky vyplývající z našich spojeneckých vztahů.

Kdyby vaše vláda měla zájem vyslat své zmocněnce, aby se přímo na místě obeznámili s úrovní a stavem ostrahy státních hranic Československé socialistické republiky, ujišťuji Vás, vážený soudruhu, že by se jim z naší strany dostalo všestranné pomoci.

Se soudružským pozdravem

O. Černík

Vážený soudruh Alexej N. Kosygin
předseda rady ministrů
Svazu sovětských socialistických republik,
Moskva“

S. Hájek mi řekl, že velvyslanec ČSSR v Moskvě s. Koucký už předal odpověď vlády ČSSR na nótu sovětské vlády z 20. července, jejíž druhá část se týká otázky, jaká je situace na hranicích ČSSR se SRN a Rakouskem. Protože odpověď na druhou část nóty byla poměrně stručná, přijala vláda ČSSR návrh s. Černíka, že pošle podrobnější dopis o této otázce představitelům rad ministrů všech členských zemí Varšavské smlouvy (kromě Albánie).

Když jsem se seznámil s textem dopisu, zeptal jsem se s. Hájka na přesná čísla počtu turistů ze SRN a Rakouska a jaký je v tomto směru trend. Hájek mi sdělil tato čísla:

Ze SRN přijelo do Československa za první pololetí r. 1965 73 000 osob, r. 1966 88 000, r. 1967 102 000, r. 1968 123 000. Z Rakouska ve stejném období 104 000, 119 000, 144 000 a 166 000. Přitom s. Hájek zdůraznil, že při neustálém růstu absolutního počtu turistů z těchto zemí se podíl turistů z kapitalistických zemí celkově ve vzájemné turistické výměně ČSSR se zahraničními zeměmi snížil z 27 % v roce 1965 na 21 % v r. 1968.

Když jsem zjistil, že se o zpřísnění kontroly na hranicích se SRN a Rakouskem mluví v dopisu O. Černíka rámcově, zeptal jsem se s. Hájka na konkrétní opatření, zejména pokud jde o to, aby se předešlo tomu, že by turisté z těchto zemí eventuálně převáželi na území ČSSR zbraně. S. Hájek poznamenal, že otázka možného převážení zbraní dělá starosti i československé straně a řekl mi, že o tom hovořil s ministrem vnitra s. Pavlem. Ten s. Hájka ujistil, že nutná opatření v tom směru jsou v běhu. Technickou stránku těchto opatření však s. Hájek nezná.

Požádal jsem s. Hájka, aby upřesnil, co znamenají v dopisu s. Černíka v tabulce „nedovolené překročení“ číslice v čitateli a jmenovateli, a také co znamená termín „tendence“ v nadpisu druhé tabulky. Po telefonické konzultaci s ministerstvem obrany mi Hájek odpověděl, že v první tabulce je v čitateli uveden počet nedovolených překročení hranic z Československa do Rakouska a SRN a ve jmenovateli počet osob, které při těchto nedovolených překročeních pomáhaly. „Tendenci“ (druhá tabulka) jsou míněny pokusy o překročení hranice z ČSSR do SRN a do Rakouska, při kterých narušitelé nebyli dopadeni.

Originál dopisu s. Černíka s. A. N. Kosyginovi odchází nejbližší diplomatickou poštou.

27. července 1968

Udalcov

ÚSD, Sb. KV ČSFR, Z/S, depeše MIDu z 27.7.1968.

12

1968, 31. červenec, Berlín. – Depeše sovětského velvyslance v Berlíně P. Abrasimova do Moskvy o názorech W. Ulbrichta a předsednictva ÚV SED k situaci v Československu a o návrzích na její řešení.

Mimo pořadí – Důležité
30. července t.r. se konala schůze politbyra ÚV SED, na které se projednávala situace v Československu. Informaci o ní podal ve svém referátu

s. Ulbricht. Bylo rozhodnuto vyčkat výsledků setkání politbyra ÚV KSSS a prezidia KSČ a plně podpořit kroky a opatření, která ve vzniklé situaci eventuálně přijme sovětská strana.

Ze své strany považuje politbyro ÚV SED za nutné:

- a) Kolektivně všemi prostředky, jimiž disponuje, potlačit reakční a kontrarevoluční síly v Československu.
- b) Odhalit chyby jak minulého, tak dnešního vedení ÚV KSČ a československé vlády.
- c) Společně vypracovat program nápravy chyb, k nimž v Československu došlo, jakož i program ozdravení situace v zemi, čímž je míněno poskytnutí nezbytné pomoci při uskutečňování reforem v oblasti hospodářství, vědy, kultury atd.

Na politbyru ÚV SED se poukazovalo zvláště na to, že Dubček a osoby kolem něho jsou „lživí revizionisté a zdaleka ne takoví prosfáčkové, jakými se jevíli zpočátku“.

Politbyro ÚV SED konstatovalo, že podle stavu k 30. červenci t.r. je 75 % základních organizací strany již o situaci v Československu informováno a plně sdílí hodnocení a závěry ÚV SED v této otázce. Zároveň bylo zaznamenáno, že v některých krajích NDR, zejména v těch, které těsně sousedí s Československem, byl zjištěn jistý vzrůst nezdravých nálad mezi inteligencí a mládeží, ale také mezi řemeslníky. Živěji zaznívají zejména hlasy, abychom se „podívali, co by se dalo podle vzoru Československa zavést v NDR“ a také se dát cestou „větší svobody a demokratizace“.

Politbyro ÚV SED uložilo okresním a krajským výborům zesílit výchovně-politickou činnost mezi členstvem strany a obyvatelstvem republiky. Orgány dostaly pokyn, aby v případě nutnosti činily příslušná administrativní a represivní opatření.

Politbyro se usneslo, že po skončení nadcházející porady v Moskvě ihned svolá plénum ÚV SED a schůzi Sněmovny lidu, aby projednaly otázky týkající se Československa a příslušných závěrů, které z toho NDR musí vyvodit.

31.7.1968

P. Abrasimov

ÚSD, SB. KV ČSFR, Z/S, depeše MIDu z 31.7.1968.

1968, 1. srpen, Sofie. – Depeše sovětského velvyslance v Bulharsku A. Pužanova do Moskvy o názorech T. Živkova na situaci v Československu a opatřeních k jejímu řešení.

Mimo pořadí – Důležité

ÚV KSSS

Dne 1. srpna t.r. jsem se sešel se s. Todorem Živkovem na jeho pozvání. Přítomni byli členové politbyra ÚV BKS ss. Stanko Todorov a Penčo Kubadinski.

Úvodem s. T. Živkov sdělil, že politbyro ÚV BKS schválilo delegaci BKS na setkání v Bratislavě 3. srpna t.r. ve složení: T. Živkov (vedoucí delegace), členové politbyra s. Todorov (tajemník ÚV BKS) a P. Kubadinski (náměstek předsedy Rady ministrů BLR); poradce delegace s. K. Tellalov (vedoucí oddělení zahraniční politiky a mezinárodních styků ÚV BKS) a tlumočnick.

Poté s. T. Živkov zdůraznil, že politbyro ÚV BKS je a nadále bude zajedno s politbyrem ÚV KSSS a prohlásil, že považuje za nutné sdělit s. L. I. Brežněvovi a politbyru ÚV KSSS názory politbyra ÚV BKS na Československo.

Považujeme za nutné zdůraznit, pravil s. Živkov, že nezávisle na výsledcích dvoustranných jednání v Čierné nad Tisou situace v Československu, celá historie a průběh vývoje událostí nedávají žádné důvody k tomu, abychom se domnívali, že dnešní vedení KSČ dokáže situaci změnit. Politbyro ÚV BKS zastává názor, který vyjádřilo už dříve: aby se situace v ČSSR změnila a aby se udržela komunistická strana a socialistické vymoženosti, je nutno užít všech možných a nezbytných prostředků včetně ozbrojených sil Varšavské smlouvy, bude-li to situace vyžadovat.

Dubček, Černík a Smrkovský nedávají žádné záruky, že by obrátili události jiným směrem. Jsou to nacionalisté, revizionisté, Sovětský svaz nemají v lásce.

Jestli nestihneme obrátit události jiným směrem, bude to katastrofa: rána pro Sovětský svaz, pro naše socialistické země, pro mezinárodní komunistické hnutí a pro rozvoj našich socialistických stran.

Jak to vypadá jinde? Čína odpadla, Albánie také, o mnoho lépe to nevypadá s Kubou, Rumunskem a Jugoslávií.

Dál nemůžeme a nesmíme ustupovat!

Plně si uvědomujeme, jaké potíže nastanou v mezinárodním komunistickém hnutí, až sáhneme ke krajním opatřením v Československu, k nimž jsme sáhnout museli. Nic naplat!

Musíme jasně vidět, jak nebezpečně se rozmáhá revizionismus v mezinárodním komunistickém hnutí. Například italská komunistická strana. Už není taková, jaká byla před deseti lety, silně ji ovlivnily sociáldemokratické názory; že je italská komunistická strana masová, ještě neznamená, že je to důsledně marxisticko-leninská strana.

Na francouzské komunistické straně se výrazně projevuje vliv sionismu.

Domníváme se, že záporné důsledky v mezinárodním komunistickém hnutí a povyk, jaký spustí mezinárodní reakce – že to všechno budou potíže přechodného rázu.

Vrátíme Československo na cestu socialismu, upevníme síly Varšavské smlouvy, síly socialismu jako celku.

Naopak, jestli Československo vystoupí z Varšavského paktu nebo v něm setrvá a bude si počínat jako Rumunsko, jako revizionistický stát, pak budou síly Varšavské smlouvy velice oslabeny; bude to znamenat velké ohrožení pro NDR, Maďarsko a Polsko; sovětská armáda, kdyby došlo k válce, bude pak muset bojovat ne na československo-německé hranici, ale na sovětsko-československé.

Jestli se události v Československu rychle a radikálně neobrátní jiným směrem, bude to znamenat také Titovu rehabilitaci. „Jednou ho rehabilitoval Chruščov, podruhé my. A vyzní to tak,“ poznamenal ironicky s. Živkov, „že Tito je nejlepší politik na světě.“

Delegace BKS bude v Bratislavě. Nadcházející schůzku šesti stran považujeme za taktický manévr.

Pokud jde o zvrát událostí v ČSSR, nijak ho neovlivní, „dej bůh, abychom se mylili“. Úspěch setkání bude, když přimějeme vedení KSČ, aby se podepsalo pod prohlášení nebo komuniké v duchu varšavského dopisu jak v oddílu hodnocení událostí v ČSSR, tak v oddílu, v němž se hovoří o přijetí nezbytných opatření k nápravě situace.

Náš názor: donutit je, aby kapitulovali. Když nebudou, pak sáhnout k jiným krajním prostředkům.

Tyto výroky pronesl s. T. Živkov tónem poněkud rozčileným. Přítomní ss. S. Todorov a P. Kubadinski mu živě přizvukovali.

S. Živkov několikrát zdůraznil, že politbyro i celý ÚV BKS budou plně a důsledně podporovat stanovisko politbyra ÚV KSSS a budou s ním zajedno. Pokud však jde o dílčí otázky, řekl, může mít na ně politbyro

ÚV BKS vlastní názory. Tato hlediska a názory bude ÚV BKS vždy poctivě a otevřeně sdělovat vedení ÚV KSSS.

Za svou osobu řekl, že o názorech politbyra ÚV BKS, které tu byly vysloveny, bude neprodleně informován ÚV KSSS, a vyslovil se v duchu projevu s. L. I. Brežněva a usnesení červencového pléna ÚV KSSS.

1.8.1969

A. Puzanov

ÚSD, Sb. KV ČSFR, Z/S, depeše MIDu z 1.8.1968.

14

Ze stenografického záznamu porady představitelů varšavské pětky v Moskvě 18.8.1968 – z výkladu L. Brežněva o plánu intervence.

[...]

Nutno říci, že podle spojení, které máme, zdravé síly v předsednictvu k dnešnímu dni početně, jestli budou solidární do konce, tvoří 6 lidí, což je převaha, když se to porovná s těmi, kteří zaujímají pravičáckou nebo nerozhodnou pozici. Pořád bojují uvnitř předsednictva, ale boj je takového charakteru, že vlastně zatím nepřináší viditelný úspěch, protože celý ten boj probíhá na zasedáních.

Žádná řešení se nepřijímají. Pravičáci mlčí. Zasedání končí a ani strana, ani lid nic neví. Všechno se prezentuje tak, jako by v předsednictvu byla jednota, žádný boj. A přitom, jak víte, tisk, rozhlas i televize a chuligánské elementy působí na ulicích, působí mezi masami.

Současně nutno říci, že pozorujeme-li události, můžeme vám říci svůj názor, že při tomto boji se postupně utužoval kolektiv zdravých sil, postupně se utvářela jejich monolitnost, lidé se připravovali na rozhodný boj s pravičáky. Nejdřív měli takovou linii, aby boj vedli spolu se s. Dubčekem, ale potom, po uplynutí dost dlouhé doby, když se přesvědčili, že Dubček nejen váhá, nejen nepodporuje zdravé síly, o které by se v předsednictvu mohl opřít, ale dokonce že naopak v mnoha případech se od svých soudruhů odvrací a co víc – přechází na stranu pravičáků.

Zdravé síly v předsednictvu ÚV KSČ začaly přemýšlet o tom, že budou muset bojovat samostatně.

Přečtu vám, soudruzí, jeden dokument, který je koncentrovaným vyjádřením plánu, s nimiž soudruzí přišli, o co nás žádají.

„Dnes jsem se setkal s Indrou. Žádal o toto setkání a přijel s Pavlovským. Indra sdělil, že jejich skupina složená z nejspolehlivějších osob právě projednala plán postupu na zasedání předsednictva ÚV KSČ s podmínkou, že dostanou v pondělí naše ujištění, že v noci z 20. na 21. srpna vstoupí do akce naše vojska. Do 12 hodin v noci se na zasedání předsednictva vynasnaží způsobit konečný rozkol a přijmout rozhodnutí o vyjádření politické nedůvěry pravičákům a o praktickém převzetí řízení strany a vlády. Bude připraven dokument s provoláním k lidu a s výzvou bratrským stranám o pomoc zdravým silám. Tento dokument nám Češi předají v pondělí, to je zítra. Pod provolání, které bylo předáno s. Brežněvovi v Bratislavě, lze už dnes počítat s dalšími podpisy členů předsednictva Barbírka a Riga a také členů vlády Pavlovského, Hamouze, Štrougala, Hoffmanna, Korčáka, Laštovičky a... O tomto dokumentu vám povím zvlášť. Vzhledem k tomu, že by podle jejich názoru měl dokument být zveřejněn ráno 21. srpna, když už naše síly budou v Československu, zaručuje Indra, že během noci nám bude předáno nejméně 50 podpisů členů ÚV a vlády. To jest k těm, které už máme. Piller bude informován na poslední chvíli, doufají, že podepíše také. Trochu kolísá, i když už je s nimi.

21.–22. srpna bude svoláno plénum ÚV a také schůze Národního shromáždění, která nepochybně podpoří jejich akce a schválí provolání k bratrským stranám s žádostí o vojenskou pomoc. Současně bude zveřejněna výzva velké skupiny kulturních pracovníků k lidu. V noci, po zasedání předsednictva, bude obsazena tiskárna a redakce Rudého práva a bude připraveno jeho zvláštní vydání. Pomocí někoho z nejspolehlivějších lidí ze skupiny jejich aktivistů bude přerušeno vysílání rozhlasu a televize, a také telefonní a telegrafní spojení. Ráno bude v rozhlase a v televizi přečten projev jednoho z představitelů jejich skupiny s vysvětlením události. Chtěli by takový projev získat od prezidenta Svobody, ale obrátí se na něj teprve tehdy, až vojska ovládnou situaci. Připravují se seznamy nejvěrnějších pracovníků aparátu ÚV KSČ, tajemníků krajských a okresních výborů, jejichž prostřednictvím bude strana řízena v kritické dny. Vybírá se 20-30 rozhlasových a televizních komentátorů a novinářů, kteří budou postaveni do čela prostředků masové propagandy. Až bude v předsednictvu jasno o vstupu vojsk, obrátí se možná na s. Černíka vzhledem k jeho ctižádosti a zbabělosti a navrhnou mu, aby se postavil do čela vlády a spolupracoval s nimi. V případě, že s. Černík odmítne, vyhlásí prozatímní revoluční vládu v čele se s. Pavlovským. Do vlády se prozatím počítá s těmito osobami:

Dzúrovi bude nabídnuto, aby zůstal ve funkci a bude mu doporučeno, aby svým vojskům nedával rozkaz k odporu armádám bratrských zemí.

Jestli Dzúr zaváhá, bude funkce ministra nabídnuta jednomu z jeho náměstků. Pak se otázka členů vlády bude řešit operativně, za chodu.

Prostřednictvím s. Šalgoviče bude dán rozkaz uzavřít západní hranice. Přátelé se domnívají, že rozhodneme-li se kladně, akce by měla začít o půlnoci z 20. na 21. srpna a do rána by měly být obsazeny hlavní strategické body, a to Praha, Brno, Bratislava, Košice a další důležitá města.

Dělnickou milici zatím chtějí nechat stranou. Milice bude použita, jakmile bude jistota o úspěchu naší operace.

Přátelé se domnívají, že odkládat datum začátku operace na pozdější dobu, tj. na dobu konání sjezdu slovenské strany by se nemělo, protože sjezd proběhne za 4 až 5 dní a náš zásah těsně před XIV. sjezdem strany s velkým halasem využije západní propaganda. Kromě toho nevědí, zda budou mít na předsednictvu příležitost, aby provedli všechny tyto plány, které nám právě navrhli.

Přátelé žádají, abychom jim dali konečnou odpověď v pondělí a znovu naléhají, aby politbyro ÚV KSSS předalo předsednictvu ÚV KSČ dopis, v němž by vysvětlilo obsah závazků z Čierné nad Tisou, a dalo jej nejen Dubčekovi, ale i ostatním členům předsednictva. To jsme už udělali. Dá jim to podnět pro vedení otevřeného boje s pravičáky včetně Dubčeka.

Jak už bylo sděleno, Dubček zamlčel před předsednictvem ÚV jak telefonický rozhovor se s. Brežněvem, jeho dopis ze 16. srpna, tak memorandum k otázce protisovětské kampaně vedené v československém tisku. Žádají, aby se v dopise politbyra ÚV KSSS poukázalo na tyto dokumenty, aby měli možnost donutit Dubčeka přiznat to a přečíst je v předsednictvu.

Poté s. Indra požádal, aby byl v dnešní *Pravdě* otištěn článek o výtržnostech, který se objevil v *Rudém právu*. To jsme zajistili, žádosti jsme vyhověli a otiskli jsme to v *Pravdě*.

Dále žádají, abychom potvrdili svůj souhlas s žádostí o naší připravenosti učinit konkrétní opatření v uvedené lhůtě.“

Přečetl jsem vám tedy, soudruzi, jeden dokument.

[...]

Politbyro ÚV KSSS předevcírem, včera a před třemi dny tyto otázky všestranně posuzovalo. Po hluboké analýze, jakou jsme jen dokázali udělat, jsme dospěli k závěru, že Dubček nebude plnit žádné povinnosti, že se plně přidá na stranu pravičáků a že za těchto podmínek je situace bez podpory zdravých sil krajně obtížná.

Zvážili jsme všechny okolnosti a jednomyslně, celé politbyro i sekretariát ÚV, jsme se rozhodli poskytnout vojenskou pomoc zdravým silám, souhlasit s jejich plánem akci, protože se domníváme, že mají pravdu v tom, že jiná, vhodnější doba už se nenaskytne. Samozřejmě chápeme, že ani dnes nebo zítra nebude pro nás tento krok lehký, ale lehčí nebude nikdy. Můžeme očekávat, že to bude těžší pro nás. Proto jsme toto rozhodnutí učinili.

Jsme hluboce přesvědčeni, že výzva zdravých sil, této skupiny čestných komunistů, členů ÚV, členů předsednictva KSČ, nalezne také srdečnou internacionální a bratrskou podporu ze strany všech ostatních účastníků bratislavské porady. To za prvé. Proto jsme považovali za svou povinnosť se s vámi o této otázce poradit a s ohledem na krátkosť času jsme se osmělili vás včera pozvať, abyste se dostavili už dnes.

Myslím, že nám prominete a pochopíte, že jsme neměli jiné východisko.

To je tedy podstata otázky a řešení našeho politbyra, které jsme vám sdělili.

ÚSD, Sb. KV ČSFR, Z/S.

15

1970, 9. červen. – Z dopisu generála M. Dzúra ÚKRK ÚV KSČ o jednání se sovětským vedením 20.8.1968.

[...]

20.8.1968 som pracoval v MNO ako každý normálny pracovný deň. Prijímal doklady, mal predzjazdovú besedu s redaktormi apod.

V pozdejších odpoľudňajších hodinách ma volal telefonicky gen. Kodaj. Spýtoval sa ma, či neviem, čo sa prerokúva na PÚV KSČ. Keď som mu odpovedal, že neviem, tak mi odporučil, aby som sa spojil so s. Biľakom. Volal som s. Biľaka na ÚV KSČ, avšak nezastihol som ho. Zdelil som to gen. Kodajovi, ktorý mi odporučil volať s. Hruškoviča na ÚV KSS. Ten ma odkázal na s. Šalgoviča. Volal som s. Šalgoviča, ktorý mi sľúbil, že ma vo večerných hodinách navštívi v byte. To sa však nestalo. Nevedel som, že je situácia tak vážna; uvažoval som, že snáď dôjde ku zmenám v PÚV KSČ.

Vo večerných hodinách bol pri mne na návšteve s. Eudovít Bortel; hovorili sme o tom, že sa zrejme na PÚV KSČ niečo odohráva. Dohodli

sme sa, že sa pokúsi na ÚV KSČ zistiť, o čo ide. Požičal som mu auto, odišiel na ÚV KSČ, kde údajne hovoril s prvým tajomníkom, ale nič sa, ako ma po návrate informoval, v podstate nedozvedel.

Okolo 22.00 hod. 20.8.1968 ma telefonicky do bytu volal z ÚV s. Černík. Spýtoval sa ma, či neviem, čo sa robí na hraniciach. Odpovedal som mu, že nič zvláštneho. Odpovedal, že ho nezaujímajú hranice s NSR a Rakúskom, ale ostatné hranice. Zdelil som mu, že sa na to musí spýtať ministra Pavla, lebo ja zodpovedám za západné hranice. S. Černík hovoril, že sa nemohol s Pavlom spojiť, aby som sa o to pokúsil a podal mu správu do PÚV KSČ.

[...]

Vtedy som prvýkrát začal uvažovať o možnosti zásahu spojeneckých vojsk. (Neskoršie som sa dozvedel, že A. Dubček i Černík už o tom mali správy z Maďarska aj z Poľska, nepovažovali však za nutné ma o tom informovať.)

Na ministerstve vnútra som sa nemohol nikoho dovolať. Asi tak o 22.20 hod. som sa dovolal s. Šalgoviča. S tým som sa dohodol, že ma navštívi v byte. Čakal som ho pred domom; asi o 22.30 prišiel, ale jeho odpoveď bola vyhybavá a neuspokojivá. Za takejto situácie som sa rozhodol jednať samostatne; chápal som, že je situácia vážna. Volal som do bytu gen. Jamščikova (predstaviť Spojeného velenia) a prosil ho o stretnutie. Gen. Jamščikov s návrhom súhlasil a bol ochotný sa so mnou stretnúť kedykoľvek a kdekoľvek. Ponúkol som mu stretnutie v jeho byte, čo on prijal. Poprosil som s. Šalgoviča, aby ma k nemu odviezol, lebo som svoje auto nemal. Súčasne som nechal zvolať na 23.00 hod. na GŠ rozhodujúcich členov VR MNO.

K s. gen. Jamščikovi som sa dostavil asi o 22.45 hod. Informoval ma o situácii. Bez dlhého rozmýšľania som prijal rozhodnutie, ktoré je v mojom rozkaze, o ktorom sa zmienim neskoršie. Po tomto rozhodnutí som bol podrobnejšie informovaný. Hovoril som so s. Červonenkom, telefonicky so s. Brežnevom a s. Grečkom, ktorí mi doplnili informácie. Vysoko ohodnotili moje rozhodnutie (že mi to nikdy nezabudne sovietsky ani československý národ, ani KS ZSSR a KSČ); upozornili ma, že mi bude ťažko, aby som však vydržal. S. Červonenko mi zdelil, že bude informovať s. prezidenta a PÚV KSČ.

Asi o 23.30 som sa dostavil na GŠ. Náčelník GŠ ma začal informovať o situácii. Prerušil som ho a oznámil svoje rozhodnutie, ktoré prítomnými členmi vojenskej rady bolo súhlasne vzaté na vedomie.

Moje rozhodnutie bolo o 24.00 hod. 20.8. odoslané šifrovkou veliteľom ZVO, SVO, VVO, silničného zboru, VA, VPA, učilíšť, vojskám druhov vojsk MNO a znie:

- „V rámci prechodu sovietskych vojsk na naše územie **nariaďujem**:
- všetky vojská ponechať v kasárňach,
 - štáby zväzov a zväzkov povolať na pracovisko a neopúšťať mierovú posádku,
 - zabezpečiť, aby v žiadnom prípade neboli použité zbrane,
 - sovietskym vojskám, ktoré prešli na naše územie, poskytnúť maximálnu všestrannú pomoc.

Len pre veliteľa ZVO a SVO:

Zabezpečte zvýšenú pohotovosť 20. msd, 19. msd, 2. msd, 15. msd bez výjazdu z kasární.

Splnenie rozkazu hláste NGŠ do 02.00 hod. 21.8.1968.

Minister národnej obrany
generálplukovník
20. augusta o 24.00 hod.“

Ing. Martin Dzúr v.r.

[...]

Od tejto doby všetky moje rozhodnutia se prerokúvali so Spojeným velením a vážnejšie i osobne so s. Grečkom.

O mojom rozhodnutí som informoval krátko pred polnocou PÚV KSČ – u telefonu bol s. Černík. Po zdení môjho rozhodnutia sa ma s. Černík spýtal, či do toho nemá čo hovoriť vedenie strany. Odpovedal som, že áno a žiadal o potvrdenie rozhodnutia s tým, že už bolo vydané vojskám. Na to ma žiadal, aby som sa dostavil do predsedníctva. Odmietol som, že nemôžem, že musím veliť vojskám. Potom mi oznámil, že PÚV KSČ moje rozhodnutie berie na vedomie.

Asi okolo 02.00 hod. 21. augusta som znovu volal predsedníctvo. Telefonicke som hovoril so s. Černíkom a s. Dubčekom. Prosil som ich, aby pri svojom rozhodovaní mali na zreteli náš ľud a stranu. S. Dubčeka som prosil, aby sa pridal k väčšine (bol som informovaný – po mojom rozhodnutí u s. Jamščikova – o pevnom a jednoznačnom postoji menovite u väčšiny členov predsedníctva). S. Dubček mi odpovedal, že je na strane väčšiny. To ma uspokojilo. Ale keď mi súdruhovia doniesli asi okolo 03.00 hod. 21.8. rozhodnutie predsedníctva ÚV a keď na základe tohoto rozhodnutia začal vyvolávať nacionalistické vášne rozhlas, mal som obavy, že armádu neudržím.

Nestratil som však rozvahu, aj keď to bolo pre mňa veľmi ťažké. Na jednej strane vedenie strany, na druhej strane ja s malým kolektívom ľudí, ktorí sa mi bezvýhradne podriaďovali.

Velil som nepretržite vojskám, veľmi účinne mi pomáhal náčelník GŠ i ostatní moji zástupcovia.

Vydal som celý rad ďalších rozkazov, napr. veliteľovi 10. EA a 7. APVOS:

„Zakazujem s okamžitou platnosťou vzlet všetkých lietadiel bez súhlasu MNO lebo NGŠ. **Ukladám** Vám zabezpečiť pristátie sovietskych lietadiel na letiskách Brno a Ruzyne.

Zhromaždite štáb armády na pracovisku a zabezpečte pevné velenie vašim vojskám.

Zakazujem akékoľvek použitie zbrane. Nariaďujem, aby sovietskym vojskám, ktoré prešli alebo prejdú na územie ČSSR, bola poskytnutá všestranná pomoc.

Splnenie rozkazu hláste NGŠ do 02.00 hod. 21.8.1968.

Minister národnej obrany
generálplukovník

ing. Martin Dzúr v.r.

20. augusta 1968 o 24.00 hod.“

[...]

Nariaďujem zaistiť západné hranice proti nebezpečenstvu útoku imperialistických armád. Šifrovka, odoslaná veliteľovi ZVO a SVO znie:

„Nariaďujem vyvieť predsunuté odriady pohraničných divízií do záložných priestorov rozptýlenia (vyčkávacích priestorov). Ich vyvedenie a rozmiestnenie koordinovať s činnosťou sovietskych vojsk v príhraničnom pásme.

Zabezpečiť spojenie veliteľov zväzkov s predsunutými odradmi. Ďalšiu činnosť prevádzať len na môj rozkaz.

Splnenie úkolu hláste cestou SOD MNO.

Náčelník generálneho štábu
generálporučík

ing. Karel Rusov, v.r.

21. augusta 1968 o 03.00 hod.“

[...]

Okrem toho vysielam skupinu generálov a dôstojníkov k zabezpečeniu pristátia desantnej sovietskej divízie, ktorá nemohla pristáť a krúžila v okolí Prahy. Podobné opatrenia robím v Brne.

Veliteľovi pohraničných vojsk som nariadil úplne uzavrieť hranice s NSR a Rakúskom, nikoho nepustiť ani do, ani z ČSSR.

Osobne som hovoril s mnohými veliteľmi, upresňoval úlohy veliteľom druhov vojsk a služieb.

Nariadil som hlásiť všetkým veliteľom a náčelníkom, či prenikol a či pochopili môj rozkaz.

Vyslal som inšpekciu ku kontrole plnenia môjho rozkazu.

Vydal som ďalšie ústne pokyny a informácie.

Situácia sa zvlášť zostrila po vyhlásení vlády ČSSR, ktorej predsedala s. Macháčová a po vyhlásení Národného zhromaždenia.

V armáde narastala veľká nervozita, na veliteľov rôznych stupňov sa uskutočňovali rôzne nátlaky od miestnych straníckych funkcionárov.

Mal som obavy, že ak v jednej posádke príde k ozbrojenému stretnutiu pod vplyvom tzv. „vlastenectva“, nacionalistických vášní a emócií, že sa takýto požiar môže rozšíriť ako lavína.

Dňa 21.8.1968 som volal prezidenta republiky, zoznámil ho s mojimi rozkazmi a prosil pomôcť jeho autoritou. Súruh prezident ma jednoznačne podporil, súhlasil s mojimi opatreniami i rozkazmi. To bola neoceniiteľná morálna i psychická podpora vlastenca, internacionalistu.
[...]

ÚSD, Sb. KV ČSFR, D III/100.

16

1968, 20.–21. srpen, Praha. – Prohlášení předsednictva ÚV KSČ v noci z 20. na 21. srpna 1968.

Všemu lidu Československé socialistické republiky

Včera dne 20. srpna 1968 kolem 23. hod. večer překročila vojska SSSR, Polské lidové republiky, Německé demokratické republiky, Maďarské lidové republiky a Bulharské lidové republiky státní hranice ČSSR. Stalo se tak bez vědomí prezidenta republiky, předsednictva Národního shromáždění, předsednictva vlády i prvního tajemníka ÚV KSČ a bez vědomí těchto orgánů. V těchto hodinách zasedalo předsednictvo ÚV KSČ a zabývalo se přípravou XIV. sjezdu strany. Předsednictvo ÚV KSČ vyzývá všechny občany republiky, aby zachovali klid a nekladli postupujícím vojskům odpor, protože obrana našich státních hranic je nyní nemožná.

Proto ani naše armáda, Bezpečnost a Lidové milice nedostaly rozkaz k obraně země. Předsednictvo ÚV KSČ považuje tento akt za odporující nejen základním zásadám vztahů mezi socialistickými státy, ale za popření základních norem mezinárodního práva.

Všichni vedoucí funkcionáři strany a Národní fronty zůstávají ve svých funkcích, do nichž byli jako představitelé lidu a členy svých orgánů zvoleni podle zákonů a jiných nařízení platných v ČSSR. Ústavními činiteli je okamžitě svoláno zasedání Národního shromáždění, vlády republiky a předsednictvo ÚV KSČ svolává plénum ÚV strany k projednání vzniklé situace.

Předsednictvo ÚV KSČ

Práce, 21.8.1968, druhé zvláštní vydání.

17

1968, 27. srpen, Nové Zámky. – Situační zpráva OO VB Nové Zámky o obsazení Obvodního oddělení VB Štúrovo jednotkami MLA 20.–21.8.1968.

Predkladám situačnú správu o priebehu obsadenia obv. odd. VB Štúrovo, okres Nové Zámky, v noci zo dňa 20. na 21. augusta 1968 vojskami MLA:

K násilnému obsadeniu obv. odd. VB Štúrovo došlo v noci dňa 21.8.1968 o 1.45 hod., a to tak, že bez vyzvania stálej služby obv. odd. VB Štúrovo vojská MLA vnikli násilne do budovy obv. odd. VB, a to tak, že na nádvorí obv. odd. VB bol postavený kanon, ktorý smeroval na budovu a taktiež na ulici pred predajňou bol postavený ďalší, tiež zameraný na budovu obv. odd. VB. Z dvornej strany bolo rozbité okno, do ktorého bola nasadená tarasnica a guľomet. Vchodové dvere boli v strednej časti rozbité, kde tiež bol nasadený guľomet a samopaly. Pritom stála služba bola vyzvaná, aby okamžite otvorila dvere a nekládol sa žiadny odpor, nakoľko budova je zo všetkých strán obsadená a obklúčená s ťažkými zbraňami. Pprap. Rezníček sa ukryl pod stôl, odkiaľ sa pokúšal telefonicky zavolať OO VB, ako i náčelníka obv. odd. VB, avšak spojenie bolo prerušené. Keď toto videli vojaci MLR, tak pprap. Rezníčka znovu vyzvali, aby behom 2 min. boli otvorené dvere, pretože v opačnom prípade vhadia granát cez okno do miestnosti stálej služby. Keď pprap. Rezníček videl beznádejnosť situácie, tak otvoril dvere, kde ho odzbrojili a začali obsadzovať všetky kancelárie obv. odd. VB.

Po obsadení miestností vyzvali pprap. Rezníčka pod samopalmi, aby ihneď napísal zoznam príslušníkov VB, čo odmietol, avšak mu bolo samopalom pohrozené, že bude zastrelený, až potom mená príslušníkov napísal. Ďalej bol vyzvaný, aby doprevadil hliadku na byt náčelníka obv. odd. VB a zároveň mu odobrali kľúče od trezora, kde boli uložené zbrane a jeho pod samopalmi v sprievode 10 samopalníkov doprevádzali k bytu náčelníka obv. odd. VB. Keď došli k bytu náčelníka kpt. Dorčiaka, tu začali brutálne búchať na okná a do dverí pažbami samopalov, vyzvali náčelníka, aby ihneď vstal a behom 5 minút sa obliekol a vyšiel z bytu, lebo inak bude zahájená streľba cez okná do bytu. Náčelník obv. odd. VB vyšiel von, kde bol vyzvaný, aby dal ruky hore a aby sa nehýbal, lebo bude proti nemu použitá zbraň. Po prevedení osobnej prehliadky bol daný pokyn, aby v sprievode samopalníkov sa odobral na obv. odd. VB. Po príchode na obv. odd. bol náčelník vyzvaný, aby pootváral skrine, ktoré má v miestnosti a vydal zbrane, ako i pokladničku, v ktorej boli blokové peniaze a stála záloha. Taktiež bol odobratý obušok a všetky kľúče od trezorov a v miestnosti bol postavený ozbrojený vojak. Ďalej bol vyzvaný a upozornený, že bude eskortovaný do vojenských kasární v Štúrove, a to peši, nakoľko majú pokazené auto a nemôžu eskortu autom previesť. Po prevedenej eskorte bol prevedený pohovor s maďarskými vyššími dôstojníkmi, ktoré sa snažili nanútiť názor, že u nás je kontrarevolúcia a že nás prišli zachrániť, aby sa predišlo krviprelievaniu, ako to bolo v r. 1956 v Maďarsku. Ďalej robili rôzne dotazy na zloženie a názor na terajšiu situáciu podriadených orgánov, ďalej sa zaujímali o celkovú situáciu civilného obyvateľstva apod. Po tomto boli predvádzaní dôstojníci vojenského útvaru a sústreďovali sa do jednej miestnosti, kde podľa udania maďarského veliteľa v Štúrove bude prevedené oboznámenie z celkovou situáciou, čo bolo aj prevedené mjr. Horváthom z MĽA. Menovaný vyzval tam sústredených dôstojníkov, že kto je ochotný s ním spolupracovať, aby zostal v miestnosti a kto nechce, aby sa odobral do ďalšej miestnosti. Na veliteľa MĽA boli robené rôzne dotazy zo strany dôstojníkov čsl. ako i náčelníka obv. odd. VB, na ktoré odpovedal tak, že nám prišli pomôcť proti kontrarevolúcii. Na požiadanie náčelníka obv. odd. VB, aby im bolo umožnené dostať sa do styku s orgánmi zo strany veliteľa MĽA, toto bolo umožnené až v ranných hodinách.

Odzbrojovanie ostatných príslušníkov obv. odd. VB bolo prevádzané obdobným spôsobom, ako u náčelníka, kde pprap. Rezníček musel postupne doprevádzať vojakov na byty príslušníkov a títo boli eskortovaní pod samopalmi na obv. odd. VB. Počas eskorty, ako i pri budení bolo použitých rôznych výstražných výziev k rýchlemu obliekaniu, zastrelením, zá-

kazu hovoriť s rodinnými príslušníkmi, ako i s pprap. Rezníčkom vo veci informácií. Po vysvetlení situácie na obv. odd. VB veliteľom MĽA prostredníctvom náčelníka obv. odd. VB, boli odobraté všetky zbrane a streľivo a toto bolo odvezené maďarskými vojakmi. Po tomto vojaci MĽA odišli a príslušníci obv. odd. VB sa mohli voľne pohybovať. Zbrane však boli vrátené až po viacerých jednaniach dňa 22.8.1968 na písomný rozkaz veliteľa z N. Zámkov.

Okrem uvedeného bol zobratý i jeden služobný obušok, ktorý nebol vrátený, nakoľko dôstojník MĽA, ktorý zbrane vracal povedal, že obušok nikde nie je.

Náčelník okresného odd. VB:
mjr. Sabol

Archiv min. vnitra – Levoča (AMV-L), f. RO 13, kr. 6.

18

1968, 21. srpen, Trenčín. – Okupační rozkaz intervenčního „velitele“ Trenčína.

Rozkaz
správcu posádky číslo 1
Trenčín, 21. augusta 1968

Kontrarevolučné sily v Československu za aktívnej pomoci agentúry USA a NSR dezorientovali štátny poriadok v štáte.

Využívajúc súčasnej situácie v štáte, vojska NATO vyhrážajú obsadiť ČSSR, zvrhnúť v nej moc ľudu a presadiť pre nich výhodný režim.

Verný internacionálnej zásade a Varšavskej zmluve, Sovietský zväz a druhé socialistické zeme, BER, MER, NDR, PER priviedli svoje vojská za účelom poskytnutia pomoci československému ľudu a jeho orgánom ľudovej moci potlačiť sily kontrarevolúcie, na ochranu svojej vlasti od nebezpečia visiaceho nad ňou.

Za účelom zaviesť prísny poriadok a organizovanosť v záujme pracujúcich mesta vydávam tieto rozkazy:

1. Dňom 21. augusta 1968 od 20.00 do 05.00 hodín stredoeurópskeho času zakazujem opúšťať domovy a vychádzať na ulice. Každý občan musí bezpodmienečne zachovávať stanovené pravidlá chovania nariadené sovietskym vojenským správcom posádky.

Neuposlušnutie alebo odpor požiadavkom tohto rozkazu bude sa ihneď stíhať na základe vojenského zákona.

2. Silami sovietskych vojenských jednotiek strážif dôležité vojenské úrady, rádiostanice, televíziu, poštu, ďalekopis a orgány tlače.

3. Všetkým občanom mesta zakazuje sa nosif strelné a bodné zbrane. Kto je vlastníkom zbrane, musí ich odovzdať do 12 hodín správcovi posádky.

4. Akékoľvek organizované presuny vojakov čs. ľudovej armády z posádky do posádky prevádzaf len na základe rozhodnutia velenia Sovietskej armády.

5. Všetkým verejným a politickým organizáciám nariaďujem prihlásiť sa na posádkovej správe do 24.00 hodín. V prípade neuposlušnutia tohto[!] nariadenia v meste Trenčín považujem toto ako nezákonné a takí občania budú považovaní ako nepriateľské živly namierené proti socialistickému zriadeniu.

6. Schôdze, demonštrácie, mítingy a iné masové podujatia prevádzaf len so súhlasom predstaviteľov zákonných orgánov moci, miestnych stranických orgánov KSS a predstaviteľov velenia Sovietskej armády.

Hliadkam a predstaviteľom vojenského velenia dať právo bez akýchkoľvek prekážok navštíviť spoločenské miestnosti s cieľom zjednať a udržať poriadok.

7. Ľubovoľné publikácie v tlači, v rádiovom a v televíznom vysielaní prevádzaf len s povolením Sovietskeho vojenského velenia a so súhlasom s miestnymi stranickými a štátnymi orgánmi.

Behom 24 hodín správcovi posádky Sovietskeho velenia odovzdať všetky písacie stroje, cyklostily, ručné rozmnožovacie prístroje, šifrografy a iné rozmnožovače.

Narušenie tohoto[!] bodu brať ako dezorganizujúcu činnosť, činnosť namierenú proti socialistickým silám.

8. Základny preukaz totožnosti osoby je občiansky preukaz, vydaný orgánmi ČSSR.

Nedotknuteľnosť každého občana ČSSR sa zaručuje pri predložení obč. preukazu.

9. Odchod za hranicu mesta a príchod cudzincov do neho po dobu platnosti tohoto[!] rozkazu len so zvoľením[!] vojenského velenia Sovietskej armády.

Všetci cudzinci najneskoršie do 2 hodín po príchode do mesta musia sa prihlásiť na posádkovej správe.

Osoby, nezákonne ukrývajúce cudzincov vystavujú sa zodpovednosti podľa vojenského zákona.

- - -

Akýkoľvek pokus občana narušif stanovený poriadok a normy činnosti bude považované ako protizákonné, proti národným orgánom moci a Sovietskému vojenskému veleniu, ako činnosť namierenú proti československému ľudu a jeho socialistických výdobytkov.[!]

K takýmto osobám budú prijaté opatrenia a prostriedky, ktoré sú v daný moment najviac efektívne a kde to bude nutnosť vyžadovať.

Správca posádky Sovietskej armády
podplukovník Šmařko

Archiv slovenské Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970 (A ČSA, f. 855, kr. 155).

19

1968, 23. srpen, Moskva. – Ze záznamu z jednání delegace prezidenta Svobody se sovětským vedením v Moskvě.

Za ČSSR: soudruzi Svoboda, Bifak, Dzúr, Husák, Indra, Kučera, Piller, Koucký.

Za SSSR: soudruzi Brežněv, Kosygin, Podgornij, Voronov, Kiriljenko, Poljanskij, Suslov, Šeljapin, Grečko, Gromyko, Katušev, Ponomarjov.

Jednání zahájil soudruh Brežněv.

Zdůraznil ochotu najít řešení přijatelné pro všechny strany. Podporujeme rozhodnutí lednového, dubnového a květnového pléna. Nikdy jsme nechtěli nikoho měnit ve vedení. V Čierné jsme chtěli řešit politickou cestou.

Avšak viděli jsme, co se děje. Protisocialistické síly nejen útočily proti SSSR, ale prováděly i ideologické zpracovávání lidu tak, aby sama věc socialismu byla ohrožena.

O tom jsme měli množství rozhovorů se soudruhem Dubčekem a dalšími. Upozorňovali jsme, že pravicové síly představují nebezpečí, nikdy jsme však nestavěli otázku změny vedení. V Čierné jsme se sešli skoro všichni.

Bylo to čestné jednání a dohodli jsme se. Nechtěli jsme měnit ani Dubčeka, Černíka, Smrkovského. Ale jen asi dva až tři lidí – jako Pelikána apod.

Sešli jsme se ještě jednou v Bratislavě, abychom pomohli socialismu v Československu. Bratislavský dokument považuji za velmi důležitý, za základ činnosti KSČ.

Reakce na Bratislavu v ČSSR však byla taková, že propaganda začala mluvit o vítězství KSČ apod. Ani *RP* se v tom dobře nerozebralo. Hovořil jsem pak s Dubčekem, Kosygin s Černíkem. Naposled jsem mluvil s Dubčekem, když jednalo předsednictvo ÚV. Ptal jsem se ho, kdy bude plénum, kdy budou učiněna dohodnutá opatření atd. Dubček byl velmi nervózní. Říkal: „Co chcete dělat, nemáme žádné závazky.“ Pravda, nešlo o podpisy, ale o dohodu na čestné slovo.

Požádal jsem, aby vyřídil pozdrav členům předsednictva ÚV a vyřídil, že jsme nespokojeni, že se nic nelepší, ale zhoršuje. Dubček to nevyřídil.

To nás ještě více znepokojovalo. Říkali jsme si: zapáchá to podvodem.

Ještě jsme však prohlédli všechny projevy vedoucích představitelů, ale nic pozitivního se neobjevovalo, nikdo neměl jasný plán. Byla to především Dubčeka chyba, že nekladl odpor pravicovým silám. Chtěl řešit všechno sjezdem. Ale vždyť na to bylo málo času. Proto jsme doporučovali se sjezdem nespěchat. Teď organizovali nějaký sjezd bez vedení, sjezd, který neprojednal ani zprávu, nikdo nemůže prověřit, zda se ho účastnili oprávnění zástupci. Výsledkem je podivné složení předsednictva.

Naše armáda našla nyní na ministerstvu zemědělství velký sklad zbraní, na MZV byla objevena ilegální vysílačka. Vše svědčí o tom, že kontrarevoluce byla dobře připravena.

Bylo zřejmé, že neudělají-li se potřebná opatření do sjezdu, pak sjezd bude znamenat obrát ve straně. Pravda, těžkosti dnes budou. Už sám příchod vojsk není jednoduchá záležitost. Většina obyvatelstva je dnes na pozicích nacionalismu.

Promyšlenou přípravou bylo i to, jak fantazirovali kolem Dubčeka. To byl větší kult, než za Stalina.

To, co se dělo, to si rozebereme a napíšeme nějakou bílou knihu.

Soudruh Svoboda navrhuje vrátit soudruha Černíka, soudruha Dubčeka, soudruha Smrkovského. To trochu „zlehčuje“ situaci. Uděláme to, když budou garance, že Dubček a Černík budou plnit závěry z Čierné nad Tisou; že tzv. sjezd bude prohlášen za nelegální. Budou-li stát za legalitou sjezdu, pak to nelze. Sjezd nebyl plnoprávný. Existuje starý ÚV, staré před-

sednictvo ÚV. Nevelké změny ovšem bude třeba udělat. Dva až tři lidé musí odejít. Například antileninovec Císař ať dělá předsedu ČNR, ale nemůže být ve vedení strany.

Musíme mít garanci, že teprve příští řádné zvolené zasedání sjezdu bude řešit otázku nových orgánů.

Nebude to vše lehké. Budou útoky, ale s těmi ať se vypořádá soudruh Dubček.

Nelze si myslet, že vojska odejdou jen tak. Bude-li podzemní rozhlas rozeštvávat, pak stěží odejdou a může dojít i ke skutečné válce.

Anulovat ilegální sjezd – to je podstatné.

Odložit mimořádný XIV. sjezd (zvýrazněno AB).

Budete-li plnit dohodu z Čierné nad Tisou, pak vojska odejdou a vy budete pokračovat v uskutečňování cesty lednového pléna.

Tak 1–2 dny budeme potlačovat nepřátelskou rozhlasovou propagandu. Propagovat přátelství, tu vaši vlastní cestu, demokratizaci – prosím, ale pomluvy nelze trpět. Např. pokud jde o procesy. My jsme byli v komсомolském věku, nevěděli jsme, oč jde. Prohledali jsme archivy a našli dopis Stalina Gottwaldovi.

Nikdy jsme nebyli proti změnám, které se dělaly. S Dubčekem jsme šest hodin hovořili o rozdělení funkcí Novotného apod.

Po soudruhu Brežněvovi vystoupil s. Kosygin.

Velmi vážná situace se vytvořila postupem čs. vedení. Velikou odpovědnost má soudruh Dubček – vedl stranu a stát. Proto i on musí vzít na sebe odpovědnost.

Vojsko jsme neposlali, aby vrátilo Novotného, ani jeho lidi, jak to hlásá podzemní stanice – to je provokace.

Řekli jsme, že souhlasíme s lednovým, dubnovým a květnovým plénum, ale ne s tím, jak se vyvíjela situace po květnovém plénu. Vývoj šel proti přátelství se SSSR, proti socialismu.

SSSR nemohl trpět, aby měl pod rukou Československo, které se dalo na cestu ke kapitalismu. Naše analýza byla správná. Kdyby nebylo příchodu vojsk, socialistické síly by byly smeteny, buď postupně, či sjezdem.

Nemohu souhlasit s tím sjezdem, novým předsednictvem, s nepřátelskou propagandou proti SSSR.

Musíme nalézt řešení. Ale nejen my je musíme hledat – je to i váš úkol, odpovědnost Dubčeka. Jsme povinni je nalézt – jinak bude v ČSSR občanská válka. Odpovědnost ponese pouze vy, zejména soudruh Dubček.

To, s čím přišel soudruh Svoboda, je v podstatě možno přijmout jako základ dohody.

Jsou dvě alternativy: buď válka, nebo dohoda (zvýrazněno AB).
[...]

ÚSD, Sb. KV ČSFR, D II/29.

20

1968, 23.-26. srpen, Moskva. – Protokol o jednání československé a sovětské delegace v Moskvě.¹

23.-26. srpna 1968 se v Moskvě konaly rozhovory delegací Svazu sovětských socialistických republik a Československé socialistické republiky.

Ze strany Svazu sovětských socialistických republik se rozhovorů zúčastnili generální tajemník ÚV KSSS L. Brežněv, předseda prezidia Nejvyššího sovětu SSSR, člen politbyra ÚV KSSS N. Podgornij, předseda Rady ministrů SSSR, člen politbyra ÚV KSSS A. Kosygin, člen politbyra ÚV KSSS, předseda Rady ministrů RSFSR G. Voronov, člen politbyra ÚV KSSS, tajemník ÚV KSSS A. Kirilenko, člen politbyra ÚV KSSS, první náměstek předsedy Rady ministrů SSSR D. Poljanskij, člen politbyra ÚV KSSS, tajemník ÚV KSSS M. Suslov, člen politbyra ÚV KSSS, předseda VCSPPS A. Šeljepin, člen politbyra ÚV KSSS, první tajemník ÚV KS Ukrajiny P. Šelest.

Ze strany Československé socialistické republiky – prezident Československé socialistické republiky L. Svoboda, první tajemník ÚV KSČ A. Dubček, předseda Národního shromáždění ČSSR, člen předsednictva ÚV KSČ J. Smrkovský, předseda vlády ČSSR, člen předsednictva ÚV KSČ O. Černík, člen předsednictva ÚV KSČ, první tajemník ÚV KSS V. Biřák, člen předsednictva ÚV KSČ, náměstek předsedy Slovenské národní rady F. Barbírek, člen předsednictva ÚV KSČ J. Piller, člen předsednictva ÚV KSČ E. Rigo, člen předsednictva ÚV KSČ J. Špaček, člen předsednictva ÚV KSČ O. Švestka, předseda Ústřední kontrolní a revizní komise KSČ M. Jakeš, kandidát předsednictva ÚV KSČ, tajemník ÚV KSČ J. Lenárt, kandidát předsednictva ÚV KSČ B. Šimon, místopředseda vlády ČSSR G. Husák, tajemník ÚV KSČ A. Indra, tajemník ÚV KSČ Z. Mlynář, ministr národní obrany ČSSR generálplukovník M. Dzúr, ministr spravedlnosti ČSSR B. Kučera, velvyslanec ČSSR v SSSR V. Koucký.

1. V průběhu rozhovorů byly projednány otázky spojené s obranou socialistických vymožeností, vybojovaných československým lidem, za situace vzniklé v ČSSR a také prvořadá opatření diktovaná touto situací a pobytém vojsk pěti socialistických zemí na území Československa.

V těchto rozhovorech obě strany vycházely ze všeobecně uznávaných norem vztahů mezi bratrskými stranami a zeměmi, principů, obsažených v závěrečných dokumentech setkání v Čierné nad Tisou a porady v Bratislavě. Byla potvrzena věrnost ujednání socialistických zemí k podpoře, upevnění a obraně výdobytků socialismu, nesmiřitelnému boji s kontrarevolučními silami, což je společnou internacionální povinností všech socialistických zemí. Obě strany vyjádřily rozhodné přesvědčení, že v současné situaci je hlavním úkolem dodržení ustanovení a principů, zformulovaných na poradě v Bratislavě, jakož i dodržení úmluvy z Čierné nad Tisou a důsledná realizace praktických kroků, vyplývajících z došazené úmluvy.

2. Předsednictvo ÚV KSČ prohlásilo, že tzv. XIV. sjezd Komunistické strany Československa, svolaný 22. srpna bez souhlasu ÚV KSČ při porušení stanov KSČ a bez účasti členů předsednictva a tajemníků ÚV, delegátů slovenských komunistů a za neúčasti většiny delegátů stranických organizací Československé lidové armády a mnohých jiných stranických organizací, je neplatný, stejně jako tímto sjezdem přijatá usnesení. Všechna odpovídající opatření v této otázce provede předsednictvo ÚV po svém návratu do Československa.

Delegace prohlásila, že mimořádný XIV. sjezd Komunistické strany Československa bude svolán po normalizaci situace ve straně a v zemi.

3. Delegace KSČ informovala o tom, že v nejbližších 6–10 dnech se bude konat společné zasedání pléna ÚV KSČ a Ústřední kontrolní a revizní komise.

Plénum posoudí otázky normalizace situace v zemi, aktuální otázky stranického a státního života, zlepšení práce stranických a státních orgánů, ekonomické problémy a problémy životní úrovně obyvatelstva. Plénum projedná rovněž otázky upevnění všech článků stranického a státního řízení a uvolnění z funkcí těch osob, jejichž činnost neodpovídala potřebám upevnění vedoucí úlohy dělnické třídy a komunistické strany, splnění usnesení lednového a květnového pléna ÚV KSČ (1968), zájmům upevnění pozic socialismu v zemi a dalšího rozvoje vztahů ČSSR s bratrskými zeměmi socialistického společenství.

4. Představitelé KSČ vyjádřili nutnost rychlého provedení řady opatření, směřujících k upevnění vlády pracujících a pozic socialismu.

V souvislosti s tím zvláště zdůraznili význam takových prvořadých opatření, jako je ovládnutí sdělovacích prostředků tak, aby plně sloužily věci socialismu; zastavení antisocialistických a antisovětských vystoupení v tisku, rozhlasu a televizi; zastavení činnosti různých skupin a organizací, stojících na antisocialistických pozicích; nedovolení činnosti antimarxistické sociálnědemokratické strany. V zájmu splnění těchto cílů budou v nejbližších dnech učiněna příslušná efektivní opatření.²

Stranické a státní orgány upraví situaci v tisku, rozhlasu a televizi pomocí nových zákonů a opatření. V mimořádné situaci bude k obnově pořádku na těchto úsecích nutné uskutečnit dočasná mimořádná opatření, aby vláda měla účinné prostředky proti antisocialistickým silám v zemi v případě nutnosti proti nepřátelsky zaměřeným vystoupením jednotlivců³ nebo kolektivů. Budou provedena nutná kádrová opatření ve vedení tisku, rozhlasu a televize.

Stejně jako při setkání v Čierné nad Tisou i nyní vyjádřili představitelé KSSS plnou solidaritu s těmito opatřeními, o nichž se domnívají, že odpovídají i základním zájmům celého socialistického společenství, jeho bezpečnosti a jednoty.

5. Obě delegace posoudily otázky, spojené s přítomností vojsk pěti socialistických zemí na území ČSSR, a dohodly se na tom, že tato vojska a jiné orgány spojeneckých zemí se nebudou vměšovat do vnitřních záležitostí ČSSR. Jakmile pomine vzniklé ohrožení vymožeností socialismu v Československu a ohrožení bezpečnosti zemí socialistického společenství, bude po etapách proveden odchod spojeneckých vojsk z československého území.

Velením spojeneckých vojsk a velením vojsk ČSLA budou ihned projednány otázky o odchodu a změně dislokace vojenských částí z měst a vesnic, kde jsou orgány státní moci s to zajistit pořádek.

Rozmístění spojeneckých vojsk uskutečnit v kasárnách, cvičných prostorech a jiných vojenských prostorech. Rozmístění provádět na základě vzájemné dohody představitelů spojeneckých armád a československé armády.

Posouzena bude také otázka zajištění bezpečnosti hranic s NSR. Množství vojsk, jejich organizaci a rozmístění provádět ve spolupráci s představiteli československé armády.

Vypracovat dohodu týkající se materiálně technického, zdravotního a jiného zajištění dočasně dislokovaných sovětských vojsk na území ČSSR a nechat ji schválit vládami ČSSR a SSSR. Všechny sporné otázky

budou řešeny na úrovni ministrů národní obrany a zahraničních věcí. Principiálně sporné otázky budou řešeny vládami obou zemí.

O podmínkách pobytu a úplného odsunu spojeneckých vojsk bude uzavřena smlouva mezi spojeneckými státy a Československem.

6. Českoslovenští představitelé informovali o tom, že československým ozbrojeným silám byly dány odpovídající příkazy s cílem zabránit incidentům a konfliktům s vojsky spojeneckých zemí nebo jiné činnosti, která by mohla vyvolat narušení klidu a veřejného pořádku. Vojenskému velení ČSSR byl dán příkaz udržovat spojení s velitelstvím spojeneckých vojsk.

Předsednictvo ÚV KSC a vláda ČSSR přijmou ihned opatření, která by v tisku, rozhlasu a televizi zabránila zveřejnění takových vystoupení, jež by mohla vyvolat konflikty a napětí mezi obyvatelstvem a spojeneckými vojsky na území Československa.

7. Představitelé KSC prohlásili, že nepřipustí odstranění z funkcí nebo dokonce represivní opatření proti těm činitelům a pracovníkům strany, kteří bojovali za upevnění pozic socialismu v zemi, proti antikomunistickým silám, za přátelství se Sovětským svazem.

8. Bylo dosaženo dohody, že v nejbližší době budou uskutečněna jednání o řadě ekonomických otázek s cílem rozšířit a prohloubit ekonomickou a vědecko-technickou spolupráci mezi Sovětským svazem a Československou socialistickou republikou, zejména s ohledem na potřeby dalšího rozvoje socialistické ekonomiky Československa a v zájmu splnění plánu růstu národního hospodářství, jak bylo usneseno KSC.

9. Je plná shoda v tom, že vývoj mezinárodní situace a podvrtná činnost imperialismu, namířená proti míru a bezpečnosti národů, proti socialismu, vyvolávají naléhavou potřebu dalšího upevnění a zvýšení efektivity obranného systému Varšavské smlouvy, jakož i jiných vícestranných a dvoustranných orgánů i forem spolupráce socialistických států.

10. Vedoucí představitelé KSSS a KSC potvrdili odhodlání důsledně dodržovat princip koordinace činnosti v mezinárodních vztazích, směřujících k upevnění jednoty socialistického společenství, obraně míru a mezinárodní bezpečnosti.

Sovětský svaz a Československo stejně jako dosud budou i nadále v evropských otázkách důsledně provádět politiku odpovídající společným zájmům socialistických zemí a zájmům každé z nich, zájmům evropské bezpečnosti, klást rozhodný odpor militaristickým, revanšistickým a neonacistickým silám, usilujícím o revizi výsledků druhé světové války a narušení nedotknutelnosti existujících hranic v Evropě.

Obě strany prohlásily, že budou důsledně plnit všechny povinnosti, vyplývající z více- i dvoustranných dohod, uzavřených mezi socialistickými zeměmi.

V těsné jednotě s ostatními zeměmi socialistického společenství budou i nadále pokračovat v boji proti zákeřným akcím imperialismu, podporovat národně osvobozené hnutí, usilovat o uvolnění mezinárodního napětí.

11. V souvislosti s projednáváním tzv. otázky o situaci v Československu v Radě bezpečnosti OSN vedoucí představitelé KSČ a vlády ČSSR prohlásili, že československá strana nežádala o projednání této otázky v Radě bezpečnosti.

Představitelé KSČ informovali, že vládou ČSSR byl dán pokyn československému představiteli v New Yorku kategoricky protestovat proti projednávání otázky o situaci v Československu v Radě bezpečnosti nebo v jakémkoli jiném orgánu OSN a kategoricky žádat stažení tohoto bodu z programu jednání.

12. Předsednictvo ÚV KSČ a vláda Československa prohlásily, že zhodnotí činnost těch členů vlády, kteří byli za hranicemi ČSSR a vystupovali jménem vlády ČSSR v otázkách, týkajících se vnitřní a zahraniční politiky, zejména z hlediska dodržování zásad politiky KSČ a vlády Československé socialistické republiky. Z tohoto zhodnocení budou učiněny příslušné závěry. V této souvislosti předsednictvo ÚV KSČ považuje za nutné provést některé další kádrové změny ve stranických a státních orgánech a organizacích v zájmu zajištění pokud možno rychlé konsolidace ve straně a v zemi. Tyto otázky budou všestranně posouzeny po návratu do vlasti. Bude posouzena rovněž činnost ministerstva vnitra a na základě výsledků budou učiněna opatření k upevnění jeho vedení.

13. Bylo dosaženo dohody uskutečnit v brzké době výměnu stranických a státních delegací za účelem dalšího hlubšího posouzení a řešení otázek, vznikajících ve vzájemných vztazích, a projednání aktuálních mezinárodních otázek.

14. Delegace se dohodly v zájmu obou stran a přátelství mezi SSSR a ČSSR považovat kontakty mezi vedoucími představiteli KSSS a KSČ v období po 20. srpnu za přísně tajné, zvláště pak obsah právě uskutečněných rozhovorů.

15. Vedoucí představitelé KSSS a KSČ prohlašují jménem svých stran a vlád, že KSSS a KSČ, vlády Sovětského svazu a Československé socialistické republiky vyvinou veškeré úsilí k prohloubení tradičního historického

přátelství národů obou zemí, jejich bratrského přátelství na věčné časy.

Se souhlasem obou stran oba podpisované texty jsou v ruském jazyce.

Za Svaz sovětských
socialistických republik

Za Československou
socialistickou republiku

L. Brežněv
A. Kosygin
N. Podgornij
M. Suslov
A. Kirilenko
D. Poljanskij
P. Šelest
A. Šeljepin
G. Voronov
B. Ponomarjov
K. Katušev
A. Grečko

Svoboda
Dubček
O. Černík
Smrkovský
G. Husák
V. Biřak
Barbírek
J. Piller
Indra
Špaček
Švestka
Rigo
B. Šimon
J. Lenárt
Jakeš
Mlynář
V. Koucký
gen. Džúr
B. Kučera

ÚSD, Sb. KV ČSFR, (A ÚV KSČ, f. 07/15).

- 1 Protokol není datován. Datum a místo podpisu uvádí např. L. Svoboda v průvodním dopisu z 3.9.1968.
- 2 V originálu „effektivnyje dějstvija“.
- 3 V originálu „protiv slonamerenij nekotorych otdělnych lic“.

1968, 24. srpen, Moskva. – Z maďarského záznamu jednání představitelů varšavské pětky v Moskvě ve dnech 24.–26.8.1968 – z prvního dne schůzky 24.8.

Soudruh Brežněv seznámil s jejich plány na jednání 24. srpna. Nejdříve chtějí jednat se Svobodou, pak zapojí i Dubčeka a Černíka. Uveřejní komuniké o tom, že jednání pokračují. Je třeba přihlídnout k těžké situaci Svobody. Vznikl dojem, že hledá upřímné řešení se sovětskými soudruhy. Jednoho cíle dosáhl, našel Dubčeka a Černíka a jednal s nimi.

Soudruh Brežněv několikrát zdůraznil, že za současné situace je třeba do jednání zapojit Dubčeka a Černíka, protože jinak není s kým jednat. Po přijatelné dohodě se budou moci i oni vrátit do Prahy. Předtím však pozvou do Moskvy členy předsednictva, aby za účasti celého předsednictva vytvořili dohodu a tu pak všichni podepsali. Lze si představit, že nejdříve se vrátí domů Svoboda a po něm se vrátí do Prahy předsednictvo pod vedením Dubčeka. Soudruh Brežněv zdůrazňoval, že kontrarevoluce vystoupila otevřeně na scénu, a aby se to nechápalo tak, že ze sovětské strany chtějí ustoupit. Neučiníme ani krok zpět, řekl. Nutno však přihlížet k složitosti situace. Soudruh Brežněv žádal, aby delegace čtyř bratrských stran zůstaly 2–3 dny v Moskvě, protože v současné situaci je velmi potřebná jejich pomoc. Situace se může změnit každou hodinu, a proto, dokud oni jednají s Čechy, ať případně delegace čtyř socialistických zemí konzultují mezi sebou, resp. sjednocují stanovisko.

Soudruh Brežněv přečetl telegram pražského sovětského velvyslanectví, podle něhož se situace dále komplikuje, pravice se dále aktivizuje a země nemůže zůstat dlouho bez vlády. Je-li to možné, ať se Svoboda co nejdříve vrátí domů, aby uklidnil obyvatelstvo. Velvyslanectví podalo návrh na takové řešení, aby případně byla vytvořena vláda národní jednoty v čele se Svobodou, ve které by mohl přijmout funkci i Černík. Dubčeka je třeba přesvědčit, aby uznal nelegálnost sjezdu, který se uskutečnil při porušení organizačního řádu, a aby zůstal prvním tajemníkem. V tom případě ať je Indra druhým člověkem ve vedení strany. (To je naivní představa, poznamenal soudruh Brežněv.) To by vedlo k uklidnění v zemi a do další práce by se mohla zapojit i československá armáda. Stav bez moci nelze nadlouho udržet. Není-li tato cesta schůdná, ať se Svoboda z Moskvy obrátí k československému lidu v zájmu jeho uklidnění. Soudruh Brežněv řekl, že na sovětsko-československých jednáních plánují vypracovat dva dokumenty: tajný protokol a komuniké určené k publikování. Navrhl, aby

i pět bratrských stran přijalo protokol pro vnitřní potřebu a vydalo stručné komuniké o svém setkání. To bylo schváleno.

Poté se rozvinula diskuse v souvislosti s vydáním komuniké o sovětsko-československých jednáních. Soudruh Kádár navrhoval, aby v komuniké nebyla uváděna jména československých představitelů zúčastněných na jednáních, aby byla zmínka pouze o Svobodovi. Soudruh Brežněv připomněl, že Svoboda trvá na tom, aby v komuniké byla i jména Dubčeka a Černíka, jakož i seznam celé oficiální delegace. Soudruh Kádár dále navrhoval, aby se Svoboda co nejdříve vrátil domů.

Také soudruh Gomulka navrhoval, aby se Svoboda vrátil domů. Po něm budou následovat Dubček a Černík. Ozbrojený boj je pravděpodobně nevyhnutelný. Buď bude boj, nebo kapitulace. Naším vojskům je třeba dát rozkaz, aby zahájila boj proti kontrarevoluci. Svoboda by měl doma vyhlásit, že jen v případě klidu mohou být jednání úspěšná. Je třeba počítat i s tím, že až se českoslovenští vedoucí vrátí domů, mohou říci, pojďme, pokračujeme stále v boji. Jestli Svoboda, Dubček a Černík nebudou mobilizovat v zájmu klidu, tak my musíme dát rozkaz našim vojskům. Je si třeba uvědomit, že dnes v Československu neexistuje komunistická strana, jsou jen jednotliví komunisté. Pravicové vedení postupuje společně s kontrarevolucí. Československo je v podstatě mimo Varšavskou smlouvu, pravice a kontrarevoluce požadují jeho neutralizaci. Lid pasivně sleduje, co bude, a komunisté nedovedou vystoupit. V Maďarsku byla svého času lepší situace, než je dnes v Československu. Položme si otázku, co bude. Nevystoupíme-li rozhodně, příští úder může zasáhnout NDR. V tom případě budeme moudřejší o jednu zkušenost, že i za přítomnosti sovětských vojsk lze dělat kontrarevoluci.

Situace je horší, než jsme mysleli, řekl soudruh Gomulka. Je třeba svolat starý ústřední výbor a ať se na jeho zasedání zúčastní i sovětské představitelé. Nelze odejít z Československa, protože to by přivedlo jednotě smrt. Soudruh Gomulka navrhoval, aby zástupci pěti socialistických států jednali s Čechoslováky. Nakonec poznamenal, že jsme neobjasnili československému lidu, jaké dohody se zrodily v Čierné a v Bratislavě a co se pak stalo.

Rovněž soudruh Ulbricht zdůrazňoval, že jsme československému lidu nevysvětlili, jaká je skutečná situace a jaké dohody byly uzavřeny v Čierné a v Bratislavě. Dubček, Černík a Smrkovský řekli, že k žádným dohodám nedošlo, a tudíž je před lidem zatajili. Československé dělnické třídy je třeba vysvětlit vážnost situace a vyzvat ji, aby zabránila kontrarevoluci. Zdravé síly uvnitř strany je třeba aktivizovat. Dubček nás okla-

mal v Čierné i v Bratislavě. Nebylo by správné vytvářet vládu pod názvem Národní jednoty, protože to by postrádalo charakter třídního boje. Je nutná dělnicko-rolnická vláda Národní jednoty.

Soudruh Živkov poukazoval na komplikovanost československé situace. Podle něj je utkání s kontrarevolucí nevyhnutelné. Českoslovenští vedoucí i Svoboda musí pochopit, že v zemi dozrává občanská válka. Je třeba ustavit revoluční dělnicko-rolnickou vládu, s Černíkem, ale nikoli s Dubčekem. Naše vojska obyvatelstvo přijalo dobře. Zde soudruh Brežněv poznamenal, že nyní je již jiná situace. Podle názoru soudruha Živkova je třeba normalizaci situace zahájit vytvořením dělnicko-rolnické vlády, stranu lze organizovat i později.

Soudruh Gomulka si znovu žádal slovo a prohlásil, že Dubčeka je třeba využít v zájmu věci, abychom ho zkompromitovali, lépe řečeno, i on by měl podepsat dokument, aby se zkompromitoval.

Soudruh Kádár opakoval svůj názor, že Svoboda by se měl co nejdříve vrátit do Prahy. V komuniké by se mělo poukázat na to, že jednání dále pokračují, a on by měl vyzvat lid své země ke klidu, protože to by usnadnilo úspěšně pokračovat v jednáních. Soudruh Gomulka souhlasil s návrhem soudruha Kádára.

Soudruh Brežněv prohlásil, že pokud svolají starý ústřední výbor, oni jsou ochotni odjet na jeho zasedání. Bezpodmínečně je třeba se vrátit ke starému ústřednímu výboru. Toto řešení by mohlo obrátit československé vedení na správnou cestu.

Podle názoru soudruha Kosygina v Československu existuje komunistická strana, která brzdí dělnickou třídu, aby udělala neuvážené kroky. Jde o to, že strana nemá vedení.

Soudruh Podgornyj zopakoval slova soudruha Brežněva. Ať předsednictvo československé strany přijme usnesení, v němž prohlásí konaný mimořádný sjezd za nezákonný, svolá starý ústřední výbor, který odročí svolání sjezdu na pozdější termín. Zdravé československé síly jsou toho názoru, aby Černík byl předsedou vlády i nadále. Svoboda prohlásil, že nepřijme vedení nové vlády, raději odejde na západ nebo se zastřelí. Podle jeho názoru musí Černík zůstat předsedou vlády.

Soudruh Brežněv shrnul diskusi a navrhl, aby se shodli na tom, že Svoboda odjede domů a komuniké, které se má o jednáních vydat, bylo uveřejněno beze jmen. Dubčeka a Černíka je však třeba do jednání zapojit. Československému lidu je nutno vysvětlit, proč vznikla současná situace. O Dubčekovi je třeba říci, že nesplnil dohody z Čierné a z Bratislavy.

Soudruh Živkov opakoval, že v první řadě je v Československu nutná vláda. Její vytvoření je úkolem zdravých sil. Soudruh Podgornyj podotkl, že zdravé síly dnes vlastně v Československu nejsou, protože se buď zdržují na sovětském velvyslanectví, nebo v ilegilitě, a nemohou tedy přijít ke slovu. Soudruh Podgornyj ještě připomněl, že Svoboda žádá účast Dubčeka a Černíka na jednáních a aby to bylo zveřejněno, protože to by Čechoslovákům ukázalo, že vedoucí představitelé nejsou zatčeni.

Soudruh Ulbricht prohlásil, že to by znovu zvedlo nacionalistickou atmosféru v Československu.

V závěru poukázal soudruh Brežněv na to, že můžeme počítat s vypuknutím občanské války, ale nebudeme kapitulovat. [...]

ÚSD, Sb. KV ČSFR, Z/M 21.

22

Dopis náčelníka gen. štábu ČSLA generála Rusova stálému zástupci Spojeného velení vojsk Varšavské smlouvy gen. Jamščikovovi. Kritika neplnění rozkazu gen. Pavlovského, velitele intervenčních vojsk.

„Rozkaz, který vydal armádní generál Pavlovskij o tom, že vojska, která obsadila ČSSR, mají opustit vojenské objekty, vyklidit malá města a rozmístit se mimo ně, upustit od blokování státních a stranických orgánů v celkovém způsobu jejich činnosti, tato vojska důsledně neplní. Svědčí o tom některá vážná narušení, která se stala již v době platnosti uvedeného rozkazu a byla hlášena gen. štábu ČSLA.

- I nadále jsou obsazeny k dnešnímu dni některé posádky a objekty: Tezín, Rožňava, Trebišov, Ružomberok, Trenčín, Olomouc, vojenské nemocnice, dále Mladá, Čáslav, Mělník, Všetaty, Prostějov, Písek, Šumperk a řada dalších vojenských objektů, mezi nimi i gen. štáb ČSLA a budova MNO.
- Dne 23.8. v posádce Sušice střeleli sověští vojáci na motospojku ČSLA.
- Dne 25.8. v pásmu 67. msp. Vaše jednotky v několika případech násilně otevřely obranná zařízení na státní hranici a u 104. msp. velitel sovětského útvaru požadoval vydání dokumentace zvláštní důležitosti.
- V osadě Hulín (okr. Kroměříž) byla dne 24.8. zahájena palba na vyvěšenou státní vlajku.

- Dne 24.8. u 22 osob požadoval velitel prohlídku uložení zbraní v objektu kasáren. S podobnými požadavky vystupují sovětští velitelé i v jiných posádkách, např. Koblov, Nový Jičín ad.
- V některých městech trvá i nadále snaha sovětských vojsk obsadit státně důležité orgány (poštu – nádraží), např. ve Znojmě, Olomouci.
- Dne 25.8. v posádce Prostějov zahájily projíždějící jednotky palbu na přihlížející obyvatelstvo (3 mrtví a 7 raněných).
- Na letišti Bechyně byly 25.8. vzneseny nové požadavky na vyklizení našich hangárů a objektů výškového vybavení.
- Dne 25.8. v Novém Městě n. Váhem odmítly jednotky maďarské lidové armády opustit kasárna spojovacího učiliště i přes urgenci velitele VVO.
- Byla obsazena velitelská stanoviště 7. A PVOS, 2. a 3. sboru PVOS, 1. S/P, 53. rtpv.

Všechny případy, které jsem uvedl, v zásadě narušují Vámi požadovanou konsolidaci, klid a pořádek v našich štábech a vojscích, jsou v rozporu s tím, co bylo Vámi doloženo ministru národní obrany gen. plukovníkovi Džúrovi a v jeho nepřítomnosti i mně.

Proto Vás žádám, abyste zabezpečil důsledné plnění rozkazu arm. gen. Pavlovského, poněvadž jeho neplnění vytváří konfliktní situaci a vede k dalšímu zostřování již nyní napjatých vztahů.“

podpis gen. Rusova

ÚSD, Sb. KV ČSFR, C IV/25.

23

Rozkaz generála Provalova veliteli 8. (maďarské) motostřelecké divize k přípravě odzbrojení a k likvidaci jednotek ČSLA na Slovensku.

Velitelovi 8. motostřelecké divize

8. motostřelecká divízia (6., 14., 33., 63. motostřelecký pluk, 31. tankový pluk a 22. delostřelecký pluk) nech je pripravená na potlačenie prípadného vystúpenia ČSĽA, poprípade na rýchle uskutočnenie operácie k ich rozbitiu.

1. K dosiahnutiu tohto cieľa je nutné uskutočniť nasledovné preskumpenie jednotiek divízie:

- 14. motostřelecký pluk do oblasti Nového Mesta nad Váhom;
- 33. motostřelecký pluk (bez jedného praporu) Trnava;
- 63. motostřelecký pluk Topoľčany;
- 6. motostřelecký pluk s hlavnými silami Nagyoroszi, jedným motostřeleckým praporom Nové Zámky;
- 31. tankový pluk s hlavnými silami Levice, jeden tankový prapor Nitra;
- 22. delostřelecký pluk Hlohovec;
- 36. ženijný prapor s jednou rotou 33. motostřeleckého pluku Sered; Zvyšné jednotky divízie a ich bojové postavenia ostávajú na pôvodnom mieste.

Je nutné blokovať nasledovné letiská:

- Trnava,
 - Piešťany,
 - Topoľčany, a to aspoň 35–40 osobami.
2. Obsadenie a odzbrojenie jednotiek ČSĽA nech je pripravené uskutočniť:
- Spojovaciú dôstojnícku školu v posádke Nové Mesto nad Váhom silami 14. motostřeleckého pluku;
 - 22. protitankový delostřelecký pluk v Topoľčanoch silami 63. motostřeleckého pluku;
 - 64. tankový pluk v Leviciach silami 31. tankového pluku bez jedného praporu;
 - 6. ženijný pluk a stavebný prapor v Seredi a 63. samostatný rádiotechnický prapor v Trnave silami 33. motostřeleckého pluku;
 - Ústredné opravárenské dielne v Hlohovci silami 22. delostřeleckého pluku.

3. Pri obsadzovaní a odzbrojovaní jednotiek a škôl ČSĽA, v priestore v ktorej je zodpovedná divízia, je nutné sa zmocniť riadiacich bodov, ústrední, zbrojných skladov, základní, skladov.

4. Velitelia divízie a plukov nech prísne sledujú zbrojné sklady, sklady, základne a iné dôležité objekty ČSĽA.

Nech pokračujú v neprerušenom skrytom prieskume tak, aby boli schopní určiť situáciu a iné opatrenia pri rozvinutí jednotiek, bezpečnostné opatrenia, ktoré by súviseli s prípravou voči útokom vedeným proti ich posádkam.

Včas odhaľte výdaj materiálu a zbraní u jednotiek, zbrojných skladov a skladov pre obyvateľstvo a vojsko s tým cieľom, aby sa tomuto rýchlo zamedzilo.

Študujte dislokáciu jednotiek, umiestnenie ťažkej a bojovej techniky na obsadenie ktorých sa pripravujete. Študujte denný poriadok mužstva v posádke a v objektoch, výhodné prístupové cesty, ktoré zabezpečia skrytý postup vlastných jednotiek, neočakávanosť ich činnosti.

Zabezpečte prevahu síl a prostriedkov pri odzbrojovaní síl ČSĽA rýchlymi a smelými manévrami v dôležitejších smeroch.

Zorganizujte spoluprácu jednotiek s nižšími jednotkami pri uskutočňovaní odzbrojovania oddielov a obsadzovaní objektov s tým cieľom, aby ste vylúčili možnosť stretov medzi vlastnými jednotkami.

Naplánujte v prípade nutnosti aj nočnú činnosť jednotiek.

5. Hranicami rajónu 8. motostreleckej divízie sú Veľký Krtíš, Prievidza, Nové Mesto nad Váhom, Piešťany, Trnava letisko, Sereď, Nové Zámky, Štúrovo.

V smere na Prievidzu zorganizujte u 63. motostreleckého pluku hliadky.

6. Od severu bude plniť obdobné úlohy 31. tanková divízia 38. armády a to v týchto rajónoch: Olomouc, Žilina, Martin (ďalší názvy zkomolené – AB).

Od severovýchodu to bude 30. motostrelecká divízia 38. armády v nasledujúcich rajónoch: Liptovský Mikuláš mimo, Ružomberok, Banská Bystrica, Zvolen...

Od Vás na sever 112. bulharský motostrelecký pluk v rajóne Brezno, Banská Bystrica...

Na západe vyvíja činnosť sov. 254. motostrelecká divízia. V priestore pôvodne určenom obsadí a odzbrojí hlavné sily 3. motostreleckej divízie a ďalšie jednotky a školy ČSĽA. Rajónom divízie je Bratislava.

7. Preskupenie divízie dokončíte 26.8.1968 do 3.00 hod.

8. Pohotovosť hláste: 26.8.1968 do 5.00 hod.

generálplukovník Provalov
veliteľ Južnej skupiny vojsk

generálporučík Maruščák
náčelník štábu Južnej skupiny vojsk

ÚSD, Sb. KV ČSFR, Z/M, mat. z MHKI.

1968, 26. srpen, Praha. – Podkladový materiál VR-MNO-ČSLA pro jednání čs. vlády o situaci v protivzdušné obraně ČSSR v současných podmínkách.

K bodu: Řešení protivzdušné obrany ČSSR v současných podmínkách

Protivzdušnou obranu (dále jen PVO) objektů a vojsk Československé lidové armády do 22.8.1968, tj. do doby úplného obsazení území ČSSR, plnila 7. armáda PVOS spolu s vyčleněnými silami a prostředky 10. letecké armády a PVOS vojsk v rámci Jednotného systému PVO států Varšavské smlouvy na základě „Protokolu o vytvoření Jednotného systému PVO států účastníků Varšavské smlouvy“ z 1.2.1963, schváleného Politickým poradním výborem. Za ČSSR byl protokol podepsán prvním tajemníkem ÚV KSČ zplnomocněným vládou a za SSSR prvním tajemníkem ÚV KSSS zplnomocněným vládou a ostatními signatáři Varšavské smlouvy. Úkol pro 7. A PVOS byl schválen vojenskou komisí obrany ÚV KSČ v čele s prezidentem republiky.

Již v prvních hodinách obsazování území ČSSR byla paralyzována nejprve činnost stíhacího letectva a v dalším protiletadlového raketového vojska 7. armády PVOS, čímž bylo znemožněno plnění stanoveného úkolu vojsky PVO ČSSR.

Dne 25.8.1968 se dostavila k náčelníku generálního štábu skupina sovětských generálů v čele s generálplukovníkem Ščeglovem a sdělila mu, že stíhací letectvo a protiletadlové raketové vojsko (aktivní prostředky PVO) nemají povolenou činnost. Současně bylo sděleno, že v důsledku známé situace na zem ČSSR se nachází silné uskupení sil a prostředků PVO SSSR, které je schopno zabezpečit ochranu jejich pozemních vojsk i vzdušného prostoru ČSSR. Toto uskupení však nemá k dispozici radiotechnický systém a komplexní systém velení a spojení. Z těchto důvodů bylo (podle sdělení generálplukovníka Ščeglova) rozhodnuto maršálem Batickým využít míst velení a radiotechnického systému ČSSR s tím, že na místech velení (ústřední velitelské stanoviště 7. A PVOS a velitelská stanoviště druhého a třetího sboru PVOS) budou rozmístěny skupiny sovětských důstojníků a specialistů. Zároveň bylo oznámeno, že v případě, bude-li tomuto rozmístění orgány ČSLA bráněno, bude obsazení míst provedeno násilně. Bez ozbrojeného konfliktu bylo obsazení míst velení provedeno 25. a 26. srpna 1968.

Vzhledem ke složitosti a neúnosnosti vzniklé situace i skutečnosti, že PVO ČSSR je základním kamenem obrany ČSSR, o němž přísluší rozhodovat nejvyšším státním a stranickým orgánům, projednala vojenská rada

MNO tento stav a doporučila ministru národní obrany informovat o tomto vládu ČSSR, která v současné době zastupuje prezidenta republiky.

Ministr národní obrany předpokládá možnost řešení vzniklé situace ve dvou variantách, přičemž považuje za nutné upozornit i na možné důsledky, které mohou vést ke vzniku složitých konfliktních situací.

Varanta I.

Obnovit systém PVO ČSSR a uvést jej do stavu, v jakém byl do obsazení území ČSSR s ponecháním veliteli 7. A PVOS dosud stanoveného operačního úkolu. ČSLA je schopna zabezpečit PVO ČSSR.

Varianta II.

Upřesnit úkol veliteli 7. A PVOS v duchu požadavků sovětské strany (tj. zabezpečení radiotechnického průzkumu a předávání údajů sovětským orgánům) s potenciálním nebezpečím vzniku konfliktních situací.

Realizace této varianty by mohla přinést tyto důsledky:

- a) narušení základních zásad velení PVO a odpovědnosti 7. A PVOS, jak jsou stanoveny „Protokolem o vytvoření Jednotného systému PVO států Varšavské smlouvy“ schváleného Politickým poradním výborem 1.2.1963,
- b) hrubé porušení principu centralizovaného velení silám a prostředkům PVO a tím nemožnost stanovit komplexní odpovědnost za systém PVO ČSSR se všemi z toho vyplývajícími důsledky,
- c) odtržení radiotechnického vojska od protiletadlového raketového vojska a stíhacího letectva, které jsou vyřazeny z činnosti, znamená odzbrojení vojsk PVOS jako celku,
- d) nutnost vybudování systému velení a spojení v podmínkách nové operační sestavy, provedení potřebných dohodů a nácviků na základě nově zpracované metodiky činnosti. Značné a dlouhodobé obtíže při realizaci vlastního procesu řízení zásahu aktivních prostředků PVO.

Poněvadž radiotechnický průzkum předchází zásahu aktivních prostředků a zabezpečuje i jejich navedení, může být kdykoliv v případě nesplnění úkolu PVO vina přenášena na ČSSR. Radiotechnické vojsko zabezpečuje současně i sledování veškerých letů nad vlastním územím a v případě letecké nehody může být této skutečnosti kdykoliv využito k argumentaci proti orgánům ČSSR.

N a v r h u j i :

Přijmout z uvedených důvodů takovou variantu řešení, která bude odpovídat politickému vyřešení současné krize. Do té doby vést vládou se zodpovědnými sovětskými orgány jednání ve smyslu varianty I.

ÚSD, Sb. KV ČSFR, C IV/25.

Použité zkratky

AFMZV	Archiv federálního ministerstva zahraničních věcí
BLR	Bulharská lidová republika
BND	Západoněmecká zpravodajská služba
BBV NS	Branně bezpečnostní výbor Národního shromáždění
CK KPSS	Centralnyj komitet Komunističeskoj partii Sovětského sojuza
CAPV	Celoarmádní přípravný výbor
ČTK	Československá tisková kancelář
ČS MNO	Československé ministerstvo národní obrany
ČSLA	Československá lidová armáda
ČKD	Českomoravská Kolben-Daněk
ČSSR	Československá socialistická republika
ČSAV	Československá akademie věd
GŠ-ČSLA-OS	Generální štáb čs. lidové armády, operační správa
GTA	Gardová tanková armáda
GMSA	Gardová motostřelecká armáda
HPS	Hlavní politická správa
HV KSČ	Hlavní výbor KSČ
HU ČSAV	Historický ústav Československé akademie věd
HS StB	Hlavní správa Státní tajné bezpečnosti
KAN	Klub angažovaných nestraníků
K 231	Klub 231
KSF	Komunistická strana Francie
KS StB	Krajská správa Státní tajné bezpečnosti
KGB	Komitéť gosudarstvennoj bezopasnosti – Výbor státní bezpečnosti
KV KSČ	Krajský výbor Komunistické strany Československa
JZD	Jednotné zemědělské družstvo
LM	Lidové milice
LA	Letecká armáda
MNO ČSLA	Ministerstvo národní obrany čs. lidové armády
MLR	Maďarská lidová republika
MO SSSR	Ministerstvo obrany Svazu sovětských socialistických republik
MZV	Ministerstvo zahraničních věcí

MID	Ministerstvo inostranných děl – ministerstvo zahranič- ních věcí
MF	Mladá fronta
msd	motostřelecká divize
msp	motostřelecký pluk
mspr	motostřelecký prapor
MV KSČ	Městský výbor Komunistické strany Československa
MV	Ministerstvo vnitra
NF	Národní fronta
NDR	Německá demokratická republika
NATO	Severoatlantický obranný pakt
NHPS	Náčelník Hlavní politické správy
NLA	Národní lidová armáda
OSN	Organizace spojených národů
ONV	Okresní národní výbor
OV KSČ	Okresní výbor Komunistické strany Československa
OPK	Oddělení pohraniční kontroly
PHR	protiletectvé hlídky a rozvědky
PLR	Polská lidová republika
PÚV KSČ	Předsednictvo Ústředního výboru Komunistické strany Československa
PS	Pohraniční stráž
PVOS	Protivzdušná obrana státu
PRIKVO	Příkarpatský vojenský okruh
PS SVO	Politická správa Středního vojenského okruhu
ROT	roty obrněných transportérů
RTZ	Radiotechnická zařízení
StB	Státní tajná bezpečnost
SNP	Slovenské národní povstání
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
SNR	Slovenská národní rada
SALT 1	Rozhovory o omezení strategických zbraní
SED	Socialistická sjednocení strana Německa
SANOPZ	Státní sanatorium, speciální zdravotnické zařízení pro vedoucí stranické a státní představitele
SVO	Střední vojenský okruh
SKJ	Svaz komunistů Jugoslávie
td	tanková divize
ÚV KSČ	Ústřední výbor Komunistické strany Československa

ÚV KSSS	Ústřední výbor Komunistické strany Sovětského svazu
USA	Spojené státy severoamerické
USSR	Ukrajinská sovětská socialistická republika
ÚV MSDS	Ústřední výbor Maďarské socialistické dělnické strany
ÚV SED	Ústřední výbor Socialistické sjednocené strany Německa
ÚKRRK ÚV KSČ	Ústřední kontrolní a revizní komise ÚV KSČ
ÚSS	Ústřední správa spojů
VS	Varšavská smlouva
VPA	Vojenská politická akademie
VHÚ	Vojenský historický ústav
VAAZ	Vojenská akademie Antonína Zápotockého
VTA	Vojenská technická akademie
VR	Vojenská rada
VVO	Východní vojenský okruh
ZVO	Západní vojenský okruh
ZS MNO	Zpravodajská správa ministerstva národní obrany

Jmenný rejstřík

A

Aljošin, B. I., gen. – dok. 1
Abrasimov, P. – 83, 84, 99, dok. 12
Aczel, G. – 57
Alexandrov, I. – 60, 104
Andrjušenko, gen. – 40
Andropov, J. V. – 172
Antonov, gen. – 120
Aristov, A. B. – 24, 28
Auersperg, Pavel – 111
Axen, Hermann – 29, 83

B

Baraňski, Wojciech, gen. – 102
Batickij, P. S., maršál – 75, 169, dok. 24
Barbírek, František – 39, 89, 110, 116, 147,
173, 180, dok. 14, 20
Bedřich, František, gen. – 134, 135, 144–
146, 171
Belas, Jozef, plk. – 133
Běloturkin, důst. KGB – 107
Bifak, Vasil – 19, 26, 27–29, 31, 36, 39, 51,
53, 55, 59, 70, 89, 90, 91, 93, 94, 99,
100, 102, 103, 107, 109, 110–112, 115,
116, 125, 136, 139, 143, 144, 147, 150,
154, 156, 159, 161–164, 166, 167, 172,
173, 175–178, 180, 182, 183, dok. 15,
19, 20
Biszkuí, Béla – 76
Bizík, Oskar, gen. – 38, 92
Bohlen Charles – 78
Bortel, Ludovít – 113, dok. 15
Borůvka, Josef – 125, 137, 139
Bretyš, Milan – 125
Brežněv, L. I. – 9, 12–19, 22, 23, 26, 27,
29–31, 41, 42, 47, 49, 57, 58, 59, 61,
62, 66–68, 70, 78, 83–86, 88–91, 93,
94, 98–106, 111, 114, 119, 124, 131,
136, 137, 143, 147–149, 151, 153, 156–
165, 168, 180–183, 186, dok. 4, 13–15,
19–21
Budakovskij, P. D., gen. – dok. 1
Burda, Oldřich, gen. – 169

C

Ceaușescu, Nicolae – 14, 106
Císař, Čestmír – 36, 38, 62, 90, 106, 110,
115

Csémi, Karolyi, gen. – 76, dok. 10
Cyrankiewicz, Józef – 163
Czinege, Lajos, gen. – 46, 61, 76, dok. 4

Č

Častulík, František, plk. – 107
Černík, Oldřich – 19, 24–26, 34–36, 43, 44,
47, 48, 51, 52, 54, 56, 62, 67, 74, 78, 79,
81, 86–91, 99–101, 103, 106, 108–110,
112, 114–116, 119, 124, 125, 138, 139,
146, 147, 148, 150, 152, 156–160, 162–
167, 173–175, 177–183, 186, 187, dok.
4, 10, 11, 13, 15, 19, 20
Červoněnko, S. V. – 22, 25, 42, 43, 46, 59,
99–104, 108, 114, 116, 122, 126, 136,
145–151, 162, 163, 168, dok. 15
Číhal, Zdeněk, JUDr. – 122

D

Devera, Miroslav, plk. – 134, 135, 144
Deutscher, Isaac – 98
Dobrynin, Anatolij – 112
Doležal, Jiří, pplk. – 120
Dubček, Alexander – 8, 13, 15, 19, 20, 22–
24, 26, 30, 33, 34, 36–38, 42–44, 47,
48, 51–53, 56, 58, 62, 65, 73, 78, 79,
81, 82, 85, 86–91, 94, 95, 98–101, 104,
106–112, 114–116, 119, 124–128, 133,
136, 138, 139, 145–147, 149–152, 154,
156–167, 172–176, 178–183, 185–187,
dok. 4, 8, 13, 14, 19–21
Duda, Karel – 77
Dudáš, Michal, plk. – 111
Dvořák, Václav, gen. – 119
Dzúr, Martin, gen. – 12, 13, 24, 25, 32–36,
38–40, 43–48, 53–56, 64, 65, 73, 81–
83, 92, 103, 113–115, 117, 119–124,
129, 131, 133–137, 144–146, 154, 169,
173, 180, dok. 3, 4, 14, 15, 19, 20, 22
Džurov, gen. – 85

E

Eliáš, Miroslav, pplk. – 107
Erdélyi, Karolyi – 29, 100

F

Falán, Samuel – 172
Fock, Jenő – 57, 61, 163
Formánek, Zdeněk, pplk. – 112, 142, 144

Fraňo, Jozef, plk. – 111
Friš, Edo – 14

G

Gierek, Edward – 33, 34
Goldstücker, Eduard – 14
Gomulka, Władysław – 9, 13, 16, 19, 22,
24, 28–30, 66, 67, 93, 95, 105, 157,
163, 164, dok. 21
Gorškov, V. J., admirál – 61
Gottwald, Klement – 9
Grečko, A. A., maršál – 17, 23, 36–39, 43,
61, 74–76, 83, 84, 101, 105, 109, 114,
117, 119, 123, 124, 129, 131, 137, 160,
169, 172, 180, dok. 10, 15, 19
Gromyko, A. A. – 28, 160, 180, dok. 19
Gros, plk. – 120

H

Hájek, Jiří – 28, 62, 72, 77, 81, 85, 90, 92,
141, 162, 167, dok. 11
Hamouz, František – 125, 148, 150, 154,
dok. 14
Harenčár, Robert – 172
Havlíček, Dušan – 15
Hejna, Jaroslav, gen. – 46
Hes, Jaroslav – 111
Hoffmann Karel – 103, 107, 111, 116, 117,
124, 125
Hoffmann Heinz, gen. – 84, 101
Hofman, Leopold – 109, 111, dok. 14
Hoch, B., gen. – 34
Honecker, Erich – 83, 163
Horáček, Václav, gen. – 121
Hošek, Jiří, plk. – 115, 142
Hruškovič, Miloslav – 109, 111, 113, 135,
dok. 15
Hubina, Štefan, pplk. – 111, 124
Husák, Gustáv – 14, 38, 54, 114, 119, 154,
158, 161–164, 172, 173, 175, 178–180,
183, 184, dok. 19, 20
Hübl, Milan – 14

CH

Charlamov, S. I., gen. por. – dok. 1
Chebeň, Zdeno – 109
Chňoupek, Bohuslav – 111
Chruščov, N. S. – 9, 10, 15, 17, dok. 13

I

Indra, Alois – 28, 33, 34, 36, 37, 51, 53, 93,
100, 103, 107, 109, 110–112, 115, 116,
135, 136, 138, 139, 147, 154, 159, 166,
172, 173, 187, dok. 14, 19, 20
Ivašutin, P., gen. – 60

J

Jakeš, Miloš – 116, 147, 172–174, 180,
183, dok. 20
Jakubovskij, I. I., maršál – 17, 24, 25, 27,
31, 34, 35, 40–45, 47, 48, 56, 72–76,
81, 83, 101, dok. 2–4, 8
Jamščikov, A. M., gen. – 113, 114, 119–
121, 123, 129, 131, 144, 145, 169, 170,
dok. 15, 22
Janík, Ján – 39
Jankerle, pplk. – 142
Janko, Vladimír, gen. – 12, 22, 54
Jankovcová, Ludmila – 138
Jaroš, Oldřich – 103
Jaškin, G. P., gen. – 33, 34, 122, 136, 142
Jepišev, A. A., gen. – 23, 37, 83, 84, 101
Jezdčínský, Karel – 112, 125
Johnson, Lyndon B. – 73, 112

K

Kabrna, Vladimír – 152
Kádár, János – 9, 12–14, 19, 29, 31, 57–59,
61, 71, 72, 76, 78, 93, 100, 106, 157,
163, dok. 5, 6, 21
Kalázi, gen. – dok. 10
Kalugin, Oleg, důst. KGB – 108
Kambulov, P. J., důst. KGB – 114
Kamenický, Zdeněk, gen. – 120, 134
Kapek, Antonín – 93, 106, 111, 112
Kaska, Radko – 94
Kašpar, Jan – 100
Katušev, K. F. – 26, 160, 176, 180, dok. 19
Kazakov, M. I., gen. – 40, 47, 48, 56, 57,
76, 77, 84, 96, dok. 4, 5
Kessler, Heinz, gen. – 76
Kirilenko, A. P. – 160, 180, dok. 20
Kissinger, Henry Alfred – 72
Klíma, Jaroslav, plk. – 107, 109
Kliszko, Z. – 163
Klokoč, Ondrej – 162
Klusák, Milan – 114, 141, 150, 159, 179
Klusák, Vl. – 121
Klusáková, Zoe – 113, 114, 154, 167, 172

Kodaj, Samuel, gen. – 50, 113, 135, 136, dok. 15
Kohout, Pavel – 80
Kolář, Jan – 109
Kolder, Drahomír – 11, 19, 26, 28, 31, 51, 53, 59, 89, 93, 94, 100, 103, 104, 109–112, 115, 116, 125, 136, 139, 147, 150, 172
Kolesničenko, I. – 104
Komocsin, Z. – 163
Koněv, I. S., maršál – 31, 32
Kosygin, A. N. – 18, 19, 25–29, 35–37, 57, 74, 86–88, 89, 100, 102, 156, 158–161, 163, 165–167, 174, 176–178, 180, 182, dok. 9, 11, 19, 20, 21
Kotov, M. G., gen. – 107, 109, 125
Koucký, Vladimír – 160, 167, 180, dok. 11, 19, 20
Kratochvíl, Igor – 130
Kriegel, František – 51, 52, 60, 90, 106, 110, 112, 116, 124, 138, 152, 165, 167, 173, 177, 179, 180, 186, 187
Kubadinski, P. – dok. 13
Kučera, Bohuslav – 154, 173, 179, 180, dok. 19, 20
Kúkel, Jozef, gen. – 120
Kuličenko, L. S. – 33
Kuščev, A. M., gen. – 32, 43
Kuzněcov, V. V. – 120, 121, 172

L

Lachout, Václav – 125
Lakatoš, B., gen. – 76
Lederer, Jiří – 14
Lemnitzer, gen. – 102
Lenárt, Jozef – 19, 109, 110, 135, 139, 144, 147, 148, 172, 173, 175, 179, 180 dok. 20
Lev, Karel, plk. – 123, 132
Lomský, Boh., gen. – 12
London, Artur – 169
Longo, Luigi – 70
Litera, Jaroslav – 133, 138

M

Madry, Jindřich, doc. CSc. – 18
Machač, Jaromír, gen. – 121
Machačová-Dostálová, Božena – 139, 148, 150, dok. 15
Majorov, A. N., gen. – 93, 122, 135, 136
Makarov, J. B., důst. KGB – 114

Malinovskij, R. J., maršál – 17
Mamula, Miroslav gen. – 12, 13
Marko, Miloš – 111, 124, 125
Maruščák, F. K., gen. – dok. 1, 10, 23
Masaryk, Jan – 55
Mašek, Jozef, plk. – 125
Maxa, Hubert – 138
Mazurov, (Trofimov), K., gen. – 112, 124
Miková, Marie – 114, 171
Mřkvy, Ferdinand, plk. – 111
Mlynář, Zdeněk – 14, 37, 115, 124, 147, 156, 172–177, 179, 180, dok. 20
Molczyk, E., gen. – 75, dok. 2
Molnár, Bohumil, pplk. – 138
Moskalenko, K. S., maršál – 31, 32
Mucha, Alexandr, gen. – 43, 45, 47, 144, dok. 4
Muchin, důst. KGB – 107
Mužík, Josef – 141

N

Načinkin, N. A., gen. – 171
Nagy, Imrė – dok. 5
Nazarov, J., důst. KGB – 107
Němcová, Jarmila – 33
Novák, Ladislav – 137, 148–150, 156, 159, 162, 179
Novomeský, Ladislava – 14
Novotný, Antonín – 9, 10, 12–14, 19, 20, 54, 152, dok. 19

O

Ogarkov, N. V., gen. – 37, 169
Oláh, István, gen. – dok. 5

P

Padrůněk, Stanislav, plk. – 107, 142
Pangelov – 23
Paris, Miroslav – 156, 159, 181
Paseka, Ludvík, plk. – 143
Pataky, Iván – 61, 78
Pavel, Josef, gen. – 51, 90, 101, 106, 107, 115, dok. 15
Pavlenda, Viktor – 172
Pavlovskij, J. G., gen. – 103, 117, 118, 124, 129, 142, 145–147, 149, dok. 22
Pavlovský, Oldřich, gen. – 103, 122, 131, 144, 147, 169, 170, dok. 14
Pecho, Michal – 39
Pelikán, Jiří – 90, 160, dok. 19

Pepich, Egyd, gen. – 38, 54, 55
Peprný, Karel, gen. – 134
Pešek, L., mjr. – 142
Petrenko, P. M., gen. – dok. 1
Piller, Jan – 89, 110, 112, 116, 124, 147, 148, 150, 154, 172, 175, 179, 180, dok. 4, 14, 19, 20
Pithart, Vilém – 62
Podgornij, N. – 26, 27, 29, 42, 74, 88, 100, 102, 156, 158–161, 163–167, 176, 180, 182, dok. 19–21
Poledňák, Alois – 129
Poljanskij, D. S. – 160, 180, dok. 20
Ponomarjov, B. N. – 62, 160, 167, 177–180, dok. 19
Pošík, gen. – 136
Prchlík, Václav, gen. – 12, 13, 63, 64, 73, 74, 79, 81–83, 91, 92, 98, dok. 4, 7–9
Procházka, Stanislav, gen. – 121, 144, 169
Prokeš, Václav – 107
Provalov, K. J., gen. – 23, 76, 171, dok. 1, 10, 23
Púčik, Jozef – 113
Puzanov, A. – dok. 13

R

Reményi, G., gen. – 76, dok. 10
Rigo, Emil – 59, 89, 110, 112, 116, 144, 147, 172, 173, 180, dok. 14, 20
Ripl, Josef, pplk. – 107, 109, 111, 112, 120, 143
Rochet, Waldeck – 62, 70, 71
Rusakov, K. V. – 26
Rusov, Karel, gen. – 34, 43, 47, 48, 66, 118, 121, 135, 169, 170, 171, dok. 4, 15, 22
Rusk, Dean – 72
Rytíř, Otakar, gen. – 144, 147

S

Sádovský, Štefan – 124, 147
Semjonov – 180
Siwicki, F., gen. – 23, 76, dok. 2
Slavík, Václav – 14, 111, 115, 124
Smrčka, Jiří, gen. – 156, 179
Smrkovský, Josef – 14, 24, 26, 36, 37, 42, 48, 50, 51, 52, 87–89, 91, 99, 100, 106, 108, 110, 112, 116, 124, 126, 138, 146, 152, 156, 160, 164, 165, 167, 173–175, 179, 180, 183–187, dok. 4, 13, 19–21

Soják, Zbyněk – 88, 148
Stalin, J. V. – 9, 96, dok. 19
Stejskal, Miroslav, plk. – 119, 123, 146, 169
Stoph, Willi – 83, 163
Strauss, J. F. – 72
Sulek, Miroslav – 111, 116, 125
Suslov, M. A. – 27, 28, 62, 88, 160, 178, 180, dok. 19, 20
Svoboda, Antonín, plk. – 169
Svoboda, Ludvík, gen. – 20, 24, 31–33, 36, 44, 78, 85, 88, 91, 113–116, 125, 127, 133, 135, 137, 139, 141, 145, 147–151, 153, 154, 156–168, 172, 173–180, 183, 186, 187, dok. 5, 19–21
Szűcs, Ferenc, gen. – 76, dok. 5, 10

Š

Šabata, Jaroslav – 14
Šach, Antonín – 138
Šalgovič, Viliam, plk. – 39, 98, 103, 107–109, 111, 113, 114, 120, 135, 137, 138, 142, 143, dok. 14, 15
Šamalík, František – 98, 119
Ščeglov, gen. plk. – 169, dok. 24
Ščerbickij, V. V. – 39
Šejna, Jan, gen. – 12–14, 22, 54
Šešest, P. E. – 39, 59, 89, 102, 180, dok. 20
Šeljepin, A. – 160, 180, dok. 19, 20
Šik, Ota – 90
Šilhán, Věnek – 152, 154
Šimon, Bohumil – 111, 124, 138, 152, 156, 165, 174, 177, 178–180, dok. 20
Šimovček, Ján – 136, 170
Šmaťko, pplk. – 136, 142,
Šmoldas, Miroslav, gen. – 32–34, dok. 18
Špaček, Josef – 14, 88, 89, 110–112, 116, 124, 138, 152, 156, 165, 175, 176, 179, 180, 183, dok. 20
Štěmenko, S. M., gen. – 76, 84, 96, 101, dok. 2
Štika, Jiří, gen. – 169
Štrougal, Lubomír – 107, 109, 125, 147, 148, 168, dok. 14
Šťovíčková, Věra – 125
Švestka, Oldřich – 28, 51, 59, 93, 103, 104, 105, 110–112, 115, 116, 124, 125, 143, 144, 147, 161, 172, 173, 175, 180, dok. 20

T

Tellalov, K. – dok. 13
 Tito, J. B. – dok. 13
 Titov, F. – 100
 Trofimov, (Mazurov), K., gen. – 112, 124, 136
 Trusov, gen. – 123
 Tuczapski, Tadeusz, gen. – dok. 2
 Turev – 122
 Tutarinov – 61, 76, dok. 10

Ť

Ťažký, Anton – 172

U

Udalcov, I. I. – 103, 145, dok. 11
 Ulbricht, Walter – 9, 13, 14, 16, 19, 29–31, 41, 49, 60, 67, 72, 83, 84, 93, 95, 99, 100, 157, 163, 164, dok. 12, 21
 Ustinov, D. M. – 17
 Ušakov, mjr. – 123

V

Vacík, Miloš – 111
 Vaculík, Ludvík – 49
 Vaculík, Martin – 111
 Való, Jozef – 154
 Vaš, I. M. – 39
 Velčev, B. – 163

Veličko, I., gen. – 142, 145
 Vítanovský, Václav, gen. – 53
 Vítek, Jaroslav, gen. – 120
 Vinkler, Jaroslav, plk. – 32, 35, 60, 135
 Vlahovič, Veljko – 14
 Vodslon, František – 138
 Voleník, Oldřich – 33
 Voroncov, gen. plk. – 43
 Voronov, G. I. – 156, 158, 160 180, dok. 20
 Voštěra, gen. – 131

W

Wenzke, R. – 72
 Wielke, M. – 72
 Wintr, Kamil – 14

Z

Zacharov, M. V., maršál – 34, dok. 1
 Zápotocký, Antonín – 9
 Zeman, pplk. – 133
 Zimjanin, M. V. – 42, 50
 Zolotov, gen. – 93, 136
 Zrak, Anton – 162, 172

Ž

Živkov, Todor – 14, 16, 29, 31, 49, 67, 93, 95, 157, 163, 164, 177, dok. 13, 21

Operation „Danube“: Armed Forces and the Prague Spring

by Antonín Benčík

The Prague Spring, from its inception, became the target of criticism and warnings from the leaders of the Soviet Union, East Germany, Poland, Bulgaria and Hungary. Anything which deviated from the concept of the only correct and possible road to socialism, from the Soviet model, was considered to be revisionist, a move towards counter-revolution and a threat to the foundations of socialism. With the degree to which the reform process of democratization was developing, the 'Warsaw Five' moved quickly from criticism and ideological pressure to the massive pressure of power politics, in which considerations and plans for a military intervention against the reform process and its leaders soon came to a head. According to proponents of the Soviet bloc, developments in Czechoslovakia since January 1968 presented a threat not only to the socialist system itself, but also to the Warsaw pact countries' ability to defend themselves. The fear dominated that Czechoslovakia's potential transformation into a 'bourgeois-democratic' state and its possibly leaving the Warsaw Treaty Organisation would mean a nullification of the gains of the Second World War and a change in the strategic balance of power in favour of the West. An important, and as yet not fully evaluated role, was played by the Soviet marshals in their endeavour for the permanent basing of Soviet troops on Czechoslovak territory.

In this study, Benčík follows chronologically the preparations for the military intervention, code-named Operation 'Danube', which were initiated in early April 1968, immediately following the Central Committee of the Czechoslovak Communist Party's April plenum which adopted the Action Programme (the ideological outline of the reforms of the Prague Spring). His interpretation is placed within the broader context of the reform process, and he pays particular attention to the status and attitude of the Czechoslovak armed forces.

In the fifth, penultimate chapter, the course of the militarily successful intervention is described, along with its absolute political failure, as those who engineered its political side failed to secure their political legitimacy, because of the resistance of all Czechoslovak governmental organs and, in particular, because of the resistance of the vast majority of the Czechoslovak public.

In the final chapter, Benčík demonstrates, on the basis of the data, how extremely complicated and unequal the conditions were in which the 'Czechoslovak-Soviet negotiations' took place in Moscow from 23 to 26 August 1968, with the presence in Czechoslovakia of an army of occupation several thousand strong and faced with the danger of a bloodbath, civil war and the emplacement of a military regime. As could be expected in the circumstances, the negotiations resulted in the 'Moscow protocol' which enabled the Soviets to push through their conception of 'normalization' and the 'temporary' basing of Soviet troops in Czechoslovakia.

This study was written on the basis of an analysis of a unique collection of archival and other sources from Czechoslovakia and elsewhere. (The materials were collected by the Czechoslovak Government Commission for Analysis of the Events of 1967–1970, of which the author was a member). It draws on minutes of the meetings of the 'Warsaw Five' and the Czechoslovak-Soviet negotiations, diplomatic correspondence, the notes and memoirs of former commanders of the intervening armed forces, the Alexander Dubček archive and the most recent archival materials, released and transferred to the Institute for Contemporary History, Prague, by the Soviet side. The most important of these documents are listed in the appendices.

Antonín Benčík
Operace „Dunaj“
Vojáci a Pražské jaro 1968

Redakce Jan Jiříček, anglické résumé Derek Paton
Počítačová sazba Věra Škvorová
V ediční řadě Sešity ÚSD, sv. 18, vydal
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
Praha 1994

Publikace vyšla s přispěním
Nadace Konráda Adenauera

Mimo ediční řady dosud vyšlo:

Kaplan, K.: *Dva retribuční procesy* (rozebráno)

Broklová, E.: *První československá ústava* (rozebráno)

Československo a Izrael 1945 – 1956. Soubor dokumentů

Dufek, J., Kaplan, K., Šlosar, Vl.: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953. Studie*

Stránkami soudobých dějin. Sborník statí k pětadesátinám Karla Kaplana (rozebráno)

Kaplan, K.: *Poslední rok prezidenta – Edvard Beneš v roce 1948* (rozebráno)

Minulost a dějiny v českém a slovenském samizdatu 1970 – 1989. Bibliografie

Kaplan, K.: *Stát a církev v Československu 1948 – 1953*

Církevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951. Edice dokumentů I.

„Církevní šestka“. Ed. M. Bulínová, M. Janišová, K. Kaplan

Prečan, V.: *V kradeném čase. Výběr ze statí, článků a úvah z let 1973 – 1993.*

Připravujeme:

Dekrety prezidenta republiky. Dokumenty. Ed. Karel Jech

Účast leteckých sil v intervenci

1. Nástup 1. gardové armády a 20. motostřelecké gardové armády byl podporován 24. leteckou armádou
2. Divize Severní skupiny vojsk a 38. armáda byly podporovány dosud nezjištěným počtem leteckých sil, zřejmě v největším rozsahu, z letišť Legnice, Wroclav, Opole, Katowice a Krakov
3. Polská armáda měla k dispozici asi 33 strojů různého typu
4. Jižní skupina vojsk měla k dispozici 36. leteckou armádu
5. Maďarská 8. motostřelecká divize měla k dispozici 104 letadel různého typu

38. ARMÁDA

-6 DIV.